

Уилла Кесер

МЕНИН АНТОНИАМ

Роман

«Турар»
Бишкек – 2015

УДК
ББК
К

Уилла Кесер.
К Менин Антониам. Котор. Турусбек Мадылбай. – Б.: Турар,
2015. – 304 б.

ISBN 978-9967-15-_____

«Менин Антониам» аттуу роман (1918) Америка адабиятынын классиги У. С. Кесердин (1873—1947) эң атактуу жана эң көп окулган чыгармаларынын бири. ...Жайкы ысыктын аптабында Айова штатын аралап келе жаткан от арабада бала кезинен тааныш эки дос жолугуп калат. Экөө тең Нью-Йоркто жашаса да, бири бири менен алар өтө сейрек көрүшөт. Узак жолду кыскартыш үчүн эки дос бала кезин эстей баштайт. Ошондо экөөнүн тең эскерүүлөрүндө алар кичинекейинен тааныган бир кыздын элеси улам көз алдына тартыла берет...

**БАСЫЛМА АМЕРИКА КОШМО ШТАТТАРЫНАН
ЭЛЧИЛИГИ ТАРАБЫНАН КАРЖЫЛАНГАН.
САТЫККА ЭМЕС.**

К _____

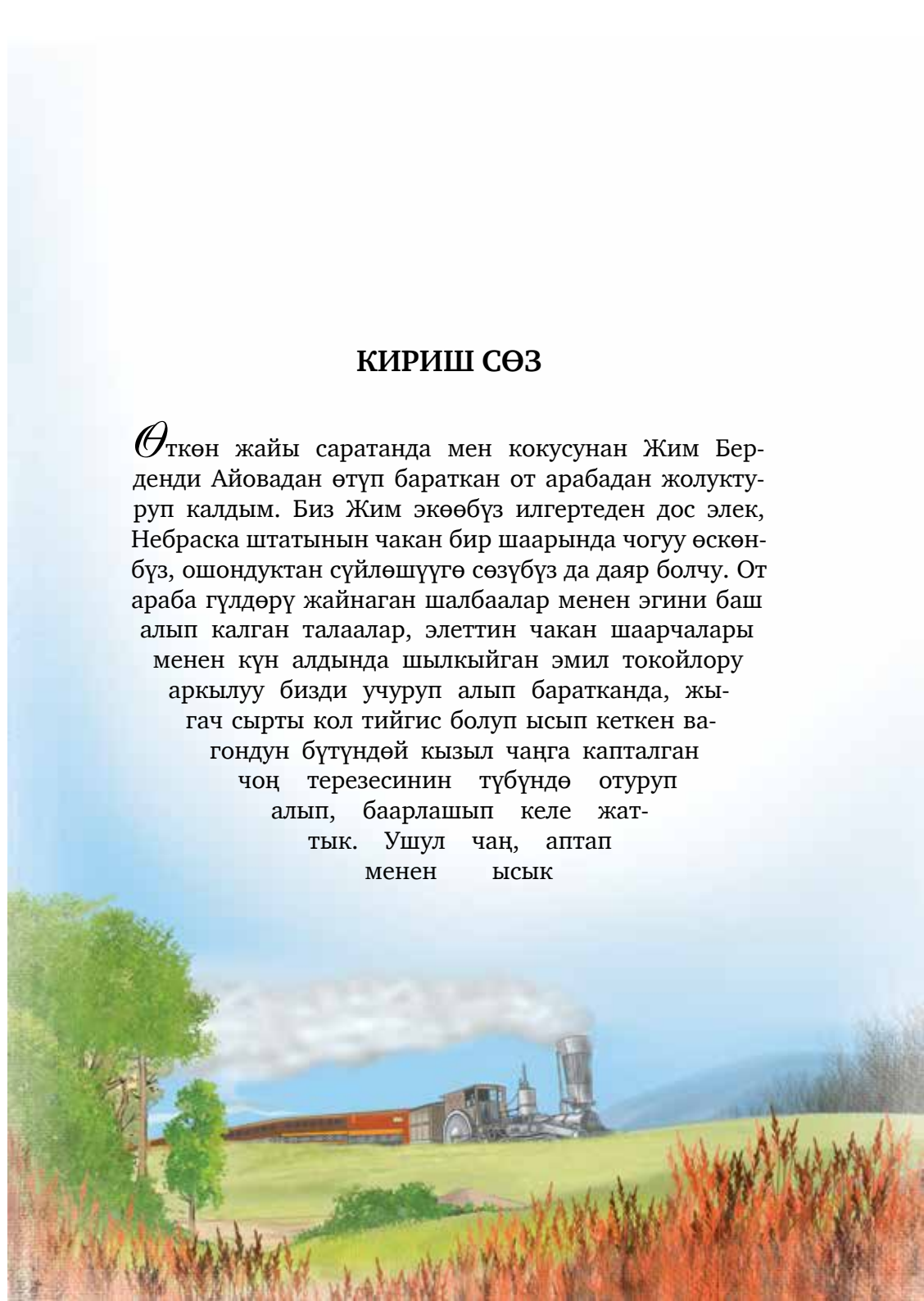
УДК
ББК

ISBN 978-9967-15-_____

© Уилла Кесер
© Котор. Т. Мадылбай, 2015
© Басмагерлер менен китеп таратуучулар ассоциациясы, 2015

КИРИШ СӨЗ

Өткөн жайы саратанда мен кокусунан Жим Берденди Айовадан өтүп бараткан от арабадан жолуктуруп калдым. Биз Жим экөөбүз илгертеден дос элек, Небраска штатынын чакан бир шаарында чогуу өскөнбүз, ошондуктан сүйлөшүүгө сөзүбүз да даяр болчу. От араба гүлдөрү жайнаган шалбаалар менен эгини баш алып калган талаалар, элеттин чакан шаарчалары менен күн алдында шылкыйган эмил токойлору аркылуу бизди учуруп алып баратканда, жыгач сырты кол тийгис болуп ысып кеткен вагондун бүтүндөй кызыл чаңга капталган чоң терезесинин түбүндө отуруп алып, баарлашып келе жаттык. Ушул чаң, аптап менен ысык

шамал эсибиздеги көп нерсени козгоду. Биз, буудай менен жүгөрүнүн арасында жоголгон ушул сыяктуу шаарчалардын балдары кантип жашаарын талкуулап келдик. Бул жердин абасы адамды чыйралтып турат, анткени ал дайыма кескин өзгөрүлөт: аптаптын жадыраган жайкы асманы алдында бардык нерсе көгөрүп бышып, толкуп турат, ошондо өсүмдүктүн көбүнөн, калың чөп менен аштыктын бышканынан, алардын түсү менен жытынан тим эле башың айланат. Кыш бул жерде суук, кары аз болот, тегеректеги ээн талаалар тунукедей бозорот. Экөөбүз тең ойлонуп, ушундай талаалардын арасындагы шаарда өспөгөн бала мындайды көз алдына элестете да албайт деген тыянакка келдик. Ал эми бул жакта өскөндөр болсо бир туугандай болуп калышат.

Жим Берден дагы, мен дагы Нью-Йоркто жашаганыбыз менен биз көп көрүшпөйбүз деле. Жим Батыш темир жолдорунун ири ишканасында жактоочу, ошондуктан ал көп учурда бир апталап ишканасында болбойт дагы. Биздин сейрек жолугушканыбыздын бирден бир себеби мына ушул. Дагы бир себеби мага анын жубайы жага бербейт.

Жим бир кезде Нью-Йоркто өз жолун табуу үчүн жөнөкөй, жаш жактоочу болуп жүргөндө, анын багы бир заматта ачылып, ал үйлөнүп калды. Женевьев Уитни белгилүү кишинин жалгыз кызы болчу. Анын жаш Берденге турмушка чыгышы өз учурунда көптөгөн ушак-айың кепти жараткан. Аны өзүнүн бөлөсү Рутлан Уитни таштап кетип, ошондуктан ал Батыштан келген бул жупуну кишиге атайын өч алуу үчүн турмушка чыкканын көп айтышчу. Ал тынчы жок, кажыбас кайраттуу кыз эле, анан деле далай досторун таңгалдырган. Кийинчерээк деле, менин билишимче, ал дайыма күтүлбөгөн бир нерселерди чыгарып турчу. Ал өзүнүн бир чыгармасын Принсез театрында сахнаштыргандар үчүн шаардагы тамдарынын бирин шайлоо иштерине берип койгон, бир жолу кийим тигүүчүлөр менен кошо козголоңго чыккандыгы үчүн камакка алынган, анан дагы көп нерселерди кылган. Мен

анын эч себепсиз эле кайсыл бир иштер үчүн, убактылуу эле бир кызыкчылыгы үчүн атын пайдаланууга макул боло бергенине эч ишене албайм. Ал сулуу, кажыбас кайраттуу, иштерман аял, бирок ал өтө эле мисирейип, чыныгы сезимге да анча берилбейт. Менимче, эринин чектелүү жөндөмү аны кыжырлантат окшойт, ошондуктан ал алдыңкы көз караштагы, бирок орто жөндөмдүү жаш сүрөтчү жана акындарга жардам бергенинен өзүнчө бир кумар алат көрүнөт. Анын өз каражаты жетиштүү, ошондуктан өзү каалагандай жашайт. Бирок эмнегедир өзүн Жеймс Берден айым деп эсептейт.

Ал эми Жим болсо оюндагыдай болбогонуна капаланган деле жок. Бала кезинде аны шылдыңдашкан зарылчылыгы кайра анын ийгилигине көмөк болду. Ал темир жолу жайылган аймакты абдан жакшы көрөт. Ошол өз жерине чоң ишеним артуусу жана аны жакшы билгендиги анын бул тарапты өнүктүрүүгө бир топ салым кошуусуна өбөлгө болду.

Аптаптын ошол кайнаган күнү Айова аркылуу бара жатканда, биздин кебибиз экөөбүз тең жакшы тааныган бир чех кызына улам барып такалып жатты. Кимди гана эстебейли, алардын бири дагы ушул жерлер менен, бул жактын турмушу менен, бала чагыбыздын кызыктуу маалы менен андай тыгыз байланышта эмес болчу. Мен аны дайынсыз таппай калган учурда да, Жим көп жылдардан кийин кызды таап, өзү үчүн өтө кымбат достугун кайрадан улап алды. Биз от арабанын ичинде бара жатканда, ал кыз анын оюнан эч чыкпай койду. Ал менин дагы ошол кызга жакындыгымды эстетип койгондуктан, элеси көз алдыма тартылып туруп алды.

– Мезгил-мезгили менен мен Антониа тууралуу эстегенимдин баарын жазып коюп жүрөм, – деди Жим. – Узак саякатта бул мени бир топ алаксытат. Өзүмчө отуруп алып жаза берем.

Мен деле анын жазгандарын окуйт элем десем, эгерде акыры бир күнү аяктасам, мен аларды сага сөзсүз көрсөтөм деди.

Бир нече ай өттү, анан бир күнү кыштын суук бир маалында Жим колуна килейген папканы алып келип калды. Анысын меймандар бөлмөсүнө алып кирип, колдорун отко жылытты да, анан мындай деди:

– Мына, Антониа жөнүндө менин жазгандарым. Дагы эле сен аларды көргөнгө кызыкдарсыңбы? Кечээ кечинде бүгүрдүм. Буларды иретке салганга деле чолом болгон жок, Антониа жөнүндө эстеген сайын эле мен буларды оюма келгендей жаза бергем. Бир балекетке кабылгандай эле го. Аты деле жок.

Ал коңшу бөлмөгө кирип, жозуга отурду да, папканын сыртына «Антониа» деп жазып койду. Бир аз мурчуюп туруп, анан алдына дагы бир сөз кошту: «Менин Антониам». Эми ушул ат ага жаккандай болду.

Optima dies... prima fugit.
*Virgil**

БИРИНЧИ БӨЛҮК

ШИМЕРДАЛАР

1

*А*лгач Антониа жөнүндө мен ошондо түгөнбөс көрүнгөн Түндүк Американын ортоңку өрөөнүн өтүп бара жатканда укканмын. Ошол кезде жаш элем, атам менен апам бир жылы дүйнөдөн кайтып, туугандарыбыз мени Виржиниядан Небраскага чоң атам менен чоң апамдын колуна жөнөтүп жиберген. Мени ошондо тоолук жигит Жейк Марпол коштоп барган, ал бир кезде атамдын Блу-Риждеги эски фермасында жардамчы болуп иштечү, эми болсо ал чоң атам менен иштей турган болуп Батышка бара жатты. Жейк деле турмушту менчелик зорго билчү. Биз ушул белгисиз тарапка бактыбызды издеп жөнөгөнчө, ал деле бир да жолу от арабага түшүп көрбөптүр.

Жолдугата бардыгыбыз отуруп бардык, күндөн-күнгө биздеги кир менен ыш көбөйө берди, көбөйө берди. Жейк жолдон балдар ага сунуш кылган нерсенин баарын эле алып

* «Мыкты күндөр... биринчи качат» (Вергилий)

жатты: шириндиктер, портокал, жылтырак жез топчулар, сааттын чынжырлары, ал эми мага «Жесси Жеймстин турмушу»^{*} деген китепти сатып берди, мен ал китепти ушуга чейин окугандарымын эң мыктысы деп эсептейм. Чикагодон кийин биз бараткан жолду беш колундай билген сылык бир жолчу бизди коштоп келди, ага өзүбүз жөнүндө айтып берсек, ал да бизге көптөгөн кеңештерин айтты. Ал көптү көрүп, дүйнөнүн дээрлик баарын көргөн тажрыйбалуу киши болуп чыкты, алыскы штаттар менен шаарлардын аттарын жатка айтып жатты. Көптөгөн төш белгилери, шакек жана төйнөгүчтөр анын ар кандай жамааттарга тиешелүү экенин ырастап турду. Ал эмес жеңинин топчуларында кытай жазмалары жайнап, өзү болсо Миср айкелинен айырмасы жок болчу. Бир жолу биз менен сүйлөшкөнү отуруп, ал алдыдагы бозгундар вагонунда «мухиттин наркы бетинен» келген бир үй-бүлө баратканын, алар дагы биз тарапка жол тартканын айтты.

– Секелек кыздан башкасы иңглисче бир да сөз сүйлөй алышпайт, ошондо дагы тигил кыз болгону: «Небраска, Блек-Хок баратабыз» дегенди билет. Ал он эки же он үч жашта, сенден бир аз эле улуу экен Жим, бирок ушунчалык зирек! Барып, сени аны менен тааныштырып келейимби? Бакырайган көздөрү да капкара экен.

Анын акыркы сөздөрү биротоло менин эсими оодарды, мен башымды чайкаган бойдон «Жесси Жеймске» тигилдим. Жейк макул болгон өңдүү башын ийкеди дагы, чет элдиктерден кандай гана ооруну жуктурбайсың деди.

Миссуриден өткөнүбүз деле, Небраскадан жол жүргөнүбүз деле эсимде жок. Ага чейин биз далай сууну өтсөк керек, мен аларды көргүм деле келбей калды окшойт. Небраскадан мени

^{*} Жесси Жеймс (1847–1882) – Жарандык согушта өз корун чогултуп алып, түштүктөгүлөр тарапта салгылашкан. Согуштан кийин душман деп жарыяланган. Он алты жыл бою каракчылык кылган. Анын башы үчүн сыйлык белгиленген. Шериктери тарабынан өлтүрүлгөн. Анын эрдиктери менен жоруктары ковбойлордун ырларында жана уламыштарында даңазаланган.

бир нерсе таңгалтырды: биз күнү-түнү кете бердик, кете бердик, ал эми Небраска болсо эч түгөнбөй койду.

Акыры Блек-Хокко жеткенде, мен кызыл кыжымы капталган отургучта небак бүрүшүп уктап жаткам. Жейк мени ойготуп, колуман жетеледи. Чалынып-чулунуп отуруп биз кайсы бир кишилер шамдарын көтөрүп алып, нары-бери басып жүргөн жыгач такталардын үстүнө түшүп бардык. Шаардын өзү эмес, алыста бүлбүлдөгөн оттору дагы көрүнгөн жок, биздин тегерегибиз бүт көзгө сайса көрүнгүс караңгы болуп турду. От араба узакка жүргүндүктөн энтигип калгансып бышылдап бара жатты. Оттун бүлбүлдөгөн жарыгы түз жерде үйүлгөн кишилерге тийип турду, алардын жанында түйүнчөк менен сандыктары тизилет. Мен алар баягы жолчу айтып берген бозгун үй-бүлө экенин түшүндүм. Аялдын башында чачылуу жоолук салынган, ал наристе баладай кичинекей темир кутуну көкүрөгүнө бекем кысып алыптыр. Аялдын жанында узун бойлуу, бүкүрөкөй киши турат. Өспүрүм эки бала менен бир кыз майланышкан тасмалга оролгон түйүнчөктү кармап турду, эң кичүү кыз болсо апасынын этегине жабышып алыптыр. Жарык кылган киши алардын жанына келип, анан алар катуу үн чыгарып сүйлөшө баштады. Мен кулагымды түрүп калдым, анткени ошондо биринчи жолу чет тилди угушум эле.

Жарык кылган дагы бирөө жакын келди. Ал шайдоот сүйлөдү:

– Эй, силер Берден мырзанын тууганы болбойсуңарбы? Эгерде тууганы болсоңор, анда мен силерге келдим. Менин атым – Отто Фукс, мен Берден мырзанын кол астында иштейм, ошондуктан азыр силерди ага жеткирем. Ии, Жимми, алыскы батышка сапар тартуудан корккон жоксуңбу?

Мен жарыктан ушул бейтааныш кишинин өңүн кызыгуу менен карап турдум. Ал тим эле «Жесси Жеймстин» ичинен азыр чыга калгансыйт. Ал эндүү кайыштан тасма оролгон, жаркыраган таралгасы бар сомбрерону башына кийип, муртунун эки учу болсо мүйүзгө окшоп чычайып турду. Ал

жаалдуу-каардуу киши көрүндү. Балким, ал бир кезде далай окуяларга кабылган болушу керек деген ой кетти менде. Бетинде узун тырыгы бар экен, ошондуктан ал ууртунан жылмайганда өңү кара мүртөз сезилчү. Иреңи инданикиндей кара тору, кулагынын үстү жагы болсо биротоло жок. Айтор, өңү-башына карасаң, тим эле бир баш кесерге окшош. Бийик такалуу өтүкчөн ал биздин көржөрүбүздү чогултуп нары-бери басып жүргөндө, мен анын өтө эле арык, бирок чымыр, шамдагай жана желдей ыкчам экенин байкадым. «Ал жол узак, түн да болуп калды, ошондуктан эртерээк жөнөгөнүбүз оң» – деди. Аны менен кошо биз дагы эки араба аттары менен байланып турган жерге бардык, алардын бирөөнө жанагы келгиндер көржөрүн жүктөп жатканын көрдүм. Экинчи арабасы биздики экен. Жейк алдыңкы отургучтан – Отто Фукстун жанынан орун алды, мен болсо арбанын ичиндеги самандын арасына бизондун терисин жамынып жатып алдым. Бозгундар арабасы күрүлдөгөн бойдон караңгыда жоголуп кетти, биз да алардын артынан жөнөдүк.

Мен уктамак болдум, бирок арабада силкине берип, аз жерден тилими тиштеп ала жаздадым, анан белим да уюп кетти. Саман бир аз тапталгандан кийин астым катуу болуп калды. Мен теринин астынан акырын чыгып, тизеледим да сыртка баш бактым. Алдыдагы жол буйтап бараткансыды, бирок бүлбүлдөгөн жылдыздын жарыгынан мен аны түзүктөп көрө албай койдум. Тегеректин бардыгы кара топурак болчу, бактар эмес, айдоолор эмес, ошонун баарын өстүргөн кара эле топурак. Ооба, айланабызда жалаң гана топурак эле, бир аз өңгүл-дөңгүл, аны мен кадимкидей сезип келе жаттым, анткени арабабыз тез эле кыйчылдап токтой калат, анан кайра өйдөнү карай кыйшай түшөт. Мага дүйнөнүн баары бүт артта калгандай сезилди, биз анын чегинен өтүп, эми адамга баш ийбеген ааламды аралап бараткансыдык. Буга чейин мен асаманды торогон тоолордун тааныш караанын карап келе жаткам. Эми болсо көз алдымда эч нерсе торобогон, кеңсиз, ачык

асман жайылып жатты. Ыраматылык атам менен апамдын арбактары мени ошол жактан тиктеп турганына эч ишене албай койдум, алар мени дале кашаанын жанындагы суунун боюнан же тоодогу жайыттарды карай алып кеткен ак жолдон издеп жүргөнүдү. Ата-энемин арбактары деле тээ алыста кала бергенсиди. Араба караңгыда күрүлдөгөн бойдон мени белгисиз бир тарапка алып бара жаткансыды. Үйүмө кайтууну да мен биротоло унуттум. Жете алабызбы же жокпу мага баары бир болуп калды. Ушул жер менен ушул асмандын ортосунда мен өзүмдү жоготуп, көрүнбөс болуп жоголуп бараткандай сездим. Ал түнү мен табынган да жокмун, мен билдим: буйруган нерсенин баары болот.

2

Маң заарга жакын биз чоң атамдын фермасына кантип жетип барганыбыз эсимде жок, жыйырма чакырымдан ашык жолду килейген жумушчу унаа менен басып өттүк. Мен түш оой ойгондум. Жаткан бөлмөм керебетимен бир аз эле чоңураак экен, баш жагымда жылуу айдарымдан жеңил желпилдеген парда илинген. Керебеттин жанында узун бойлуу, карачач, бети-башын бырыш-тырыш басып күнгө күйгөн бир аял мени карап туруптур. Мен анын чоң апам экенин дароо түшүндүм. Ал ыйлаган өңдүү, бирок мен көздөрүмдү ачканда ал жылмайымыш этти да, толкунданып мени карап, төшөктүн четине отурду.

– Уйкуң кандыбы, Жимми? – деп ал шайыр сурады. Анан өзүнчө кобурангансып башка үн менен кошумчалады. – Атаңа ушунчалык окшош экенсиң!

Ошондо гана атам бир кезде ушул аялдын уулу болгонун эстей койдум, бир кезде баласы турбай койсо, балким, ал күнүгө аны ойготкону эртең мененкисин ушул жакка чыгып келчү окшойт.

– Мына сенин таза кийимиң, – деп улады аял сөзүн, күнгө күйгөн колу менен бир сыйра төшөктү сылап. – Бирок ириде алооканага түшүп, очоктун артындагы челектеги сууга жакшылап жуунуп алчы. Кийим-кечеңди колуңа алып ал, эч ким деле жок, биз өзүбүз элебиз.

«Алооканага түшүп» дегени мага кызыктай угулду, үйүбүздө дайыма «алооканага чыгып» дечүбүз. Мен байпак менен бут кийимимди колума алып, мейманкана аркылуу, анан тепкичтен ылдый жертөлөгө чоң апамды ээрчип жөнөдүм. Ал жердеги ашкана тепкичтин оң жагында, алоокана болсо сол жагында экен. Эки бөлмө тең шыбалып акталыптыр, жертөлө сыяктуу эле шыбак дубалдын үстүнө сүртүлгөн. Асты болсо катуу цемент. Жыгач шыптын астында парда тартылган кичинекей терезелердин жарымысы көрүнөт, алардын астындагы текчелерде каз тамак менен кыжымы салынган идиштер тизилген. Алооканага кирерим менен жанжемил жыттанган тоочтордун жытын сездим. Очок абдан чоң, күмүш сымал жаркыратып кооздолгон экен, анын артында дубалдын түбүндө килейген жыгач сөрү менен жуунуу үчүн калай чайкалган бир челек туруптур, чоң апага суу чабыштырды. Ал мага самын менен сүлгүрдү алып келгенде, мен өзүм жуунам дедим.

– Кулагыңды жууганды да унутпайсыңбы, Жимми? Чынбы? Мейли, сен азаматсың да!

Алоокананын ичи сонун экен. Батыш тараптагы терезеден күн челектеги сууну жарык кылып турат экен, килейген малт мышыгы улам мени карап коюп, ошол челекке сүрүнүп жатты. Мен жышынып жатканда, чоң апам ашканада бир нерсе кылып жүрдү, ошондо мен шашып кетип кыйкырдым:

– Чоң апа, тооч күйүп кеткен жокпу?

Чоң апам күлгөн бойдон алооканага кирип келди да, тоок кубалагансып айпоочун желпип калды.

Чоң апам арык, узун бойлуу эле, бир аз бүкүрөйгөнү менен бирдемени тыңшагансып мойнун дайыма алдыга сорой-

туп алчу. Кийинчерээк чоңойгондо мен анын кандайдыр бир нерселерди өзүнчө ойлонуп жүргөнүн түшүндүм. Чоң апам тез, шамдагай болчу. Анын чаңкылдаган үнү катуу угулчу да, кандайдыр бир кабатырлыкты билгизип турчу, менимче, ал дайыма тартип менен адептүүлүк болсо экен деп тырышса керек. Анын күлкүсү да чыйылдап катуу чыгаар эле, бирок ал дайыма чын жүрөктөн өз учурунда гана күлчү. Ал ошол убакта элүү беште болчу, ошентсе да бекем, өтө чыдамкай эле.

Кийинип алып мен алоокананын жанындагы жертөлөнү карап чыктым. Анысы тамдын чатырынын так түбүнөн казылып шыбалган, цементтелген да экен, андан тепкич менен жумушчулар короого кирүүчү эшикке барса болот эле. Терезенин астындагы жертөлөдө талаада иштеп келген жумушчулар жуунушчу.

Чоң апам кечки оокатты даярдап жатканда мен очоктун артындагы кенен сөрүгө отуруп алып, мышык менен таанышмак болдум. Ал жалаң эле келемиш-чычканды эмей, сары чычканды да кармап алат деген чоң апам. Күн шооласынын чагылышы жерден тепкичти карай жылып бараткан, ал эми биз чоң апам экөөбүз менин саякатым, биз менен кошо келген чехтердин үй-бүлөсү тууралуу сүйлөшүп отурдук. Чоң апам тигилердин бизге эң жакын коңшу болоорун айтты. Чоң апам көп жыл бою жашаган Виржинидагы чарбасы жөнүндө кеп козгогон жокпуз. Бирок эркектер талаадан келип, бардыгыбыз тамактанганы отурганда, чоң апам Жейктен мурунку үйү, жоро-жолдошу менен коңшу-колоңу тууралуу сураштыра баштады. Чоң атам аз сүйлөчү. Үйгө кирип ал мени өөп, жароокерденип бирдемени сурады да, башка эч сыр билдирбей отуруп калды. Анын алдында мен дароо тартына түштүм, ал ушунчалык сүрдүү, салабаттуу экен. Биринчи эле көзүмө илинген чоң атамдын өзгөчөлүгү – анын балпайган, тармал, аппак сакалы болду. Эсимде, бир зияратчы анын сакалы кудум араб шайыктыкына окшош деген. Чоң атамдын башында бир да тал чач жок экен, ошондуктан анын сакалы ого бетер сүрдүү көрүнчү.

Көздөрү дегеле карыяныкындай эмес эле, алар көкмөк болуп кыраакы, анан бир аз салкын тиктеп турчу. Тиштери түз, аппак бекем болгондуктан чоң атам өмүрүндө бир да жолу тиш дарыгерге кайрылган эмес экен. Назик эти күнгө күйүп, шамалдан тез эле одурайып кетчү. Жаш кезинде чоң атам сары киши болчу, азыр деле анын каштары коло сымал саргаят.

Тамак үстүндө биз Отто Фукс экөөбүз улам бири-бири-бизди карап коюп отурдук. Чоң атам оокат кылып жатканда мага Оттонун австриялык экенин, бул жерге ал жаш кезинде келгенин, Браакы Батыштагы кенчи жана малчылардын арасында ар кандай окуяларга кабылганын айтып берип койгон. Тоодо жүргөндө өпкөсүнө көп жолу суук тийгендиктен ал ден соолугун жоготкон, ошондуктан азырынча ал биздин жылуу аймагыбызга көчүп келген. Немистердин Бисмарк деген түндүктөгү кыштагында анын туугандары жашачу, бирок ал бир жылдан бери эле чоң атамдыкында иштейт.

Тамактанып бүткөндөн кийин Отто мени алооканага ээрчитип барып, атканада мен үчүн сатып алынган эрге-жээл ат турганын, ал өзү ошол аттын кулк-мүнөзүн текшерип минип көргөнүн, ал эргежээл «чыныгы асыл зат», анын аты Франт экенин айтты. Фукс мени кызыктырган нерсени бүт: почта арабасын айдап жүргөндө Вайомингдеги бороондо калып, кулагын үшүккө алдырганын, чалманы кантип ыргытуу керектигин айтып берчү. Ал эртеси күнү күүгүмдө менин көзүмчө бир букачарды чалып алмак болду. Анан Жейк экөөбүзгө өзүнүн ковбой жаргак шымы менен өтүгүнүн апкытындагы текөөрүн алып келип көрсөтүү, майрамда кийген өтүгүн да алып чыкты, анын кончу бир кызыктай саймалар менен кооздолуптур: роза жана чыныгы сүйүүнүн белгиси болгон түймөктөр, жылаңач аялдардын сөлөкөттөрү. «Булар периштелер», – деп түшүндүрдү Отто сүрдүү карап.

Жатаардын алдында Жейк менен Отто үстү жакка коноктор бөлмөсүнө табынууга чакырышты. Чоң атам күмүш

алкагы бар көз айнектерин тагынып, бир нече забурду окуду. Анын үнү коңур чыгып, ал жан-дили менен окуп жатты, ошондо чоң атам Пашалар китебинин мен жакшы көргөн баптарын тандабаганына аябай өкүндүм. Чоң атам «селла» деген сөздү айтканда, денем бүт дүркүрөп кетти.

– Бизге мурасыбызды тандап берди, сүйүктүү Жакыптын сулуулугун тартуулады. Селла!

Мен акыркы сөздүн маанисин деле билбейм, чоң атам деле билбейт болушу керек. Бирок анын оозунан айтылган бул сөз олуянын айтканындай эле угулду.

Эртеси мен эки жагымды байкап билип алайын деп таң аздан чуркап чыктым. Блек-Хооктон батышты карай биздин тамдан башка бир да жыгач там көрүнбөйт деп айтышты, болгону норвегиялыктардын айылында гана бир нече жыгач там бар имиш. Коңшуларыбыздын баары жертөлөдө, чым менен жабылган, ыңгайлуу, бирок өтө кенен эмес кепелерде жашайт экен. Пайдубалынан бир жарым кабат дагы өйдө зоңкойгон ак тамыбыз короонун чыгыш бурчунда жайгашып, алооканасынын оозунан алыс эмес жерде тегирмен турчу. Тегирменден батышты карай короо эңкейип барып, ылдыйда сарай, кампа, чочкоканалар жайгашкан. Жандоонун бети какырап тапталып калган, анын ар жеринен жамгырдын ийри-буйру суусу агып турчу. Кампалардын артындагы кичинекей коктуда кырчын талга курчалган чакан, киргилт көлмө көрүнүп турат. Почтадан кийин жол биздин эшикти аралап өтүп, короону бир буйтап алып, көлмөнү бир сыйра айланчу да, андан кийин батыш жакка бурулуп, айдөшү бодур менен бадалдуу талаага чыгып барчы. Ошол кырдан ал мен мурун көрбөгөндөй килейген жүгөрү талааны айланып өтчү. Ошол талаа менен малкананын артындагы жүгөрү эгилген биртике жер гана айдалган болчу. Калган уч-кыйырсыз аймактын бардыгында менин боюман келген катуу, үрпөйгөн бир кызыл чөп өсчү.

Тамдан түндүккө карай чарбаны өрттөн сактоо үчүн айдалган жерде жапендес, жыш тигилген бариктүү зараң өсөт

эле, анын жалбырактары саргая баштаптыр. Талдардан жасалган бул кашаа бир чакырымдай созулат экен, ошондуктан мен аны жакшылап көрөйүн деп көпкө тиктеп турдум. Жапыз бадалдар чөптүн арасында жоголуп кетип жатты. Дегеле калың өскөн чөп ушул кашааны дагы, чымдан курулган тооканасы бар тикен токойду дагы басып калгыдай.

Мен айланамды карап турдум, деңиз жалаң эле суудан турган сымал бул аймак да мага жалаң чөптөн тургандай туюлду. Чөптүн кызыл түсүнөн улам бул чексиз талаа шарап төгүлүп кеткендей же жээкке чыгып калган тамылжыган кызыл балырлар менен капталгандай көрүнчү. Чөп дагы өзү бир жакка жылып бараткандай, ошондуктан талаа бүт тынымсыз кыймылда эле.

Мен чоң апам бар экенин деле унутуп коюптурмун, бир маалда эле ал күндөн калкаланып башына калпак кийип, колуна кап алып жаныма келип калды. Бостонго барып, түшкүгө бериңгит терип келелик деп чакырды.

Эң кызыгы, бостон үйдөн жарым чакырымдай алыстыкта экен, ошондуктан ал жакка кашаанын жанынан өткөн жантайманы жакалай басып отурдук. Чоң апам белиндеги кайышка илинген жез баштуу жаңгак келтегин көрсөттү. Калдыркандуу жыланга каршы деди ал. Мени дагы колуңа килейген келтек же чоң бычак алмайын бостонго барба деди. Чоң апам өзү нары-бери барып келгенче бир топ жыланды жайлап салды. Блек-Хоокко бара жаткан жолдо жашоочу бир кызды жылан бутунан чагып алып, ал жайы менен ооруп чыкты.

Ошол сентябрдын таңында чоң апам экөөбүз дөңгөлөктүн изи менен бостонду карай бара жатканда, алдыбыздагы талаанын жайкалганы даана эсимде. Билбейм, балким, от арабада узак жол жүрүп, мен алигиче эсиме келе элек белем, бирок айланамдагы ар бир кыймылды ачык-айкын сезип турдум: анын бардыгы таңкы салкын айдарымда да, бүт айлана-чөйрөдө да даана туюлуп турду. Үрпөйгөн шалбаа

кең жайылган жүн териге окшоп, анын астында жапан букалар чуркап бараткансыды...

Жалгыз мен бостонду тапмак деле эмесмин, мүмкүн, кокусунан эле жалбырактары куурап жылаңачтанып калган килейген сары ашкабактарды байкап калбасам. Бирок мага бостондун эч кызыгы деле жок болчу. Менин кызыл чөптүн арасында улам нары алыстап кете бергим келди, кол сунсаң эле жете тургандай жердин учуна баргым келди. Абанын тунуктугунан ушул жерде бүт баары аяктай тургандай көрүндү, болгону гана жер, күн жана асман калат, андан нары бир аз бассаң күн менен эле асман калат, ошондо сен чөптүн үстүнө көлөкөсүн жай түшүрүп үстүбүздө калкып жүргөн жээрде карчыга сымал учуп жөнөйсүң. Ошентип чоң апам жөөктөрдүн бирине сайылган бешиликти алып, бериңгитти казып, мен болсо аларды жумшак топурактан тазалап, капка салып жаткан учурда карчыгаларды тынбай карай бердим. Ойлоп көрсөм, мен деле бийикте калкып учуп жүрсөм болмок да.

Чоң апам кетмек болгондо, мен бир аз дагы калайын дедим. Ал мени калпагынын кырынын астынан карады.

– Жыландан коркпойсуңбу?

– Кичине корком, – дедим мен. – Ошентсе да биерде бир пас отургум келип атат.

– Анда мейли, жыланды көрсөң тийбе. Сарала күрөң чоң жыландардын коркунучу жок, алар сары жыландар сары чычкандарды кууйт. Эгерде тээтигил уядан бирдеме чыкканын көрсөң, коркпой эле кой. Ал – кашкулак. Анын чоңдугу мышыктыкындай эле, болгону тумшугу карала жолдуу болот. Кээде ал жөжө уурдайт, бирок мен кызматчыларыма тийбегиле дейм. Бу жаңы жерлерде айбанатка жакын болуп калат экенсиң. Мен жер казып атканда, ал ийнинен чыгып карап турганын жакшы көрөм.

Чоң апам бир кап бериңгитти ийнине арта салды да, улам эңкейе дөңдөн ылдый түшүп жөнөдү. Жол коктунун түбү менен өтчү, биринчи эле бурулушка жеткенде чоң апам мага ко-

лун булгап коюп жоголуп кетти. Мен жалгыз калып, өзүмдү жеңил сездим, бул бейпилдик мени көпкө коштоп турду.

Жыландар байкатпай келип калбасын деп мен бостондун так ортосуна отуруп алдым да, күнгө ысып калган ашкабакка жөлөндүм. Жөөктөрдө мөмөсү жайнаган бөрү карагат өсүп турду. Мен кагаздай жука жалбырактарын аарчып, мөмөдөн биртике жедим. Тегерегимде, ашкабактын куурап калган чөптөрүнүн арасында мен мурда көрүп жүргөн чегирткелерден эки эсе чоңдору секирип жүрдү. Айдалган жердин үстүн нары-бери сары чычкандар аралайт. Коктунун түбүндө шамал анчалык катуу эмес болчу, бирок анын кырында шамал аңылдап жатты, аны мен калың чөптүн бүгүлгөнүнөн көрүп турдум. Астымдагы топурак жылуу эле, мен аны колум менен майдалаганда да ал жылуу болчу. Кайдан келгени белгисиз бир кызык кызыл коңуздар пайда болуп тегеректе жайнап, жөрмөлөп жүрдү. Алардын кара тагы бар кыпкызыл жондору сайкал салгандай жылтырап турду. Мен тыптынч отурдум. Эч нерсе деле болгон жок. Бир нерсе болот деп деле күткөн эмесмин. Мен болгону ашкабак сыңары күнгө какталып, денеме анын аптабын сиңирип жаттым, башка мага эч нерсенин деле кереги жок болчу. Өзүмдү абдан бактылуу сезип жаттым. Балким, биз өлөөрдө күн же аба болобу, жакшылык же акылмандык болобу, кандайдыр бир чексиздикке аралашып, өзүбүздү ушундайча сезет болушубуз керек. Эмнеси болсо да бир килейген же түбөлүк нерсеге аралашып сиңүү өзүнчө эле бир бакыт. Ал уйкуга окшоп байкатпай келет.

3

*Ж*екшемби күнү эртең менен Отто Фукс бизди жаңы чех кошуналарыбыз менен тааныштырганы алып бармак болчу. Биз биртике азык-түлүк ала баралы дедик, анткени чехтер ээн жерге жайгашып, кичинекей айдалган жерден

башка алардын бостону да, тоокканасы да жок эле. Фукс аш-тымканадан бир кап бериңгит менен чочконун ышталган бир санын алып чыкты, чоң апам болсо арабада төшөлгөн самандын үстүнө түндөп жапкан нандан биртикесин, бир кумган май жана ашкабак тоочтон салды. Биз арабанын алдынан орун алдык, анан аттар жай басып, килейген жүгөрү талааны карай чыккан жол менен көлмөнү бойлоп жөнөдү.

Мен бул талаадан нары эмне бар экенин тезирээк көргүм келди, бирок ордуман алыска чейин көрүнгөнү менен, кызыл чөптөрдөн башка эч нерсени көрө албай койдум. Жол – куугун жаныбар сыңары буйтап, чуңкур коктуларды айланып өтүп, кенен жана түз колотторду аралап жүрүп отурду. Жол боюнун бүт бурулуштарында да күн карама жайнайт, көбү өтө чоң эмес талдай бийик, жалбырактары чоң быдыр, башында гүл өскөн сөңгөгү калың. Күн карамалар талааны алтын тилкеге бөлөп турду. Кээде аттардын бири оозу менен гүлдөгөн сөңгөктү илип алып, басып бара жатып аймап калат, ошондо гүлдөр анын жаагы менен бирге ыргалып отуруп, акырында оозунда жоголуп кетет.

Жолдон чоң апам чехтер жерди өздөрүнүн жердеши Питер Крайектен сатып алганын, тигил аларга үч эсе кымбат сатканын айтып берди. Өз мекенинде жашап жүргөндө эле алар Крайектин Шимерда айымга да жакын чоң аталаш тууганы аркылуу келишим түзүп коюшуптур.

Шимердалар биздин аймактагы биринчи чех жашоочулары болчу. Аларга Крайек гана котормочу болмок, ал болсо өзү каалагандай которчу. Шимердалар инглис тилин дегеле билчи эмес, кеңеш да сурап, муктаждыгын да айта алышчу эмес. Фукс алардын бир уулу чоңоюп, күчкө толуп, талаада иштей ала турганын, атасы картаң, алсыз, дыйканчылыкка жарабай турганын айтты. Үйүндө ал токуучу, туш кийиз менен каптагыч кездемелерди жасоо боюнча чоң уз экен. Ал кыягын кошо ала келиптир, бирок бул жерде анысынан пайда аз, Чехияда ал аспабын ойноп биртике тыйын тапчу имиш.

– Эгер алар жакшы киши болсо, анда байкуштарга кыйын эле болуптур, – деди чоң апам. – Кышкысын Крайектин бул үңкүрүндө алар аябай кыйналат. Анын үйүн жертөлө дегенге да болбойт, кашкулактын уясы ага караганда түзүгүрөөк. Крайек аларга он доллар турбаган эски очогун таңуулап сатыптыр дейт.

– Так ошондой, айым, – Отто анын сөзүн коштоду. – Ал эле эмес дагы букасы менен эки картаң каңгылын кошо берип, акчасын келишкен арабаныкындай алыптыр. Мен аларды ат тууралуу эскерттип коймокмун, чал бир аз немисче билет экен, бирок андан баары бир пайда жок. Чехтер эч качан австриялыктарга ишенбейт.

Чоң апам аны таңыркап карады:

– Эмнеге?

Фукс кабагын бүркөп, мурдун чүйрүйттү:

– Билесизби, айым, бул деген саясат, түшүнүш кыйын.

Айлана улам бодурайып баратты. Биз Скво деген сууга жакындап калдык дешти, ал суу Шимерддердин батыш бөлүгүн бүтүндөй аралап өтөт, ошондуктан бул жер айдоого жараксыз экен. Кийинчерээк ылай жардын одур-будур, чөп баскан кырлары көрүндү, жардын түбүндө суу агып, андан нары ылдыйда өскөн терек менен четиндин жалтыраган чокулары зоңкоюп турду. Теректердин көбү кадимки күздөгүдөй саргайып, ошол сары жалбырак менен жылтырак кабыктарынан улам күмүш жана алтындан жасалган жомоктогу талдарга окшоп калыптыр.

Биз Шимерддердин үйүнө жакындаган сайын мен улам карай берип, кызыл чөбү үрпөйгөн бөксө менен жарларды эле көрдүм, топурак көчкөн жеринде күдүр жантаймалар менен узун тамырлар сороюп чыгып турду. Бир маалда мен боорлордун бириндеги жоносто шараптай кызыл кургак чөп менен жабылган сарайга окшош нерсени көрдүм. Сарайдын жанында дөңгөлөгү жок эски жел тегирмендин тулкусу кыйшайып калыптыр. Биз аттарыбызды байлап коёлу деп, анын

жанына жакын бардык, ошондо мен так жантаймадагы жерге терең батып кеткен терезе менен каалганы көрө койдум. Эшиги ачык экен, андан бир аял менен он төрт жаштагы бир кыз чыга калып, бизди күтүп туруп калды. Алардын артынан дагы бир өтө кичинекей кыз чыкты. Аялдын башында баягы Блек-Хоокто от арабадан түшкөндө мен көргөн жибек чачылуу жоолугу бар экен. Аял картаң да эмес, жаш да эмес болчу. Анын жүзү жарык, кабагы ачык эле, ээги шиш келип, кичинекей көздөрү ойноп турчу. Ал чоң апамдын колун бекем кысты.

– Кубанычтамын, абдан кубанычтамын, – деп онтоп жиберди. Ал эмеле чыккан үйүн көрсөтүп кошумчалады: – Үй жакшы жок, жакшы жок үй.

Чоң апам башын ийкеп, аны соорото баштады:

– Эчтеке эмес, кийинчерээк баары жакшы болот, Шимерда айым, үйүңүз да жакшы болот.

Чет элдиктер менен чоң апам дүлөйлөр менен сүйлөшкөнсүп катуу бакылдашчу. Ал Шимерда айымга ниетибиздин актыгын айтты, ошондо тигил нанды алып жыттап да көрдү, анан май тоочторду өтө кызыгуу менен тиктеп кобуранды:

– Көп жакшы, көп рахмат! – анан ал кайрадан чоң апамын колун катуу кысып силкилдетти.

Жертөлөдөн Шимерддердин улуу баласы Амброз чыкты, алар анын атын Амброш деп башкача айтты, ал апасынын жанына туруп калды. Он тогуздардагы бакчагай, далылуу, чачы кыска, желкеси жалпак, бети балжайган жигит экен. Кичинекей кара көздөрү апасыныкынан бешбетер ойноктоп, жалтактап, ал азык-түлүккө тим эле тигелип калды. Бул үй-бүлө үч күндөн бери жалаң загыра менен жүгөрү ширесин жеп отурган.

Кичүү кызы татынакай болчу, бирок Антониа (тигилер басымды биринчи муунга келтирчү), менимче, эң мыктысы эле. Мен ошол замат анын көздөрү тууралуу кондуктордун айтканын эстей койдум. Анын көздөрү бакыракай, назик,

караңгы токойдун көлү күн нурунда жарк эткендей от чачыратып турчу. Кара тору беттери кочкул болуп кызарып калаар эле. Капкара чачтары коюу тармалданчу. Кичүү кыздын (аны алар Юлка деп койчу) чачтары сары болчу, ал мага жоош жана тил алчаак көрүндү. Мен эже-синдинин алдында оңтойсузданып турганда, эмне болду деп агындан Крайек чыгып келди. Анын артынан Шимерддердин дагы бир баласы ээрчип чыкты. Анын соо эместиги алыстан эле байкалып турду. Ал бизге жакындап, бир нерсени дөөдүрөп жатты, анан алакаңдарын өйдө жайды, манжаларынын биринчи муунуна чейин өрдөктүкүндөй жаргагы бар экен. Менин кетенчиктегенимди көрүп, сүйүнгөнүнөн кадимки короздой кыйкырды:

– Ко-ко-коо!

Апасы: «Марек!» – деп кабагын бүркөп, анан Крайекке өз тилинде бирдемени быдылдап тез сүйлөдү.

– Берден айым, апам сизди коркпосун, ал эч кимге тийбейт – деди. Бул өзү ушундай оорукчан, калган балдар жакшынакай эле. Мына Амброш жакшы дыйкан болгону турат! – Крайек инисин далыга чапкылады, тигил ыраазы боло күлмүндөдү.

Ошол маалда жондун кырында казылган каалгадан Шимерда мырза пайда болду. Ал баш кийимсиз, агара баштаган коюу чачтары артка таралган эле. Чачтары ушунчалык узун болгондуктан кулактарына чейин буралып өсчү, ошондуктан мен аны карап туруп Виржинден көргөн эски сүрөттөрдү эстей кеттим. Ал узун бойлуу, сымбаттуу, ийиндери куушурулган киши болчу. Бизди түшүнүү менен карап, ал чоң апамдын колуна башын ийип таазим этти. Мен ошол замат анын колдору канчалык ак, сулуу экенин байкадым. Эмнегедир алар мага тынч жана өнөрлүү көрүндү. Чанагы кабагына кирип кеткендей көздөрү кайгылуу тиктечү. Багжайган чоң бетти өчүп калган күл сыңары бир кезде нурун дагы, ысыгын дагы жоготуп койгондой бозортот. Бир топ жашка келип

калган бул кишинин келбети абдан салабаттуу болчу. Анын кийими да өзүнө чак болчу. Чепкенинин астында түйүлгөн боз чермий, жаканын ордуна мойнунда кызгылт маржан төйнөгүч менен карматылып, коло сымал жашыл тарткан жибек моюн орогуч тыкан байланган. Шимерда мырзага Крайек чоң апамдын сөздөрүн которуп жатканда, Антониа менин жаныма келип, саламдашып колун сунду. Бир аздан кийин эле биз кыядан желдей чуркап, артыбыздан Юлка бүжүндөп келе жаттык.

Биз өйдө жүгүрүп чыкканда, талдардын жалтыраган чокулары көрүндү, мен ал жакты көрсөтүм эле Антониа күлүп, менин келгениме кубанганын билдиргенсип колумду бекем кысты. Биз Скво суусун карай тызылдап, астыбыздагы жер бутубуздан айрылганча чуркадык, жар болсо ылдый чукул түшүп, эгерде биз дагы бир кадам аттасак эле, анда талдардын чокусуна барып илине тургансыдык. Катуу энтигип жардын кырына барып токтодук да, төмөндөгү тал менен бадалга көз жүгүртө баштадык. Шамал катуу болгондуктан мен баш кийимимди колум менен кармап алдым, ал эми кыздардын этеги барпайып көтөрүлүп жатты. Антониага жакса керек, ал сиңдисин колунан алып, тынбай быдылдап жатты, алардын сүйлөгөнү мага биздикинен ылдам угулду. Ал мени кылчактап карап алды, анын көп нерсени айткысы келип көздөрү тим эле жалындайт.

– Ысмың? Ысмың кандай? – деп сурады ал колун менин ийниме коюп.

Мен атымды айттым, тигил өзү бир сыйра кайталап, анан Юлканы дагы кайталаттырды. Андан кийин ал биздин астыбыздагы алтындай алоолонгон теректи көрсөтүп, кайрадан сурады:

– Ысмы эмне?

Биз бийик өскөн кызыл чөптүн үстүн уялагансып отурдук, Юлка коңнекчесинен буттарын жыйып алды да, чегирткелер менен алектенип кирди. Антониа асманды көрсөтүп,

мени суроолуу тиктеп калды. Мен ага асман деп жооп бердим, бирок тигил ага болбой эле көзүн көрсөттү.

– Көз, – дедим мен.

Антониа кайталаганда, аныкы:

– Үкөз, – болуп айтылды.

Ал дагы бир жолу асманды көрсөттү, кайра менин көздөрүмдү, дагы асманды улам көрсөтүп жиберди эле, ага эмне керек экенин түшүнбөй менин айлам кетти. Бир маалда ал тизелей калып, толкунданып муштумун түйдү. Андан кийин салаасын көздөрүнө тийгизип, башын силкти, менин көздөрүмдү, кайра асманды көрсөттү да, башын чайкады.

– А-а, көкпү? – дедим мен. – Асман көк!

Ал алакандарын чапкылап, улам тамшанып: «Асман көк, көз көк!» – деп кайталай берди. Биз уябызда шамалдан бекинип отургуча Антониа жыйырма чакты сөздү жаттап алды. Ал зирек экен, ошондуктан тезирээк иңглисче сүйлөгөндү үйрөнгүсү келди. Биз чөптүн арасына терең бекинип алып, үстүбүздөгү асман менен алдыдагы алтындай алоолонгон даракты гана көрүп жаттык. Бул укмуштай жыргал эле. Бир нече жолу жаңы сөздөрдү кайталап, Антониа бир маалда ортон колундагы оймолуу күмүш шакегин мага белекке бермек болду. Ал абдан суранды, жалдырады, бирок мен эч албай койдум. Шакектин мага кереги жок эле, анын үстүнө өмүрүндө биринчи жолу көрүп жаткан балага шакекти тартуулоо, менимче, өтө эле аша чапкандык болсо керек. Булар өздөрү ушинтип жаткандан кийин, Крайек аларды алдап коюшу эч таңгалычтуу эмес.

Биз шакек тууралуу акыйлашып отурганда: «Антониа! Антониа!» – деген бир кайгылуу үндү уктым. Берки коёндой секирип тура калды. «Татинек! Татинек!» – деп кыйкырды ал, анан биз атасын карай чуркадык. Антониа ага биринчи болуп жетип барды да, колунан алып өпкүлөп калды. Мен жакындаганда Шимерда мырза ийниме колун койду да, бир нече убакыт менин көзүмдү тике карап турду. Мен өзүмдү бир аз

оңтойсуз сезип кеттим, анткени чоң кишилер мени минтип караганына көнгөн эмесмин.

Шимерда мырза менен кошо биз чоң апам күтүп турган кепенин жанына келдик. Мен арабага отураарда Антонианын атасы чөнтөгүнөн бир китепчени алып чыгып, аны ачты да мага көрсөттү. Анын бетинде эки алиппе бар экен: бири иңглисче, бири чехче. Ал ошол китепти чоң апам берди да, аны жалдырап тиктеп, эч унутулгус үнү менен мындай деди:

– Окуткула, менин Антониамды окуткула!

4

Ошол эле күнү жекшембинин кечинде Отто Фукстун карамагында мен биринчи жолу узакка эргежээл атка минип жүрдүм. Андан кийин биз Франт экөөбүз аптасына эки жолу үйүбүздөн он чакырымдай алыстыктагы почтага барып келчүбүз, ошентип коңшуларга ар кандай тапшырмалар менен барып келип жүрүп, мен чоң кишилердин бир топ убактысын үнөмдөп берчимин. Бирдемени карызга сураганда же чым менен жабылган мектепте кутпа болоорун кабарлаганда дайыма мени жөнөтүшчү. Мурун ушул сыяктуу жумуштарды чарбадагы ишин бүтүргөндөн кийин Фукс аткарчу экен.

Нечен жыл өттү, бирок элесимде ошол алгачкы керемет күз дагы эле айкын турат. Менин алдымда айдалбаган жер турду, ал убакта коргон деген жок болчу, ошондуктан оюм келген жакка белестеги калың өскөн чөптү аралап, эргежээл ат мени үйүмө өзү жеткирет деп кете берсем болмок. Айрым учурларда мен күн карама өскөн жол менен жүрүп отурдум. Фукс бизге жүгөрүлөрдү мормондор алып келген деп айтты. Көрсө, Миссуриден качып, эч ким жашабаган жерде кудайына өздөрү каалагандай сыйынуу үчүн отурукташканы издеп келе жатканда, алардын алгачкы тоорулу Ютанын талаала-

рын өтүп бара жатып, жолуна мистенин уругун чачып кете бериптир. Бир жылдан кийин эркектерин ээрчип, аялдары менен балдары арабачан жөнөгөндө, аларга күн карамалар жол көрсөтүп турган экен. Ботаниктер, албетте, Отгону колдобойт, алар күн карамалар бул жерлерде атам замандан бери өсүп келе жатат дейт. Ошентсе да бул уламыш эч оюман кетпей койду, ошондуктан күн карамалуу жол мага дайыма эркиндикке карай жолдой туюлат.

Мен кубарыңкы сары жүгөрү талааларды жай аралап, жолдун четиндеги суу калемпир өскөн ным жерлерди издегенди жакшы көрчүмүн; күзгө чейин ал жезге окшоп жытырап, кууш күрөң жалбырактары пилла сыңары өзөктөрүн ороп алды. Демейде мен түштүккө немис коңшуларыбыз менен көрүшүп, ал жактагы токойлор же терең жылчыктан чыга калган, бутактарына шумкар уя салып алган килейген кара жыгачты карап кумарланып келгени барып калчымын. Талдар бизде өтө сейрек жолугуп, алар өтө оорчулук менен өскөндүктөн биз алардын ар бири үчүн кабатырланып, аларга кадимки киши көргөнү баргансып каттап турчубуз. Балким, дал ошол бир өңчөй, дат баскансып күрөң тарткан аймактын эч нерсе менен өзгөчөлөнбөгөндүгүнөн улам биз алардын ар бирин ушунчалык кастарлачыбыз.

Кээде мен эргежээл атты жайнаган сары чычкандардын тобу жашаган түндүккө карай бурчумун, анан кечкисин күрөң жер үкүлөр кайтып келип, жердин астындагы уяларына сары чычкандар менен кошо жоголуп кетип жатканын байкачымын. Антониа Шимерда мени менен жүргөндү жакшы көрчү, биз экөөбүз ушул жердин астында жашаган укмуштуу куштарга таңгалчыбыз. Ал жерлерде дайыма этият болууга туура келчү, анткени тегеректин баары бүт эле калкандуу жыланга жык толгон. Бул такыр алсыз сары чычкандар менен үкүлөрдүн арасында аларга жем табуу оңой нерсе болчу: жыландар жылуу уялардын ичине кирип, жумуртка менен балдарын жеп салчу. Биз үкүлөрдү аячыбыз, күн бат-

канда алар уяларына шашып, жердин астына кирип кетип жатканын көрүү кайгылуу нерсе болчу. Бирок акыры биз бул канаттуулар өздөрү ушундай жашоого макул болгондон кийин, демек, алар айбан экен деп бүтүм чыгардык. Сары чычкандардын жака белинде көлчүк да, булак да жок болчу.

Отто Фукс жүз чакырымдай аралыкта эч суусу жок чөлдөн сары чычкандардын чоң тобун көргөнүн айтып берди; ал тигилердин уялары эки жүз тамандай терең, жер астындагы булактарга чейин жетет деп какшанды. Антониа буга ишенбей турганын айтып, сары чычкандар коёндордой эле таңкы шүүдүрүмдүн суусун ичет болушу керек – деди.

Антонианын бардык нерселерге өзүнчө көз карашы бар болчу, анын баарын ал иңглисче айтууга жакын арада эле үйрөнүп калды. Ал күнүгө талааны аралап биздикине чуркап келип калчу, мен болсо аны окуганга үйрөтүп жүрдүм. Шимерда айым нааразы боло берчү, бирок үйдө бирөө жарым иңглисче сүйлөгөндү билиши керегин да ал түшүнчү. Көп учурда биз сабактан кийин бостондун артындагы дарбыз жөөккө кетип калчыбыз. Ал жерден мен килейген эски бычак менен дарбыздарды жарчымын, биз алардын эң ширин тең ортосун кесип алып жечүбүз, ошондо ширеси колубуздан чууруп акчу. Иса пайгамбардын туулган күнүнө деп сакталган ак дарбыздарга биз тийчи эмеспиз, бирок аларды кызыгуу менен карап чыгар элек. Аларды кышкы суукта үзүп алып, кышында жешет. Мухитте өткөргөн узак апталардан кийин Шимерддер мөмөнү сагынып калыптыр. Эки кыз тең борсойгон алчаны издеп жүгөрү талаасын бир канча саат бою кыдырып жүрө берчү.

Антониа алооканада чоң апама жардам бергенди, андан үй-тиричиликке, тамак-ашка үйрөнгөндү жакшы көрчү. Кээде чоң апамдын жанына туруп алып, анын ар бир кыймылын байкайт. Шимерда айымдын өз жеринде жакшы үй ээси болгонуна биз чындап эле ишенчүбүз, бирок көнбөгөн мындай жерде иштери оңгон жок, шарты жок экени да талашсыз эле.

Үйдөгүлөрүнө кандай ылайсынган ачкыл нан берип жатканын көрүп, эсибиз чыкканы алигиче эсимде. Көрсө, ал камырды Крайек малканада колдонуп жүргөн эски калай чарага жууруйт экен. Даяр камырды алганда, түбүндө бир аз жабышып калчу, Шимерда айым чараны кайра очоктун аркасына бекитип коюп, калдыгы ачий берчү турбайбы! Кийин дагы нан жаба турган болгондо, ал калдыкты кырып, бир аз ачыткы даярдап алчу экен.

Ошол алгачкы айлары Шимердалар Блек-Хоокко баргандан коркчу имиш. Крайек дагы аларды ошол жакка барсаңар, кантип акчаңардан айрылып калганыңарды өзүңөр байкабай каласыңар деп туюндурчу. Алар Крайекти жек көрчү, бирок баары бир ага жабыша берчү, анткени аны менен гана бир аз сүйлөшүп, бир аз кабарларды угуп турчу. Карыя жана эки бала менен кошо ал бука байланган жертөлө сарайда түнөчү. Шимердалар Крайекти багып, анын чогуу турушуна сары чычкандар менен үкүлөр калдырак жыланга аргасыздан кандай көнсө, ошондой эле чыдаганга мажбур болчу.

5

Биз билчүбүз, чех коңшуларыбыздын жашоосу өтө оор болчу, бирок эки кыз теңбегам болгондуктан эч качан даттанчы эмес. Алар үй түйшүгүн ойлобош үчүн кандай гана болбосун мүмкүнчүлүктү кубаныч менен кабыл алчу: алар мени менен кошо талаада коёндорду, чилдин балапандарын качыра чуркап жүргөндү жакшы көрчү.

Эсимде, бир күнү Антониа алооканага жүгүрүп кирип, толкунданып кабарлаган:

– Ата достор тапты, орустар, эркектер. Мен ата менен кечээ барды, көп-көп түшүндү. Алар жакшы, Берден айым. Бир семиз көп күлдү. Биз бүт күлдүк. Ата бул жерде күлөт – мен бир жолу көрдүм. Эң жакшы!

Ал тигил сары чычкандардын чоң оторуна жакын жашаган орустарды айткан жокпу, – деп сурадым мен. Эржежээл атымды минип ошол тарапка өткөндө, менин аларга баргым келчү, бирок бир орус өтө сүрдүү көрүнгөндүктөн бир аз коркчумун. Орусия менин түшүнүгүмдө эң акыркы өлкөлөрдөн болчу, Кытайдан да алыс, тетигил эле Түндүк уюлдун жанында эле. Мекенинен айрылган табышмактуу бардык бозгундардын ичинен орустар эң эле түшүнүксүздөрү болчу, ошондуктан алар обочолонуп турчу. Алардын фамилияларын эч ким айталбачу, ошондон улам тигилерди жөн эле Питер жана Павел деп коюшчу. Аймагыбыздын бүт тургундары менен алар жаңсап сүйлөшчү да, Шимердалар келгенче эч достору жок болчу. Крайек алардын тилин бир аз түшүнчү, бирок бир соодада аларды алдап койгон экен, тигилер андан качып калган. Узун бойлуу Павел деген орусту анархист аташчу; ал, албетте, эч кимге өз көз карашын айталчу эмес, балким, анын катуу жандап сүйлөгөн адатынан, айбардуу, бир кыйла сүрдүү өңүнөн улам ошентип ойлошкондур. Бир кезде ал абдан күчтүү болсо керек, бирок азыр анын териси бетинин чүкөлөрүн бекем тартып, килейип сөөктүү колу-буту узун, келбети жүдөңкү болчу. Ал кышылдап дем алып, тынымсыз жөтөлүп турчу.

Анын жолдошу Питер дегеле башка болчу: ал кичинекей бойлуу, буттары тайтак жана торсогой эле. Ал дайыма кубангансып жүрчү, жолунан бирөөнү жолуктурса эркек болобу, аял болобу, баш кийимин чечип, жылмая берчү. Арабасында кетип баратканда, алыстан ал чалга окшоп калчу: зыгырдай чачы менен сакалы күндө агаргансып көрүнөт. Калың жана тармал болгондуктан алар жибек жип өңдүү эле. Ошол тармал чачтарынын арасынан чөптүн ичинен көрүнгөн дарбыздай болуп анын тегерек кызгылт бети менен теңирекей мурду чыгып турчу. Бардыгы аны Тармал Питер же Орус Питер деп коюшчу.

Эки орус тең мыкты мээнеткеч эле, жайкысын алар жака белдеги чарбаларга иштегени чогуу жалданчу. Бир жолу

мен Питердин күнүгө кечкисин уйду сааганы үйүнө келип жүргөнүн коңшуларыбыз шылдыңдап жатканын уккам. Башка бойдок тургундар коюлтулган сүттү ичер эле, ошол оңоюраак болчу. Кээде Питер кутпа окулуп жаткан мектепке да кайрыла кетчү. Мен аны алгач дал ошол жерден көргөм: ал эшиктин түбүндө жапыз орундукта жылаңайлак буттарын анын алдына бекитип алып отуруптур, колундагы кыжымы баш кийимин улам мыжыгат.

Орустар менен таанышкандан кийин Шимерда мырза алардыкына дээрлик күнүгө кечинде барып жүрдү, кээде Антонианы да кошуп алчу. Тигилер Орусиянын чехтерге окшош сүйлөгөн тарабынан келиптир, – деди Антониа, – ошондуктан эгер мен да алардыкына конокко барып калсам, ал мага которуп бере алат экен. Анан бир күнү катуу суук тие электе биз менин Франтыма минип алып, орустарга жөнөдүк.

Орустар эшигинен капталда кудугу бар, жоностуу дөбөдө курулган татынакай жыгач тамда жашачу. Ал тамды карай чыгып бара жатып, биз дарбыз тигилген кенен жер менен көк чөптүн арасындагы саргайган бадыраң жана кабакчалар көрүнгөн бостонду айланып өтүк. Питерди биз алоокананын артынан тепшининин үстүнө эңкейип турган жеринен таптык. Ал кирди аябай эзип жаткан экен, биздин жакындаганыбызды да укпай калды. Денеси сүргөнүнө жараша солкулдап жатты, биз болсо артында туруп алып анын апсайган чачын, тайтайган буттарын карап быкшып күлдүк. Ал биз менен учурашмакка түзөлө калды эле, барбагай мурдунан тер багжайган сакалына агып кетти. Питер колун сүртүндү, кейпинде кир жууганды токтотууга шылтоо табылды окшойт. Ал бизге тоокторун, анан уй оттоп жүргөн дөңсөөнү көрсөткөнү алып барды. Жолдон ал өзүнүн жеринде байлардын гана уйлары болоорун Антониага айтып берип жатты, ал эми бул жакта ким бага алса эле ошол уй сатып алса болот экен. Павел көп ооруйт, ошондуктан ага сүт абдан пайдалуу, жыгач кашык менен каймакты чайысаң, сүттөн май дагы

чыгат. Питер уюн аябай жакшы көрчү. Байланган казыгын жылдырып кагып жатып, ал уйдун жамбашынан сылап, орусча бир нерсе деди.

Бостонун бир сыйра кыдыртып бүтүп, Питер арабасына дарбыздан жүктөдү да, дөңсөөнү карай айдады. Үйдө Павел жок болчу. Ал бирөөнө кудук казып жардамдашып жүргөн. Казгаяк болсо дагы орустар үйлөрүн ыңгайлаштырып алганы мени таңгалдырды. Алоокананын жанындагы бөлмөдө дубалга кенен эки орундук сөрү орнотулуптур, үстүндө көгүш чыт шейшеп менен ошондой эле кездемеден капталган жаздыктары бар төшөк тыкан жыйылган. Мылтык, ээр, жумушчу шаймандары менен эски кийим-кечелерин Питер Павел экөө терезеси бар чакан сарайда сактачу. Ошол күнү жерде томпогой саргайган бадырандар, жүгөрү менен лояны кышкыга кургатып жайып салышыптыр. Тамдын каалга-терезелери же тор, же жыгач менен жабылбай, күндүн нуру менен кошо чымындар үчүн дагы жагжайып ачык турат. Питер дарбыздарды катары менен тасмал жабылган жозунун үстүнө койду да, эт кескен бычагын сая тургансып күүлөндү. Бычактын учу тие электе бышып-жетилип калган дарбыз карс этип жарылып жатты. Питер бизге бычактарды берип, бирок табактарды койгон жок, ошондуктан жозунун үстү тез эле дарбыздын уругу жайнаган ширеге толуп кетти. Питер жегенчелик дарбызды бирөө-жарым жегенин мен өмүрүмдө көргөн эмесмин. Дарбыздар абдан пайдалуу деп жатты ал, ошондуктан анын мекенинде жылдын ушул маалында көпчүлүгү жалаң ушул мөмө менен жан сактайт. Питер өтө шайыр жана меймандос киши экен. Бир жолу ал Антонианы карап туруп үшкүрүндү да, эгер ал үйүндө Орусияда болгондо анын да ушундай татынакай кызы болмок деп, кызы ага тамак ырас-тап, үй боюнча иштерди кылмагын айтты. Ал үйүнөн «чоң каргашанын» кесепетинен кетип калганын түшүндүрдү.

Биз кетели деп калганда, Питер бизди дагы эмне менен кызыктырсам деп алагды болду. Ал сарайга чуркап барып,

кызыл-тазыл боёлгон наамасын алып келди да, орундукка отуруп, жоон буттарын талтайтып алып ойной баштады тим эле бир наамачылар тобу ойногондой болду. Обондору бирде шайыр, бирде мундуу угулуп жатты, Питер болсо мезгил-мезгили менен үн чыгарып, ырдап калат.

Биз кетээрдin алдында ал Шимерда үчүн бир кап толо бышкан бадыраң салып берип, аларды кайнатуу үчүн куйрук май салган картыкты кошо тартуулады. Бадыранды кайна-тып алганын мен эч качан уккан эмесмин, бирок Антонианын айтымында ал укмуш даамдуу болот экен. Төгүп албас үчүн биз бүт жолду жөө басып, эргежээл атты ооздугунан жетелеп алдык.

6

*Б*ир жолу түштөн кийин мен кашкулак жашаган жоностуу, жылуу дөңсөөгө отуруп алып, Антонианы окуганга үйрөтүп жаткам. Аба күн нуруна толуп турган, ошентсе да кыштын илеби кадимкидей сезилип калган. Эртең менен туруп, мен аттарды киринткен кичинекей көлчүктүн үстүн муз каптап калганын байкадым, ал эми бостонду аралап бара жатып биз сыйгалак көк дөбөнү көрдүк: бул кызыл мөмөлөрүн жайып бийик өскөн спаржа жатып калыптыр.

Тони жылаңайлак, жеңил чыт көйнөкчөн болчу, ошондуктан биз жаркырап тийген күндүн ысыгына барып отурганча, ал сууктан бир аз үшүп калыптыр. Ал мени менен бардык нерсени кадимкидей сүйлөшүп жүргөн маалы. Бул жолу ал өз мекенинде биздин сүйүктүү кашкулак кандай баркталаарын айтып берип жаткан, ага ууга чыгуу үчүн буттары кыска келген атайын иттерди кармап турушат деди. Ал иттер кашкулактын уясына түз эле кирип барат экен, ал жактан арылдап-чыйылдаган үн чыгат да, анан катуу салгылашуудан кийин алар акыры кашкулакты өлтүрүп тынат. Андан соң ит

сыртка кансырап, канжалап чыгат да, аны ээси эркелетип мактай баштайт. Антониа ар бир өлтүрүлгөн кашкулак үчүн мойнундагы каргысына бирден жылдыз илинген итти да көрүштүр.

Ошол күнү бакма коёндор өтө оюнкараак болуп кетишти. Бир маалда эле алар жаныбыздан чыга калат да, бир оюн ойногонсуп учкан бойдон ылдый колотко томолонуп түшүшөт. Бирок чөп арасында жашаган зуулдаган майда нерселердин бирөөнөн башкасы бүт кырылып калыптыр. Биз жылып калган дөңсөөдө жаткан маалда өгүз чөптүн арасынан кубарыңкы жашыл бир курт эптеп жөрмөлөп чыкты да, бир түп тулаңдын үстүнө секирмек болду. Ал жетпей, жерге кулап түштү эле, башы тартайган шыйрактарынын арасына шылкыйып калды, ошондо бирөө азыр келип өлтүрүп коё тургансып анын муруттары титиреп кетти. Тони аны акырын колуна алды да бир аз жылытып, өз тилинде чыдамкайлык менен жылмайып соорото баштады. Ошондо курт сайрап жиберди, дирилдеген үнү менен угулар-угулбас чырылдады. Тони күлүп алып, аны кулагына жакындатты, бирок мен анын көздөрү жашып кеткенин көрдүм. Ал мекениндеги айылда дары тамыр жана чөптөрдү токойдон чогултуп келип, аларды сатып жүргөн бир картаң тилемчи кемпир тууралуу айтып берди. Эгерде бирөө-жарым аны жылынып ал деп үйүнө киргизип койсо, анда ал анын балдарына ушундай эле дирилдеген үнү менен ырдап берчү. Кайырчынын аты Картаң Гата эле, балдар анын келгенине сүйүнүп, ага май токоч менен шириндиктерди катып коюшчу.

Бет маңдайдагы эңкейиш кууш көлөкөсүн жайганда, биз үйгө кетиш керек экенин түшүндүк: күн бир аз төмөндөгөндө эле дароо суук боло баштады, ал эми Антонианын көйнөгү жепжеңил болчу. Бирок биз өзүбүз байкабай тирилтип алган чалажан куртту эмне кылабыз? Мен аны чөнтөгүмө салып алайын дедим, бирок Антониа башын чайкап, жашыл секиргичти акырын чачтарынын арасына коё берди да, үстүнө чоң

жоолукту салынып алды. Мен аны Скво суусу көрүнгөн жерге чейин узатып, анан үйүмдү карай чуркап кетеримди айттым. Биз шашпай күүгүмдүн керемет шооласы жайылган талааны аралап жөнөдүк, экөөбүз тең өзүбүздү ушунчалык жакшы сездик.

Күз бою ушундай күндөр болуп турду, мен болсо аларга эч көнө албай койдум. Биздин алдыбызда тээ жердин кырына чейин көптөгөн чакырым аралыкка күндүн нурунда жалындаган кызыл чөп жездей болуп куюлушуп турду, ал чөп күндүн башка маалынан да ушул кечки убакта ого бетер дүркүрөп, ого бетер жаркырап жатты. Сары жүгөрү талаалары кызыл алтындай жалтырап, чөптүн үймөктөрү кызарып чыкты, алардан узун көлөкөлөр созулду. Бүт талаа өрттөнбөс кырчын сыңары күйүп-күйө албай жаткансыды. Бул жеңиш салтанаты, ийгиликтүү аяктоо, кырчын жана даңкка бөлөнгөн баатырдын өлүмү болчу. Күтүүсүз өзгөрүлүү сааты, өткөн күндүн эң туу чокусу эле.

Нечен жолу биз Антониа экөөбүз ушул бүт күлпөндүн арасында талааны аралап жүрдүк! Анан эки узун көлөкө, дат баскан чөптүн үстүндөгү эки кара так бирде алдыбызга түшө калып, бирде артыбызга өтүп кетип жылып отурчу.

Ошол күнү биз көпкө чейин унчукпай келе жаттык, ал эми күндүн чети улам жердин кырына жакындап ылдыйлай берди, бир маалда биз дөңдүн чокусундагы артына мылтыгын асынып алган кишини көрдүк. Ал каякка бараарын билбей тургансып, жай басып бара жатты. Биз анын артынан кууп чуркап жөнөдүк.

– Атам улам эле ооруй берет, – деди Антониа бир аз күйүгүп, – карачы, Жим, анын өңү жаман.

Биз Шимерда мырзага жакындаганда, ал атасын чакырды эле тигил башын көтөрүп, артын карады. Тони чуркап барып, атасынын колунан алды да, ага бетин такады. Жалгыз гана ал Шимерда мырзаны тигинин дайыма кирип кетүүчү сүкүтүнөн чыгара алат окшойт. Атасы кемериндеги баштык-

ты чечип, атып алган үч коёнду көрсөттү да, Антонианы жылмайымыш этип карап, бир нерсени чех тилинде түшүндүрө баштады. Антониа мени карады:

– Татинек мага териден кичинекей баш кийим жасайт, кышка баш кийим! – деп сүйүндү ал. – Эт жейт, териден баш кийим жасайт, – ал манжаларын бүгүп, коёндор аларга кандай жакшы нерселерди алып келээрин эсептей баштады.

Атасы аны башынан сылай турган болду эле, бирок Антониа анын колун кармай коюп, тез-тез сүйлөп акырын колун алып койду. Мен «Картаң Гата» дегенин угуп калдым. Шимерда мырза жоолукту чечип, кызынын чачын жайды да, көктөмдүн ырчысын таң кала тиктеп калды. Курт бир аз чурулдаганда, Шимерда мырза бир укмуш обон угулгансып аны өңүн өзгөртүп тыңшады. Мен жерден анын мылтыгын алдым, анысы оор жана келте, машасы бугунун башындай жасалган бир укмуш нерсе эле, аны Шимерда мырза өзүнүн мекенинен ала келген. Менин мылтыкты тиктеп турганымды байкап, ал мага кайдыгер карады, ошондо демейдегидей эле ал мени бир кудуктун түбүндө жаткан сыяктуу көрүп тургансып сезилди. Анан ал олуттуу жана мээримдүү сүйлөй баштады, Антониа болсо которуп берип турду:

– Татинек айтат, сен чоң болот, ал сага мылтык берет. Чехиядан келген жакшы мылтык. Ал чоң кишиники болот, чоң бай, андай киши бул жерде жок, анын көп талаа, көп токой, көп там бар болот. Ата ага тойдо ойногон, ал атага жакшы мылтык берген, ата сага берет.

Мен алардын аткара турган ою узакка созулаарына кубандым. Шимердалар колунда болгонунун бүт баарын тартып жибергидей мындай кишилерди мен башка жолуктурган эмесмин. Антонианын апасы деле дайыма мага бир нерсени сунуштай берчи, чынын айтсам, ал менден жооп катары бир чоңураак бир нерсени күтөөрүн билчимин. Ошентип биз үчөөбүз тынч тура бердик, ал эми Антонианын чачында бекилген алсыраган ырчыбыз өзүнүн кыңылдаган ырын созо-

лонтуп жатты. Аны уккан Шимерда мырза ушунчалык кайгылуу, байкуш курт-кумурскага боор ооруп жылмайды, тим эле мен унутпас болдум. Күн батаары менен дароо суук болуп кетти, айлана топурак жана куураган чөп жыттана баштады. Антониа менен атасы кол кармашып үйүнө кетишти, мен болсо күрмөмдү толук топчуланып алып, өз көлөкөм менен тең жарышып үйүмдү карай чуркадым.

7

Мен Антонианы аябай жакшы көрчүмүн, бирок ал кээде мени менен каадаланып сүйлөшкөнүн эч жактырчу эмесмин. Кантсе да мен эркек элем, ал менден төрт жаш улуу, ошондуктан көбүрөөк нерсени билгени менен ал баары бир кыз болчу да, анын мага акыл айтканы тим эле жиними келтирчү. Анткени менен күздүн аягына чейин эле Антониа мага теңата кишидей мамиле кыла баштады, сабагыбыз башка убакта да менин айткандарымды көңүлүн кунт коюп угуп калды. Анысы биз чогуу башыбыздан өткөргөн бир окуядан кийин болду.

Бир жолу мен Шимердаларды көрүп келгени бара жатып, жолдон Амброш үчүн орустардан күрөгүн сураганы чуркап келген Антонианы жолуктурдум. Мен аны эргежээл ат менен жеткирип коёюн дедим эле, ал аркама учкашып алды. Түндө кайрадан кары жок суук түштү, ошондуктан таза аба шараптай гана мас кылып жатты. Эки тарабында күн карама өскөн жолдор бир аптанын ичинде өз кооздугун жоготуп коюптур, көп чакырым алдыдагы алтындай гүлдөрдүн ордуна күрөң, тикенектүү шуудураган өзөктөр сороюп чыгып турду.

Орус Питер бериңгит казып жатты. Биз жыргап үйгө кирдик, алооканада очоктун жанында бир аз жылынып алдык да, аштымканада кышкыга сакталган кабакчалар менен дарбыздарды карап суктанып жаттык. Күрөктү жолдон

алып, биз артка кайтканда, Антониа сары чычкандар тобунун жанына токтоп, уялардын бирин казып көрмөк болду. Биз алардын жолу кандай кеткенин, түз эле түпкүргөбү же момолой чычкандарчасынан туурасынанбы, алардын ортосунда байланыш барбы, үкүлөр жер астындагы уяларына канатын төшөйбү же жокпу текшерсек болот. Биз үкүнүн кыгын, жыландын терисин же кичинекей мөндөлөйлөрдү деле таап алышыбыз мүмкүн.

Сары чычкандардын тобу он акрдай жерди ээлечү. Ошол аралыктагы кемирүүчүлөр оттогон чөп кыска жана түз болчу, ошондуктан үрпөйгөн кызыл түздүктүн арасында бакмал сымал боз так көрүнүп турчу. Уялар майда жана чоң көчөлөр менен бөлүнгөн шаардын тамдарына окшоп, бири-биринен тең аралыкта жайгашкан эле. Бул жерде бардыгы жакшы коңшулар экени, алардын жашоосу бир калыпта жүрүп жатканы дароо сезилип турду.

Мен Франтты ылдыйга, коктуда байлап койдум, анан Антониа экөөбүз уялардын кайсынысын казуу оңой экенин издеп жөнөдүк. Ондогон сары чычкандар ийиндеринин оозунда демейдегидей эле эки бутуна туруп, кыймылсыз көз салышат. Биз аларга бир аз жакындаганда эле алар кыңшылап, куйруктарын шыйпаңдатып, жердин астына кире качканга шашат. Уялардын жанында, биздин оюбузча, жердин терең астынан казылып алынган кум менен шагыл үйүлүп турду. Тигил же бул жерде биз майда таштардын үймөктөрүнө такалып жаттык, бирок алардын тегерегинде эч бир уя көрүнбөйт. Эгерде бүт ушул шагылды сары чычкандар казган болсо, анда алар аны кантип ушунчалык алыс ташыды? Дал ошол үймөктөрдүн биринде мени кырсык күтүп турган экен.

Биз эки ооздуу чоң уяны карап жатканбыз. Ооздору жердин астына жантайып кирип турчу, ошондон улам бизге алардын кошулган жери менен унаа көп жүргөн кыштактын тар жолундагыдай ичиндеги чаңы көрүнүп турчу.

Мен эңкейип уядан артка кетенчиктедим, анан бир маалда Антонианын ач кыйкырыгын уктум. Ал менин аркамдагы бир нерсени көрсөтүп, чех тилинде кыйкырып жатты. Мен ошол замат бурулуп, кургак шагылдан үймөктүн үстүндөгү килейген жыланды көрдүм. Жылан суук түндөн кийин күнгө кактанып жатса керек, Антонианын айкырыгы аны ойготуп жибергендей болду. Мен бурула калганда, жылан «W» тамгасындай имерилип, жай жаткан. Бирок бир маалда эле анын денеси кыймылдап, жайма-жай ороло баштады. Ошондо мен анын жөн эле килейген эмес, циркте көргөндөй чындыгы ажыдаар экенин көрдүм. Анын жылмакай денесинин өңү суук, кубулган кыймылынан мен жийиркенип кеттим. Жыландын жоондугу бутумдай бар эле, ошондуктан аны тегирмен таш менен да жанчый албай тургандай жаны бекем болчу. Жылан түрү суук башын көтөрүп, калдырагын калдыратты.

Мен чуркай качканым жок, антүү оюма да келген жок. Артымда таш дубал турса да, мага мындан артык жаман абал болмок эмес, ансыз деле тузакта болчумун. Жыландын оролонун, тырыша түшкөнүн көрүп, мен анын азыр секире турганын түшүнө койдум. Ал түзөлө калып анан дароо секирет. Мен алдыга умтулуп, аны күрөк менен бир чаптым. Күрөк так жыландын башы бүткөн жерге барып тийди эле, тигил бутумун алдына оролуп түштү. Мен кыжырым менен аны дагы чапкылай бердим. Антониа жылаңайлак экенин унутуп коюп, мага чуркап келди. Жыландын түрү суук башы талкаланганы менен, калган денеси тыбырчылай берди. Анысы ороло да, түзөлө да калат, тикесинен тура да, жерге жата да калат. Мен нары басып, тескери карадым. Жүрөгүм айланып кетти. Антониа ачуу айкырык менен мага жете келди:

– Жимми, Жимми, ал сени чагып алдыбы? Чаккан жокпу, я? Мен кыйкырганда, сен эмнеге качкан жоксуң?

– А сен эмнеге чех тилинде кыйкырдың? Артыңда жылан турат деп адамдай эле айтпайсыңбы? – деп таарындым мен.

– Мен билем, мен жаман, Жим! Мен коркуп кеттим, – ал чөнтөгүмөн оромолумду алып чыкты да, бетимди аарчыйын деди эле, мен оромолду колунан жулуп алдым. Өңүмөн эле менин кандай оор абалда экеним көрүнүп турган болуш керек деп ойлойм.

– Мен сенин ушундай эр жүрөк экениңди билген эмесмин, Жим, – деп жатты Антониа тынбай. – Сен чоң кишилерден да күчтүү экенсиң. Сен анын башын көтөргөнүн көрүп туруп, коркпой чаптың! Сен дегеле корккон жоксуңбу? Эми бу жыланды үйгө алып барып, бардыгына көрсөтөбүз! Сен өлтүргөндөй чоң жыланды бул жерде эч ким көргөн эмес!

Ал ушу сымал сөздөрүн уланта берди, акыры мен да кыйынсынып, ушундайды эле күтүп жүргөнсүп, азыркы болгон окуяга ыраазы болгонсудум. Биз акырын жыландын жанына бардык, тигил күнгө куник ичин жалтыратып, дале куйругун тыбырчылатып жатты. Анын жыты жүрөктү айлантып жиберди, жарылган башынан чууруп, жашыл бир суюктук агып турду.

– Карачы, Тони, мынакей уусу, – дедим мен.

Тони күрөк менен жыландын башын өйдө кылды, мен болсо чөнтөгүмөн узунураак жипти алып чыктым да, жыландын башын сыйыртмакка илдим. Биз анын денесин узунунан тартып, камчы менен өлчөдүк: узундугу беш жарым футка жакын экен. Жыландын он эки шалдырагын таптык, бирок бардыгынын үстү сынык экен, ошондо мен бир убакта алар жыйырма төрт болчу деген тыянакка келдим. Демек, жылан жыйырма төрт жаштан кем эмес болчу, – дедим мен, ошондо ал индилер жана өгүздөр маалынан калган экен, ал биринчи ак кишилердин бул жерге келишин да көргөн. Ол жомду туш-тарабынан карап отуруп, мен жыланым менен сыймыктана баштадым, анын чоңдугу менен жашына таң бердим. Жылан мен үчүн нак жамандыктын башаты жана өлбөс көрүндү. Ушуга окшогондор жер жүзүндөгү бүткүл жылуу кандуулардын жүрөк үшүн алганы да бекер эмес. Биз

жыланды коктуга алып түшкөндө Франт жиби жеткенче артына качып, бүткүл денеси титиреп чыкты. Ал бизди жанына эч жолотпой койду.

Анда биз Антониа эргежээл атка минип, мен жөө басып алам деп чечтик. Ал жай бастырып, жылаңайлак буттарын саландата алдыга жөнөдү, бирок улам мага кайрылып, бардыгы таң калат го деп кыйкырып коёт. Мен күрөктү ийниме артып алып, анын аркасынан жерге чубалжытып жыланды сүйрөп келе жаттым. Антонианын кубанычы мага да өттү. Кең жайылган талаа мага эч качан мынчалык ээн жана кенен көрүнгөн эмес. Мейли, кызыл чөптүн ичи жыланга толо берсин, мен алардан эч коркпойм! Ошентсе да улам-улам артымды кылчактап карап коём: артыман бул жыландан да чоң жана улуу бир шериги өч алам деп ээрчип алган жок бекен дейм!

Биз бостонубузга жетип, үйдү карай түшүп баратканыбызда күн батып калган. Биринчи эле биз Отто Фуксту жолуктурдук. Ал көлмөктүн боюна отуруп алып, кечки оокаттын алдында канжасын түтөтүп жатыптыр. Антониа аны тезирээк бери кел, – деп чакырды. Жыланды көргөндө Отто ириде эч нерсе деген жок, болгону башын кашынып алып, жыланды өтүгүнүн учу менен оодара таштады.

– Бу укмушту каерден таптың?

– Сары чычкандардын уюгунан, – деп кыскача жооп бердим мен.

– Өзүң өлтүрдүңбү? Мине менен? Чапканга каерден таптың?

– Биз Амброш үчүн күрөк апкелгени Орус Питерге барганбыз.

Отто канжасынан күлүн күбүп, шалдырактарын эсептегени чөгөлөп отурду.

– Күрөгүң бар жакшы болуптур, – деди ал бир аз токтоо. – Менин бу желмогузду колумда килейген келтегим болсо да жолуктургум келбейт эле! Ал эми сенин чоң апаң жыланды

чапканга деп алып жүрчү таягы бу килейген немени кытыгылаганга гана жарайт! Эгер бу шүмшүк куйругуна тике туруп түзөлгөндө, ал сенин сазайыңы бермек, көрөт элең! Сен аны көпкө ургуладыңбы?

Ушул жерден Антониа сөзгө кошулду.

– Жылан жини келип жан талашты. Тим эле Жимминин бутуна секирди. Мен ага кач деп кыйкырсам да, ал жини менен уруп атат, уруп атат.

Отто мага көзүн ымдап койду. Антониа үйүнө кеткенде, ал мындай деди:

– Бир урганыңда башына тийдиби? Бактың бар экен!

Биз жыланды тегирменге илип койдук, ал эми үйгө киргенде мен Антониа алоокананын ортосуна туруп алып, окуяны укмуштай кооздоп айтып жатканын көрдүм.

Калдыркандуу жыландар менен кийинки жолуккандарым менин биринчи жолкусунда багыман эле аман калганымды билдирди. Ал ажыдаардай жыланым картаң экен, салгылаша албай, күчү да аз калган турбайбы. Көрсө, ал көп жылдар бою сары чычкандардын уюгунда жырғап жашап, каалаганда эртең менен улам бир семиз сары чычканды жеп коюп, мүмкүн, үкүнүн пырлары төшөлгөн уяда ооналактап жата берип, калдыркандуу жыландарга бул дүйнөдө эч нерсе жөндөн-жөн берилбестигин унутуп калса керек. Болбосо мындай килейген жылан менен, анда да күчүнө кирип турган маалда бир баланын алы жетпейт болчу.

Демек, чынында эч кандай деле эрдик кылбаптырмын да, жөн эле жагдай мен тарапта болгон экен, чынын айтса, ажыдаарды жеңгендердин көбү ошентсе керек. Орус Питерден мен куралданып алгам, мага жолуккан ал жылан дагы жалкоо жана картаң болчу, Антониа дагы жанымда болуп калды, ал менин эрдигимди баалап да, даңазалап да берди.

Жылан биздин агылдын кашаасында бир нече күн илинип турду, коңшулар аны көргөнү келип жатты, алар бул аймакта мынчалык килейген калдыркандуу жыланды эч ким

өлтүрө элек деп бардыгы бир добуштан макул болду. Антониага ушул эле жетиштүү болчу. Ошондон бери ал мени башкача көз караш менен карап, мурдун көп чүйрүйтпөй калды. Мен чоң жыланды өлтүрдүм, демек, өзүм дагы чоңоюп калган экенмин да.

8

Чөп менен жүгөрү куурап бүткөн кеч күздө биздин орус досторубузду иштери өтө начарлай баштады. Шимерда мырзага Питер өзүнүн түйшүктөрү жөнүндө айтып берди: биринчи ноябрда мөөнөтү өткөн карыз боюнча милдеттенмесин ал аткара албай коюптур; оор болсо да аны узартуу үчүн кошумча акчаны төлөптүр; анысы үчүн чочколорун, жылкыларын, атүгүл, өздөрүн баккан уюн дагы күрөөгө коюуга туура келиптир.

Блек-Хоуктан Уик Каттер деген бир ырайымсыз сүткор аласачы болуптур, ал жөнүндө аймакта ар кандай жаман сөздөр айтылып жүрдү, бул тууралуу мен кийинчерээк дагы айтып берем.

Каттер менен кандайча эсептешкени тууралуу Питер түзүктөп деле айтып бере алган эмес. Анын билгени эле: ириде ал тигинден эки жүз, анан жүз, анан дагы элүү доллар карызга алган. Алган сайын негизги төлөмгө кандайдыр бир үстөк кошулуп отуруп, ал карызы талаадагы эгинден беш бетер өсө берген. Ошентип орустардын бүт мүлкү күрөөдө болуп калган.

Питер карыз милдеттенмелерин узарткандан көп өтпөй эле, Павел жаңы сарай куруп жатканда дөңгөчтү көтөрө коём деп, белин оорутуп алган: ал чамындылардын так үстүнө кулап түшкөн, оозунан кан атып кетип, аны менен чогуу иштегендер өлүп калбаса экен деп да коркушкан. Аны үйгө жеткирип төшөгүнө жаткырышты, ошондон бери ал турбай,

биротоло катуу ооруп калды. Орустардын жыгач үйүнүн чокусуна бир каргашалуу алп кара куш отуруп алып, ал жактан бүт адамдарды качыра кууп, канаты менен каккылап жаткансыды. Орустардын иши ушунчалык начар болгондуктан бардыгы аларга жолобой качып, аларды эстегилери дагы келген жок.

Бир күнү түштөн кийин Антониа атасы экөө биздикине май чайкоо үчүн келди да, демейдегидей күн батканча отурушту. Алар кетмек болгондо, биздин үйгө орус Питер келип калды. Питер: – Павелдин иши чатак, Шимерда жана анын кызы менен сүйлөшкүсү келип жатат, ошондуктан мен ушул жакты көздөй шаштым – деди. Антониа атасы экөө арабага отурду, чоң апамдан мени да кошо орустарга коё берүүсүн сурандым. Мен кечки тамак ичпейм, Шимердалардын малканасында түнөп алып, таң азандан үйгө чуркап келип калам дедим. Жалдыраганым чоң апама кызыктуу көрүндү окшойт, бирок башка кишинин керези жөнүндө сөз болгондо, анын жоомарттыгы кармай кетмейи да бар болчу. Питерден бир аз күтө туруусун суранып, чоң апам алооканадан бизге бир баштык май, сүртүлгөн нан менен чоймо топоч алып чыгып берди.

Шимерда мырза менен Питер алдыга отуруп, биз Антониа экөөбүз артына жайгаштык да, өңгүл-дөңгүлдө улам секирип коюп, бутербродубузду жеп келе бердик. Күн батып, талаанын үстүн зуулдап ызгаар аралады. Эгер аба ырайы мурунураак бузулганда, мени үйдөн коё беришмек эмес. Биз самандын арасына кирип алып, бири-бирибизге жабышып, батышта күн кыпкызыл күйүп батып бара жатканын, муздак, ачык асманда жылдыздар жылтылдап күйүп турганын кызыга карап келе жаттык. Питер улам үшкүрүнүп, онтоп коёт. Анын Питер эми оңоло албай турганынан коркуп жатканын Тони мага айтып шыбырады. Биз унчукпай, тымтырс отурдук. Төбөбүздөгү жылдыздар эми ачыгыраак жанды. Жер жүзүнүн туш-тарабында өскөндүгүбүзгө карабастан, биз

Антониа экөөбүз тең ошол жылдыздар тобунан биздин тагдырыбыздын кандай болору чечилет деген ишенимде элек. Орус Питер деле тээ алыста жашаса да, өз мекенинен ошондой эле ишенимди ала келсе керек.

Бөксөдөгү үй түнкү караңгыда жоголуп кетти, биз жандоого чыкканда деле аны эч көрө албай койдук. Бизге жолду кызарган терезенин жарыктары гана көрсөтүп турду: чырактар өчүп, алооканадагы очоктор гана күйүп турса керек.

Биз акырын кирдик. Павел кенен төшөктө уктап жаткансып көрүндү. Антониа экөөбүз дубалдын түбүндөгү отургучтан орун алып, жозуга таяндык. Саман чатырдын тирөөчүндө, шыптын жонулган жыгачтарында оттун жалыны чагылышып турду. Павел оор дем алып, улам онтоп коёт. Биз күтүп отурдук.

Шамал шашкалактап каалга-терезени жулкулдатат да, анан чексиз мейкиндиктеги өзүнүн обонун созолонтуп, кайрадан качып жөнөйт. Соккулар биринин артынан бири тамга келип урунганда, терезелер карсылдай түшөт, анан шамал кайра куюндаган бойдон алыска учуп кетет. Муну көргөндө жеңилип, артка качкан аскерлер же тамдын башынан түнөк издеп, боздоп жолун улаган арбактар жөнүндө ойлор аргасыздан эске келе берет экен. Бир маалда шамалдын эки соккусунун ортосундагы ошол уулдаган үндөргө карышкырлардын улуганы кошулуп, ириде бири, анан экинчиси, анан үчүнчүсү, акырында тобу менен ызылдап, бизге кыш келе жатканын эстетип коогага салды. Павелдин түшүнө коркунучтуу бир нерсе кирдиби же ал качаңкы бир кырсык тууралуу эстей койдубу, айтор, жооп кайтаргансып төшөктүн астынан узакка созолонгон, жанды кейиткен ач айкырык угулду. Питер аны бир аз тыңшап турду, бирок кыймылдаган жок. Ал очоктун түбүндөгү жерге отура калды. Карышкырлар чуулдаганын кайталап, анан мурункудан да катуураак улуп киришти. Аңгыча Павел кыйкырып, чыканагына таянып турмак болду.

– Бу, карышкырдан коркот, – деп шыбырады мага Антониа. – Булардын мекенинде карышкырлар аябай көп, эркектерди да, аялдарды да жеп салган учурлар болгон экен.

Орундукта отурган жерибизден биз бири-бирибизге жакыныраак жылдык. Менин эки көзүм тең оорулууда болчу. Тигинин көйнөгү жагжайып ачылып калыптыр, анын ичинен күч менен көтөрүлүп, кайра кирип кетип жаткан, бирин-экин агарган түгү бар төшү көрүнүп турду. Ал жөтөлдү. Питер зорго туруп чайдосту алды да, арак аралаштырылган ысык суу даярдады. Ичимдиктин жыты каңшаарыбызга бир тийди.

Павел жүткүнүп чөйчөккө асылды да, ичимдигин жутуп жиберди. Анан Питерден шишени жулуп алып, жаздыгынын астына беките салды да, бирөөнү алдап койгонсуп кабагын бүркөп жылмайды. Анын көздөрү ирмелбестен Питерди тиктеп турду, көз карашы жаман, шылдыңдагандай көрүндү. Питерди ал ак көңүлдүгү менен тил алчаактыгы үчүн жек көрөт окшойт деп ойлодум мен.

Акырында Павел Шимерда мырзага кайрылып, үнү чыгып-чыкпай шыбырады, ал сүйлөп жаткан маалда Антониа жозунун астынан менин колуму бекем кармап алды. Оорулуу алдыга бир аз умтулуп, угууга тырышып жатты. Павел өзү да бир нерсени көргөнсүп, Шимерда мырзаны дагы көрсө экен дегендей абдан толкундана сүйлөп, төшөктүн аркасы жакты көрсөтө берди.

– Ал карышкырлар жөнүндө айтып атат, Жимми, – деп шыбырады Антониа. – Балекеттин баарын айтып атат!

Оорулуу жинденип, муштумун көрсөтө баштады. Ал бир кезде аны таарынткан бирөөнү кармап жаткансыды. Шимерда мырза аны ийнинен тарткылап, күчкө салып төшөктөн тургузбай койду. Акырында Павел дагы бир сыйра жөткүрүп кирди, ал аз жерден какап да кала жаздады. Ал жаздыктын астынан бир чүпүрөктү ала коюп, оозуна басты. Анысы заматта кыпкызыл тактарга толуп кетти, мен андай кыпкызыл канды көрө элек болчумун.

Акыры ал дубалды тиктеп жатып алганда, анын кыжырынан эч нерсе калган жок. Павел тамагы шишип ооруган баладай терең дем алууга тырышып, тынч гана жатты. Антонианын атасы төшөктү ачып, Павелдин тыртайган узун буттарын шашпай ушалай баштады. Отурган жерибизден биз Павелдин буттарынан сөөгү менен эле териси калганын айкын көрдүк. Кабыргасы менен аркасы талаага таштап койгон өлүк өгүздүн сөөгүндөй терисинин астынан аркайып чыгып турду. Ошол омурткалары аркайгандан улам, балким, Павел жатканда денеси катуу ооруса керек.

Бара-бара баарыбыз тынчып калдык. Эмне болсо да, тигил эң кур дегенде унчукпай жатты. Шимерда мырза бизге Павел уктады деп белги берди. Питер унчукпай бутуна туруп, чыракты күйгүздү. Анан ал бизди үйүбүзгө жеткириш үчүн аттарын даярдап келгени жөнөдү. Шимерда мырза аны менен кошо чыкты. Биз демибизди чыгарбай көгүш шейшептин астындагы узун, аркайган арка-жонго көздөрүбүздү тигип отурдук.

Үйүбүзгө баратканда калдырап-шалдыраган арабанын түбүндөгү чөпкө жатып алып, Антониа мага укканын түшүнүшүнчө айтып берди. Ошол кечинде айтып бере албагандарын ал кийинчерээк да баяндады, анткени күнүгө биз андан башка эч нерсени сүйлөбөй деле калдык.

Жаш кезинде Павел менен Питер өз мекени Орусияда жашап жүргөндө, шериктеринин бири коңшу кыштактагы бир сулуу кызга үйлөнмөк болуп, аларды күйөө жолдош болуп бергиле деп суранат. Кыштын эң суук маалы болчу, жигит жана коноктору тойго чана менен жөнөдү. Питер менен Павел күйөө баланын чанасын башкарып, калган алты чанага тигинин туугандары, достору жайгашты. Чиркөөдө жубайлар никелешкенден кийин бардыгы кыздын ата-энесиникине тамактанууга барышты. Ашкорок узакка созулуп отуруп, кечки оокатка айланды да, түнү бир убакка чейин созулду. Ичимдик көп ичилип, бийлер бийленди. Түн ортосунда келиндин ата-

энеси кызы менен коштошуп, жолго чыгаарда аны чокундурушту. Күйөө бала келинчегин колуна көтөрүп барып, чанага отургузду да, аны жуурканга ороп салды. Анан өзү дагы чанага секирип түштү, ал эми Питер менен Павел (биздин Питер менен Павел!) алдыдагы орунду ээледі. Павел аттарды башкарды. Шандуу ыр жана жылаажын үндүү коңгуроонун коштоосунда бардыгы жолго чыгышты. Күйөө бала биринчи келе жаткан. Чана айдагандардын баары ичип алып бири ылжыган мас, бири кызуу, ал эми күйөө баланын болсо келинчегинен башка эч кимди көрөйүн деген ою жок.

Ошол кышта карышкыр көп болчу, муну баары билчи, бирок алгач алардын улуганын укканда эч ким деле кабатырланган жок. Бардыгы өтө ток жана мас эле. Биринчи карышкырдын улуганын башкалары дагы коштоду, анан улуган үндөр улам көбүрөөк чыга берди. Карышкырлар үйүр-үйүр болуп чогулуп жатышты. Ошол түнү ай көрүнгөн жок, бирок карды жылдыздар жаркыратып турду. Бир маалда тойдон келаткандардын артынан дөңдө кара тактар пайда болду. Карышкырлар кардын үстүндө көлөкөдөй карайып жайылып келе жатты, алардын өңү итке эле окшош болчу, бирок алар жүздөгөн болчу.

Арткы чана бир нерсе болгонсуду: аны башкарган кишинин аттарына алы келбей калдыбы же ал өтө мас беле, айтор, аттар жолунан адашып барып талга урунду да, оодарылып кетти. Чанадагылар карга кулап түштү, ошондо эң батыл карышкырлар аларды карай секирди. Ач айкырык угулуп, бардыгы заматта соолуга түштү. Чана айдагандар шашып кетип, аттарын чапкылай баштады. Күйөө баланын аттары эң ыкчам, чанасы эң эле жеңил болчу, калгандарында беш-алты, айрымдарында ондон киши отурган.

Дагы бир чана айдаган кишинин алы жетпей калды. Аттардын кошкуругу адамдардын чыңырыгынан да ачуу угулгансыды. Эми карышкырларды эч нерсе токтото албай тургандай болду. Аркада эмне болуп кеткенин түшүнүп бол-

бойт: өлүп жаткандардай эле артта калгандар дагы катуу айкырык менен жардамга чакыра берди. Жаш келин бетин жигитинин төшүнө катып алып, өңгүрөп ыйлап жатты. Павел кылчактабастан өз аттарынан көздөрүн албай жүрүп отурду. Анын алдында жарык, ак жол төшөлүп турду, ошондуктан үч кара ат желге жеткирбей сызып бара жатты. Эң негизгиси үрөйдү учурбай, туура айдаш керек эле.

Акыры чаналар бийик дөбөгө чыга баштады, ошондо Питер акырын туруп, аркасын карады.

– Үч гана чана калыптыр, – деп шыбырады ал.

– Карышкырларчы? – деп сурады Павел.

– Жайнайт! Бардыгыбызга жетет!

Павелдин аттары дөбөнүн кырына учуп чыкты, бирок наркы бетке аны ээрчип, болгону эки гана чана түштү. Артта калган ак мөңгүдө алар чырмалышкан дагы бир кара такты көрдү. Күйөө бала чыңырып жиберди. Тигил атасы, апасы менен карындаштары отурган чана экенин ал дароо түшүндү. Күйөө бала секире турган болуп тура калды, бирок келинчеге боздоп аны коё бербей койду. Анын үстүнө эми кеч да болуп калган. Жерди каптаган кара көлөкөлөр кардын үстүндөгү адамдарга барып тийди, ошондон кийин эми бир гана ат чанасын сүйрөп талааны карай качты, ал эми карышкырлар ага да жетейин деп калды. Бирок күйөө баланын секирейин дегени Павелге мындан нары эмне кылыш керегин көрсөттү.

Алардын кыштагына болгону биртикке чакырым калган. Дагы бир аман калган чана кичине артта келе жатты, ал эми Павелдин ортого чегилген аты алсырай берди. Тоңгон көлмөнүн жанына барып калганда алардан кийинки чананын дагы кезеги жетти, Питер эмне болгонун бүт айкын көрдү. Үч килейген карышкыр аттар менен тең чуркады, ошондо тигилердин айласы кетти. Бири-бирин түрткүлөп отуруп, алар жан кайышка чалынды да, арабаны оодарып алышты.

Артындагы чаңырыктар тынчыгандан кийин Павел кыштакка жетээрде жалгыз өздөрү калганын түшүндү.

– Дале кууп келатабы? – деп сурады ал Питерден.

– Ооба.

– Канчоо?

– Жыйырма, отуз! Бир топ эле бар!

Эми четки аттар ортоңкуну сүйрөп бара жатты. Павел ооздукту Питерге берди да, өзү акырын артына өтүп барды. Ал күйөө балага ашык баш жүктү ыргытуу керек деп келин тарапты көргөздү. Жигит аны каргап-шилеп, келинчегин ого бетер катуу кучактап алды. Павел күч менен аларды бири-биринен ажырата баштады. Жигит коргонуп, ордуна тура калды. Павел аны чанадан түртүп жиберип, артынан келинчегин кошо ыргытты. Анын айтымында, мунун баары кандайча болуп кеткенин, андан кийин эмне болгонун ал өзү да билбейт экен. Алдыда бүрүшүп алган Питер эч нерсени көрбөптүр. Экөөнүн эсине келгенде укканы эле муздак абанын арасынан келген жаңы добуш болчу: кыштагынын жанындагы күрөөнүн коңгуроосу элди таңкы табынууга чакырып жатыптыр. Буга чейин коңгуроонун добушу кулагына эч качан мынчалык катуу угулчу эмес.

Павел менен Питер кыштагына өздөрү жалгыз кайтып келди, анан ошондон бери дайыма өздөрү гана жалгыз жүрдү. Кыштактагылар аларды кууп чыкты. Павелди өз энеси дагы көргүсү келбей койду. Питер менен Павел бир шаардан экинчи шаарга көчүп жүрдү, бирок бирөө-жарым алардын кайсыл жерден экенин билгенде эле, алар баягы келин-кызды карышкырларга жем катары ыргытып жиберген экөөнү тааныбайсыңарбы деп сурай берчи. Алар кайсыл жерге барбасын, окуя тууралуу сөздөр аларды ошол жерге чейин кууп жетип алчу. Алар Америкага көчүп кетүү үчүн беш жыл бою акча чогултушту, Чикаго, Де-Майн, Форт-Уейнде иштеди, бирок эч жерден оңгон жок. Павелдин ден соолугу биротоло болбой калганда, алар ушул чарбага келип, бактысын сынап көрмөк болушкан.

Өз окуясын Шимерда мырзага айтып бергенден бир нече күндөн кийин эле Павел дүйнөдөн кайтты, аны норвегиялыктардын мүрзөсүнө алып барып коюшту. Питер болгон оокаташын бүт сатып, бул жерден кетип калды. Ал орустар көп темир жол курулушуна ашпозчу болуп ишке кирип алды.

Питер өзүнүн мүлкүн сатып жатканда, биз андан кол арабасы менен ат жабдыктарынан майда-чуйдасын сатып алдык. Соодалашып жатканда, ал эч кимди карабай башын шылкыйтып жүрдү. Ага эми бүт баары бирдей көрүндү. Сатып жаткан жерге Блек-Хооктон баягы Питердин бүт малына күрөө кагазын берген сүткор дагы келди, ал карыз боюнча тил каттарды жарым баасына сатып алды. Эл кеп кылгандай, жаңы ээси айдап кетип жатканда, Питер уюн аябай өпкүлөгөн имиш. Мен муну көргөн жокмун, бирок башкасын билем: эмерек, оокат-аш, атүгүл, кумган менен очокту, көмөч казанды дагы ташып кетип жатканда, үйүндө жалаң дубалдары калганда, Питер жерге отуруп алып максин алып чыкты да, кышкыга калтырган дарбыздарын бүт жеп салды. Аны от арабага жеткирип коёлу деп Шимерда мырза менен Крайек өз арабасын айдап барганда, Питердин сакалынын бүт шире болуп, жердин үстү бүт дарбыздын кабыктарына толуп кетиптир.

Шимерда мырза досторунан айрылып, көңүлү биротоло чөгө түштү. Ууга чыкканда ал көп учурда орустардын жыгачтан жасалган ээн үйүнө барчу да, өзүнчө ойго батып ал жерде көпкө отурчу. Кыштын суугу Шимердалардын бардыгын жертөлөгө камаганча бул үй ага сыйынт болду. Биз Антониа экөөбүз болсо тиги үйлөнүү той тууралуу эч унута албай койдук. Павелдин сырын биз эч кимге ачкан жокпуз, биз ал сырды ичибизде катып жүрдүк. Ошол, алыскы Украинада түндө болгон окуялардын – бүт карышкырлардын чабуулу, аларга курмандыкка берилген үйлөнүү тою – бардыгы биз аны кеп кылып корккондуктан жүрөгүбүздүн кысыла түшүшү үчүн гана уюштурулгандай туюлат. Түнкүсүн жатаардын алдында мен

өзүмдү Небраска, Виржиния сыяктуу белгисиз бир аймакта үч атка чегерилген чанада учуп бара жаткандай элестетчимин.

9

*Б*иринчи кар декабрдын башында жаады. Ошол таңда очоктун артында кийинип жатканымда, коноктор бөлмөбүздүн терезесинен кандай көрүнүш пайда болгону эсимде: асман коргошундай оор салмактанып, кубарган жүгөрү талаалары закымдай болуп оңуп, үшүп бүрүшкөн мажүрүм талдардын астындагы көлчүк тоңуп калган. Ушунун бардыгынын үстүнө килейген аппак кар түшүп, кызыл чөптүн арасында жоголуп кетип жатты.

Көлчүктүн артында, жүгөрү талаасына чейинки эңкейиште чөптүн арасынан араң көрүнгөн чоң айлампа бар эле, индилер анын ичинде аттарын айланта чапчу. Индилер туткундарын тең ортодогу мамыга байлап, аларды кыйначу дешет Жейк менен Отто, бирок чоң атам болсо индилер айлампанын ичинде ат чабышып же жөн эле аттарын суутчу дейт. Эгер эңкейишти күнгө каршы кечке жуук карасаң, чөптүн арасынан тегерек көрүнүп турчу, ал эми ошол таңда алгачкы кар сонорлоп, ал тегерек кездемеге чийилген кытай боёктору сымал ачык-айкын байкалды. Буга чейин бир да жолу байыркынын изи мени мынча толкунданткан эмес, ошондуктан мен муну жеңил кыштын жышааны деп билдим.

Отто Фукс чоң кутунун таманына эки такта кагып жасап берген чана сөрөйдү мен кар тапталып калгандан кийин тээп жүрдүм. Муну Фукс өзүнүн мекенинде бир жыгач устандан үйрөнгөн экен, ошондуктан ал аспап-куралдары менен мыкты иштетчү. Эгер мен аны шаштырбаганда, чана мындан да жакшы болмок. Биринчи жолу мен почтону алып келгени, кийинкисинде Антониа менен Юльканы чана тептирип ойнотуш үчүн Шимердаларга бардым.

Чайыттай ачык, күн суук болчу. Мен кутунун ичине самандан төшөп, үстүн өгүздүн териси менен жаап койдум да, ысытылган эки кышты эски жууркандарга ороп салдым. Шимердалардын үйүнө жеткенде, мен жертөлөнү карай барган да жокмун, болгону ылдыйдагы коктуда чанамда отуруп алып, катуу кыйкырып кыздарды чакыра баштадым. Атасы коёндун терисинен тигип берген кичинекей баш кийимчен Антониа менен Юлька чуркап чыгышты. Чанам тууралуу алар Амброштон угуп алган, ошондуктан менин эмнеге келгенимди дароо түшүнүштү. Экөө менин жаныма жата калды, анан биз дал ошол маалда тазаланып калган жол менен түндүктү карай алдыга умтулдук.

Асман көкмөк болуп турду, ал эми талаанын ак мейкиндиги күнгө чагылышып көздү уялтып жатты. Антониа айтмакчы, кар жаагандан кийин дүйнө бүт өзгөрүлүп, мурунку таанымал белгилерди биз убара болуп бекер эле издеп жүрдүк. Скво суусу түбүнөн иймендеп чуркаган терең жылганы кар басып, ал тарый түшүптүр, түбүн карасаң көкмөк бир жылчыкка окшойт. Күзү менен алтындай саргайган дарактардын чокусу мындан нары эч жанданбай тургансып, жерге кыйшайып калган. Ал эми мурун мурчуюп үңүрөйгөнсүгөн бир нече сагаса талдар эми кочкул көктөмү менен көңүлдү өздөрүнө буруп жатты. Шамал өзү менен кошо жаңы кардын сайгылаган илебин ала жүрдү, менин тамагым ачышып, жанымда жыттагыч тузу бар идишти ача койгонсуп мурдум ачыша баштады. Суук бир жагынан сайгылап, бир жагынан кубандырып турду. Эржежээл аттын таноолорунан буу чыгып, токтогонубуз сайын ал түтөгөнсүп да кетип жатты. Күндүн чайыттай жаркыраган маалында жүгөрү талаалары мурдагыдан ачыгыраак көрүнүп, күндүн нурунан кардын үстүнө алтындай чагылышып калат. Тегерегибиздеги кар жөлөңкөлүү керүү сыяктуу тоңуп, анын айланасындагы суунун жыбырындай жайылып, тынымсыз согуп жаткан шамалдан жол-жол болуп издери тараган.

Кыздардын жоолук астындагы кийими жука эле, ошондуктан өгүздүн терисин жамынса да алар суукка тоңуп, жылыныш үчүн бири-бирине жабышып алды. Бирок жепирейген жертөлөдөгү наалыкчан апасынан качып чыкканына алар баары бир кубанычта болчу, ошондуктан тээ орустарга чейин болсо дагы алыс кете бер деп менден суранышты. Үйүндө думугуп, жинденип отурган алар ээн жерге чыгары менен биротоло акыл-эсин жоготуп койгонсушту. Алар каткырып, бакырып-өкүрүп, мындан нары эч качан үйгө кайтпастыгын айтып жатышты. Орус Питердин эле үйүнө кирип алсакпы, – деди Юлька, анан улам шаарга барып, чарбага керектүү буюмдарды алып келип турасыңбы деп менден сурады.

Орустардын үйүнө жеткенге чейин биз жыргап бара бердик, бирок саат төрттөрдө артыбызга кайтканда чыгыштан соккон шамал күч алып, кулагыбызды зыңылдатты, күн жылыта албай, асман бозоруп бүркөлдү. Мен жүндөн токулган узун моюн орогучумду чечип, Юльканын моюнуна ороп койдум. Ал аябай үшүгөндүктөн, биз аны башына чейин өгүздүн терисине чүмкөнүп ал дедик. Антониа экөөбүз мурункудай эле отура бердик, бирок эми тизгинди колум тоготпой калды, көздөрүм болсо шамалдан улам жашый берди. Биз Шимердалардын үйүнө келгенде караңгы кирип калган, ошентсе да мен үйгө кирип жылынуудан баш тарттым. Эгер мен отко жылынсам, анда колдорум катуу ооруй турганын билчмин. Юлька мага моюн орогучумду бергенди унутуп койду, ал эми биздин үйгө чейин шамалга бет маңдай жүрүү керек эле. Эртең менен менин бездерим шишип калыптыр, ошону менен эки апта бою үйүмөн чыкпай отурдум.

Ошол күндөрү муздак деңиздеги ишенимдүү чакан кеме сыңары жертөлөдөгү алоокана дагы мага бейиштин төрүндөй көрүндү. Жумушчулар кечке чейин жүгөрү чыгарып жатты, анан түштө тамактанууга келгенде, кулагына баса кийген килейген баш кийимчен, кызыл батектүү кепиччен алар мага

түндүк уюлду изилдөөчүлөргө окшоп кетти. Кечкисин чоң апам байпактарды жамаачылап же жумушчулар үчүн колкап тигип отурчу, мен болсо ага «Робинзондун Швейцариядагы достору»^{*} деген китепти окуп берип, биздин турмуш ошол швейцариялыктардыкынан деле жеңил эместиги тууралуу ойго баттым. Адам үчүн сууктан коркунучтуу душман жок экенине мен эч күмөн санаган эмесмин. Мени таңгалдырган чоң апам эле: ал кебелип койбой бизди жылууда, жакшы шартта кармап, курсагыбызды тойгузганга аракет кылчу. Карды ач эркектердин келишине даярданып, ал көп учурда: «Бул Виржиния эмес, ашпозчу бул жерде каякка буруларын билбей кыйналып калат го», – деп наалычу. Базар күндөрү ал бизге тооктун этин берчү, каалашыңча же, калган күндөрү дасторкондо эски эттен жасалган чучук, чочконун майы же жөн эле чучук болчу. Күнүгө чоң апам той токоч, чоймо токоч жапчу, ал эми кээде тамак түрдүү болсун деп, кайнак сууга каптагы сүткө чыланган жумуртканы малып бышырып, үстүндөгү кырмычыгы менен берчү.

Канткенде үй жылуураак болот, жылуулук көпкө турат, оокат, тамак-аш тууралуу ой – биз ушу менен алек болчубуз. Ошол кышта чоң апам экөөбүздүн ойлогонубуз эле жылуулук менен тамак-аш, анан караңгы киргенде эркектерди күтүү болду. Тигилер сенейип калган буттары, кесилип-жарылып калган колдору менен үйгө чарчап кайтканда, алар жылкыларды багып, сугарып, тазалаганга, уйларды сааганга, чочколорду караганга күчтү кайдан алат деп мен таңгалчымын.

Кечки тамактан кийин дагы алар көпкө чейин эч жылый албай коюшту. Биз чоң апам экөөбүз идиш-аякты жууп, чоң атам үстү жакта гезитин окугуча, Жейк менен Отто очоктун артындагы узун орундукта өтүктөрүн чечкен бойдон «буттарын эс алдырып», же кесилип кеткен колдоруна койдун майын сүртүп отурушту.

^{*} Швейцария жазуучусу И. Висеанын (1743–1818) жаштар үчүн жазылган атактуу романы. Анда кеме чөккөндөн кийин ээн аралга түшүп калган үйбүлө тууралуу окуя баяндалат.

Ишембинин кечинде биз бадырак кууруп же кант менен майдан шириндиктерди жасачубуз, ал эми Отто Фукс «Эн талаага мени көмбөгүлө» же «Көп кылмыш жасаганым менен мен уйчумун!» деген ырларды бизге ырдап берчү. Анын үнү коңур чыкчу, ошондуктан биздин чым менен жабылган мектепте табынууга эл чогулганда, ал демейде бирге ырын баштачу.

Ошол эки жигиттин алооканада отурганы күнү бүгүнкүдөй эсимде: чачы кыска Отто жана тармал чач, көкүлү суу тарак менен тегизделген Жейк. Акталган дубалга чарчаган ийиндерин салмактуу таяганы менин көз алдымда турат. Ушунчалык азамат эле, билбеген нерселери жок болчу!

Фукс уйчу дагы, арабакча дагы, майканачы дагы, кенчи дагы болгон, учу-кыйырсыз Батышты бүт жөө да, ат-арабачан да кезип өткөн, чоң апам айтмакчы, андан эч пайда таппаса да, бардык жерде күчүн эч аябастан эмгек кылган. Жейктин акылы Оттонокуна караганда кемирээк эле. Ал окуганды чала билчү, кол койгонду да эптеп үйрөнгөн, бирок кыялы ушунчалык чатак эле, ошондон улам ал кээде оолугуп кетчү, анан уялганынан өзү кайра кыйнала турган. Ошентсе да ал ушунчалык боорукер болчу, ар ким аны каалагандай пайдалана берчү. Эгерде ал, өзү айтмакчы, кээде өзүн жоготуп коюп, чоң апамдын алдында сөгүнүп алса, анда ал керээликке капаланып, колунан эч нерсе келбей калчу. Ал дагы, Фукс дагы эч качан башын жерге салчы эмес: кышкы ызгаар болобу, жайкы аптап болобу, алар дайыма мөөнөтүнөн көп иштеп же керек учурда жардам берүүгө даяр турушчу. Алар намыс үчүн өздөрүн да аячы эмес. Ошондуктан экөө тең, тилекке каршы, эч ийгиликке жетпеген, өмүр бою бир-эки доллар үчүн аябай катуу иштеген адамдардын арасына кошулчу.

Аяз катуу күндөрү биз эски очогубуздун тегерегине чогулуп алчубуз, ал бизди багып да, жылытып да, көңүлүбүздү көтөрүп да турчу; ылдыйдагы малканадан бизге карышкырлардын улуганы угулчу, алардын ач, аянычтуу муңун угуп

Отто менен Жейк айбанаттар тууралуу ар кандай укмуш окуяларды эстечү: бирөөлөрү аска-зоолордогу көк бөрү менен аюулар жөнүндө, экинчилери Виржиния тоолорундагы мадыл менен кабыландар жөнүндө. Айрым учурларда биз мыйзамдан качып жүргөн кылмышкерлер, жолунда жолуккан ар кандай баш кесерлер тууралуу айтып берүүсүн суранып көндүрүп жүрдүк. Эсимде, ал өзү жөнүндө бир кызыктуу окуяны айтып берген; аны угуп отуруп, камыр жууруп жаткан чоң апам колу бүт ун болгондуктан көзүнөн чыккан жаштарын чыканагы менен сүртүүгө аргасыз болгон. Ал эми Оттонун окуясы мындай:

Ал Австриядан Америкага бара жатканда туугандарынын бири андан жолдо Чикагого күйөөсүнө сапар тарткан бир аялга жардам берип коюусун суранды. Аял жолго эки баласы менен чыкты, бирок анын жолдо үч балалуу болуп калаары айкын көрүнүп турду. Фукс балдар менен эптеп тил табышты, жолдо ага бир түйшүк алып келгени менен апасы деле түзүк болчу! Мухиттин тең ортосунда ал көз жарып алды, анда дагы бир эмес, дароо үч баланы тууп салды! Тиешеси жок болсо да, ушул окуядан кийин Отто тиги менен кошо бара жаткандыктан өзүнчө эле каарман болуп калды. Төртүнчү даражадагы бөлмөлөрдү тейлөөчү аялдын ага жини келип, дарыгер аны шектүү карады.

Биринчи даражадагы жүргүнчүлөр төрөгөн аял үчүн акча чогултуп берип, аны менен бара жаткандар жөнүндө Отто-ну жадатып улам сурай беришти. Нью-Йорктон түшүп жатканда, өзү айтмакчы, Отто жаңы төрөлгөн үчөөнү жээкке чыгарууга аргасыз болду. Бирок Чикагого чейинки жол жүрүү деңиз саякатынан дагы татаал экен. От арабада сүт табуу жана упчулуу шишелерди таза алып жүрүү өзүнчө эле бир тозок болчу.

Балдардын энеси аябай эле аракет кылып жүрдү, бирок бир да аял жалгыз үч баланы бага албайт эмеспи. Анын эри, эмерек ишканасынын жөнөкөй жумушчусу, вокзал-

дан өзүнүн бала-чакасын көрүп алып, алардын көптүгүнө таңгалды. Эмнегедир ал дагы бардык күнөөнү Фукстан көрө турган болду.

– Албетте, мен кубанычта болчумун, – деп жыйынтыктады Отто. – Анткени ал жинин катынынан чыгарган жок, бирок анткени менен мени тим эле жеп коё тургансып тиктеди. Жок, айтыңызчы, Берден айым, жаш жигиттин ушунчалык каражолтойлугу жөнүндө уктуңуз беле?

Чоң апам аны сооротуп кирди, кудайдын кудурети аны коргоп жатканын, Фукс шекшибеген учурда дагы жараткан бардыгын эске алып, бир нече жолу аны ар кандай кырсык-каргашадан сактап келген деди ал.

10

*Т*аягы чанадагы саякатыбыздан кийин бир нече апта бою биз Шимердалар тууралуу эч нерсе уккан жокпуз. Менин тамагым ооруп, үйдөн чыкпай отурдум, чоң апам суук тийип, ал чарбага да түзүктөп карай албай калды. Базар күнкү эс алуубузга ал сүйүндү. Бир жолу кечиндеги тамактан кийин Фукс аңчылыкта жүргөн Шимерда мырзаны көргөндүгүн айтты.

– Билесинби, Жим, ал өзүнө коёндун терисинен баш кийим менен жака тигип алыптыр. Жаканы түз эле күрмөсүнө топчулап коёт экен. Алардын бир гана чапаны бар окшойт, ошондуктан алар аны алмак-салмак киет турбайбы. Менимче, алар кыштан бир топ эле коркуп калышкан го, ошондуктан бардыгы кашкулак сымал ийиндеринен чыгышпайт.

– Бардыгы бир тең, бирок ал айбан чалыш бала эмес, – деп улады анын сөзүн Жейк. – Ал дайыма жеңил жүрөт. Крайек аны күчтүү бала, ага суук тийбейт дейт. Тегерегибизде коёндор азая түшкөндөй. Кечээ талаада иштеп жүрсөм, бир маалда Амброш келатат, шалбаадан атып алган колундагы үч сары чычканын мага көрсөтөт. Аларды жесе болобу

деп коёт. Мен түкүрүнүп алып, аны жийиркентиш үчүн өңү-башымы тырыштырып көрдүм, тиги болсо эч камырабай туруп сары чычкандардын этин капка салды да, каадаланган бойдон кете берди.

Чоң апам кабатырлык менен чоң атамды карады:

– Кандай деп ойлойсуң, Жошуа, Крайек тиги байкуштарга шалбаанын сары чычкандарын жедиртип коёбу?

– Эммелайн, сен эртең эле коңшуларыбызды барып көрүп келсең жакшы болмок, алардын кантип атканын билчи, – деди чоң атам сүрдүү тиктеп.

Фукс бир аз тамашаламыш этип, сары чычкандар таза эле жаныбар го, алардын эти деле даамдуу болсо керек, тууганчылык жагынан гана алар бир аз аксап турат да деди. Мен бул эмне дегени экенин сурадым, ошондо Отто жылмайып, сары чычкандар келемиштердин жакын тууганы болот деп түшүндүрдү.

Эртеси эртең менен мен алооканага түшкөнүмдө, чоң апам Жейк экөө чоң себетти толтуруп жатыптыр.

– Бери кара, Жейк, – деп жатты чоң апам. – Барып тиги таажысын үшүккө алдырып алган карт корозду издеп көрчү. Мойнун толгоп алып кел, аны да ала баралы. Эмнеге Шимерда айым күзүндө коңшулардан биртике тоок алып койгон жок, түшүнбөдүм. Азыр алардын өз тооктору болмок, өзүн өзү жоготуп эмне кылаарын билбей калды көрүнөт. Мен өзүм деле ушуякка бир кезде жаңы келгем, бирок бирдемени эч качан эсимен чыгарчы эмесмин: кандай жагдай түзүлбөсүн, тооктор эч качан ашыкча болбойт.

– Лаппай, мырзайым, – деди Жейк. – Болгону, корозубуз дун эттүү буттары Крайекке тиерин ойлогондо эле көңүлүм айныйт.

Жейк такаларын тыкылдатып, жертөлөдөн өтүп барды, анан артынан оор каалга карс жабылды.

Нанүштөдөн кийин Жейк, чоң апам жана мен жылуураак оронуп, сууктан муздай түшкөн арабанын үстүнө отур-

дук. Шимердаларга жакындап калганда, биз суу үйлөткүчтүн сууктан чыйылдаган катуу үнүн уктук. Башына жоолук салынган, желпилдеген жеңил чыт көйнөкчөн Антониа шамалда челекке сууну күчүнүн болушунча үйлөтүп жатыптыр. Чананын кыйчылдаганын уга калып ал тез бурулду да, колуна суу куюлган челекти көтөргөн бойдон жертөлөнү карай чуркады.

Чоң апама отурган жеринен түшүүгө Жейк жардам берди, анан ириде ал аттарды жылуулап жаап коюп, кийин азык-түлүк салынган себетти ала кирерин айтты. Биз тайгалак, бир таман жол менен жай басып, жердин астына терең кирип кеткен каалганын түбүнө бардык. Кар менен кургак чөптүн арасынан сороюп чыгып турган мордон көгүш түтүн булап, шамал аны ошол замат айдап кетип жатты.

Биз каалганы жаңы эле тыкылдатканда Шимерда айым эшикти ачып жиберип, чоң апамды колунан шап ала койду. Ал демейдеги «Саламат!» дегенин айтпай туруп эле көз жашын шолоктотуп коё берди, анан өз тилинде шаша сүйлөп, чулгоого оролгон буттарын көрсөттү да, жемелегендей бардыгыбызды бир сыйра карап алды.

Анын күйөөсү бизден жашынгансып очоктун артындагы дөңгөчтүн үстүндө отурду. Анын аягы алдында Юлька бала мышыгын тизесине коюп алып жерде отурду. Ал очоктун артынан сороюп чыга калып, мага жылмайды да, апамды көрө калып кайра бекинди. Антониа күнүрт бурчта идиш-аякты жууп жатты. Айбан чалыш бала жалгыз терезенин түбүндөгү бакал толтурулган таар каптын үстүнө керилип жатып алыптыр. Биз кирерибиз менен ал жылчыкты бекитип, каалганын түбүнө чүпүрөктү жая салды. Жертөлөнүн ичи үп, абдан караңгы экен. Очоктун үстүндө чырак күйүп турду, ал бүлбүлдөгөн сары жарыгын айланага чачыратып жатты.

Шимерда айым эки челектин оозун ача салып, бизге ичин көрсөттү. Биринде тондурулган чирик бериңгит, экинчисинде бир ууч ун бар экен. Чоң апам айласыздан бир нерсе деп

кобурады, бирок чех аял аны какшыктагансып күлүп гана койду, тагыраак айтканда, күңк этти, анан текчеден бош бос-текти алып, бизди коркуткансып мурдубузду алдында калдыратты.

Тигилердин айласыздык оокатын байкамаксанга салып, өзүнүн эч кандай күнөөлүү эместигин көргөзгөнсүп чоң апам виржиниалыктарга мүнөздүү сыпайгерчилик менен бир нерселерди айта берди, акырында Шимерда айымдын жемесине жооп сыяктуу Жейк азык-түлүк толо себетти көтөрүп кирип калды. Ушул жерде байкуш аял чыдабай кетти. Айбан чалыштын жанындагы жерге отуруп, аял бетин тизелерине такады да, өңгүрөп боздоп ыйлады. Чоң апам ага көңүл бурбай, Антонианын себетти бошотууга жардам берүүсүн суранды. Тони бурчтан айласыз чыкты. Мен аны буга чейин мындай муңайым көргөн эмесмин.

– Байкуш апам таарынбаңыз, Берден айым. Ал аябай капалуу, – деп шыбырады Антониа колдорун этегине аарчып, чоң апаман азык-түлүктү алып жатып.

Тамакты көрүп, айбан чалыш акырын кобурана баштады да, кардын сылап калды. Кайрадан Жейк кирди, бул жолу ал бир кап бериңгит алып келди. Чоң апам кабатырлана эки жагын карады.

– Жака белиңерде бир аштымкана же аңгек жокпу? Бул жерде жемиштерди сактаганга болбойт. Бериңгитиңерди кантип үшүккө алдырып алдыңар?

– Биз аны Буш мырзанын почтосунан терип алдык. Ал ыргытып жибериптир. Өзүбүздө жок, Берден айым, – өңү бузулуп айтты Антониа.

Жейк чыкканда, Марек каалганын түбүнө жөрмөлөп барды да, кайрадан тешикти бүтөп салды. Ошол маалда Шимерда мырза үн чыгарбай очоктун аркасынан көлөкөдөй болуп чыга келди. Ал буурулу бар жылмакай чачтарын сылап, туман ага тоскоолдук кылып, ал андан кутула албай жаткансып ордунда турду. Демейдегидей ал таза жана тыкан кийинген

эле, мойнунда маржандан төйнөгүчү бар дайыма тагынып жүрчү жашыл моюн орогучу да бар экен. Шимерда мырза чоң апамды колунан алып, очоктун артындагы бурчка жетелеп барды. Ал жакта дубалда кичинекей бир үңкүргө окшош тешик казылуу экен: караңгы жерде май куюучу челектен чоң эмес көлөмү бар бир тегерек коңул турат. Мен отургучка чыгып ичин караганда, жууркан менен бакалдардын үйүлүп турганын көрдүм. Шимерда мырза чырагын өйдө кылды.

– Юлька, – деди ал акырын, эч үмүтсүз. – Юлька менен Антониам.

Чоң апам артына кетенчиктеди.

– Кыздарыңыз ушул жерде жатат дегиңиз барбы?

Шимерда мырза башын шылкыйтты. Анын колтугунан Тони чыга келди.

– Жер муздак, ал эми биерде кашкулактын уясындагыдай. Мага ушуерде жаткан жагат, – деп безилдей берди ал. – Апакемин орду жакшынакай, жаздыктары да жакшы, пырлары Чехиядагы каздарыбыздан алынган. Көрдүңбү, Жим? – ал Шимердалар келерден мурда эле Крайек жатып жүрчү дубалга орнотулган тар керебетти көрсөттү.

Чоң апам үшкүрдү.

– Албетте, Антониа, сен башка дагы каерге жатмак элең, алтыным. Биерде жылуу, ишенем сага. Эчтеке эмес, кийинчерээк силер чындап там саласыңар, ал эми азыркы кыйынчылыктар эстен деле чыгып кетет.

Шимерда мырза чоң апамды жалгыз отургучка отурууга чакырды, ал эми аялына жанындагы орундукут көрсөттү. Өзү болсо колун Антонианын ийнине артып, алардын алдына туруп алды да, акырын сүйлөдү, Антониа которо баштады. Ал бизди билсин дейт: өз жеринде мекенинде алар жакыр эмес болчу, ал акчаны жакшы эле тапчы, ошондуктан аларды бардыгы сыйлачы. Чехиядан кетип бара жатып, билеттер үчүн өзү төлөдү, ошондон кийин дагы аларда миң доллардан ашык акча калды. Нью-Йоркто алмаштырып жатканда, чогулткан

акчасынын бир бөлүгүн ал белгисиз бир себептерден жоготуп жиберген, Небраскага чейинки от арабага билеттери дагы алар ойлогондон кымбатка түштү. Жер үчүн Крайекке төлөп, бука, ат, эскирип калган майда-чуйданы сатып алгандан кийин анын акчасынан биротоло аз калды. Ошентсе да ал чоң апамды билсе экен дейт: анын дагы эле анча-мынча акчасы бар. Эгер алар жазга чейин чыдаса, анда алар уй, тоок сатып алып, дыйканчылык кылышат, ошондо алардын турмушу оңолот. Амброш менен Антониа чоңоюп калды, ошондуктан алар талаа иштерине жарайт, иштен алар коркпойт. Булар жөн эле кар менен сууктан чочуп кетти.

Антониа атасы жазында жаңы там салганы жатканын айтты, алар Амброш экөө ылдыйда суунун боюндагы талды кыйып салышты, бирок азыр аны кар басып жатат.

Чоң апам тигилердин көңүлүн көтөрүп, ар кандай кеңешин айткыча, мен Юльканын жанына жерге отуруп алып, анын бала мышыгы менен ойной баштадым. Биздин жаныбызга Марек жөрмөлөп келди да, жаргакталган манжаларын жайды. Мен түшүнүп турдум, анын итче үрүп, жылкыча кишенегиси келип, чыдамы кетип жатат, бирок ал ата-энесинен тартынып турат. Байкуш Маректин бизди дайыма кубандыргысы келчи, ошонусу менен ал өзүнүн бечелдигин жашырам дейт окшойт.

Ошол маалда Шимерда айым биротоло сооронуп, өзүн өзү колго алды да, Антониа которуп жатканда, кээде ал да биринкин сөз кошо калып турду. Ал акыл-эстүү аял болчу, ошондуктан иңглисче сүйлөмдөрдү тез эле эстеп калып жатты. Акырында биз кете турган болдук, ошондо Шимерда айым жыгач сандыгын ачып, ичинен ун салуучу нык толтурулган, бирок өтө кенен эмес капты алып чыкты. Аны көргөн бечел ооздорун шалпылдата баштады. Шимерда айым капты чечти, ичин бир аз чукулады, ошондо ансыз деле ар кандай жытка толгон жертөлө жаңы, каңшаар жара тургандай ачуу жана кычкыл дагы бир жытка толду. Шимерда айым белгисиз бир чөптүн

тамырлардан бир аяк толтуруп, аны бир чүпүрөккө ороду да анан таңып, ылдый жүтүнүп чоң апам берди.

– Кайнатат! – деди ал. – Азыр аз, кайнатат көп болот! – анан ал колдорун жайып кымындай нерсе килейип калаарын көрсөттү. – Жакшы тамак. Силердин жерде жок. Менин жерде тамак бүтүн даамдуу!

– Балким, ошондойдур, Шимерда айым, – деди чоң апам мостоё. – Мен айта албайм, бирок мен биздин нанды силердикинен түзүк дейм.

Антониа дагы бир нерсени түшүндүрүмүш болду.

– Бул абдан даамдуу, Берден айым, – ал канчалык даамдуу экенин түшүндүрө албай колдорун кысты. – Кайнатсаңыз, апам айткандай, көп-көп болот. Коёндун этине кошкула, тооктукуна, шорпого, бүт бардыгы даамдуу болот!

Үйгө кайтып келе жатканда чоң апам менен Жейк ак көңүл тарсалар өзүнүн жанындагыларга жардам бериши керектигин тез эле унутуп калаарын кеп кылышты.

– Мен муну айтам да, Жейк: айрым ага-инилерибиз менен эже-сиздилерибиздин камын көрүү өтө кыйын. Мисалы, буларды эле алалы, эми мине кылса болот? Булардын эчтеме-си жок, эң башкысы – акыл-эси жок. Бирок мунусуна, менимче, эч ким жардам бере албайт болушу керек. Чарба иштерин дагы биздин Жимми азырынча канча билсе, алар да ошончо эле билет экен. Кандай деп ойлойсуң, ушу Амброштон пайдалуу бирдеме чыгабы?

– Ал жакшы эле жумушчу го, айым, колундагы жемин да жедирбейт, болгону өтө эле куу. Бир аз куу болсо зыяны деле жок го, ансыз турмушта бирдемеге жетиш кыйын, бирок эгер бала өтө куу болсо, бу жаман неме.

Кечинде чоң апам оокат жасап жатканда, биз ага Шимерда айым берген түйүнчөктү чечип көрсөттүк. Анын ичинде жонулган тамырга окшош майда күрөң бир нерселер бар экен. Алар пырдай жеңил, бир гана өзгөчөлүгү – жыты ачуу,

каңшаарды жара тургандай эле. Биз алардын өсүмдүкпү же дагы бир нерсеби, эмне экенин билбей койдук.

– Жим, бу мүмкүн белгисиз бир жырткычтын сүрсүтүлгөн этидир. Бирок бу балык эмес, дарактардын өзөгүндө же бутагында да мындай жонулган нерсе болбойт го. Мен булардан минегедир чочуркап турам. Мине болсо дагы сандыктагы жаздык менен эски кийим-кеченин арасында жарым жыл жаткан нерсени менин жегим да келбейт.

Чоң апам түйүнчөктү отко ыргытты, бирок мен колумдагы жонулган нерседен бир аз чымчып үзүп алгам, ошону жакшылап чайнадым. Анын түшүнүксүз даамы көпкө чейин эсимде калды, ошентсе да Шимердалар алыстан ала келип, абдан бекиткен майда күрөң чамындылары кургатылган козу карын экенин мен көп жылдардан кийин гана билдим. Аларды тээ алыстагы Богем токоюнан терип алышса керек.

11

Уса пайгамбардын туулган күнүнүн алдында бир апта бою эң маанилүү адам Жейк болду, анткени ал майрамга керектүү нерселерди сатып алып келгени шаарга жөнөмөк. Бирок жыйырма биринчи декабрда кар жаап жиберди. Ал өтө калың жаагандыктан биздин коноктор бөлмөбүздөн караганда жел тегирменден нары эч нерсе көрүнбөй, көрүнгөнү дагы закымдай мунарыктап, бозоруп турду. Кар ошол күнү кечке, эртеси да түнү менен жаай берди. Катуу суук болгон деле жок, бирок кар такай, тынымсыз жаап туруп алды. Уйкана менен атканалардан башка жерге өтүүгө да мүмкүн болбой калды. Кызматкерлер дем алыш күндөгүдөй эле керээликке үйдө отурушту: өтүктөрүн май менен сүртүп, арчын-дарды оңдоп, камчы токушту.

Жыйырма экисинде нанүштөдө чоң атам: – Блек-Хоокко барууну токтотуу керек – деди. Жейк шаарга атчан барып,

майрамга керектүүлөрдү ээрге кап менен артып алаарын айтты, бирок чоң атам эч болбой, жолдун бүт кар басып калганын, Жейк бул жерди жакшы билбегендиктен тез эле адашып кетерин айтып туруп алды. Анын үстүнө чоң атам: – Атарды мынчалык кыйнабагыла – деп койду.

Биз деле майрамды айылдагылардай тосуп, шаардан эч нерсе албай турган болдук. Мен Антониа менен Юлькага сүрөттөрү бар китептерди белек кылайын дегем, себеби эми Юлька дагы чала-була иңглисче түшүнө баштаган. Чоң апам мени оролгон чыт менен шейшептик мата сакталган мөңгүдөй суук аштымканага алып кирди. Кездемеден ал төрт чарчы кылып кыркып, биз анысынан китеп тигип чыктык. Анан китепти картонго каптадык, мен анын үстүнө цирк тартылган чыттын оюусун жабыштырдым. Мен эки күн бою турбай, Юлька үчүн китепке сүрөттөрдү жабыштыра бердим. Үй-бүлөбүз менен окуп жүргөн биздин эски, сонун журналдарыбыз көп болчу, аларда дайыма атактуу сүрөттөр көчүрүлүп басылчу, мага алардан каалаган жерлерин кыркып алганга уруксат беришти. Мукабасына мен «Наполеон Жозефинага ажырашуу тууралуу айтканы» деген сүрөттү чаптадым. Актай беттерин өзүм менен кошо мекеним Виржиниядан ала келген жекшембилик мектептин жана жарнактардын сүрөттөрүнө толтуруп кооздодум. Фукс бир шаймандарды таап, момодон шамдарды куя баштады. Чоң апам камыр сала турган түрдүү калыптарды алып чыгып, жанжемилден адам менен айбанаттардын сөлөкөтү түшүрүлгөн чоймо токоч жаап кирди, биз болсо аларды набат жана жыпар жыттуу кабыктар менен жасалгаладык.

Майрамга бир күн калганда Шимердаларга жөнөтө турган белегибизди бүт Жейк ээрдеги каптарга артып, чоң атамдын боз атына минди да, коңшуларыбыздыкына жөнөдү. Эшиктин алдында атка минип жатканда, мен анын белиндеги байланган балтаны, анын чоң апама бөтөнчө караганын байкап калдым да, мен үчүн кандайдыр бир өзгөчө белек даярда-

лып жатканын баамдадым. Түштөн кийин мен эки көзүмдү терезеден албай, алыска тигиле карап отурдум. Булуттардын арасынан жылт эткен күндүн кызгылт нурларына бөлөнүп, чала-була кар алдында калган жүгөрү талаанын батыш жаатындагы дөбөдөн жылып келе жаткан бир кара такты акыры байкап калдым. Баш кийимимди кийип, мен Жейкти карай чуркадым. Көлмөккө жетип барып, мен ээрдин кашына артылган нерсе кичинекей бир сагаса тал экенин көрдүм. Виржиниада Жейк дайыма майрамга карата мен үчүн балаты тандаганга атама жардам берчү, ошондуктан менин кандай сүйүнгөнүмдү унутпаса керек.

Муздак, буркураган жыттуу талды биз коноктор бөлмөсүнө орнотуп бүткөнчө, арапа да жетип келди. Кечки оокаттан кийин бардыгыбыз сагасанын тегерегине чогулдук, атүгүл жозунун жанында гезит окуп отурган чоң атам да кээде бизди кызыгуу менен жылмайып карап калып жатты. Сагасанын бийиктиги бир жарым метрден ашык, абдан сымбаттуу болчу. Биз ага жанжемилден айбанаттарды, жүгөрүдөн чынжырчаларды илип, Фукс картон шамдалына салып койгон шамдарды бутактарына орноттук. Бирок майрамдын эң эле укмуш жасалгалары эч ким күтпөгөн жерден, Оттонун уйчуга тиешелүү сандыгынан табылды. Мурда мен ал сандыктан эски өтүк, текөөр, тапанча, дагы кызык нерселер: ок-дары, өтүк май жана сары кайыш кемерлерден башка эчтемени көрчү эмесмин. Азыр болсо Отто астардын алдынан кызыл-тазыл боёлгон кагаз оюнчуктардын бир кыйласын алып чыкты: алардын бойлору бир нече шок болчу, калыңдыгынан алар эч нерсеге жөлөнбөй эле тикесинен тура берчү. Буларды Отто жылыга Австриядагы картаң апасынан алып турчу. Кагаз шакекчелердин арасындагы кан жалаган жүрөк, абдан кооз кийинген аярлар, бука, эшек, малчылар, аштоодо жаткан кичинекей Иса, ырдап жаткан периштелер, атүгүл, аярлардын зинжил кулдары кармап турган төө менен кабыландар да ушул жерде эле. Сагасабыз заматта сыйкырдуу тирүү талга айланды, анын бутактары куш сыңары жо-

мок менен уламыштарга толду. Чоң апам билим дарагын ушундайча элестете турганын айтты. Кардын ордуна биз талдын түбүнө пахтаны койдук, ал эми Жейктин чөнтөк күзгүсү тоңгон көлдүн ордуна төшөлдү.

Чырактын жарыгында жозунун үстүнө үңүлгөн Отто менен Жейкти күнү бүгүнкүдөй көз алдыма элестетем: Жейктин бети чала бүтүп, аягына чыкпай калгансып бодур-бодур жасалган эле, ал эми Оттонун кулагынын жарымы жок, өтө терең тырыкты жапмакка чыйратылган мурутунун алдындагы өйдөңкү илеби каардуу жылмаят. Аларды эстеген сайын мен экөөнүн алсыздыгын ойлойм, себеби дал ошол оройлугу менен куниктиги аларды коргой албай койчу да. Өздөрүнүн сезимин сыртка чыгарбай, адамдарды өздөрүнөн бир аз алыс кармаганды алар эч үйрөнө албай койду. Чоң муштумунан башка турмуштан коргоно турган алардын эч нерсеси жок болчу. Анан мына эми Отто өмүрү үй-бүлө күтпөй турган, оңолбос мандыкер, селсаяк болуп калды. Бирок балдарды ал ушунчалык жакшы көрчү!

12

*М*айрам күнү мен алооканага эртең менен түшкөндө эркектер дал ошол маалда короодон кайтып келе жатыптыр: жылкы менен чочколорго эртең мененки жемди бизге караганда мурда беришчү. Жейк менен Отто мага: «Майрамың менен!» – деп кыйкырды да, анан оттун үстүндөгү вафли жасай турган табаны байкап, бири-бирине көз ирмеп калды. Чоң атам ак көйнөгү менен дем алышта кийүүчү чепкенчен түшүп келди. Ошол таңда биз демейдегиден көбүрөөк сыйындык. Чоң атам Матайдын инжилинен Исанын туулганы тууралуу окуп берди, бизге ал окуялар бир жака белибизде жана жакында эле болуп өткөнсүдү. Чоң атам жаратканга ошол биринчи туулган күн жана анын адамдарга келтирген

шарапаттары үчүн шүгүр айтты. Ал кудайга оокат-тамагыбыз жана бейпилдигибиз үчүн ыраазылыгын билдирди, анан бизден да начар жашаган чоң шаардагы кедей менен жардылар үчүн бата кылды. Чоң атамдын сыйынганы дайыма кызыктуу болчу. Ал жөнөкөй, жатык тил менен сүйлөчү. Анан дагы ал дегеле аз сүйлөгөндүктөн, анын сөздөрү өзгөчө кубатка ээ болчу, көп кайталанбагандыктан алар элди өтө жадатканга деле үлгүрчү эмес. Табынууларында анын ошол маалда эмне ни ойлоп жатканы чагылдырылчу, ошондуктан биз кээде чоң атамдын бир нерсеге мамилесин жана анын ойлорун ошол сыйынганынан гана билчибиз.

Биз чучук менен вафли жеп жатканда, Жейк биздин белектерге Шимердалар кандай сүйүнгөнүн айтып берди, анысына толкунданган Амброш Жейк менен кошо сагаса жыгачына суу боюна барып келди.

Күн бир аз бүркөө болчу, асманды кара булут басып келе жаткан, мезгил-мезгили менен шамал согуп, кар төгүп турду. Майрам күндөрү да атканада иш толо болчу, ошондуктан эркектер чак түшкө чейин бош эмес эле. Андан кийин биз Жейк экөөбүз домино ойноп, Отто болсо көпкө чейин апасына кат жазып бүтө албай жатты. Кайда гана барбасын, анын алдында жакында эле кат жөнөтсө да, ал дайыма апасына кат жазып турарын бизге көп айтчу. Ал ашканада бир нече саат отурду. Бир аз жазат, анан кыймылдабай отурат, колдоруна калем сапты бекем кармаган, көздөрү болсо майлуу тасмалдагы оюуга тигилген. Ал эне тилинде аз сүйлөөгө жана жазууга мажбур болгондуктан, азыр эми немисче сөздөрдү зорго таап отурду.

Саат төрттөрдө бизге мейман келди, ал Шимерда мырза болчу, коёндон бөрктүү, коёндон жакалуу, колунда аялы түйүп берген жаңы мээлей. Ал бизге белектерибиз үчүн, үй-бүлөсүнө кылган бардык жакшылыктары үчүн чоң апама ыраазычылыгын билдиргени келиптир. Жейк менен Отто дагы алооканадан ашканага чыгып келди, ошентип биз оттун алдында

отуруп алып, кышкы күүгүмдүн кирип бара жатканына суктанып, чоң атамдын үйүндөгү жылуулук менен тазалыгына кумарлана бердик. Шимерда мырза ушул сезимине биротоло берилип кеткенсиди. Балким, өзүнүн тар, чачылган алачыгында жата берип, ал мекенинен башка жер жүзүндө бир да тартип менен бейкуттук өкүм сүргөн жай болбойт деп ойлоп көнүп калгандыр. Ал жыгачтан жасалган селкинчек отургучтун аркасына башын таяп, тынч, эч кыймылдабай отурду, колдору болсо отургучтун кырында. Анын өңү чарчаңкы, оорудан айыгып эс ала түшкөн кишиникиндей ыраазы. Ушундай суукта узак жол жүргөндүктөн чоң апам болбой ага Виржинианын алма шарабынан бир чөйчөк берип көбүнчө унчукпай, маалмаалы менен жылмайып коюп отурду, бирок биз анын эс алуу кумарына батып жатканын сезип турдук.

Караңгы кирди, ошондо мен чырак алып келишкенче балатыдагы шамдарды жагып турса болобу?

– деп сурадым. Шамдардын үстүнөн ичке, сары жалындар күйүп чыкты, ал эми көк сагасынын арасынан со-

роюп турган Австриядан жөнөтүлгөн түстүү жасалгалардын ар бири өзгөчө мааниге ээ болчу. Шимерда мырза орунду гунан туруп чокунду да, башын ийип, талдын түбүнө үнсүз чөгөлөдү. Ушундай отурган абалда анын бою «S» тамгасына окшоп калды. Чоң апам чоң атамды кылчактап карап калганын мен байкай койдум. Динге тиешелүү бир нерсе болгондо ал өтө каардуу эле, анан ошонусу менен башкаларды таарынтып алчу. Эмеле сагаса талыбыз карапайым майрамдык балаты болчу, бирок азыр андагы шамдар жылтылдап, Ыйык китептин сүрөттөрү кошулганда, анан дагы алардын алдында бирөө чөгөлөп турганда... Анткени менен чоң атам болгону колдорун маңдайына көтөрүп, ак баскан башын ийип, бул окуяга протестанттык чыдамкайлыгын көрсөттү.

Биз коногубузду тамактанууга чакырдык. Чынында, тигил деле бизди көп суранткан жок. Дасторкондо отурганда мен анын бизди кубаныч менен карап жатканын байкадым, менимче, ага биздин өңүбүз ачык китептей эле айгине болсо керек. Анын баамчыл көздөрү мага келип токтогондо, ал менин бүткүл келечегимди көрүп, мен баса турган жолду бүт байкап койгонсуп сезилип кетти.

Саат тогузда Шимерда мырза биздин чырактардан бирди алып, чепкенин кийди да, коёндон тигилген жакасын топчулады. Кичинекей далисибизде түктүү тумагын колтуктап, колуна чырак кармап туруп, ал биз менен кол кармашып коштошту. Чоң апама кезек келгенде, ал адаттагыдай эле колуна таазим кылып: «Жакшы аял!» – деп жай кобурады. Анан мени карап чокунду да, тумагын башына кийип, караңгыга кадам шилтеди. Биз коноктор бөлмөсүнө кайтып келдик, чоң атам болсо мени сынап карап, акырын сүйлөдү:

– Эгер адам жакшы болсо, табынуулардын бүт эле жакшы.

13

*М*айрамдан кийинки аптада жылуу болду, ошондон улам Жаңы жылга чейин тамыбыздын тегереги бүт бопбоз эле чылага айланып калды, ал эми суу жууп кеткен эңкейиштен тегирмен менен аткананын ортосун аралап кир суулар агып жатты. Жолдогу жумшак топурак тилкелерге бөлүнүп карайып турду. Мен кайрадан өз милдетимди аткара баштадым: үйгө суу, ичеги-отун ташыдым, атүгүл, сарайда кол машинаси менен жүгөрү чыгарып жаткан Жейктин жанында да туруп жүрдүм.

Жылуу күндөн пайдаланып, өздөрүнүн тыржыйган бир каңгылына минип алып биздикине бир күнү эртең менен Антониа апасы менен келип калды. Шимерда айымдын биздикине биринчи келиши эле, ал үйдү бир сыйра көрүп чыгып, килем, парда, үй эмеректерибиздин бардыгын көрдү да, ичи ачышкандык таарыныч менен кызына улам бир нерселерди кобурап жатты. Алооканадан ал бир табаны ала коюп мындай деди:

– Силерде көп экен, Шимердаларда жок.

Менимче, ал көмөч казанды бере коюп, чоң апам бекер кылды.

Ашкороктон кийин идиш-аякты жууганга жардам берип жатып Шимерда айым бир силкинип алды да:

– Силерде кайнатканга ушунча көп, менде болсо аябай жакшы бышырат элем!

Каадаланган, мактанчаак кемпир экен! Башына түшкөн кордуктар да аны жоошута албай коюптур. Менин ага аябай жиним келгендиктен Антониа дагы мага жакпай кетти, ошон үчүн мен анын Шимерда мырзанын табы жок дегенине да көңүлүмдү бурган жокмун.

– Атам мекенин сагынат, өңү жаман. Кыякта ойнобойт. Үйдө көп ойногон: үйлөнүү тойлордо, көп тойлордо. Биерде

жок. Ойно дейм, башын чайкайт, жок. Башка жолу кыякты кутудан алат, кылын кармайт минтип, бирок эч качан ойнобойт. Ага силердин өлкө жакпайт.

– Жакпаса келбей эле койбойбу, – деп кескин сүйлөдүм мен. – Биз эч кимди кыйнаган жокпуз.

– Атам келбейм деген, жок! – Антониа кызарып-татарып кетти. – Апакем жүр деди. «Америка чоң, акча көп, жер көп, балдарыбызга дагы жетет, кыздарыбызга жигиттер көп», – деди ал күнүгө. Атам болсо... ал ыйлады, кыякта ойногон достордон кетпейм деди. Бир досун көп жакшы көрчү, ал мындай бир сурнайда ойночу, – Антониа колу менен тромбонду көрсөттү. – Алар мектепте бирге окуган, кичинекейде окуган. Бирок апам Амброшту бай болсун деди, малы көп-көп болсун деди.

– Апаң бирөөнөн көргөндүн баарын эле сурай берет экен! – деп кыжырым менен кагып койдум мен.

– Бирок сенин чоң атаң бай, – деп асыла кетти мага Тони. – Эмнеге атама жардам бербейт? Жакында Амброш дагы бай болот, ошондо карызды берет. Ал аябай акылдуу. Апам Амброш үчүн бул жерге келди.

Амброш алардын үй-бүлөсүндө эң кыйын киши деп эсептелчи. Шимерда айым менен Антониа дайыма эле ал жөнүндө айта берчи, Амброш болсо аларга орой мамиле кылчу, атасынан жийиркенчү. Амброш апасы экөө болсо бардыгын өздөрү каалагандай кылчы. Атасынан жакшы көргөн Антонианын башка кишиси жок болсо да, ал агасына каяша сүйлөчү эмес.

Тыртайган каңгылына көмөч казаныбызды артып алып, дөбөнүн наркы бетинде жоголгон Антониа менен Шимерда мырзаны көздөрүм менен тиктеп узатып коюп, мен кайрадан байпактарды жамачылап отурган чоң апама кайрылып, ар кимдин ишине кийлигише берген бул алжыган кемпир экинчи биздикине келбестир дедим.

Жылтыраган ийнеси менен Оттонун байпагындагы килейген жыртыктын кырына бир сайып, чоң апам күңк этти:

– Жимми, албетте, сага картаң көрүнгөнү менен, ал эч кандай кемпир эмес. Эгер ал биздикине экинчи кайрылбай койсо деле, мен анчалык кайгырбайм дечи. Бирок билесинби, бу турмушта жакырчылык минеге жеткирээрин эч ким билбейт. Балдары ачка отурса, бардык аялдардын ичи тарыйт. Эми мага инжилден бир бап окуп берчи. Бу чехтерди тим койчу.

Жаан чачын, мелүүн аба ырайы үч аптага чыдады. Эркектер малга жүгөрү чыгарганга зорго жетишип жатты, жаныбарлар берилген жемди бүт аймай берди, ошондуктан биз аларды эрте жазда эле сатып жиберемиз го деп үмүттөнүп калдык. Бир күнү эртең менен Гладстон жана Брайхам Янг деген эки чоң бука жаз келип калган го деп бири-биринин жинине тийип, аларды ажыраткан ортодогу тикендүү зымдын үстүнөн эле бири-бирине оолуга баштады. Бир паста эле алардын кыжыры кайнап чыкты. Букалар өкүрүп, борпоң жерди тепкилеп, көздөрүн алайта тиктеп, баштарын чайкай баштады. Алар короолорунун четиндеги бурчтарына кетчиктеп барып, анан текирең-таскак менен бири-бирин карай атырылып жатты. Алардын килейген маңдайлары тарсатурс урунганда, үнү бизге чейин жетчи, алардын өкүрүгүнөн алооканадагы текчелерде жыйылган идиш-аяк титирейт. Мүйүздөрүн кесип койбогондо, алар бири-бирин тим эле жара тартмак экен. Бир аздан кийин семиз өгүздөр да бири-бирине секирип, сүзүшө баштады. Аларды тынчытышка туура келди. Биз короонун сыртында туруп алып, атчан Отто ичине киргенин, бешилик менен тигилерди сайгылап, акыры чырчылдарды ар тарапка айдап жибергенин суктануу менен тиктеп турдук.

Ушул жылдын жыйырманчы январында, менин он биринчи туулган күнүмдө эң көп кар жаады. Эртең менен мен нанүштөгө түшкөндө, кар кишидей аппак бойдон, буттарын кагып-силкинип Жейк менен Отто кирип келди. Мени көрө коюп, алар каткырып жиберди.

– Жим, сенин туулган күнүңө бир укмуш белек болду го! Аябай бурганактады го, сага арналса керек!

Бороон кечке чейин болду. Кар жөн эле жаабастан, тиги асманда миңдеген түктүү жаздыкты жара тарткансып төгүп жатты. Кечинде алоокана устаканага айланды, эркектер бул жерге курал-аспаптарын алып келип, узун саптуу эки чоң күрөк жасашты. Ушундай алай-дүлөйдө чоң апам да, мен да сыртка чыга албай койдук, биздин ордубузга Жейк тоокторго барып жем берип, биртике жарыбаган жумуртканы тоокканадан алып келди.

Эртеси күнү Отто менен Жейк түшкө чейин малкананын оозун ачып күрөп жатты, ал эми кар болсо жаай берди! Чоң атам Небраскада жашаган он жылдын ичинде мынчалык кар жаап көрбөгөн. Ашкорокко отурганда ал короого бүгүн кирип да болбойт, малдын карды ток, бир күн жүгөрүсүз калса эч нерсе болбойт, бирок эртең бука менен жылкыларды баары-бир тойгузуп, аларды сугарганга чоргонун тоңун эритип, суу чыгарып коюш керек деди. Короолор көрүнбөйт дагы, бирок түндүктөгү эңкейиштин түбүндө өгүздөр чогулуп алганын биз билчибиз. Ал эми баягы чыр букалар эми жоошуп, бири бирин жылытып турган болушу керек.

– Ооба, эми алар сууп калгандыр! – деди Фукс табалуу.

Тооктордун үнү ал күнү чыккан жок. Түштөн кийин кийимдери жаңы эле кургаган Жейк менен Отто чымыраган дагыларын жайып, кайра кардын арасында жоголуп кетти. Алар кардын астынан тоокканага чейин далис казып чыкты, анын дубалдары бекем болгондуктан биз чоң апам экөөбүз нары-бери беймарал басып жүрө берчибиз. Көрсө, тооктор уктап калыптыр, түн узарып калса керек дешти окшойт. Жалгыз гана карт короз уктабаптыр, ал суу ичкен жердеги музду тумшугу менен чокуп жатты. Чырагыбыздын жарыгы тооктордун көздөрүнө тийгенде, кулак тундургудай кокулуктаган үн чыкты, анан тооктор канаттарын аста чапкылап, пырлары чачыратып тооккананын ичин айлана чуркады. Дайы-

ма сыртка жулкунган темгилдүү айбан тоок-куштар кукулуктаган бойдон далисти карай умтулуп, чыбырала, өңү суук маңдайлары менен кар дубалды тешмек болуп сүзгүлөдү. Иштерибизди биз саат бештерге зорго бүттүк, ал маалга башка иштерибиз да чогулуп калган. Кызык эле күн болду, мурда мындай болчу эмес!

14

*Ж*ыйырма экинчи январда мени бирөө түртүп ойготконсуду. Көзүмдү ачпай туруп эле мен бир нерсе болгонун сездим. Алооканада үндөр бапылдап, чоң апамдын үнү демейдегиден дарылдап угулуп жатты, ошондо мен анын катуу толкунданганын түшүндүм. Мен үчүн бардык окуялар кызыктуу болчу. «Кызык, эмне болуп кетти экен?» – деп таңгалдым мен шашып кийинип жатып. Капысынан аткана өрттөнгөн жокпу? Балким, малдын баары бүт тоңуп өлүп калгандыр? Же коңшуларыбыздын бири бороондо адашып, жоголуп кеттиби?

Колун аркасына алып алооканада очоктун түбүндө чоң атам туруптур. Жейк менен Отто өтүктөрүн чечип алып, жүн байпактын үстүнөн буттарын сүртүнүп отурган экен. Пайабзалы менен кийимдеринен буу чыгып, эки шериктин өңдөрү арыңкы. Очоктун артындагы орундукта жууркан жабынып бирөө жатат. Чоң апам мени ашканага кууп жиберди. Мен айласыздан көндүм. Алооканадан идиш-аякты ташып жаткан учурда, мен андан көздөрүмдү албай тиктеп отурдум. Чоң апамдын эриндери бекем кысылган, бирок мезгил-мезгили менен ал шыбырап жатты:

– Кудая тобо! О кудай!

Анан ашканага чоң атам кирди да, мындай деди:

– Жимми, бүгүн биз сыйынбайбыз, убакыт жок. Шимерда мырза дүйнөдөн кайтыптыр, анын үй-бүлөсү кайгырып оту-

рат. Түндө Амброш келди, аны менен кошо Жейк, Отто экөө барышты. Алар түнү менен жүрүп аябай чарчады, ошон үчүн ар нерсени сурай бербей. Алооканада Амброш уктап атат. Жейк, Отто, келгиле нанүштөгө!

Чоң апам экөөнү унчукпагыла деп тиктегени менен бир чөйчөк кофеден ичкенден кийин Отто менен Жейк аябай берилип айта баштады. Мен унчуккан жокмун, бирок кулагымды төшөй калдым.

– Жок, мырза, – Фукс чоң атамдын суроосуна жооп берди. – Атылганды эч ким укпатыр. Амброш букаларды жетелеп, жолду тазалаганы кетиптир, ал эми аялдар болсо өз уясында камалып отура берген экен. Амброш кайтканда караңгы кирип калыптыр, ошондуктан ал эчтемени байкаган эмес. Букалар эле бир кызыктай болуп атыптыр. Амброш байлап коёюн десе, алардын бирөө жулкунуп качып, малканадан чыгып кеткен экен. Аны коё бербейин деп катуу тарткандан Амброштун колдору ыйлактап да кетиптир. Анан ал чырак алып келгени барып, артына кайтканда гана атасын көрүп калат. Биз да аны кийинчерээк ошоерден көрдүк.

– Байкуш, байкуш! – деп онтоду чоң апам. – Мен анын ушундай кылаарын ойлогон да эмесмин. Анын абийири күчтүү киши эле, дайыма бирөөнү кейитип албайын деп жүрчү. Акыл-эсин биротоло жоготуп койсо керек, бардыгына ушунча кайгы апкелди.

– Берден айым, ал акыл-эсин жоготконго окшобойт, – деп каяша сүйлөдү Фукс. – Ал бүт кылдат даярдаптыр. Анын кандай так жүргөнүн билесиз го, ал өмүрүнүн акырына чейин ошо бойдон калды. Ашкороктон кийин ал сакалын алып, кыздар идиш-аякты жыйнагандан кийин өзү бүт бою-башын жуунуптур. Антониа ага сууну жылытып берген экен. Андан кийин Шимерда мырза таза көйнөгү менен таза байпагын кийип, кийинип бүткөндөн кийин Антониа менен эң кичүү кызын өөп, мылтыгын алыптыр да, коёнгө ууга кеттим деп, өзү түз эле малканага жөнөп, оюндагысын аткарса керек. Ал

азыр деле күнүгө түнкүсүн уктачу ордунда жатат, букалар байланган жерге жакын. Бардыгы эле өз жайында, болгону... – Фукс унчукпай, кабагын бүркөдү. – Болгону гана айласыздан кылганын кийин өзү ондой албай калган. Кийими мыкка илинүү, өтүктөрү жаткан жайынын астында. Дайыма мойнундагы жибек орогучун ал татынакай кылып бүктөп, ага төөнөгүчтү сайып коюптур. Көйнөгүнүн жакасын кайрып, жеңдерин түрүп салган.

– Ал муну кантип кылды, эч оюма келбейт, – деп кайталады чоң апам. Отто аны түшүнбөй калды:

– Коюңузчу, айым! Ал опоңой эле да, машаны бутунун баш бармагы менен ирмеп коюш мине! Жамбаштап жатты, мылтыкты оозуна такады, андан кийин бутун бүктөп машаны издеп тапты. Анан аны басты!

– Мүмкүн, ошондой болгондур, – деп каарданып сөзүн улады Жейк. – Мине болсо дагы бул иш таңгалычтуу.

– Бу мине дегениң, Жейк? – чоң апам такып сурады.

– Билесизби, айым, аштоонун алдынан мен Крайектин балтасын көрдүм, анан аны алып өлгөндүн бетине жакындатсам, ишенесизби-ишенбейсизби, акыры балтанын мизи Шимерда мырзанын так бетиндеги жаракатка туура келди. Крайек малкананын ичинде купкуу болуп, тынч нары-бери басып жүргөн, бир маалда мен балтаны кармалап калганда ал тим эле онтоп жиберди. «Сен аякта мине кылып атасың?» – деп коёт. «Мен жакшылап карап көрөйүн», – дедим. Анда ал келемишке окшоп чыйылдап ийди да, манжаларын карсылдата баштады. «Мени дарга асат! Мени дарга асып коюшат!» – деп кыйкырып жиберди.

Фукс чыдамсыздык менен анын сөзүн бөлдү:

– Крайек да, сен да айнып калсаңар керек! Сенин оюңча мине, Крайек балта менен чаап өлтүрсүн деп Шимерда мырза бүт даярдап койду дейсиңби? Дөөдүрөгөн кеп! Амброш аны көргөндө мылтыгы жанында жатыптыр.

– Мылтыкты мине, Крайек деле таштап коюшу мүмкүн, же андай эмеспи? – деп өз сөзүнөн кайтпай койду Жейк.

Ушул жерден ортого чоң апам чечкиндүү киришти:

– Укчу, Жейк Марпол, өзүнүн жанын кыйганга эми сен киши өлтүрүүнү дагы кошкун барбы? Мунусу деле жетишет! Сага Отто кишилерди өлтүргөнү тууралуу өтө көп китеп окуп берет окшойт!

– Муну билүү кыйын деле эмес, Эммелайн, – деди чоң атам акырын гана. – Тигилер айткандай, эгер ал өзүн өзү аткан болсо, анда жаракатынын кырлары сыртка чыгып калышы керек эле.

– Дал ошондой, Берден мырза, – деп тастыктады Отто. – Ал эми шыптагы тосун менен бакалдарга чачтары менен мээси жабышып калган, алары мылтык менен атканда ошоякка чачырап кеткен, бардыгы түшүнүктүү эмеспи!

Чоң апам чоң атама Шимердаларга кошо барарын айтты.

– Сага барып кажети жок, – деп, шектүү жооп берди чоң атам. – Шаардан тергөөчү келмейин баары бир сөөккө тийүүгө болбойт, ал эми күн минтип турганда ал бир нече күнсүз бизге жетпейт.

– Мен аларга бир аз азык-түлүк жеткирип берейин, анан байкуш кыздарын да бир аз сооротуп коёюн. Улуусун ал аябай жакшы көрчү эле го, өтө жакшы көрчү. Ошонусун ойлоп койсо болмок! Байкуш кызын жалгыз таштап кете берди!

Чоң апам алооканада тамактанып отурган Амброш тарапты бир тиктеп алды. Түнү менен суукта жүрсө да Фукс эми диндар менен тергөөчүнү алып келгени шаарга жөнөп жатты. Биздин эң мыкты атыбызга бычылган боз айгырга минип алып, жол бүт кар менен тосулуп калгандыктан ал түз эле талаа аркылуу кетмек болду.

– Мен жөнүндө кабатыр болбоңуз, Берден айым, – деп шайыр сүйлөдү Отто, буттарына экинчи кабат байпагын кийип жатып. – Мен жолду жытынан билип эле таап алам. Мен көп деле уктабайм го, ошон үчүн чыдаым. Бирок Бозала

мени чочутуп турат. Аны менен алым жетишинче этияттайм, ошентсе да ал кыйналат го, сөзсүз, кыйналат!

– Азыр атты ойлой турган маал эмес, Отто, андан көрө өзүңү ойло. Жесир аял Стивенстикинен тамактан, ал өзү жакшы аял, сага жардам берет.

Фукс кеткенден кийин үйдө биз Амброш экөөбүз калдык. Мен анын дегеле башка адам экенин көрдүм. Ал өтө эле динчил, аша чапкан динчил болуп чыкты. Таң аздан бир да сөз сүйлөгөн жок, теспесин терип ичинен, же кобуранып эле сыйынып отурду. Ал башын өйдө көтөрбөй, чокунганда гана колун теспеден бир аз алып коёт. Байкуш бир нече жолу уктап кетти, анан чочуп ойгоно калат да, кайрадан табына баштайт.

Шимердаларга чейин араба менен жетүү дегеле мүмкүн эмес болчу, анткени жол тазалоого эле бир күн кетмек. Ошондуктан атканадан чоң атам килейген кара атка минип чыкты, Жейк болсо чоң апамды колуна алып, анын артына ээрге учкаштырды. Чоң апам бир нече жоолукка оронуп, башына кара жабуусун кийип алды. Чоң атам аппак калың сакалын жакасынын астына бекитти. Жолго түшкөндө алар мага тораптагы каармандарга окшоп кетти. Жейк менен Амброш дагы бир кара атты жана менин эргежээл атымды минип тигилердин аркасынан ээрчиди, алар Шимерда айымга деп чогулткан кийим-кечени алып бара жаткан. Алар көлчүктү айланып өтүп, дөбөгө чыгып, анан кар үйүлгөн жүгөрү талааларынын аркасына жоголуп кетти. Ошондо гана мен өзүмүн ушул үйдө жалгыз калганымды түшүндүм.

Мен дароо эле өзүмдүн бийлигим менен жоопкерчилигимди толук сездим, ошондуктан өз милдетимди мүмкүн болушунча жакшы аткаргым келди. Биздин узун жертөлөдөн отун менен ичегиден ташып келип, эки очокту тең толтуруп салдым. Эртең менен шашкалактап жүрүп бардыгы тооктор жөнүндө унутуп, жумурткаларды чогултпай калганын эстедим. Кардын астындагы далистен өтүп барып, канаттууларга

жем бердим, сугарган жерди муздан тазалап, ордуна жаңы суу куюп койдум. Андан кийин мышыкка сүт бердим, анан дагы эмне кылсам экен деп жылынып отуруп калдым. Үйдүн ичи бир жыргал жымжырт, ал эми чыкылдаган сааттан өткөн шерикти табуу абдан кыйын эле. Мен «Робинзон Крузону» окуп көрдүм, бирок тигинин аралдагы жашоосу биздикинен дагы жаман көрүндү.

Бир убакта коноктор үчүн биздин татынакай бөлмөбүздү жыргап карап туруп мага бир ой келди: эгерде Шимерда мырзанын арбагы дагы эле жердин үстүнөн айланып учуп жүрсө, анда ал ушул аябай жактырып калган биздин үйүбүзгө учуп кирген болушу керек. Биз менен кошо ушул жерде майрамдап отурганда, анын өңү кандай бактылуу болгонун мен эстей койдум. Эгер ал ошондо биздикинде калып, биз менен кошо жашаганда, балким, ал мындай коркунучтуу ишке барбас беле!

Менин терең ишенимимде, Шимерда мырзаны ошол мекени тууралуу куса жайлады, ошон үчүн мен ойлодум: эркиндикке бошонуп чыккан арбак өзүнүн сүйгөн аймагына жол таап кете алат болду бекен? Бизден алыс Чикаго, андан кийин Виржиния, анан Балтимор, андан нары килейген муздак мухиттин баарын мен көз алдыма элестеттим. Жок, мындай узак жолго дароо чыгуу болбойт. Албетте, суук, жокчулук, кар менен дайыма күрөшүүдөн кыйналган Шимерда мырзанын арбагы азыр бул жерде биздин тынч үйдө эс алып жатат.

Мен корккон жокмун, бирок чуу чыгарбаганга аракет кылдым. Шимерда мырзанын арбагын козгоп аламбы деп корктум. Акырын алооканага түшүп бардым, жердин астында бекем катылган ал мага дайыма үйүбүздүн ички дилиндей сезилчи. Очоктун артындагы орундукка отуруп алып, Шимерда мырза жөнүндө ойлондум. Терезенин наркы бетинде чексиз кар мейкиндигинде шамал зуулдап жатты. Шимерда мырзаны үйгө киргизип, аны катуу сууктан сактап, эми экөөбүз чогуу отургандай сезилди мага. Өздөрүнүн бул жер-

ге келгенге чейинки жашоосу, тойлордо жана майрамдарда атасынын кыякта ойногону тууралуу Антонианын айтып бергендеринин бүт баары эсиме түштү. Шимерда мырзанын айрылгысы келбеген достору жөнүндө, анын тромбондо ойногон эски досу, айбанатка толгон, бирок Антониа айтмакчы, ак сөөктөргө гана тиешелүү калың токой жөнүндө ойлонуп отурдум. Айлуу түндө Антониа апасы экөө ошол токойдон отун уурдап келчү экен. Ошол токойдо бир ак бугу жашап, аны ким атса, ошол киши дарга асылмак имиш. Шимерда мырзаны ээрчиген эскерүүлөр дагы эле ушул жерде жүргөнсүп, мен ошол элестерди бүт көз алдымда дапдаана көрө бердим.

Күн батып бара жатканда биздикилер кайтып келди, чоң апам абдан чарчаган экен, ал дароо жатып алды. Биз, Жейк экөөбүз кечки оокатты жеп, анан идиш-аякты жыйнап жатканда тигил мага шыбырап Шимердалардыкында эмне болуп жатканын айтып берди. Тергөөчү келмейинче өлүккө эч кимди тийгиздирбей коюптур. Ким тил албаса өзүнүн шору экен, антпесе болбойт! Ал эми өлүк какчыйып тоңуп калыптыр, Жейк айткандай, суукка чыгарып койгон союлган күркө окшоп тоңуптур. Кандын жыты таркап кеткенче жылкы менен букаларды малканага киргизе албай коюшкан экен. Азыр алар өлгөндүн жанында байланып турат, башка коё турган жер жок. Шимерда мырзанын баш жагында илинген чырак күйүп турат. Антониа, Амброш жана алардын апасы кезек-кезеги менен өлүк үчүн табынып жатат. Айбан чалыш бала дагы алардын жанында, анткени ал суук деген эмне экенин билбейт да. Жейктин кебин угуп отуруп мен өзүмчө ойлоп койдум: Марек деле башкалардан кем эмес үшүсө керек, болгону анын жөн эле эр жүрөк көрүнгүсү келет. Байкуш эптеп бир өзгөчөлөнгүсү келип, ар нерсени кылат!

– Амброш күткөндөгүдөн да боорукер болуп чыкты,– деп улады Жейк, болгону ал диндарды табуу жана Шимерда мырзанын арбагы тууралуу убарасын көбүрөөк тартат экен, анын

ою боюнча, арбагы азыр азап тартып жатат имиш, ошондуктан туугандары менен диндар жакшылап сыйынса гана ал азаптан кутулат имиш.

– Менин түшүнүгүмдө, – деп жыйынтыктады Жейк. – Анын арбагын тазалаш үчүн дагы көп жыл керек экен, ал эми азыр ал өзүн акыретте таба албай жүрөт имиш.

– Мен буга ишенбейм, – дедим чечкиндүү. – Муну жалган деп так айта алам.

Албетте, мен Жейкке Шимерда мырзанын арбагы мекенине бара жатып, жолдон кайрылып кечке чейин дал ушул алооканада жүргөнүнө толук ишенем деп айткан жокмун. Ошенткени менен төшөккө жаткандан кийин мен акырет менен түбөлүк азаптарды ойлоно берип катуу түйшөлдүм. Мен накыл сөздөгү Лазар байдын кыйналгандары жөнүндө эстеп коркуп жаттым. Бирок Шимерда мырза бай дагы, өзүмчүл дагы эмес болчу, ал жөн эле бул дүйнөдө жашай албай койгон бир бечара эле.

15

Отто Фукс Блек-Хооктон эртеси күнү түштө кайтып келди. Ал Шимердаларга тергөөчү кечке зорго жетет, ал эми диндар болсо азыр өз жамаатынын наркы учунда жүз чакырымдан ашык алыстыкта экен, ал жакка от араба каттабайт деди. Фукс өзү болсо шаардагы акы төлөмөй атканада бир нече саат уктап алыптыр, бирок ал боз аттан тынчсызданды, анын оюнча, айгыр мертенип калса керек. Чынында эле айгырды ошондон бери таанып болбойт. Калың карды малтап узак жол жүрүү аны биротоло чаалыктырып коюптур.

Фукс менен кошо бир бейтааныш киши келди: Блек-Хооктон алыс эмес жерде турган жаш чех экен, ал жердештерине жардам бермекке жалгыз атын минип алып чаап келди. Ошентип мен Антон Елинекти биринчи жолу көрдүм.

Ал жыйымалардын тегерегиндеги бойлуу жаш жигит экен, өңү-башы сулуу, мээримдүү жана шайдоот, анын ушул биздин кайгылуу күндөрүбүздө арабызга келиши өзүнчө эле бир керемет болду. Жигиттин биздин алооканага киргенин жакшы билем: ал кийиз өтүкчөн, карышкырдын терисинен тигилген тон кийген, көздөрү жалтырайт, сууктан беттери кызарып кеткен. Чоң апамды көрүп, ал баш кийимин чечти да, картаң кишиге мүнөздүү дарылдаган коңур үнү менен кеп узатты:

– Берден айым, менин байкуш жердештериме көрсөткөн боорукерлигиңиз үчүн сизге чоң ыраазычылык билдирип коюуга уруксат этиңиз.

Биздин чарбалардагы жигиттердей болуп ал тартынган жок, тескерисинче, бизди тике карап сүйлөдү. Анын ак ниет жана боорукер экени сезилип эле турду. Елинектин түшүндүргөнүнө караганда, Шимердалар менен таанышканы ал мурда эле келмек экен, бирок күзү менен жүгөрү чыгарганга жалданып иштеп, андан кийин кыш келип калганына байланыштуу иңглис тилин үйрөнүү үчүн тегирмендин жанындагы мектепке балдар менен чогуу бара баштаптыр. Ал мага аны жакшы эжеке окутаарын жана ага мектепте абдан жагаарын айтты.

Тамактанып отурганда чоң атам Елинек менен узакка сүйлөштү, демейде ал бейтааныш кишилер менен сүйлөшкөндү жактыра берчи эмес.

– Диндарды алып келе албаган үчүн Шимердалар абдан капа болушса керек? – деп сурады чоң атам.

Елинек ошол замат сүрдүү боло түштү.

– Ооба, мырза, алар үчүн жаман эле болду. Алардын атасы чоң күнөөгө батты, – жигит чоң атамды тике карады. – Жаратканыбыз ошондой дейт.

Чоң атама тигинин ачык мүнөздүүлүгү жаккандай болду.

– Биз да ошондой деп ойлойбуз, Елинек. Бирок Шимерда мырзанын дили диндарсыз деле жаратканга кайтып келет

го деп эсептейбиз. Биздин коргоочубуз жалаң эле Кристо деп биз ишенебиз.

Жаш жигит башын ийкеди.

– Билем, сиздердин диниңиздер ошентип үйрөтөт. Мектептеги эжекебиз бизге түшүндүргөн. Бирок мен далайды көрдүм. Ошондуктан арбактар үчүн сыйыныш керек деп ойлойм. Ар кандайды көрдүм.

Биз ал эмне деп жатканын сурадык.

Ал дасторкондо отургандарды бир сыйра карап чыкты.

– Кызыгасыздарбы? Анда угуңуздар. Мен кичинекейимде диндарга жардам берип иштеп калдым. Биринчи кызматыма, мындайча айтканда, бала кезимен катышкам; чиркөөдө окутканы мага түшүнүктүүдөй эле болгон. Согуш башталып, бизге австриялыктар кол салды. Кыштагыбыздын жанында көптөгөн жоокерлер жайгашкан, алардын арасында ич келте оорусу тарады, адамдар чымындай эле өлүп жатты. Диндарыбыз күнүгө эле ошол жакта жүрдү: өлүп жаткандарды чокундурчу, мен болсо ага жардам берип, ыйык белектерди ташычымын. Ал жерге жакындагандар бүт ооруну жугузуп алчы, диндар экөөбүз эле ооруган жокпуз. Биз экөөбүз эчтекеден корккон жокпуз, анткени Христостун денеси жана каны биз менен болчу, алар бизди коргоп жүргөн, – ал чоң атамды карап унчукпай турду. – Мен муну билем, Берден мырза, бул болгон окуя, башка бирөө менен эмес. Жоокерлердин бардыгы муну түшүнүп турду. Биз карыя диндар жана мен аскер турган жерге киргенде алдыбыздан атчан жоокерлерди да, офицерлерди да жолуктурчубуз. Анан ошол офицерлер менин жабуумдун астында эмне бар экенин көргөндө аттарын токтотуп, жолдун боюна эле чөгөлөп отура калып, биз өтүп кеткенче турат. Мына ошондуктан мен жердешимдин касиеттүү динден обочолонуп өлгөнүнө, анда да жакшы эмес өлгөнүнө өкүнөм, үй-бүлөсүнө боорум ачыйт.

Биз Елинекти көңүл коюп угуп отурдук. Анын эрдик, астейдил ишеними аргасыздан урматтоого түрткү болчу.

– Ушундай иштерге олуттуу мамиле кылган жаш жигиттер менен жолугушкан мен үчүн кубаныч, – деди чоң атам. – Жоокерлердин арасында жүргөнүңөрдө да силерди кудайдын кудурети колдоп турганынан менде шек жок.

Тамактан кийин Елинек эки күчтүү атка чоң калакты сүйрөтүп алып, Шимердаларга чейин жол салып өтөт деп чечтик. Керек болгондо ал жол менен араба өтүп турмак. Тегеректеги жалгыз уста болгон Фукс табыт жасаганы үйдө калды.

Елинек карышкырдын терисинен тигилген өзүнүн узун тонун кийди, биз анысына суктана баштаганда ал карышкырлардан атып, терисин сыйрып, бойдокчулук кезде чогуу жашаган веналык досу Ян Боушкага алып барды эле, тигил ага ушул тонду тигип берди деп айтты. Жел тегирменден туруп мен Елинек атканадан кара аттарды чыгарганын, дөң аркылуу чоң жүгөрү талаасына жай гана жол сала баштаганын карап турдум. Калактан чачыраган топ-топ кар кээде аны бети-башы менен бүт каптайт, анан ал үчөө тең капкара, жылтыраган аттары менен чогуу кайра чыга калат.

Устанын оор жозусун кампадан алооканага киргизүүгө туура келди. Чоң атам күзүндө шаардан алып келген такталардын арасынан сулу сакталган чөнөктөрдүн таманын жаңыртып төшөө үчүн Фукс эң жакшыларын тандады. Такталар да, курал-аспаптар да даяр болгондо акыры эшиктер жабылды, ошондо бөлмөлөрдү жел аралабай калды. Чоң атам тергөөчүгө жолукмак болуп Шимердалардыкына кетти, ал эми Фукс чепкенин чечип коюп ишин баштады. Мен көрөйүн деп устачылык жозусунун үстүнө отуруп алдым. Отто дароо эле аспаптарды алган жок, ал ириде көпкө чейин бир нерселерди кагазга жазып эсептеп жатты, такталарды өлчөп аларга бир белгилерди койду. Анын ортосунда ал акырын ышкырып коёт да, маал-маалы менен шалпайган кулагын кармалайт. Ага тоскоолдук кылбайын деп чоң апам жанынан этияттык менен өтүп жатты. Акырында Отто сызгычын бүктөп койду да, жайдары өңүн бизди карай бурду.

– Мына, эми эң кыйыны артта калды, – деп жарыялады ал. – Баш жагын жасоо андай деле оңой эмес, ал эми көптөн бери мындай ишти кылбасаң, анда ого бетер кыйын. Билесизби, Берден мырза, – деп улады ал, кескичтерин жайып, алардын курчтугун текшерип жатып. – Акыркы жолу мен мындай ишти Колорадо штатындагы Силвертондо «Кара шер» кенинде бир жигит курман болгондо аткаргам. Кендин ичине аскадан гана кирсе болот эле, ошондуктан бизди бир капаска салып, зым менен өткөрүп, анан кендин ичине түшүрүшкөн. Капас нуранын үстүндө саландап турду, тереңдиги элүү алчын, анын үчтөн бир бөлүгү сууга толгон эле. Бир күнү капастан эки швед буттары менен ылдый кулап түштү. Анан... ишенесизби, Берден айым, эртеси эле алар кайрадан иштеп жүрдү. Шведди өлтүрүшүң оңой эмес! Менин көзүмчө бир кодогой италиан секирип көрдү эле, аныкы дегеле тескерисинен болду. Анда бизди кар басып калган, так бүгүнкүдөй болуп, ошондо арабыздан менден башка эч ким табыт жасай албай турган болуп чыкты. Бул кесип дайыма керек, өзгөчө мага окшоп көрүнгөн жерди кыдырып жүргөн кишиге.

– Айтпа, Отто! Сен болбогондо, азыр биз мине кылмакпыз? – деди чоң апам.

– Ооба, айым, – деп сыймыктанып макул болду Фукс. – Суу кирбей турган кылып бекем, катуу табыт жасаганды аз эле киши билет болушу керек. Кээде мен ойлоп кетем, ал эми менин өзүмө табытты ким жасайт болду экен? Албетте, мен бу тууралуу өтө деле кабатырланбайм деңизчи.

Керээли-кечке үйдүн ичи мезгил-мезгили менен араанын зыңылдаган үнү жана иренденин жай шуулдаганына толуп турду. Добуштар шайыр чыгып, тирүүлөргө жаңы бир нерсени тартуулай тургансыды, ошондуктан ушул жаңы сүрүлгөн такталар жакын арада жерге көмүлүп калаарын ойлогондо ичиң ачышат. Жыгач менен иштөө оңой эмес эле, ал тоңуп турган, такталар карагай токоюндай жыттанчы, алардын тегерегинде болсо сапсары чамындылар тоодой үйүлө берди.

Фукс эмнеге устачылык кылбайт деп мен таңгалдым, анткени ал ушунчалык жеңил жана берилип иштеп жаткан. Ал колундагы аспаптарды кубанып кармап турду, ал эми тактаны сүргөндө аларды дубалап жаткансып колдору жыгачтын үстүнөн жумшак жана сүйкүмдүү кыймылдап жатты. Кээ бир учурларда ушул иши ага өткөн күндөрүн эстеткенсип Отто чиркөө даңаза ырларын немисче ырдай баштачы.

Саат төрттө биздикине почточу Буши мырза жана бизден чыгыш жакта жашаган дагы бир коңшубуз жылынган кырды. Алар Шимерданыкына бара жатыптыр. Кар бардыгын бири-биринен бөлүп салганы менен болгон окуя тууралуу кабар кандайдыр бир жолдор менен бүт аймакка тарап кетти. Чоң апам конокторго ширин токоч менен ысык кофе тартуулады. Алар кетээри менен эле эшигибиздин алдына Блек-Хоокко бара жаткан жолдун боюнда жашаган жесир аял Стивенстин бир тууганы, анын артынан түштүгүбүздөгү жакын коңшубуз, немистер үй-бүлөсүнүн башчысы келип калды. Атарынан түшүп алар дагы дасторконго отурду. Коңшулардын угайын дегени эле Шимерда мырза өзүнүн жанын өзү кыйгандыгы жана аны кайсыл жерге коё турганы жөнүндө маалымат болчу. Католиктердин эң жакын мүрзөсү Блек-Хоокто эле, ал жакка эми бир нече аптага чейин өтүп барууга мүмкүн эмес болушу керек. Анын үстүнө Буши мырза дагы, чоң апам дагы өзүнүн жанын кыйганды католиктердин мүрзөсүнө коюуга уруксат бербейт деп эсептешчи. Норвегиялыктардын чиркөөсүнүн жанында, Скво суусунун боюнда мүрзө бар эле, балким, ошол норвегиялыктар Шимерда мырзанын сөөгүнө өздөрүнөн жай берип коёр?

Андан кийин конокторубуз тизилген бойдон дөбөнүн аркасына жоголуп кетти, биз болсо алооканага кайра кирдик. Чоң апам шоколад торту үчүн шириндиктерди даярдап кирди, ал эми Отто кайрадан устачылык жозусуна үңүлдү, ошентип үйдүн ичи кайрадан иренденин шайдоот, жан сергиткен ырына толду. Ушул күндөрдүн бир нерсеси жыргал болчу:

бардыгы бири-бири менен сүйлөшө баштады. Почточудан, мисалы, «Бүгүн гезиттер гана» же «Сиздерге бир кап кат» дегенден башка сөздү укпай калдым мен. Чоң апам го мурдатан сүйлөшкөндү жакшы көрчү: эгер башка угарман жок болсо, анда ал бирде өзү менен өзү, бирде кудай менен сүйлөшө берчи. Бирок чоң атам табиятынан эле унчукпас болчу, ал эми Жейк менен Отто кечки тамакка чейин дайыма чарчап келчи, ошондуктан мен өзүмдү кээде унчукпастык курчоосунда калдым го деп эсептеп кетчимин. Бирок азыр бардыгынын сүйлөшкүсү келип турду. Ушул күндөрү Фукс биринин артынан бирден окуяларды айтып берип жатты: «Кара шер» кени, кырсык-каргашадан өлгөндөр тууралуу, өлүп жаткандардын кызыктуу окуяларын. Адам өлмөйүн анын чынында кандай экенин билбейсиң да деди. Көпчүлүгү тынч жана коркпой өлөт.

Почточу кайтып келе жатып биздикине дагы бир жолу кайрылды, ал чоң атам тергөөчү менен кошо келе турганын, тигил биздикине жатып кете турганын айтты. Анын айтымында, норвегиялыктар чиркөөсүнүн башчысы атайын кеңеш чакыртыптыр, ошол жерде норвегиялыктар Шимерда мырза үчүн өздөрүнүн мүрзөсүнөн орун бере албайт деген чечим чыгарышыптыр.

Чоң апам кыжырланып кетти:

– Эгер чет элдиктер бөтөн элден корко турган болсо, анда биз бул жерге америкалыктардын мүрзөсүн ачышыбыз керек экен, Буши мырза, биз тигилердей болуп эч кимди чанбайбыз! Жазында мүрзө үчүн жерди мен Жошуадан сөзсүз түрдө сурап алам. Бирдеме болуп кетсе, норвегиялыктар менин сөөгүм алардын жерине коюлууга татыктуубу же татыксызбы деп тандап-талдап отурганын мен каалабайм.

Жакын арада чоң атам, анын артынан Антон Елинек менен тигил өтө маанилүү конок тергөөчү келишти. Ал бир ак көңүл, чуулдак чал экен, жарандык согуштун ардагери, колунун ордунда бош жең калыптыр. Шимерданын иши ага өтө

татаал сезилди көрүнөт, эгерде менин чоң атам болбогондо, ал Крайекти кармаганга буйрук алмак экенин айтып берди.

– Анын жүрүш-турушу деле шектүү, балтанын мизи деле жаракатка туттуура келет, аны камап жибергенге деле жетиштүү себептер бар экен.

Шимерда мырза өз жанын өзү кыйганы айкын эле көрүнүп турса дагы, Жейк менен тергөөчү Крайек өзүн күнөөлүү сезип тургандан кийин аны бир аз кысымга алып коюу керектигин айтып жатышты. Крайек чынында эле өлөсө коркуп калса керек, Шимерда мырзанын жалгызсырап, үмүтсүз жүргөнүнө кайдыгер мамиле кылганы дагы аны ичинен кыйнап, уйгу-туйгуга салат окшойт.

Кечинде эркектер оокатты ач карышкырдай жеди, анчалык кооз болбосо да шоколад тартуу эртеңкиге кала береби деп мен бекеринен үмүттөнүптүрмүн, эки жолдон алгандан кийин андан эч нерсе калган жок. Бардыгы Шимерда мырзаны кайсыл жерге коюш керегин талкуулап отурду; менин байкашымда, коңшуларыбыз бир нерседен чочуркап, оңтойсузданып турду. Көрсө, Шимерда айым менен Амброш сөөктү өз жеринин түштүк-батышындагы бурчун белгилеген мамынын түбүнө коёбуз деп жатыптыр. Жерлердин чегин белгилеп, жаңы жолдор салына турган күн да жакындап калды, ошондо эки жолдун кесилиши так ошол бурчка туура келет деп түшүндүрдү чоң атам Амброшко. Бирок Амброш көнбөй: «Ошенте берсин!» – деп койду.

Чоң атам Елинектен мекенинде өз жанын өзү кыйгандарды жолдун кесилишине коюш керек деген салт жокпу деп сурады.

Елинек так билбей турганын айтып, бирок Богемияда ушул сыяктуу салт болушу керек эле деди.

– Шимерда айым ушундай деп чечиптир, – деп кошумчалады ал. – Мен аны көндүрөйүн деп аракет кылдым, коңшуларга мунуңуз жакпай калат дедим, бирок ал: «Өзүм жер казсам да, мен аны ушуерге көмөм», – деп туруп алды.

Эртең мен да Амброшко жардам бергени келем деп убада берүүгө туура келди.

Чоң атам сакалын сылап, акыл-эстүү сүйлөдү:

– Мине кылалы, андан башка ким чечим чыгара алат эле. Бирок биз сөөк коюлган жерди бут менен тепсегенге уруксат беребиз деп ал ойлобосун. Андай болбойт!

16

Шимерда мырзанын өлүгү малканада төрт күн жатты, анан аны көөмп коюшту. Жума күнүн бүт Елинек менен Амброш тоңуп калган топуракты балта менен чапкылап отуруп, мүрзө казышты. Ишембиде биз таң атпай нанүштө ичип алып, табыт жүктөлгөн арабага отурдук. Жейк менен Елинек кан көлчүгүнө тоңуп калган сөөктү чыгарып алуу үчүн атчан алдыга кетти.

Шимердалардын жертөлөсүндө биз чоң апам экөөбүз жалаң аялдарды жолуктурдук; Амброш менен Марек малканада экен. Шимерда айым очоктун түбүндө бүкчүйүп отуруптур, Антониа болсо идиш-аякты жууп жатат. Мени көрө калып, Антониа бурчтагы караңгыдан чуркап чыкты да, мойнуман кучактады.

– Оо, Жимми, – деп ыйлап жиберди ал. – Эми сиз байкуш атам жөнүндө мине деп ойлоп калдыңыз?

Ал мени ушунчалык бекем кучактады, анын жүрөгү сокконун угуп турдум. Анын жүрөгү кайгыдан жарылып кетпесе экен деп корктум.

Шимерда айым очоктун түбүндөгү дөңгөчтөн турбай, эшиктен биринин артынан бири коңшулары кирип жаткан каалганы ийнинен улам карап коюп отурду. Бардыгы атчан келишти, почточу гана үй-бүлөсүн арабага отургузуп, тазаланган жалгыз жол менен алып келди. Жесир аял Стивенс өзүнүн чарбасынан он чакырым алыстыктан атчан кел-

ди. Аялдарды суук жертөлөгө кууп киргизди, ошондуктан ал жерде баса турган жер жок калды. Асмандан майда суу кар жаай баштады, чогулгандар кайрадан бороон чапкындайбы деп ошол замат опур-топур боло түштү. Бардыгы сөөктү теziрээк койсок экен деп эңсеп жатышты.

Чоң атам менен Елинек Шимерда айымга баштоо керектигин айтканы келишти. Апасына коңшулары берген жылуу кийимди ороп жаап, Антониа өзү биздин эски, үстүңкү кийимибиз менен жамынды да, башына атасы коңдун терисинен тигип берген тумакты кийип алды. Шимерда мырзанын сөөгү салынган табытты төрт киши дөбөгө көтөрүп чыкты, Крайек ошолордун артында жүрдү. Табыт эндүү экен, жертөлөнүн эшигине батпай койду, ошондуктан аны эңкейишке коюшту. Мен Шимерда мырзаны көргөнү акырын кепеден чыктым. Ал буттары бүгүп, капталында жатыптыр. Денеси кара жоолук менен жабылыптыр, башы момуяныкындай болуп жеңил ак кездеме менен оролгон, жоолуктун астынан татынакай манжалуу колу чыгып калган экен. Мына, мен болгону ушуну көрдүм.

Шимерда айым эринин таңылган башын чокунуу менен коштоп, сөөгүнүн үстүнө чокунуу эрежелеринин жыйнагын ачылган бойдон жайып койду. Амброш тизесине чөгөлөп туруп, ал дагы атасын карап чокунду, андан кийин Антониа менен Марек чокунду. Юлька болсо кетенчиктеп кетти. Апасы аны табытка карай түрткүлөп, бир нерселерди айтып жатты. Юлька тизесинен туруп, көздөрүн жумду да, колун сунду эле, бирок ошол замат кайра артка тартып алып, бакырып ыйлап жиберди. Ал атасынын таңылган башына колун тийгизгенден коркту. Шимерда айым кызын ийиндеринен мыкчып, аны табытка түртүп жиберди эле ушул жерден чоң апам кийлигишти.

– Жок, Шимерда айым, – деп катуу айтты ал. – Баланы мынчалык коркутканга жол бербейм, антпесем анын талмасы кармап кетиши мүмкүн. Ал өтө кичинекей, андан эмнени талап кылып атканды ал түшүнбөйт. Тийбеңиз ага.

Чоң атам Фукс жана Елинек менен бири-бирин тиктешип алып, табыттын капкагын жапты да, мыктап беките баштады. Мен Антониа тарапты карагандан корктум. Ал Юльканы кучактап, бооруна бекем кысып алды.

Табытты арабага салышты. Биз мүрзөнү карай жай басып жөнөдүк, бетибизге майда, муздак, кумдай сайгылаган кар жаап жатты. Биз жакындаганда кар баскан ээн талаада мүрзө мага өтө эле кибиреп көрүнүп кетти! Эркектер табытты чункурдун кырына коюшту да, аркан менен кармап ичине түшүрө башташты. Биз тегерете карап турдук, ал эми кар эркектердин далысына, баш кийимине, аялдардын жолугуна жаап жатты, бирок эриген жок. Елинек Шимерда айымга бир нерсени жебирей берди, анан чоң атама бурулду:

– Берден мырза, коңшуларынын бардыгына түшүнүктүү болуш үчүн эри тууралуу табынууну иңглисче айтсаңыз, Шимерда айым сизге абдан ыраазы болоор эле.

Чоң апам чоң атамды кабатырлык менен тиктеди. Чоң атам тумагын чечти, калган эркектер дагы. Бул табынуу мага катуу таасир этти. Алигиче ар бир сөзү эсимде. Чоң атам минтип баштады:

– О кудай, улуу жана акыйкаттуу, дүйнөдөн кайткандын ичинде кандай сыры бар эле, аны эч кимибиз биле албайбыз. Аны сени менен маркум гана билесиңер. Биз аны биле албайбыз.

Алыскы өлкөдө, балким, жалгыз бөтөн кишиге жардамын аяп койгон кишилерди кечирип, алардын дилин жумшартуусун чоң атам кудайдан суранды. Чоң атам жесир аялы жана жетим балдары жөнүндө да кам көрүү керек экенин эскертти, кудайдан алардын абалын жеңилдетүү, андан тышкары аларга ырайым көрсөтүүгө айлана-чөйрөсүндөгү кишилердин дилин буруп берүүсүн дагы суранды.

Акырында ал минтип жыйынтыктады:

– Маркумду биз өзүнүн сотуңа, өзүнүн ырайымдуулугуңа калтырдык.

Чоң атам табынып жатканда, бетин кара мээлей кийген колу менен жабымыш этти, чоң апам аны тиктеп турду. Анан тигил: «Омийин!» дегенде, ал тигиге ыраазы болгонсуду. Оттого бурулуп шыбырады:

– Фукс, даңаза ырды баштайсыңбы? Антпесе тарсаларга жарашпай калат экен.

Башкалар дагы макулбу дегенсип Фукс артын карады да, анан: «Иса, сен менин дилимдеги сүймөнчүксүң!» – деп ырдады, тегерегинде тургандардын баары – эркеги да, аялы да аны коштоп кетти. Ошондон бери азыркыга чейин мен ошол даңаза ырын укканда, ак мейкиндиктеги кишилердин чакан тобун, күүгүм тарткан абаны, закымдай жеңил, тынбай жааган карды дароо эстеп коём.

Жылдар өтүп, ээн жайыттардын маалы кетти, кызыл чөп буурсундун алдында кырылды, ошондуктан аны эми талаадан көрбөйсүң, айдоолор кашааларга алынды, жолдор эми куулгансып адашпайт, алар саржанчы белгилеген жөөктөр менен кетет, ал эми Шимерда мырзанын мүрзөсү дагы эле турат. Аны салаңдаган зым короо курчайт, ал эми дөбөнүн үстүндө боёлбогон жыгач салып турат. Чоң атам айткандай эле Шимерда айым эринин үстүнөн арабалар тебелеп өтөт деп ойлогону болбогон кеп экен. Түндүккө алып барган жол дал ушул жерден чыгышты карай бир аз бурулат, ал эми батыштан келген жол болсо түштүктү карай кетет, ошондуктан эч качан чабылбаган бийик кызыл чөп менен курчалган мүрзө кичинекей арал болуп көрүнөт. Күүгүмдө, ай толгондо же түнкү жылдыздын жарыгында чаң баскан жолдор жандап жай аккан боз дарыяларга окшош. Бул жерге мен качан гана келбейин, дайыма жүрөгүм кысыла түшөт да, бүт талаада мен үчүн башка кымбат жер жок болот. Мага анчалык түшүнүксүз бул бөтөн салт абдан жагат, жолдун кесилишине көөмп, өзүнүн жанын кыйгандын күнөөсүн жоюуга далалат кылуусу дагы кызык, бирок эң жакканы – ошол өкүмдү аткарбай койгондордун акылмандыгы, саржанчы-

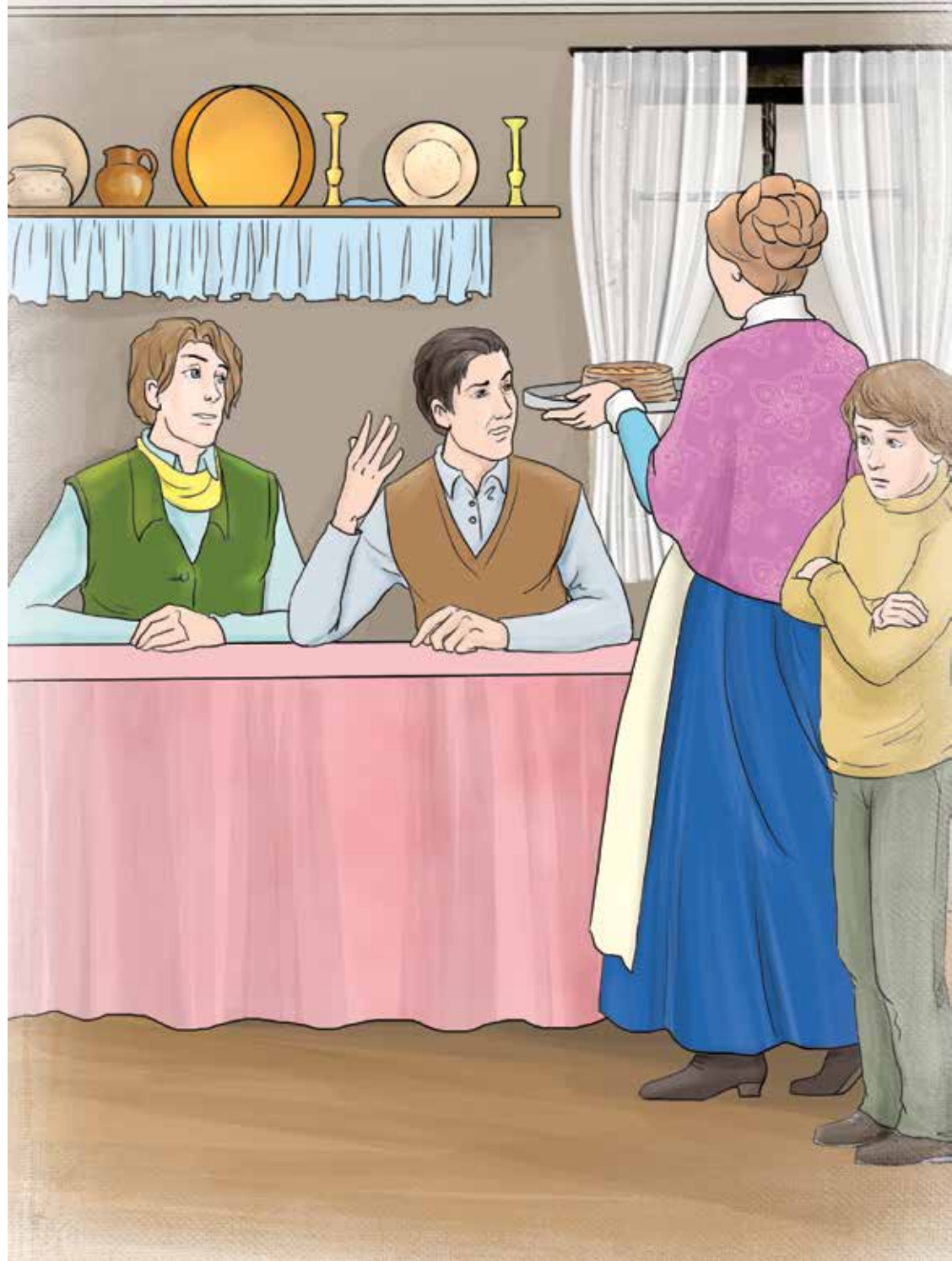
лардын эрежесиндеги катасы, боор ооруп бурулуп кеткен жумшак даңгыр жолдор, аларды аралап күн баткандан кийин тарактап үйлөрүнө кайткан арабалар. Анан мен ишенем: жыгач салиптин жанынан өтүп бара жаткан бир дагы арабакеч ушул жердин астында жаткан маркумга бейкут уйкуну каалабай өтпөсө керек...

17

Ошол оор кыштан кийин жаз келгенде биз жеңил, тентек абага моокумбузду кандыра албай койдук. Эртең мененкисин турганда мен кыштын өткөнүн дайыма ар башка сезип жүрдүм. Виржиниада көрүп жүрчү жанданган токойлор, гүлдөгөн бактар сыяктуу жаздын жышааны бул талааларда билинбейт эле. Бирок бул жерде жаздын өзү байкалчы, жазгы толкундануу, кубанып кабатырлануу асманда, булуттардын тез жылышында, күндүн жай жанышында жана жеңил, жылуу желдин жүрүшүндө – бүт жерде сезилип турчу. Жел бирде шуулдап келип, бирде кайра жоошуп, бирде катуу согуп, бирде шайкелеңдене ойноп, оюнду каалап турган чоң күчүкчөсүнөн сени тиштей турган болуп барып, анан кайра жерге жата калат. Ушул кызыл талаада менин көздөрүм байлануу болсо да жаз келгенин сезмекмин.

Эми ар жерде чөптүн күйгөнү жыттана баштады. Коңшуларыбыз аны жайыттарда өрттөп жатышты, анткени былтыркы куураган чөп жаңы көктөмгө жол бербей тоскоолдук кылмак. Ылдам тараган өрттөр тигил же бул жерде жалындап кетип, учкундуу абадан тутанып бара жаткансыды.

Ошол маалга Шимердалар жаңы жыгач тамга көчүп алышкан. Март айында коңшулары ал тамды бүтүргөнгө жардам берди. Там алардын мурунку жертөлөсүнүн эле тушунда жайгашкан, жертөлө болсо эми аштымкана болуп калды. Ушул жазга карата үй-бүлө толугу менен даярдыкта чыкты,

ошондуктан алар жер менен теңтайлашууга даяр эле. Азыр Шимердалар төрт ыңгайлуу бөлмө, насыяга алынган жаңы жел тегирмен, тооккана жана куштарды кармаган жайга ээ болчу. Шимерда айым саан уй үчүн чоң атама он долларын төлөп, биринчи түшүмдү чогултуп алгандан кийин калган он беш долларын бериши керек эле.

Бир жолу айдарым жүргөн күнөстүү апрель күнүндө мен Шимердалардыкына келе жаткам, алдыман Юлька чуркап чыкты. Азыр мен аны окуганга үйрөтүп жүргөм, Антониянын сабактарга чамасы деле жок болчу. Мен эргежээл атымды байлап коюп, Шимерда айым өзү кызгалдакты чайнап, нан жаап жаткан жерге – алооканага кирдим. Өткөн айлардын ичинде ал иңглис тилинен бир топ ийгиликтерге жетип, азыр менден талаа иштерибиз тууралуу каалашынча сураганга жарап калган. Жаман оюнда биздикилер андан кандайдыр бир пайдалуу маалыматты жашырып коюп, ал сырларын эми ал менден сурап алса болот деп жүрсө керек. Ошол күнү ал менден улам сурап, чоң атам жүгөрүнү качан эгерин билгиси келди. Мен ага жооп бердим да, чоң атамдын айтымында, быйылкы жаз былтыркыдан айырмаланып кургакчыл болоорун, жаан эгинди токтотпой турганын да кошумчаладым.

Ал мени сынап карады.

– Сенин чоң атаң мине Кристобу? – деп мазактап сурады ал. – Качан кургак болуп, качан жамгыр жаай турганын ал кайдан билет?

Мен ага жооп берген жокмун, кереги эмне? Антония менен Амброш качан келээрин алооканада күтүп, Шимерда айымдын чарбадагы иштерин кылып жатканын карап отурдум. Ал ширин тоочту очоктон чыгарды да, кечки оокатка чейин аны жылуу сакташ үчүн түктүү жуурканга ороп койду. Мен анын бир жолу ушинтип жуурканга куурулган бир каздын этин ороп койгонун көргөм. Коңшулары дагы аларга там салууга жардам берип жатканда, анын ушундай кылганын

көрүп, кийин Шимердалар тамак-ашын төшөгүнө бекитет экен деп ушак тараткан.

Антония жылкылары менен тик дөбөгө түштүк тарабынан чыкканда, күн бата баштаган. Ушул сегиз айдын ичинде ал кандай гана чоң кыз болуп калды! Бул жерге келгенинде секелек эле, зорго он бешке чыкканы менен азыр ал бойлуу, күчтүү кызга айланды. Мен үйдөн чуркап чыгып, ал жылкыларды сугарганы жел тегирменге айдап барганда алдынан тосуп алдым. Антониянын бутунда атасы атылаарында атайылап чечип койгон өтүгү, башында болсо анын түктүү эски тумагы кийилген эле. Чыт көйнөгү Антонияга кичине келгендиктен балтырларын чала жаап, өтүгүнүн башына зорго жетчү. Ал дайыма жеңи түрүлгөн бойдон жүргөндүктөн, колдору деңизчинин колундай болуп күйүп калган. Булчундуу моюну ийнинен башталып, чым көңдөн соройгон сымбаттуу дарактын өзөгүндөй чыгып турчу.

Антония мени менен шайыр учурашты да, кечке чейин канча жерди айдаганын айтып берди. Амброш букалар менен түндүк бөлүгүндө чым өскөн жерде калды деп кабарлады ал.

– Жим, Жейк бүгүн канча жерди айдаганын сурасаң. Менин дагы күнүгө ошончодон айдагым келет! Күзүндө биздин көп-көп жүгөрүбүз болушу керек!

Жылкылар суу ичип, бири-бирине тумшугу менен сүйкөнүп, анан кайра дагы суу ичкенче Антония тегирмендин тепкичине отуруп алып, колдору менен башын таяп отура кетти.

– Кечээ талаадагы чоң өрттү көрдүңбү? Силер жактан көрүнөбү? Чоң атаңын эчтекеси өрттөнгөн жокпу, йа?

– Жок, эчтеке өрттөнгөн жок. Бери карачы, Тони, мен сенден бирдемени сурайын деп келдим. Чоң апам сени: – Мектепке бара алат бекен? – деп сурап атат. Эмки аптада сабактарыбыз башталат. Чоң апам мугалим жакшы болот, сага көп немени үйрөтөт – дейт.

Антониа токтоп, боюн бир аз жаза тургансып далысын күйшөдү.

– Мектепке барганга менин чолом жок. Мен азыр эркектердей иштеп атам. Жалгыз Амброш өзү иштеп атат деп апакем күңкүлдөбөй эле койсо болот. Мен деле кем иштеген жокмун. Мектеп майда балдарга жакшы. Ал эми мен биздин жерди жакшы чарбага айландыруу үчүн жардам берип атам.

Ал аттарга кыйкырып, атканага айдап жөнөдү. Мен жанында басып баратып кыжырландым. Антониа да апасын тартып мактанчаак болуп калабы? Биз аткананы карай жөнөгөндө тигинин унчукпаганы мага шектүү сезилди, ошон үчүн мен карай коюп, анын ыйлап жатканын көрдүм. Ал менден атайылап тескери бурулуп алып, күңүрт талаадагы жалындап күйүп бара жаткан кызыл күндөн көздөрүн албай койду.

Мен чөпканага чыгып алып, Антониа аттарды жайдактаганча ал жактан чөп ыргытып турдум. Анан биз жай басып үйдү карай жөнөдүк. Амброш түндүк бөлүгүнөн келип, тегирмендин алдында букаларды сугарып жатыптыр.

Антониа мени колуман алды.

– Мага кээде мектепте үйрөнгөндөрүнөн бирдемелерди айтып берип турасың, а Жим? – деп суранды ал, анан үнү дирилдеп кетти. – Менин атам мектепке көп барган. Канча немени билчи дейсиң! Ар кандай кездемелерди токучу, андайлар биерде, силерде жок. Кыякта да, чоордо да ойночу, анан китепти ушунчалык көп окуган, бизде Чехияда диндарлар аны менен сүйлөшкөнү келчү. Атамды сен унутпайсың да, а Жим?

– Жок, – дедим мен. – Эч качан унутпайм.

Шимерда айым мени кечки тамакка чакырды. Амброш менен Антониа алоокананын эшигинин алдындагы чылапчынга чаңдарын жууду, анан биз майланган тасмал жабылган дасторконго отурдук. Шимерда айым чоюн можудан бардыгыбызга жүгөрү көжө салып берди да, үстүнө сүттөн куйду. Көжөдөн кийин биз коюу шире менен жаңы жапкан

нан жедик, жууркандын арасында жылуу сакталган ширин тооч менен кофе ичтик. Антониа менен Амброш өз тилинде бир күндө кимиси көбүрөөк жер айдаганы тууралуу талашып отурду. Шимерда айым аларды күүлөп коюп күлүп, өзү тез жана сугалактанып оокаттан жей берди.

Акыры келип Амброш таарындай иңглисче сүйлөп жиберди:

– Мына эми эртең букаларды чыгарып, чымды айдап көрчү! Ошондо акылдуулугуңу көрөм!

Антониа күлүп жиберди:

– Кыжырланба! Билем, дың жерди айдаган кыйын болот. Андан көрө мен эртең сенин ордуңа уйду саап коёюн.

Шимерда айым тез мага бурулду:

– Силердин уюңардын сүтү аз. Чоң атаңар көп деп убада кылган. Эгер ал он беш долларды айтса, мен ага уйду кайра жиберем.

– Ал он беш долларды унутканына канча болду дейсиңер, – деп менин жиним келди. – Ал андай майда киши эмес.

– Ооба, анан там салганда арааны сен сындырдың дейт, сындырган мен эмесмин, – деп күңкүлдөдү Амброш.

Бирок мен чынында эле ал сындырганын билем, анан бекитип коюп, бир калпты айткан. Кечки оокатка калганыма мен кубанбай турган деле болдум. Баары мени кыжалат кылды. Антониа эркектердей оозун чалпылдатып жеп, дасторкондун үстүндө улам эстеп, колдору чымырап калгансып тынбай чиренип отурду. Чоң апам бекеринен айтпаптыр: «Талаа иштери кыздар үчүн эмес. Антонианын өңү-башы бузулат, назиктиги жоголот».

Ошондой эле болду.

Кечки тамактан кийин мен үйүмө кайгылуу жана майин жазгы күүгүмдө кайтып келе жаттым. Кыш аяктагандан кийин Антонианы көргөндөй деле болгон жокмун. Таң заардан күн батканга чейин ал талаада жоголуп жүрдү. Мен эрге-жээл атымды минип, ал айдап жаткан жерге кайрылганда,

Антониа жөөктүн башына туруп алып, мени менен бир-эки ооз сөз алмашканга зорго жарачы, анан кайрадан буурсундун сабын кармап, аттарга кыйкырып оор басып нары кетчү, анысы менен ал чоңоюп, мени менен сүйлөшкөнгө убактысы жок экенин көргөзчү. Дем алыш күндөрү ал бостондо апасына жардам берип же керээли-кечке тигип отурчу. Чоң атам Антонианы абдан мактачу. Биз Антониа тууралуу кеп кылганда, ал жылмайып мындай дечи:

– Көрөсүңөр го, убагы келет, ошондо ал бир баланын багын ачып, аны адам кылып жардам берет.

Тонинин сүйлөгөнү эле эми баалар жөнүндө, ал кандай салмакты көтөрө алаары, кандай чыдамкай экени жөнүндө болчу. Ал өз күчүнө өтө чиренчи. Амброш ага кыздар эч кылбай турган жумуштарды да кээде берип коёрун мен билчimin, анысы тууралуу айланадагы чарбаларда ар кандай ушак-айың кептер айтылчы. Ар дайым анын жөөктү аралап, аттарга кыйкырып, тердеп-тепшип жакасын жагжайта коё берип, чаң бойдон келе жатканын көргөндө, мен байкуш Шимерда мырзаны эстеп, ал иңглисче ушунчалык аз сөз билсе да, «Менин Антониам!» деген сөзүнө ушунчалык көп нерсени камтыганын түшүнөм.

18

Айылыбыздагы мектепке бара баштаганда мен Шимердаларды мурункудан дагы сейрек көрчү болуп калдым. Чым менен жабылган кепеде биз он алты киши болуп оучубуз, бардыгыбыз сабакка атчан келип, нанүштөбүздү кошо ала жүрчүбүз. Мектептеги жолдошторум мени өзгөчө деле кызыктырчы эмес, бирок менин туюмумда, эгер мен алар менен достошсом, анда Антонианын салкын мамилесине жооп кайтарган болмокмун. Шимерда мырза өлгөндөн кийин Амброш үйдөгүлөрдүн бардыгын колго алып, эми ал

жалаң эле алардын тагдыры эмес, атүгүл сезимдерин да башкарып алгандай болду. Мезгил-мезгили менен Антониа анын эскертүүлөрүн кайталап, агасына суктангандыгын көрсөтүп, мени болсо кичинекей балакай деп санагансып жүрдү. Жаздын аягына чейин биздин Шимердалар менен мамилебиз дегеле бузулду. Анын мындай себеби бар.

Бир жолу базар күнү мен Жейк менен кошо Шимердалардыкына каамыт алып келгени барып калдым, каамытты Амброш бизден сурап алып, эч бербей жүргөн. Таңкы маал ачык, көпкөк болчу. Жолдун боюнун бүт кызгылт жана сыя өңдүү аралча болуп жапайы тобуя гүлдөп турду; былтыркы куураган күн карамалардын сөңгөктөрүндө баштарын күнгө каратып чалкалап торгойлор ырын созолонтот, алардын сары төштөрү күч келгенден тыпырайт. Жыпар жыттуу шамал жылуу илебин чачыратат. Дем алыш күндүн шашылбастыгына берилип биз жай келе жаттык.

Жөнөкөй күндөгүдөй эле Шимердалар иштеп жатыптыр. Марек малкананы тазалап, Антониа апасы экөө көлчөктүн артындагы коктуда жер тээп жүрөт. Амброш жел тегирмендин чокусунга чыгып алып, дөңгөлөктү майлап отурат. Ал бизди жактырбагансып ылдый түшүп келди. Жейктен каамыт жөнүндө угуп, Амброш ышкырынып башын тырмады. Каамыт, албетте, чоң атамдыкы болчу, ошондуктан Жейк ага жоопкерчилигин сезип, дароо эле кыжырланды:

– Болгону сенде жок деп айта көрбө, ал сенде экенин мен билем! Азыр эле издеп таап бербесең, анда мен өзүм таап алам.

Амброш ийинин куушуруп коюп, дөбөдөн аткананы карай кыңырылып түшүп келди. Биз оңтойсуз маалда келип калганыбызды мен түшүндүм, Амброштун көңүлү чөгүп турган экен. Ал каамытты алып келди, бирок каамыттын мурунку өңү жок: андагы жылкынын кылдары үрпөйөт, анын ылайда жатканы, аны келемиштер жеп койгону көрүнүп эле турат.

– Ушубу? – деп сурады Амброш үңүрөйүп.

Жейк атынан секирип түштү. Калың сакалынын астынан жүзү жалт эткенин мен байкап турдум.

– Мен сага муну эмес, башка каамыт бергем. Эгерде ал ушул болсо, анда сен аны биротоло талкалапсың! Берден мырзага мен муну алып барбайм.

Амброш каамытты жерге ыргытып жиберди.

– Ал өзүңүн ишин, – деди Амброш камырабай туруп, май куюлган картыкты колуна алды да, тегирмендин чокусунга чыга баштады.

Жейк аны кемеринен алып, ылдый тартып жиберди. Буттары жерге тиери менен Амброш Жейкке асылып, аз жерден анын ичине тээп коё жаздады. Бактысына Жейк калкалана калды. Биздеги балдар көчөдө урушканда да минтип тепчи эмес, ошондуктан Жейктин ичи шакардай кайнады. Ал күүлөнүп туруп Амброшту башка урду эле, балта менен ашкабакты чапкандай катуу тарс этти. Амброштун эси ооп, чалкасынан түштү.

Биз ач айкырыктарды уктук, анан башыбызды өйдө кылып Антониа менен анын апасы чуркап келе жатканын көрдүк. Көлчүктү айланып өткөн жөө жолго бурбай туруп, алар этектерин да өйдө кылып койбостон кир сууну кечип келишти. Экөө тең катуу чыңырып-бакырып, муштумдарын түйө жүгүрүп алыптыр. Амброш эсине келип калган, мурдунан кан агат. Жейк атына секирип минди.

– Кеттик биерден, Жим! – деп кыйкырды ал мага.

Шимерда айым биздин башыбызга чагылган урсун деп каргаган өңдүү колдорун асманды карай жайды.

– Мыйзам! Мыйзам кана? – деп артыбыздан чыңырды ал. – Мыйзам! Алар менин Амброшумду өлтүрдү!

– Мындан кийин мен силерди көргүм келбейт! – деп кыйкырып жатты Антониа демигип. – Жим Берден менен Жейк, мындан кийин биз дос эмеспиз!

Жейк токтой калып, атын чукул бурду.

– Өзүңөрчү? Өзүңөр жакшылыкты билбеген акмаксыңар! Бардыгыңар! – деп кыйкырды ал. – Бердендер силерсиз деле жашайт, коркпогула! Жалаң эле силер алардын тынчын аласыңар!

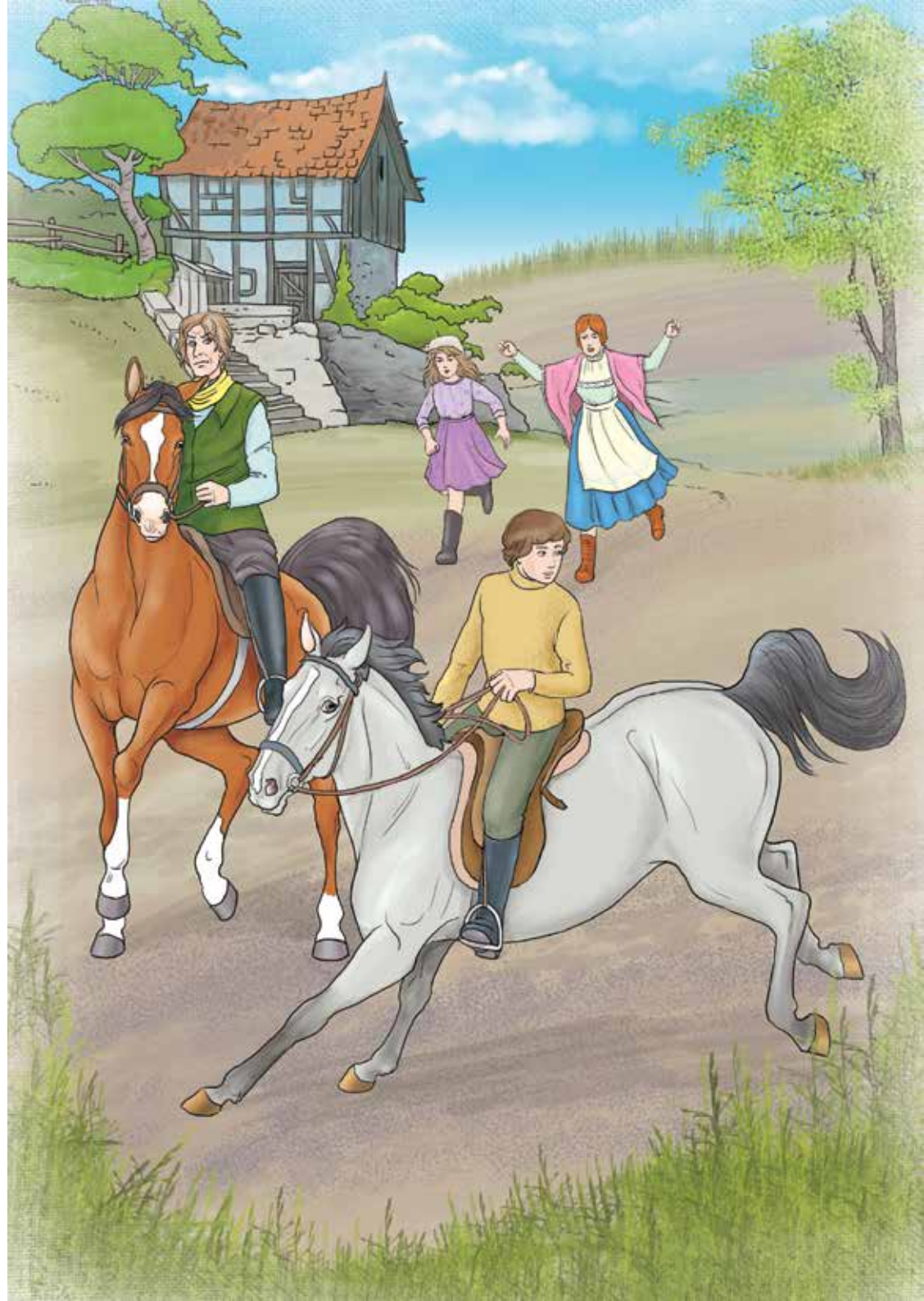
Артыбызга биз кыжырланып кайтып келе жаттык, дем алыш күнүбүз бузулду. Мен эч сөз айта албай койдум, байкуш Жейк болсо кагаздай аппак болуп кетти, ал титиреп алыптыр. Ушинтип жини келгенде ал ооруп калчу.

– Алар биздей эмес, Жим, – деп ызаланды ал. – Чет элдиктер да кантсе дагы. Аларга ишенип болбойт. Ичке тепкен бул жеткен акмакчылык да! Аялдардын сага айкырганычы? Биз аларга ушунча жакшылык кылгандан кийин, кышы менен аларга жардам берип чыктык го! Жо-о, аларга ишенип болбойт. Анан сен ушулар менен дос болуп жүрөсүң, а Жим!

– Эми Жейк, достугубуз бүттү, – мен аны бекем ишендирдим. – Көрсө, алар Крайек менен Амброштун теңи турбайбы.

Чоң атам биздин аңгемебизди көздөрүн шайкелең жылтыратып коюп угуп турду. Ал Жейкке эртеси күнү эле шаарга элдештирүүчү сотко барып, урушта Шимерданын кенжесин жыга койгонун айтып, айып төлөп коюусун сунуштады. Ошондо Шимерда айымдын баласы жашы жете элек болгондуктан апасы соттошо турган болсо, анда маселе мурунтан эле чечилип калган болот. Анда Жейк кышы менен баккан торопоюн арабада өзү менен кошо базарга ала бараарын айтты. Дүйшөмбү күнү Жейк кеткенден бир сааттан кийин үйүбүздүн жанынан эч жакты карабастан койкоюп Шимерда айым менен Амброш өттү. Блек-Хоокко баруучу жол менен араба тарактап өтүп жоголгондо, чоң атам жылмайып: – Шимерда айым бул ишти жөн калтырбай турганын билгем, – деди.

Жейк сотко бул иш үчүн чоң атамдан алган он долларды берип келди. Бирок сатылган торопой жөнүндө укканда, Амброш Жейк аны айып төлөө үчүн сатты деп ойлоду. Шимердалар муну укканда абдан ыраазы болгондур. Кийин биз Антонианы кайсыл жерден гана жолуктурбайлы,

ал почтого бара жаткан болобу же талаадан атчан кайтып келеби, ал дайыма колун чапкылап, бизди заардуу тили менен шылдыңдай берчи:

– Жейк-тер! Жейк-тер! Торопойду сатты-ңар, айып төлөп качты-ңар!

Отто Антонианын бул жоругуна таңгалбагандай эле сүр көрсөтчү. Ал болгону кашын серпип:

– Чехтер жөнүндө мага минени айтмак элеңер, мен австриялыкмын да! – деп койчу.

Жейктин айтымындагы «Шимердалар менен согушка» чоң атам аралашкан жок. Амброш менен Антониа дайыма аны менен сыйлуу учурашчу, чоң атам болсо мурдагыдай эле алардын акыбалын сурап, кеңештерин айтып жүрдү. Чоң атам алардын келечеги жакшыдай деп эсептечи. Амброш эстүү экен, ал букаларынын дың жерди айдагандай оор иштерге гана жарай турганын сезип, аларды жакында келген бир немиске сатып жиберди. Тапкан акчасына чоң атам чегүүгө ага дагы аттардан алып берди. Амброш Маректи эч эс алдырбай койду, тигил күчтүү болчу да, болгону гана жөөк салгыч менен иштегенди үйрөнө албай койду. Байкуш анын болгон акылы бир гана нерсеге жарады: ал катуу аракет кылбасаң, сени эч ким барктабайт дегенди гана араң түшүндү. Ошондуктан ал саптарды бекем басып, жөөк салгычтын тырмактарын жерге матырганда, аттардын айласы кетип калчы.

Июнда Амброш бир аптага Буши мырзага жалданып иштеди, ал Маректи да кошуп алды, анткени ага дагы чоң кишидей акча төлөнчү. Шимерда айым экинчи жөөк салгычка отурууга мажбур болду; алар Антониа экөө керээли-кечке талаада иштеп, кечкисин мал менен алектеништи. Ошентип аялдар Амброшсуз чарбада иштеп жүргөн маалда жаңы алынган аттардын бирөөнүн ичине жел туруп калды, аялдардын жүрөгү аябай түштү!

Бир жолу кечинде жатаардын алдында Антониа аткананы карап келейин деп барса, буурул ат шылкыйып калыптыр, ичи

болсо көөп кеткен. Антониа убакыт коротпоюн деп, ошол замат экинчи атка жайдак мине койду да, биз жаңы эле жатаарда эшигибизди тарсылдата такылдатты. Каалганы чоң атам ачты. Ал кызматкерлерди ойготуп отурбай, өзүбүздүн жылкылар ооруганда ысыткыч катары пайдаланып жүргөн эски килемден бир кесим жана дары сайган ийнени көтөрүнүп алып, Антониа менен жалгыз жөнөдү. Буурул аттын жанында Шимерда айым бар болчу, чырактын жанына отуруп алып, ал манжаларын карсылдатып, ыйлактап жаткан экен.

Чоң атам бир паста байкуш аттын ичиндеги желди чыгарып койду; катуу күрүлдөгөн жел чыгары менен карды дароо шалпая түшкөнүн аялдар өз көзү менен көрүп турду.

– Оо, Берден мырза! – деп сүйүндү Антониа. – Эгер мен бул аттан айрылып калганда, мен Амброштун келгенин күтпөйт элем. Мен дароо эле көлгө боюму таштайт элем!

Бизге айтып бергендей, Амброш Буши мырзанын ишин бүтүрүп бергенден кийин Марек тапкан акчаны Блек-Хооктогу диндарга атасынын арбагы үчүн окуттурганы берип салыптыр. Чоң атам ошол окуттурганына караганда Антониага бут кийим алып берип койсо болбойт беле дегенде, чоң атам ага сабырдуулук менен:

– Эгер ал ушунча кыйналып отуруп, алты доллардан айрылганга макул болсо, демек, анда ал ойлогон оюна катуу ишенет экен, – деп койду.

Дал ошол чоң атам бизди Шимердалар менен элдештирди. Бир күнү эртең менен ал биринчи июлдан буудай теримин баштай берсе болот го, эгин жакшы бышып турат деди. Анан ага жардамчы керек болот, эгер эч ким каршы болбосо, анда Амброшту эгин оргонго да, бастырганга да жалдайын, Шимердалар эгин эккен жок да деди.

– Ал эми сага, Эммелайн, – деп жыйынтыктады ал. – Мен сага жардамчы кылып Антонианы чакырайын. Ал деле биртике акча тапканына ыраазы болот, анан дегеле ушул чырчатакты токтотууга маалы келди го дейм. Мен алардыкына

бүгүн эле барып, бүт маселелерди чечип келейин. Сен мени менен барасыңбы, Жим?

Үнүнөн ал мен үчүн алда качан чечип койгону билинип турду.

Нанүштөдөн кийин биз жолго чыктык. Шимерда айым бизди көрөөрү менен үйүнөн чуркап чыгып, биз менен чогуу иш кылгысы келбестигин көрсөтүп, аткананын артындагы коктуга бекинип алды. Чоң атам ууртунан жылмайып атын байлады, анан биз да коктуну карай жөнөдүк. Аткананын артынан биз бир кызык нерсени көрдүк. Бул жерде дайыма уй оттогону көрүнүп турду. Шимерда айым ошол жакка чуркап барып, уй байланган казыкты жерден сууруп чыгарды да, биз жакындай бергенде уйду эски жертөлөгө бекитүү аракетин кылды. Кире бериши тар, караңгы болгондуктан уй жылбайт, ал эми Шимерда айым аны жамбашына чапкылап, ичине киргизүү үчүн түрткүлөдү.

Чоң атам анын эмне кылып жатканын көрмөксөн болуп сылык учурашты:

– Кутман таң, Шимерда айым! Амброш каерде экенин айтып коёсузбу? Кайсы талаада?

– Чым өскөн талаада – ал түндүк тарапка кол жаңсады, өзү болсо уйдун алдына туруп алып, аны денеси менен жабуу аракетинде.

– Анын чымда өскөн жүгөрүсү кышында малга жакшы жем болот, – деп күүлөп сүйлөдү чоң атам. – Антониа каякта?

– Амброш жакта, – Шимерда айым кабатырлык менен чанды нары-бери тебелей берди.

– Абдан жакшы, мен аларга барып келейин. Аларды эмки айга сулу менен буудайды терүүгө чакырайын деп атам. Акысына. Жакшы калыңыз, Шимерда айым! Ии, баса, – жөө жолду аттап айтты ал. – Убадалашып алалы, биз уй боюнча эсептешип бүткөнбүз.

Шимерда айым силкинип алып, жипти ого бетер бекем мыкчыды. Аны түшүнбөй калганын билип, чоң атам артына кайрылды:

– Мага башка акча төлөбөгүлө, акчанын башка кереги жок. Уй силердики.

– Төлөбөгүлө? Уй меникиби? – таңыркап кайрадан сурады Шимерда айым, күндөн жүлжүйгөн анын жымшык көздөрү бизге тим эле тигилип калды.

– Ошондой, ошондой, төлөп кереги жок, уй сиздики, – чоң атам башын ийкеди.

Шимерда айым колунан жипти коё берип, бизге умтулду да, чоң атамдын алдына эңкейип, эриндерин анын колунан тийгизди. Мурун ал азыркыдай оңтойсузданды беле билбейм. Мен дагы бир аз коркуп кеттим. Бир маалда биз Эски Дүйнөгө кетип калгансыдык.

Кайтып келе жатканда бардыгыбыз күлдүк, чоң атам болсо мындай деди:

– Бизди ал уюн алганы келди десе керек го. Билесиңби, биз байланган уюна тийгенде, ал биздин бетибизди тытып алмак.

Коңшуларыбыздын элдешкиси келип эле турган экен. Кийинки дем алышта Шимерда айым биздикине келип, Жейк үчүн өзү түйгөн байпакты жеткирип берди.

Ал анын күнөөлөрүн кечиргенсип, ага байпактарын сунду да, минтип сүйлөдү:

– Мындан кийин менин Амброшумду урбайсыңбы?

Жейк оңтойсуз жылмайды.

– Амброш менен урушайын деген менин оюм деле жок. Ал мага тийбесе, мен деле ага тийбейм.

– Эгер ал сени уруп койсо, анда айыпты эмне менен төлөйт. Биздин чочкобуз жок, – деди Шимерда айым какшыктап.

Жейк таарынып деле койгон жок.

– Акыркы сөз сизден болсун, айым, – деп шайыр жооп берди ал. – Сиз айым эмессизби.

19

Уюлда күн чайыттай жаркырап тийип турду, аба ырайы шамалсыз ысык болду, ушунусу үчүн Канзас менен Небраска жүгөрү өстүрүүгө жарактуу дүйнөдөгү эң мыкты жерлерден деп эсептелет. Түнкүсүн жүгөрүлөрдүн өсүп жатканы угулгансыйт; баштарында барпайган шыпыргылары бар жыттуу жана ширелүү жашыл сөңгөктөр дубалдай катар тизилген, шүүдүрүмдөн ным тарткан талааларда майда чытыраган үндөр угулуп турчу. Эгерде ушул Миссуриден Аскар-Тоолорго чейин созулган улуу өрөөндүн бүт айнек чатырдын астына камап койсо да, ысык-суукту өлчөгүч менен абаны текшерип турса да, ошондо деле бул жерде өсүп-бышып жаткан сары дүмбүлдөргө мынчалык жакшы болбос эле. Ал кездерде жүгөрү талаалары бири-биринен алыс жайгашчу, алардын ортосунда айдалбаган кең жайыттар жайкалып жатчу. Ушул талаалардын кеңейип-көбөйүшүнө чоң атамдын гана акылман жана ачык көзү жетмек, ошондо жакшынакай бир күнү алар Буши мырзанын же Шимердалардын гана жери болбостон, дүйнөлүк жүгөрү аймагы болуп калат, ал эми бул аймакта өстүрүлгөн эгин тынчтык кезде да, согуш маалында да ага адамдын тагдыры байланышкан Орусиянын нан түшүмүндөй болуп экономикага таасир эте баштайт.

Бир нече апта катары күн кайнап турду, ал эми түнкүсүн кээде-кээде жаан жаап калат, ошентип эгиндин тагдыры чечилди. Дүмбүл түйгөндөн кийин бизди кургакчылык деле коркутпай калды. Эркектер тынымсыз буудай оруп, аптапты деле байкаган жок. Акыйкаты, мен чарчабай аларга суу ташып берип жүрдүм. Ал эми чоң апам менен Антонианын алооканада иши ушунчалык көп болчу, алар кайсыл күн ысык, кайсыл күн салкын экенин деле айырмалай албай калды. Эртең мененкисин чөптүн үстүн шүүдүрүм басып турганда, биз Антониа экөөбүз түшкү ашкорокко эрте бышкан же-

миштерди терип келип жүрдүк. Чоң апам Антониага ысыктан калкалап калпак кийдиртип жүрдү, бирок биз бостонго барарыбыз менен Тони калпагын чөптүн үстүнө таштап, башын шамалга тосуп берчи.

Эсимде, биз тобуя жулуп жатканда, Антонианын өйдөңкү эрининин үстүндө мурутка окшоп тердин тамчылары жылтырап турчу.

– Эркин иштегенди жакшы көрөм! Биерде үйдөгүдөн кыйла жакшы! – деп шаттанып ырдап жатты ал. – Чоң апаң мени эркекке окшоп каласың дейт, мейли! Менин эркекке окшошкум келет.

Ал башын силкип жиберип, күнгө күйгөн колдорундагы булчунун кармап көрүүмдү сунуштачу.

Үйдөгүлөрдүн бардыгы ага сүйүнүп жатты. Антониа абдан шайыр, абдан мээрман болгондуктан биз анын тез кыймылдаганын, сатилдерди кополдук менен калдыратканын деле байкабай калдык. Ал биздикинде иштеген маалда чоң апамдын көңүлү дайыма көтөрүңкү болду.

Жыйын-терин маалында түндөр ысык, үп болуп турду. Орокчулар чөпканада уктап жүрүштү, ал жакта үйдөгүдөн салкыныраак болчу. Алыстагы кубарыңкы чагылганды суктанып тиктеп же түнкү көпкөк асманга тирелген жел тегирмендин кырдуу сөлөкөтүн карап, мен узакка ачык айнектин түбүндө төшөктө жатчымын. Бир күнү кечинде катуу бо-роон башталды, бирок жаан катуу жаабай, орулган эгинге зыян келтирген жок. Кечки оокаттан кийин эркектер дароо атканага жөнөштү, биз Антониа экөөбүз идиш-аякты жууп бүтүп, кара булуттарды көргөнү тооккананын кыйгач чатырына чыктык. Тамдын чатырындагы тунукелер калдырагансып күн кулакты тундура күркүрөп жатты, чагылган узунунан жана ийри-буйру кылып асманды тилип кеткенсыйт, ал караңгыда курчаган нерселерди бир оокумга жарык кылып, аларды бизге жакындаткансып турду. Асмандын бир тарабында булуттар караят, бирок батышта ал ачык жана таза:

чагылган чартылдаганда тигил тынч тарап айдын нуруна толгон терең, көк деңиздей көрүнөт, ал эми булут каптаган жагы деңиз боюндагы курман боло турган белгисиз бир тагынакай шаардын мрамардан курулган жээгиндей сумсаят. Асманды тиктеген биздин беттерибизге жамгырдын жылуу, чоң тамчылары түштү. Кайыктан чоң эмес бир кара булут ачык аралыкка агып чыкты да, өзү жалгыз батышты карай умтулду. Айланада короодо төшөлгөн калың чаңга жумшак тамчылардын түшүп жатканы угулуп турду. Чоң апам каалгага жакындап, суу болосуңар, күн да кеч болуп калды деп кыйкырды.

– Азыр, – деп жооп берди Антониа. – Мен чоң апаңы жакшы көрөм, дегеле ушуердегинин баарын жакшы көрөм, – ал үшкүрүндү. – Атам азыр тирүү болуп, ушул жай мезгилин көрсө кандай сонун болмок! Дегеле кыш болбосо кандай сонун эле!

– Эчтеке эмес, жай бүтөрүнө дагы көп бар, – деп соороттум мен. – Тони, минеге сен дайыма ушундай эмессиң?

– Кандай?

– Мына азыркыдай, нак өзүңдөй. Минеге сенин улам эле Амброштой болгуң келе берет?

Антониа колдорун желкесине алып, чалкалап жатты да, асманды тиктеп калды.

– Эгер мен сенчилеп ушуерде жашасам го, анда башка иш. Сага бардыгы жеңил экен, ал эми бизге оор.

ЭКИНЧИ БӨЛҮК

КЫЗМАТЧЫ КЫЗДАР

1

*М*ен үч жылга жакын чоң атамдыкында жашадым да, Блек-Хоокко кетмек болдум. Фермадагы иштер чоң апам экөөнө өтө оор болчу, мен он үчкө чыгып калдым, ошондуктан алар мени жакшы мектепке окутмак болушту. Ошентип биз ферманы баягы «ак көңүл Стивенс жесир аял» менен анын бойдок бир тууганына ижарага бердик да, өзүбүз Блек-Хооктун түндүк тарабындагы дин кызматкери Уайттын үйүн сатып алдык. Ал там шаарга кире бериште турчу, ошондуктан айылдыктар аны көрөөрү менен акыры узак сапары аяктаганын түшүнүп кубанышчу.

Биз Блек-Хоокко март айында көчмөк болдук, ал эми чоң атам мөөнөтүн белгилеп коюп, өз чечимин дароо эле Отто менен Жейкке кабарлады. Отто башка ушундай ишти таба албайм, анын үстүнө мындан нары жерди чукулап отургум келбейт, мен кайра Жапайы Батышка кетсем окшойт деп жооп берди, Жейк Оттонун ал жактагы кызыктуу окуяларга толо

баяндарын угуп алып аны менен кошо кетмек болду. Биз Жейкти кой дей берип чарчадык. Сабатсыздыгынын кесепети да, ал ушунчалык ишенчээк эле, эми андан алдамчылар пайдаланат. Чоң апам Жейкке ушул жерде, аны тааныган жакшы адамдардын арасында эле кал деди, бирок тигил эч ынабай койду. Анын кен издегич болгусу келди, Жейк аны Колорадодо күмүш кендер күтүп турат деп ишенди.

Жейк менен Отто бизге акырына чейин жардам берип жүрдү. Алар бизди шаарга жеткирди, жаңы үйдү бүт килем менен төшөдү, чоң апамдын алооканасына текче-жабандарды жасап берди, алардын бизден эч кеткиси келбей койду. Акырында алар бизге кетээр күнүн айтпай туруп жөнөп кетишти. Ал эки жигит бизге жайы-кышы чын ыкласы менен кызмат кылды, алар бизге эч акчага сатып албас кызматын тартуулады. Алар мага өз агаларымдай эле болчу: менин көзүмчө өздөрүн кармап ашыкча сүйлөбөй, достугун да аябай жүрдү. Анан бир күнү эле алар өздөрүнүн жылмакай бокчолорун көтөрүнүп алып, жасанып-түзөнүп батышты карай от араба менен жөнөп кетти, ошол бойдон мен аларды эч көргөн жокмун. Бир нече айдан кийин биз Фукстан кат алдык, ал Жейктин өпкөсүнө суук тийгенин, бирок алар азыр Янки-Гөл кенинде иштеп жатышканын, иштери жакшы экенин жазыптыр. Мен ошол кен издөөчү жайга жооп жазып жибердим, бирок кат «ээсине тапшырылган жок» деген белги менен кайра кайтып келди. Андан башка алар жөнүндө биз эч нерсе уккан жокпуз.

Биз көчүп келген Блек-Хоок деген жаңы жер таза, жашылдандырылган шаарча, тамдарынын айланасы кенен, кашаалары аппак, чаңызгыган көчөлөрү кенен, эки тарабындагы жыгач каябанда зоңкоюп жаш көчөттөр өсөт. Так борбордо эки катар тизилип кыштан коюлган жаңы дүкөндөр, мектеп, соттун имараты жана акталган төрт чиркөө турат. Биздин үй шаардын өйдөңкү жагында, экинчи кабаттын терезелеринен түштүктөгү эки жарым чакы-

рым алыстыкта буйтап аккан суунун тик жээктери көрүнөт. Мен талаадагы эркин турмушту сагынганда дал ошол сууну карап, сагынычым жазылчу.

Блек-Хоокко мартта көчүп келип, биз апрелде эле өзүбүздү нак шаардык катары сезип калдык. Чоң атам эми баптисттердин жаңы чиркөөсүндө башчы болуп иштетчү, чоң апам чиркөөнүн жамааты үчүн тамак-ашын уюштуруп, үгүт иштерин алып барчу, ал эми мен болсо дегеле башка киши болуп калдым, же мүмкүн менин өзүмө ошондой сезилдиби. Капысынан өзүмдүн теңтуштарымдын арасына кошулуп калып, көп нерсени билбей турганымды түшүндүм. Бирок жаздын аягында биз каникулга чыгаарда мен сыныпташтарыман кем эмес урушканды, сөгүнгөндү, топташ ойногонду жана кыздарды шылдыңдаганды үйрөнүп алдым. Менин биротоло бейбаш болуп кетпесиме биздин жакын коңшубуз Харлиң айымдын көз салуусу гана себеп болду, анткени эгер менин жүрүш-турушум ага жакпай калса, анда ал мени короосуна киргизбей койчу. Анын балдары менен ойноо мен үчүн абдан кызык эле.

Шаарда жашап туруп биз мурунку дыйкан коңшуларыбыз менен мурдагыдан да көбүрөөк көрүшүп жүрдүк. Аларга биздикине келип туруу ыңгайлуу болчу. Алар аттарын биздин кенен атканага калтырып койчу, аялдары дагы соодага чыгаардын алдында эс алып, тамактанып, өздөрүн иретке келтиргенге жай бар болгондуктан шаарга тартынбай келчү. Биздин үй мейманканага канчалык окшош болгон сайын, ошончолук мага жага берди. Түштө мектептен келе жатып корообуздун артында турган дыйкандын арабасын көргөндө, көңүлүм дароо көтөрүлө түшчү, ошондуктан мен дайыма күтүлбөгөн коноктор үчүн касапчыга эт алганы же наавайчыга жаңы нан алганы сүйүнүп чуркачымын. Алгачкы ошол жаз жана жайда Амброш Антониа менен Юльканы биздин жаңы тамыбызды көргөзгөнү алып келип калабы деп үмүттөнүп жүрдүм. Кызыл кыжымы менен капталган эмере-

гибизди, немис уста мейманкана бөлмөбүздүн шыбына тартып койгон сурнайчы сурайылдарды аларга көргөзсөм деп менин шаштым кетчи. Бирок Амброш дайыма жалгыз келип, аттарын биздин атканага байлаганы менен эч качан биз менен чогуу тамактанып, апасы жана карындаштары тууралуу айтып берчи эмес. Эгерде биз анын алдынан чуркап чыгып бир нерсени сурап калсак, ал ошол замат ийнин куушуруп, корообузга жолобой жөнөп калчы.

– Жүрүшөт, мине болмок эле алар? – деп койчу ал.

Анткени менен биздин чарбабызды ээлеген Стивенс айым Антонианы бизден да жакшы көрүп калыптыр, ошондуктан биз андан бүт жаңылыктарды угуп турдук. Эгин терим маалында, – деди Стивенс айым, – Амброш Антонианы бул же тигил чарбага боо байлаганы же кырманда иштегени эркек мандыкердей эле жөнөтүп жүрдү. Чарбаларда бардыгы аны жакшы көрчү, ага аяр мамиле кылышчу, Амброштон көрө Антониа жардамчы болгону жакшы дешчи. Күз келгенде Антониа бир жыл мурункудай эле Иса пайгамбардын туулган күнүнө чейин жүгөрү чыгарганы коңшу чарбага жалданып кирди, бирок ошол маалда чоң апам ага жардам берди. Ал коңшубуз Харлиндерден ага бир орун тапты.

2

Шаарда жашоого туура келгенден кийин, демек, Харлиндерге окшогон коңшуларды берген теңирге шүгүр айтыш керек, – деп чоң апам көп айтчы. Харлиндер да бизге окшоп бир кезде фермер болушкан, бул жерде деле алар чакан фермадагыдай жайгашып алышыптыр: тамдын жанында чоң аткана, мөмө бак, бостон, мал үчүн жайыт, атүгүл, жел тегирмени да бар. Харлиндер Норвегиядан болчу, ошон үчүн Харлиң айым Христианиада он жылга жакын жашаган. Анын күйөөсү Миннесотада туулган. Харлиң аштык сатып, мал

алып жүрүп, бул аймактагы эң амалкөй ишкерлерден болуп калган. Бизден батыш тараптагы ирелдин боюндагы чакан шаарлардын элеваторлорунун бардыгы аныкы болчу, ошондуктан ал көп учурда чет жакта жүрчү. Ал жокто үйдү аялы башкарчы.

Харлиң айым жапендес, өзүнүн үйүнө окшош бою кичинекей, бирок туруктуу аял эле. Анын күч-кубаты тим эле оргуштап турчу, анысы бөлмөгө кирээри менен сезилчү. Өңүнөн кызылы тамып турчу, беттери толук, көздөрү ойноктоп жалтырайт, ээги кичинекей, бекем. Анын жини тез келчи, кубанычы да тез болуп, шайыр мүнөздүү эле. Анын шаңкылдаган үнү элдин бардыгына жакчу, туруп эле бир маалда коштогонсуп көздөрүн жалындатып каткырып жибергени эсимде жакшы сакталып калыптыр.

Анын тыкылдап басканынан тамдын таманындагы жыгачтар солкулдап турчу, анан ал кайсыл жерге барбасын, ошол жакта чарчоо менен кайдыгерлик деген жоголуп кетчи. Анын деми, берилип жактырган же жактырбаган нерселери эң карапайым, кадимки иштеринде деле көрүнүп турчу. Харлиндердин үйүндө кир жууганы да оор иш эмес, бир кызыктуу оюнга айланчу. Жемиштерди кышкыга сактоо дагы бир узакка созулган майрамга окшоп, үйдү тазалоо өзүнчө эле майрам болуп калчы. Ошол жазында Харлиң айым жашылчаларды тигип жатканда, ортобуздагы кашаадан эле биз коңшуларыбыздын кумарына күбө болгонбуз.

Харлиндердин балдарынын үчөө биздин теңтуштардан эле болчу. Эң улуу уулу чарчап калган экен, эми жалгыз эркеги Чарли он алты жашта болчу. Наамага кызыккан Жулиа мендей эле он төрткө чыгыптыр, ал эми тентек Салли кыска кыркылган чачтары менен бизден бир жаш кичүү экен. Мендей эле күчтүү болгон ал эркек балдардын оюндарын өтө шамдагайлык менен ойночу. Тентек Салли эч качан калпак кийчи эмес, ошондуктан анын бети күнгө күйүп, чыкыйындагы аппак тармал чачтары күнгө оңуп кетчи. Бир бутуна

чыгырык кийип алып, ал шаарды бүт кыдырып жүрө берчү, анан топ ойногондо ал көпчүлүк учурда алдап койчу, бирок аны эч ким кармап албай койду.

Харлиндердин бойго жеткен кызы Френсис биздин турмушта маанилүү орунду ээлечи. Ал атасынын башкы жардамчысы эле, ошондуктан тигил кеткенде, анын ордуна иштерди башкарчу. Анын анчалык жөндөмү жоктугун билип Харлиң мырза андан катуу сурачу. Атасы кызына жакшы маяна төлөп берчи, бирок кыздын бош убактысы аз болчу, ошондуктан Френсис алаксыганга да үлгүрчү эмес. Ал дем алышта да идирага кайрылып, почтону карап, баалардын өсүшүн көрүп турчу. Ишке эч кызыкпай, Анаполистеги аскер-деңиз академиясына окууга тапшырганы жаткан уулуна Харлиң мырза өтө аярлуу мамиле кылчу: мылтык, аспап, чырак таштарды алып берип, аларды эмне кылаарын эч качан сурачы эмес.

Френсис атасынын эле өзү болчу: чачтары кара, бою да аныкындай. Кышкысын ал мышыктын терисинен тон менен тумак кийчү, көпчүлүк учурда кечкисин алар Харлиң мырза экөө мал жана эгин ташуу тууралуу тең сүйлөшүп идирадан чогуу келчү. Кээде кечки тамактан кийин Френсис чоң атасына кайрылып турчу, анысы тигиге абдан жакчы. Жолу болбогон дагы бир фермерди Блек-Хооктогу сүткор Уик Каттерден кантип куткаруу жөнүндө алар бир нече жолу баш катырган. Чоң атамдын айтымында, Френсис Харлиң насыяларды банк кызматкеринен кем эмес билет. Бир сооданы ишке ашырып жатканда аны алдайын деген эки-үч алдамчы өздөрү уят болуп, оюнду уткуруп койгон. Френсис айланадагы дыйкандардын кимдин канча жери бар, кимдин канча малы бар, кимдин канча карызы бар – бардыгын билчи. Ал кишилер аны иш боюнча гана кызыктырчы эмес, алар ага китептин же оюндун каармандары катары баалуу болчу.

Аймакты кыдырып жүргөндө Френсис шаарга чанда барган чалдарды көрүп, аялдар менен сүйлөшүп келейин деп көп жолу атайын бурулуп барып келип жүрдү. Инглис тилин

билбеген картаң кемпирлерди ал ооз ачканча эле түшүнчү, ошондой эле алардын ашкере түнт, ишенбес адамдары дагы өздөрү байкабай ичиндеги сарсанаасын айтып берип койчу. Аба ырайы кандай болгондо да ал бардык жакшылык-жамандыктарга барып турчу. Эгерде бир дыйкандын кызы турмушка чыгып калса, анда ал Френсис Харлиңден сөзсүз белек аларына ишенчи.

Август айында Харлиндерден даниялык ашпозчу аял кетмек болду. Чоң апам тигилерден ордуна Антонианы алгыла, – деп суранды. Амброш кайрадан шаарга келген учурду байкап, аны токтотуп алды да, Кристиан Харлиң менен байланыш түзүү анын насыясын кандай бекемдей турганын түшүндүрдү. Дем алыш күндөрдүн биринде Харлиң айым менен Френсис Шимердалардыкына узак жолго аттанды. Харлиң айым кыз кандай үй-бүлөдөн экенин көрүп, апасы менен сүйлөшүп келем деди. Алар кечинде үйүнө кайтып келгенде, мен короодо болчумун. Жаныман өтүп бара жатып алар каткырып күлгөн бойдон мага кол булгашты, ошондо мен алардын көңүлү куунак экенин түшүндүм. Кечки оокаттан кийин чоң атам чиркөөгө кетти, биз чоң апам экөөбүз тигилер Шимердалардыкына кандай барып келгенин билели деп, убакытты текке кетирбей кашаадагы тешиктен коңшулардыкына өтүп бардык.

Харлиң айым узак сапардан кийин эс алып, бастырмада Чарли жана Салли менен отуруптур. Назданып көнүп калган Жулиа асма төшөктө жайкалып жатыптыр, Френсис болсо от жакпастан коңшу бөлмөдө пианинодо ойноп, терезеден апасы менен сүйлөшүп коюп отуруптур.

Бизди көрө коюп Харлиң айым күлүп жиберди:

– Мен дал ушундай болорун билгем, Берден айым, бүгүн сиз идиш-аякты жуубай туруп келесиз! – деп шаңкылдады ал.

Френсис пианиносунун үстүн жаап, бизге келди.

Антониа аларга бир көргөндө эле жагыптыр, алар анын укмуш сонун кыз экенин дароо билишиптир. Шимерда айым

болсо аларга бир кызыктай көрүнүптүр. Харлиң айым ал жөнүндө айтып жатып күлбөй койгон жок.

– Мен го мындай кишилерди сизден да жакшы билем, Берден айым. Ошол Амброш менен анын апасы тим эле бири-биринин түгөйү экен!

Кийим-кече менен чөнтөк пулуна Антониага канча акча бериш керек деп алар Амброш менен көпкө содалашыптыр. Тигил Антонианын ай сайын тапканын бир тыйынына чейин толугу менен мага бересиңер дептир, анан ага кандай кийим керегин өзүм билем дейт имиш. Харлиң айым жылына элүү доллар акчасын калтырып, аны Антонианын өзүнө берем деп туруп алганда, Амброш силер жөн эле менин карындашымды шаарга өзүңөргө алып кетип, аны жасантып кийиндирип алып шылдындагыңар барбы дептир. Харлиң айым аны тим эле туурап жиберди, сүйлөшүп жатканда Амброштун улам тура калып, кайра отуруп, иш бүттү дегенсип тумагын жапыра кие койгонун, анан апасы аны кайра этегинен тарткылап, чех тилинде бир нерсе деп жалдыраганын ал келиштирип жатты. Эң артында Харлиң мырза Антониага аптасына үч доллардан төлөп жана бут кийим сатып берип турмак болду, ал кезде бул чоң маяна болчу. Бут кийим тууралуу кайрадан талаш башталды, акырында Шимерда айым жылыга Харлиң айымга үчтөн семиз каз жөнөтүп турууну чечти тең болуш үчүн. Кийинки ишембиде Амброш карындашын шаарга жеткирип коём деп убада берди.

– Баш жагында ал копол, одоно көрүнүшү мүмкүн, – деп кабатырланып эскертти чоң апам. – Бирок эгер эле аны оор турмуш биротоло бузуп койгон эмес болсо, анда силер үчүн андан өткөн жардамчы табылбайт, анын табияты ошондой.

Харлиң айым тез жана чечкиндүү күлкүсү менен каткырды.

– Мен эч кабатырланган жокмун, Берден айым! Мен ал кызды ойдогудай тарбиялай алам. Ал болгону он жетиде экен, жаңы нерселерге үйрөнүүгө али кеч эмес. Ал эми сулуулугун айта көрбө! – деп кызуу кошумчалады ал.

Френсис чоң апама кайрылды:

– Ооба, ооба, Берден айым, сиз муну бизге айткан эмесиз. Биз аерге барганда, Антониа бостондо иштеп атыптыр, жылаңайлак, чамбылала. Бирок колу-буттары кандай чырайлуу! Күнгө күйгөн! Беттери болсо кочкул кызыл шабдаалыдай

Биз уккан кулагыбызга сүйүндүк. Чоң апам толкунданып сүйлөдү:

– Биерге ал жаңы келгенде, Френсис, анан дагы аны атасы тарбиялап жүргөндө, анысы бир боорукер жана асыл киши болчу, ошондо Антониа бир укмуш сонун кыз болчу. Бирок анын башына кандай гана оор жүк түшпөдү: күнүгө ачык асманда ошол орой орокчулар менен бирге! Бечара Антониа! Атасы тирүү болгондо, ал дегеле башкача өсмөк!

Харлиндер Шимерда мырзанын өлүмү жана ошол күндөрдөгү бороон тууралуу айтып берүүнү суранышты. Чиркөөдөн келе жаткан чоң атам көрүнгөн маалга чейин биз аларга Шимердалар жөнүндө билгендерибизди бүт айтып бердик.

– Мына көрөсүңөр го, Антониа биерде бир да жамандык көрбөйт, ага бизде жыргал болот, – деп ишендирди Харлиң айым биз ордубуздан туруп коштошо баштаганда.

3

Ишемби күнү үйүбүздүн арткы дарбазасына Амброш келип токтоду; Антониа арабадан секирип түшүп, мурдагыдай эле түз биздин алооканага кирди. Ал байпакчан, пайабалчан экен, үнү үзүлгөнчө толкунданып алыптыр. Тони тамашалап мени ийнимен силкилдетти:

– Мени унутуп калгандырсың, а Жим?

Чоң апам аны өпкүлөп жиберди.

– Сени кудай колдосун, кызым! Эми катуу аракет кыл, бизди уят кыла көрбө.

Тони үйүбүздү суктанып карап, абдан кубанып жүрдү.

– Балким, мен эми силерге жаккандай болормун, эгер шаарда жашасам, – деди ал үмүт менен.

Антониа кайра жаныбызга келгени кандай укмуш нерсе, аны эми күнүгө күндүз, дээрлик күнүгө кечкисин көрүп турууга болот! Харлиң айым анын бир гана кемчилигин тапты: Антониа балдар менен оюнга өтө берилип кетчи, ишти да таштап койчу. Тони биз менен кошо бакта чуркап жүрчү; ким утту экен деп, салгылашканыбызды карап турчу; атканадагы чөптү бизге ыргытып, тоодон түшүп келген аюуну туурачы да, Нинаны көтөрүп кетчи. Күндөн-күнгө инглис тилинде ал жакшыраак сүйлөп бара жатты, ошентип мектепте сабак башталаар маалга ал бизден кем эмес сүйлөп калды.

Тонинин Чарли Харлиңге ашкере кубанычын көрүп менин ичим ачышты. Тигил сыныпта бардыгынан жакшы окугандыгы үчүн суу түтүктөрүн, каалганын коңгуроосун оңдоп койгондугу же саатты түзөгөнү үчүн эле ал аны ханзаада катары көрчү. Чарлинин бир да суранычын ал оор көрчү эмес. Ууга чыгаарда Тони ага тамак-аш ороп берчи, мээлейин бүрүп, аңчылык күрмөсүнө топчусун кадап турчу, анын сүйүктүү жаңак тортун жапчы да, Чарли атасы менен кеткенде, ордуна сеттерин карап жүрчү. Харлиң мырзанын эски буюмдарынын калдыктарынан Тони өзү үчүн үйгө кийүүчү бут кийим тигип алды да, аны кийип Чарлинин артынан жүрө берчи, кыскасы, ага кандай жагынаарын билчи эмес.

Чарлини эске албаса, менимче, анда ал бардыгынан дагы Нинаны жакшы көрчү. Нина болгону алты жашта эле, бирок анын кыялы агалары менен эжелериникинен да оор экени сезилип турчу. Ал эрке, таарынчаак болчу, бир нерсени жактырса, бир нерсени эмнегедир жактырчы эмес. Кичине эле бир таарынычынан же капасынан анын кочкул кара көздөрү жашка толо калчы, ал ээгин чүйрүйтүп, тынч эле басып кет-

чи. Биз артынан чуркап, аны сооротобуз деп бекер убара болчубуз. Тигил айтканынан кайтчы эмес. Ошол кезде мен Нинанын гана көздөрү жаш акканда чоңоё түшөт, Нина гана ушунчалык көп ыйлай алат деп ойлочумун. Харлиң айым менен Антониа дайыма аны коргоп турушчу. Биздин актанганыбызды угуп дагы коюшчу эмес. Күнөөлөгөнү кыска гана айтылчы:

– Силер Нинаны ыйлаттыңар. Жимми, үйүңө барчы, сен болсо Салли, арифметиканды оку.

Нина мага деле жакчы, ал кандайдыр бир өзгөчө болчу, бөтөнчө көздөрү да татынакай, бирок көп учурда менин аны сабап койгум келчи.

Харлиң мырза кеткенде, биз алардын коноктор бөлмөсүндө шайыр кечелерди өткөрчүбүз. Эгер ал үйүндө болсо, балдарды эрте жаткырып же биздикине ойногону жөнөтүшчү. Харлиң мырза үйдүн ичи тынч болсун деп эле эмес, аялым мени гана карасын деп талап койчу. Демейде ал аны батыш тараптагы кошумча бөлмөгө алып кетип, алар түнгө чейин өз иштерин талкуулап отурчу. Биз үчүн Харлиң айым, өзүбүз муну сезбесек да, көрөрман катары керек эле, анткени биз ойноп жатып, ал бизге бир нерсени үйрөтүп коёр бекен деп дайыма аны карай берчибиз. Анын акырын күлүп койгону эле бизди абдан кубаттандырчы.

Харлиң мырзанын уктоочу бөлмөсүндө жаза турган жозу бар эле, ал эми терезенин түбүндө жумшак отургуч жайгашкан, ага өзүнөн башка эч ким отурчу эмес. Кечкисин ал үйүндө болгондо, пардадан мен анын көлөкөсүн көрчүмүн, ошондо жада калса анын көлөкөсү дагы кердейип турчу. Эри жанында турганда, Харлиң айым башка эч кимди байкачы да эмес. Күйөөсү жатаардын алдында ал ага бир кесим кызыл балык же чабак менен сырадан жеткирип берчи. Харлиң мырзанын бөлмөсүндө спирт менен күйүүчү очок жана француздардын бостеги турчу, аялы түнкүсүн болсо да ал каалаган маалда ошол жерден кофе демдей койчу.

Блек-Хооктогу үйлөрдүн ээлери көбүнесе тиричиликтен башка эч нерсеге кызыкпайт эле: алар акчаларын төлөчү; идараларында отуруп келгенден кийин наристе балдарын чыгырыкка салып алып ойнотуп жүрчү; суу чачыраткычтан короонун четиндеги чырпыктарды сугарчы, ал эми дем алыш күндөрү үйдөгүлөрүн сейилге чыгарышчы. Аларга салыштырмалуу Харлиң мырза мен үчүн салабаттуу жана сүрдүү көрүнчү. Ал сүйлөшүп, мээлейин тартып, өзүнүн жогору турганын көргөзө алик берчи. Бою бийик деле эмес болчу, бирок ал текеберлик менен башын бийик көтөрүп жүрчү, ошондо анын өңү олуттуу көрүнүп, көздөрү болсо каадалуу жана сүрдүү тиктечи. Антониа дайыма айтчы «асыл төбөлдөрдү» мен дал ушундай элестетчимин; Кристиан Харлиң сыяктуу эле алар дагы жакалуу кийим кийип, ошондой эле алардын чыпалагында каухар шакек салынган болушу керек.

Бирок эгер атасы үйдө болбосо, анда Харлиндердин үйү жандана түшчү. Нина, Антониа менен Харлиң айым үчөө эле ушунчалык ызы-чуу чыгарчы эле, үйдө балдар толо сыяктуу көрүнчү, демейде анан бирөө пианинодо ойноп турчу. Жулия жалгыз гана белгиленген саатта ойночу, калгандары кичинекичинеден ойной берчи. Френсис күндүз идарадан келгенден кийин түшкү тамакка чейин пианинонун жанынан чыкчы эмес. Мектептен чуркап келип Салли үстүндөгү кийими менен калпакчан эле пианиного отура калчы да, шаарыбызга тигил талаадагы зинжил ырчылар тарабынан алынып келген обондорду тарсылдата берчи. Шведдердин үйлөнүү күүсүн атүгүл Нина ойногонду билчи.

Харлиң айым өзү бир кезде жакшы мугалимден наамага үйрөнгөн экен, эми ал күнүгө ойногонго бир пас убакытты табууга үлгүрчү. Мен бир жумуш менен алардыкына барып калсам, анан эгер Харлиң айым пианинодо ойноп жаткан болсо, анда бир аз отуруп ал кайрылганча тынч күтүү керегин мен тез эле үйрөнүп алдым. Азыркыдай көз алдымда турат: кичинекей бойлуу, далылуу Харлиң айым аспаптын алдында

ишенимдүү отурат; анын кыска, томпогой манжалары беренелердин үстүндө тез жана шамдагай жүгүрүп жүрөт; анын сүрдүү жана үңүлгөн көздөрү ноталарга тигелген.

4

*Кереги жок мага көгөргөн буудайдын,
Кереги жок мага сулуңун сенин,
Мыкты, аппак ундан мен тандаймын,
Чарлиге май токоч жасап беремин.*

*Б*из ушул ырды Антонианы шылдыңдап ырдачыбыз, анткени ал Чарлинин сүйүктүү май токочун даярдаганы чоң кеседе каймакты көбүртүп жаткан. Ошол күздүн кечеси жан сергиткен салкын болуп турган, жашынмак ойноп алып, коородон алоокананын ичине кирүү өзүнчө жыргал эле. Биз ширеге бадыракты аралаштырып томолоктоп отурганбыз, бир маалда эле бирөө каалганы тыкылдатты, Тони колундагы кашыгын түшүрүп жиберип, эшикти ачканы чуркады. Бир толмоч, бетинен кызылы тамган кыз босогодо туруптур. Ал жакшынакай кыз экен, эчкинин жүнүнөн токулган көк жоолугун салынып алып, татынакай, жупуну көрүнөт. Башында кичинекей көк калпагы бар, ийнине чакмак жоолугун тыкандык менен салып койгон; колуна эч жарашыгы жок бир баштыкты кармап алган.

– Кандай, Тони! Тааныбай калдыңбы? – деп сурады ал назик, жапыз үнү менен, бизди бир сыйра шайкелең карап алып.

Антониа кетенчиктеп кыйкырып жиберди:

– Лена сың го! Тааныбай калам да минтип жасанып-кийинип алсаң!

Лена Лингард каткырып күлүп калды, ага тигинин сөздөрү жаккансыды. Мен дагы бир көргөндө аны тааныбай калдым. Мурда мен Ленаны башка бирөөнүн байпагы менен

пайабзалын кийгенин көрбөптүрмүн, калпакты го айтпай эле коёюн. Бул жерде болсо ал таранган, кийими тасмалданган, шаардыктардай кийинген бойдон эч тартынбай турат.

– Саламатсыңбы, Жим, – деп чала-була учурашты ал мени менен алооканага кирип бара жатып, туш-тарабын карай басып. – Билесиңби, Тони, мен дагы шаарда иштей турган болдум.

– Чынбы? Жакшы болуптур да! – Антониа өзүн оңтойсуз абалда сездри көрүнөт, ал коногун кандай кылаарын билбей турду.

Френсис китеп окуп, Харлиң айым илме шибеге менен сайма сайып жаткан, ашкана бөлмөнүн эшиги ачык болчу. Френсис Ленаны кирүүгө чакырды.

– Сен Лена Лингардсың да, ошондойбу? Мен бир жолу силердикине кайрылганда, сен мал кайтарып кетиптирсиң. Апа, бу Крис Лингарддын улуу кызы.

Харлиң айым саймасын бир аз токтотуп, мейман кызды бир сыйра сынап карады. Лена кымындай да уялган жок. Ал отургучтан орун алып, боз жиптен токулган мээлейин жана кол баштыгын тизесине койду. Бадырактарыбызды алып биз да ашкана бөлмөгө жөнөдүк, бирок Антониа тортту отко коюш керек деп алооканада кала берди.

– Демек, сен да шаарга келиптирсиң да? – деп сурады Харлиң айым дагы эле Ленага тигилип. – Каерге ишке орноштуң?

– Томас айымдыкына, кийим тигет экем. Ал мага тигүүнү үйрөтөт. Мени ал жөндөмдүү экенсиң деди. Чарбага мен кайтып барбайм. Аякта иш да көп, анан дагы ардемелер боло берет. Мен кийим тигүүчү болом.

– Ооба, тигүүчүлөр дайыма керек. Бу жакшы иш. Бирок мен сенин ордунда болсом, чарбаны таштабайт элем, – Харлиң айым бир топ эле катуу сүйлөдү. – Апаң кандай?

– Апамын дайыма бир жери ооруй берет, ал өтө эле көп иштейт. Колунан келсе, ал деле чарбадан качып кетмек. Биерден кет деп апам өзү айтты. Тиккенди үйрөнүп алсам, акчалуу болсом, мен ага жардам берем.

– Кийин унутуп кала көрбө, – деди Харлиң айым ишенбей, анан кайрадан саймасын улантты, илме шибегеси шамдагай колдорунда тез кыймылдай баштады.

– Жо-о, айым, мен унутпайм, – деп Лена сылык жооп берди.

Биз ага улам сунуштап жаткан ширин бадырактан ал бир нечени алды да, колун булгабайын деп акырындык менен оозуна салды.

Френсис ага жакыныраак отурду.

– Мен сени турмушка чыгат окшойт деп атпаймбы, Лена, – деди ал кууланып. Ник Свенсен сенин артыңан калбайт деп айткандар жалган сөзбү?

Лена аны бир тиктеп алды да, ишенчээктик менен жылмайып койду.

– Ал менин артыман чуркап жүргөн. Болгону атасы үйдө тополоң салып, эгер ал мага үйлөнсө, анда ал Никке жерди мурас калтырбай турганын айткандан кийин ал азыр Анн Иверсонго үйлөнмөк болду. Оо, тиги кыздын абалы кыйын! Ник жеткен жинди да, Анн эми кыйналат. Аннга үйлөнөм деген күндөн баштап эми ал атасы менен дагы сүйлөшпөй жүрөт.

– Сенчи? – деп күлдү Френсис.

– Никке мен тийбейм, башкага деле тийбейм, – Лена жай гана жооп берди. – Үй-бүлө деген мине экенин көрдүм го, эми мага анын кереги деле жок. Менин апам менен бир туугандарыма жардам бергим келет, эч кимден көз каранды болгум келбейт.

– Мине десем, сеники да туура, – деп макул болду Френсис. – Томас айым сенден жакшы тигүүчү чыгат дейби?

– Ооба, эжеке. Тиккенди мен дайыма жакшы көрчүмүн, болгону бу ишке менин шартым жок болчу. Томас айым биердин айымдарына кандай гана сонун кийимдерди тигет! Гарднер айым өзүнө сыя өңдүү бакмалдан кийим тиктирип атканын уктуңуздарбы? Бакмалды Омахадан алып келишти.

Тим эле бир укмуш! – Лена жай үшкүрүнүп, эчкинин жүнүнөн токулган көйнөгүнүн бырышын тегиздеп койду да, анан кошумчалады. – Тони билет го, мен талаа иштерин дайыма жактырчы эмесмин.

Харлиң айым башын көтөрдү.

– Сен чындап эле тиккенди үйрөнөсүң го деп үмүттөнөм, Лена, болгону анан башың айланып, бүт нерсени таштап коюп, оюн-бийлерге кетип калып жүрбө. Айылдан келген кыздардын көбү ушундай кылат.

– Андай кылбаганга аракеттенем, айым. Тина Содерболл дагы жакында ушуерге келет. Ал мейманканага иштейт экен. Кандай гана адамдарды көрбөйт дейсиң! – Лена кыялданып кетти.

– Өтө эле көп киши болот аерде, – деп нааразы болду Харлиң айым. – Менимче, мейманкана кыздарга жарашпайт го. Бирок чынын айтса, Гарднер айым кызматчыларын жакшы эле карайт.

Ленанын ишенчээк көздөрү узун кирпичтеринин астынан уйку сурагансып турчу, азыр анын көздөрү кумарланып биринен бири татынакай бөлмөлөрдү тиктеп жатты. Бир аздан кийин ал жиптен токулган мээлейин кийди.

– Мен барайын, – деди ал акырын.

Зеригип же бир кеңешке муктаж болсоң келип тур, – деди Френсис. Блек-Хоокто зерикпейсиң го, – деди Лена.

Ал алоокананын эшигине бир аз токтоп, Антонианы тез-тез келип тур, – деп чакырды.

– Томас айым мага өзүнчө бөлмө берди, ичинде килеми да бар.

Кездемеден тигилген бут кийимчен Тони өзүн оңтойсуз сезип турду.

– Бир күнү барам го, – деди ал бүдөмүк сүйлөп. – Чынын айтсам, Харлиң айым антип кеткенди жактыра бербейт.

– Бирок бош маалыңда сен каалаганыңды кылаласың да? – Лена акырындык менен шыбырады. – Шаарда сага деле

жакса керек? Жаман көрө беришсин, бирок мен экинчи чарбага барбайм.

Ал Харлиң айым отурган ашканага көз чаптырды. Лена кеткенден кийин Френсис Антониадан эмнеге ал тигини жактырбагансып мамиле кылганын сурады.

– Ал биерге келе баштаса, апаңызга жакпай калабы дедим, – Антониа кабатырлана баштады. – Фермаларда ал жөнүндө ар кандай сөздөр айтылып жүрөт.

– Аның туура. Бирок эгер Лена жакшы жүрсө, апам эскини эстеп отурбайт. Балдарга гана эчтеке дебеш керек. Ким билет, Жимми ушактарды уккан болушу керек.

Мен башымды ийкедим, Френсис болсо чачымды үрпөйтө сылап мени өтө эле көп биле бербе деди. Биз экөөбүз жакшы дос болчубуз.

Мен үйгө Лена Лингард шаарга келиптир, – деп чоң апама айтканы чуркадым. Биз ага өтө кубандык, анткени чарбада анын кыйналганын билет элек.

Лена Скво суусунун батыш жээгинде норвегиялыктардын кыштагында жашачы, ал атасынын малын өздөрүнүн жери менен Шимердалардын талаасынын ортосундагы аймакта көп кайтарчу. Ошол жерден качан өтпөйлү, ал жылаңайлак, башында жоолугу деле жок, бир чүпүрөктү оронуп алган бойдон колундагы токуганын таштабай, малды кайтарып жүрчү. Аны менен таанышканга чейин мен аны жапан окшойт, дайыма талаада жашаса керек дегем, анткени мен аны бир да жолу үйүндө көргөн жокмун да. Башында бир тутам бакал өскөнсүп, анын аппак чачы ушунчалык күйүп калчу, бирок дайыма күндө жүргөн буту-колу белгисиз бир себептерден аппак бойдон кала берээр эле, балким, ошондуктан Лена дайыма анча-мынча кийингендей көрүнчү, ал эми калган кыздар деле эптеп-септеп кийинчи. Мен аны менен биринчи жолу сүйлөшкөндө, мени таңгалдырганы ал акырын сүйлөп, жумшак, ачык мамиле кылды. Мал баккан кыздар демейде орой, эркек мүнөз болуп калчу. Лена болсо Жейк экөөбүздү жерге

түшүп, кошо отургула деп, өзүнүн үйүндө дайыма конок тосуп жүргөндөй чакырды. Ал өзүнүн жырткыч көйнөгүнөн уялбай, биз менен эски тааныштай сүйлөшүп отурду. Мен ошондо эле анын көздөрү бөтөнчө экенин байкагам, анын көздөрү кочкул сыя өңдүү жана назик, ишенчээк болчу.

Крис Лингарддын чарбадагы иштери эч оңолбой койду, ал эми анын чоң үй-бүлөсү бар эле. Лена бир туугандарына тынымсыз эле байпак түйө берчи, ошон үчүн жаман көргөн норвегиялык коңшулары дагы анын жакшы кыз экенин мойнуна алчы. Тони туура айтат: Лена тууралуу ар кандай ушак жүрөт. Аны күнөөлөгөнү эле, кичинекей балдар үчүн айпооч кие турган наристе кыздын айынан Оле Бенсон акылынан айныган имиш.

Оле жаан жааган сайын үстүнөн суу тамчылаган тээ айылдын четиндеги жертөлөдө жашачы. Ал жолу жоктугуна көнүп, бардыгына кол шилтеп койгон семиз, жалкоо киши эле. «Багы жокко дагы жок» – деп анын аялы Макоо Мери бир күнү коңшусунун атканасын өрттөп жибермек болуп, аны Линколнго жиндиканага жөнөтүп жиберешкен. Аны ал жерде бир нече ай кармап турушту, анан ал качып, үч жүз чакырымдай жөө жүрүп үйүнө келди: түнү ал жолдо басат, күндүзү атканаларда жана чөптүн үймөгүндө бекинет. Норвегиялыктардын айылына жеткенде байкуштун тамандары аттын туягындай катуу болуп калыптыр. Аял жакшы жүрөм деп убада кылды, ошондуктан ага калууга уруксат беришти, анткени менен анын акыл-эси ордунда экенине эч ким ишенген жок. Ошону менен ал дайыма жылаңайлак кар малтап чуркап, коңшуларга үйү тууралуу арыз-муңун айтып турчу.

Мери ооруканадан кайткан күндөн көп узабай эле, бизде кырман басканга жардам берип жүргөн Дэн деген бир жаш жигит Жейк менен Оттого Лена жөнүндө айтып берип жатканын мен угуп калдым. Көрсө, Крис Лингарддын улуу кызы Оле Бенсонду биротоло башынан айнытып салыптыр, ошон үчүн анын эми жинди аялынан айырмасы жок имиш. Талаа-

да жүгөрүнү иштетип жатып эле, бир маалда анын колундагы ишинин баары теңирден тескери кетет экен да, анан жылкыларын байлап коюп, өзү Лена мал баккан жерге жөнөйт имиш. Кыз менен жанаша отуруп алып ал анын малын каралашат экен. Айылдагылардын баары ушуну гана кеп кылып жүрүштү. Норвегиялык диндардын аялы Ленага келип муну токтотуш керек деди, аны дем алыш күндөрү чиркөөгө чакырды. Лена чиркөөгө барганга көйнөгүм жок, азыр кийип турган көйнөгүм сыяктуу эле башка көйнөктөрүмүн бардыгы жыртык деди. Анда диндардын аялы сандыгын бүт аңтарып отуруп, өзү эрге тие электе кийип жүрчү кийим-кечесинен таап берди.

Кийинки жекшембиде Лена, акыйкаты бир аз кечигип болсо да чиркөөгө келди. Буттарында байпак, пайабзал жана денесинде жаңы көйнөк, аны ал өзүнө туура келе турган кылып алган; чачтарын жаш аялдардыкындай татынакай кылып тараган. Элдин баары аны көргөндө ооздорун ачып калды. Анын чоңоюп, ушундай сулуу болуп калганын буга чейин Оледен башка эч ким байкаган эмес. Капка окшогон таар кийими салбырап, анын келишкен келбетин билдирбей жаап калчы. Акыркы даңаза ыры ырдалып бүтүп, эл тарай баштаганда Оле байланган атына чуркап барып, Ленаны өзүнө учкаштырды. Мындай мурун болуп көргөн эмес: үйлөнгөн эркек болуп туруп да ушундай кылабы? Бирок андан кийинкиси ого бетер өтүп кетти. Чиркөөдөн чыккан аялдардын тобунан бөлүнүп Макоо Мери чыкты да, Ленаны карай атырылып барып, ыплас сөздөрдү кыйкырып коркута баштады:

– Коё тур, сениби Лена Лингард! Сазайыңы гана бербесемби! Бычак менен мардектей кылып жонбосомбу, карай турган эчтекең калбайт! Сулууланып эркектерге жагынганды унутасың!

Норвегиялыктар уятынан эмне кылаарын билбей калды. Бардыгы үй-бүлөсүн жакшы карап, уят-сый дегенди бе-

кем сактаган энелерден болчу. Бирок Лена Лингард ууртунан гана күлүп койду да, артына кылчактап Оленин жинденип жаткан катынын караган бойдон атчан жөнөп кете берди.

Анткени менен Ленанын да чыдамы кетти. Макоо Мери көп жолу аны талаадан аңдып алып, Шимердалардын айдоосун айланта кууп жүрдү. Уялчы беле же атасынын каарынан бычактан корккондой чоочуркачы беле, айтор, Лена эч качан атасына даттанчы эмес. Бир жолу мен Шимердалардын үйүндө отургам, бир маалда эле талаадан Лена көрүндү, ал кызыл чөптүн үстүнөн аппак эки шыйрагын жылтыратып сызып учуп келе жатыптыр. Үйдүн ичине кирип келип ал Антонианын мамык төшөгүнүн астына бекинип калды. Мери аны такымдап келип калган экен, ал каалгага чейин чуркап жетип, Ленаны эмне кыла турганын билдирип, бизге бычагынын мизин карматып, анын кандай курч экенин көргөздү. Шимерда айым терезеден башын соройтуп алып, тигилердин жорук-жосунуна жыргап күлдү, болгону гана Антониа Мерини жоошутуш үчүн этегине толтуруп майда патинче салып берип, үйүнө жөнөткөнүнө бир аз кыжынды. Жылуу мамак төшөктүн ичинде жатып кызарган өңү менен Лена Тонинин бөлмөсүнөн алооканага кирип келди. Ал Антониа экөөбүздөн аны узатып, малдарын чогултканга жардам берип коюубузду суранды: малы ой келди чачырап, башка бирөөлөрдүн жүгөрүсүнө кирип кетиши мүмкүн эле.

– Букачарыңы жоготсоң, ошондо катыны бар эркектерди тиктегениңди токтотосуң, – Шимерда айым аны мазактап сүйлөдү.

Лена мыйыгынан гана жылмайып койду:

– Менин Олени тиктейин деген деле оюм жок болчу. Артыман калбаса мине кылайын? Талаа меники эмес да, каякка кууым?

5

Лена Блек-Хоокко көчүп келгенде мен аны Томас айым үчүн жибек жип таңдап же кийимдин майда-чуйдаларын сатып алып жүргөнүн шаардын борборунан көп көрө баштадым. Жолубуз бир болуп калганда ал мага кандай көйнөктөрдү тиккени тууралуу же ишемби күндөрү Тина Содерболлдун мейманканасынан эмнени укканын айтып берчи.

Барлиңтон темир жолунун биз тараптагы бутагында «Бойдоктун сыйынты» мейманканасы эң мыкты деп эсептелчи, ошондуктан биз тарапка келип калгандын бардыгы жекшемби күнү сөзсүз түрдө Блек-Хоокко жетип алууну эңсечи. Ишембинин кечеси тургундар демейде залга чогулчу. Маршалл Филддин кол алдында иштеген Энсон Киркпатрик роялда ойноп, сезимге тийген ошол кездеги атактуу ырларды ырдачу.

Алооканадагы идиш жууган кызматкер менен кошо жумушун бүтүрүп алып, Тина ашканадан залга алып баруучу чоң каалганын түбүндө обондорду угуп, ар кандай кызык окуя менен тамашаларга күлүп коюп Ленанын жанында отурчу. Лена мага чоңойгондо соодагерлик кылсаң жакшы болмок деп көп айтчы эле. Мына ушулардын турмушу жыргал: керээли-кечке от арабада жүрүп, чоң шаарга барганда театрга жөнөйсүң. Мейманкананын артында ээнсиреген эски дүкөн бар эле, соодагерлер ал жерде бокчолорун жайып салып, буюмдарынын үлгүлөрүн көрсөтүп турчу. Ал дүкөнгө Блек-Хооктогу дүкөндөрдүн ээлери келчи, үлгүлөрдү көрүп, буюмдардан сурачу; чекене соода кылуучу эсептелингени менен ал жерге Томас айым дагы киргизилчү, аял ал жактан шыктанып чыкчу. Соодагерлер дайыма жоомарт болчу, ошондуктан алар Тинага бет аарчы, тасма, мээлей, жол-жол байпактардан берип турушчу, ал эми жыпар жыттуу суу

менен атыр самындардан жайнатып таштаганынан ал бир бөлүгүн Лена менен бөлүшчү.

Иса пайгамбардын туулган күнүнө бир апта калганда бир жолу мен Лена менен анын тоголок баш кызыктай иниси Кристи дарыкананын алдында жолуктурдум; алар көрнөк терезинин түбүнө туруп алып, бубактанган айнектен Ноо пайгамбардын кемеси, момдон жасалган куурчак менен сандыкча сыяктуу оюнчуктарды карап турушуптур. Кристи шаарга коңшу фермерлердин бири жеткириптир, быйыл баланын чөнтөгүндө бир аз акчасы бар экен, ошондуктан ал майрамга карата бардыгына белек алмак болуптур. Ал болгону он эки жашта эле, бирок ошол кышта аны норвегиялыктардын чиркөөсүнүн ичин шыпырып, базар күндөрү таң аздан от жагуу үчүн жалдап алышкан. Иши анча деле оор болбосо керек!

Даффорддун бакалына биз чогуу кирдик, Крис сатып алган буюмдарын бүт жайып мага көрсөттү: өзүнөн кичүү бир туугандарынын бирин да унутпаптыр, атүгүл, эмчектеги эң кичүүсүнө дагы ал резинадан торопойду даярдап коюптур. Тина Содерболлдон алган жыпар суунун бирин: – Лена апама ала барып бер, – деп инисине берди. Крис болсо ага бет аарчылардан кошуп коймок болду. Бет аарчылар кымбат эмес болчу, инисинин дагы биртике акчасы эле калган. Даффорддун дүкөнүндөгү бир катар бүт бет аарчылар эле. Криске аттары саймаланып жазылгандары жакты, андайды ал мурун көргөн эмес. Аларды бала тигилип карап турду, Лена анын артына туруп алып, кызыл тамгалуусун тандоону сунуштады, алар анчалык оңбойт экен. Кристин айласы кетти, ошондо мен, балким, анын акчасы жетпей калдыбы деп чочуркадым. Ошол учурда Крис жүйөлүү суроо берди:

– Эже, апабыздын аты Берта эмеспи. Кандай тамгалуусун тандасам: Берта дегенге «Б» тамгасынанбы же апа дегенге «А» тамгасынанбы?

Лена анын тармал чачынан сылады.

– Кресси, мен «Б» тамгасынан алмакмын. Анын атын эстегениңе апам сүйүнөт, анткени аны акыркы маалда бир да киши өз атынан айтпай калбадыбы.

Ошону менен иш бүттү. Кристин жүзү жарк этти, ал кызыл тамгалуудан үчтү, көк тамгалуудан үчтү тандады. Кристи алып келген фермер дүкөнгө кирип, кеттик дегенде Лена инисинин моюн орогучун бекемирээк байлап, тону жок болгондуктан күрмөсүнүн жакасын өйдө көтөрдү, анан биз ал арабага түшүп, суукта жөнөп кеткенче күтүп турдук. Биз шамал аркыраган көчөдө келе жатканда, Лена көздөрүн жүн кол кабы менен сүртүп турду.

– Мен баары бир аларды аябай сагындым, – деп кобуранды ал, мурун тескери айткан сөздөрү үчүн аны бирөө жемелеп жаткансып.

6

*М*алаадагы чакан шаарга кыш катуу күч менен чабуул салат. Ачык өрөөндөн шамал урат, коңшу короолорду жаап турган кашаалардын жалбырагын үзөт, тамдар бири-бирине жабышкансып калат. Тал-дарактын арасынан алыс көрүнгөн тамдардын чатырлары эми түз эле сени тиктейт, ошондуктан жалбырактар жана оролгон сабактар алардын бурч-кырдуу өңдөрүн жумшартпай, тоспой калгандан кийин алардын үрөйү өтө эле суук көрүнөт.

Эртең менен шамалдан өтүп мектепке келе жатканда, мен бет маңдайыман жолдон башка эч нерсени көргөн жокмун, бирок кечинде кайтканымда шаарыбыздын канчалык ээн жана көрксүз болуп калганын байкадым. Чындыктын өзүндөй үрөйү суук кышкы күндүн баткандагы купкуу жарыгы деле ага көрк кошо албай койду. Ал эми кар баскан тамдардын чатырында жана көгүш күрткөлөрдө пушту чагылышып кызарган күндүн тегереги түтүндөй болгон жапыз булуттар-

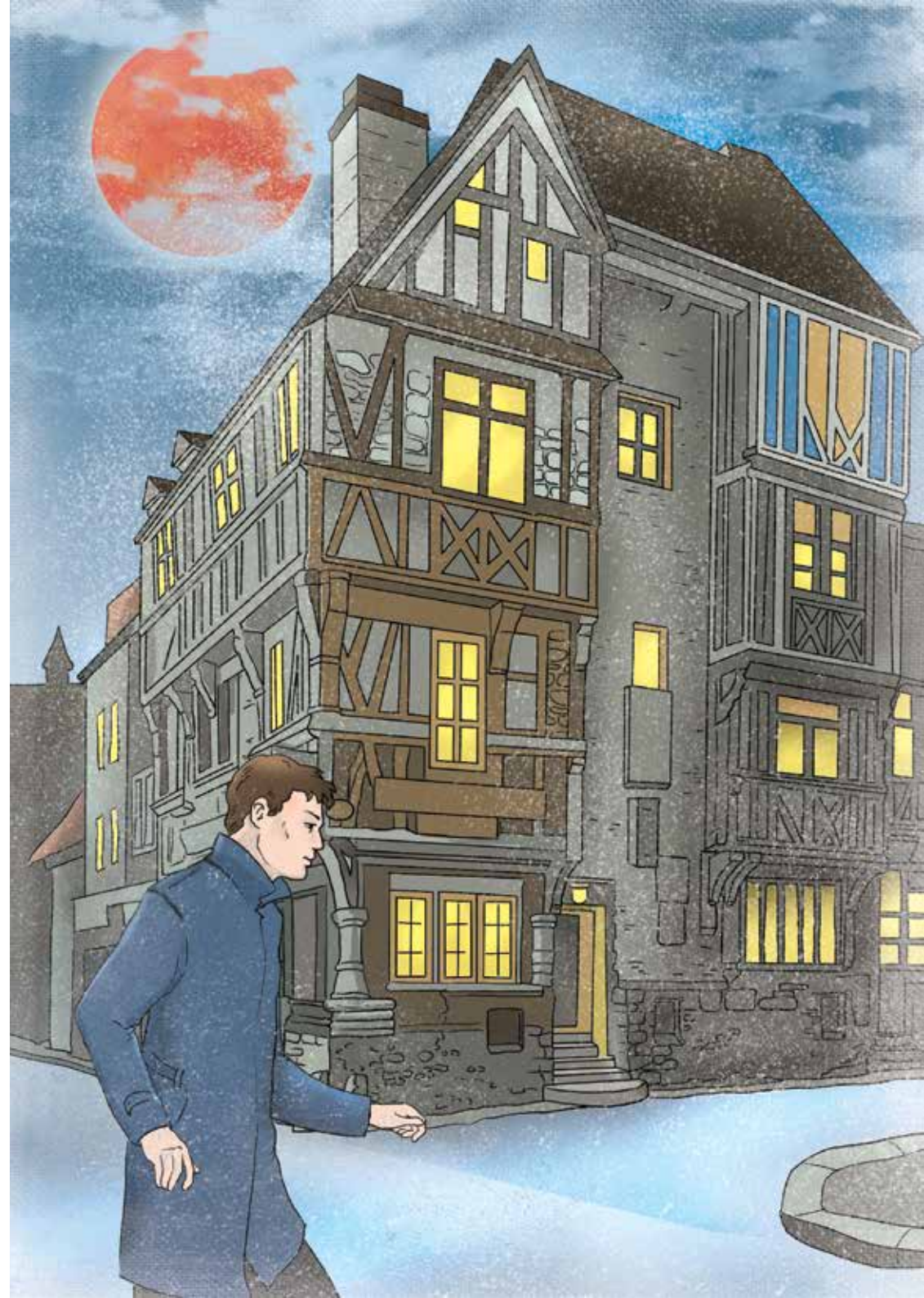

дын арасына киргенде, шамал кайрадан күч алып: «Бардыгы чынында ушундай көрүнөт, жагабы силерге же жокпу? Жайкысын силерге оюн көрүнгөн көлөкөлөр, жарык, бардык нерсени каптап шуулдаган көктөмдүн закымы жалган болчу, чынында алардын астында ушул эле нерселер турган! Мына-кей силерге нак чындык!» дегенсип, өзүнүн кайгылуу ырын баштайт. Биз татынакай жайды жакшы көргөнүбүз үчүн кыш эми бизди жазалап жаткансыды.

Мектептен кийин бир аз оюн аянтчасында кармалып калсам же почтого кат алганы бурулсам, же тамеки саткан жерде эмнени кеп кылып жатышат деп тыңшап турсам эле, мен үйгө күүгүмдө кайтып келчимин. Күн жоголду, тоңгок көчөлөр көгүш тартып алыска узады, алооканалардын терезелериндеги жарык бүлбүлдөп турду, өтүп бара жатып мен кечкиге даярдалган оокаттын жытын сездим. Көчөдө кишилер өтө сейрек учурап жатты, бардыгы тең тезирээк жылууга жетүүнү эңседи. Ысык очоктор кишилерди магниттей тартып турду. Көчөдө жолуккан карыялардын бубакталган сакалдары менен килейген тукаба тумактарынын ортосунда соройгон кызыл мурундары гана көрүнчү. Жаштар колдорун чөнтөгүнө салып, кыявандын муз жолунда сыйгалак тебе коюп, секирип өтүп жатты. Кызыл-тазыл моюн орогуч жана баш кийимчен балдар босогону аттаганда эле чуркап, мээлейчен колдору менен капталдарын чапкылап жөнөчү. Инжилчи чиркөөгө жакындаганда үйүмө чейин дагы туптуура жарым жол калды. Биз тоңуп калган көчөдө бара жатканда чиркөөдө жарык күйүп, алдыбыздан түстүү айнек жаркырап турса менин аябай кубанганым эсимде калыптыр. Лапландиялыктар май менен кантка канчалык муктаж болсо, кыштын каардуу күндөрү адамдар да ошончолук кызыл-тазыл боёкторду эңсейт. Эмнеге экенин билбей туруп биз адатта жалпы ырга же насаатка даярдык менен жарык кылынган чиркөөнүн алдында токтой бердик, анын терезесинин түбүндө буттарыбыз муз болгуча титиреп сүйлөшүп турдук. Бизди терезе-

нин жашыл, кызыл жана көк түстөрүнө боёлгон чамбылала айнектери азгырып жатты. Түстүү ал айнектерден кем эмес кышкы түндөрү Харлиндердин терезелериндеги оттор дагы катуу чакырды. Алардын жылуу кенен тамында да көзүмдү бүт нерселер кубандырып жатты. Кечки тамактан кийин мен тумагымды алып, колдорумду чөнтөгүмө салып, артымдан бир кара күч кууп келе жаткансып кашаанын тешигине шашып кирип кетчимин. Албетте, эгерде Харлиң мырза үйүндө болуп, батыш бастырмадагы пардадан мен анын көлөкөсүн көрүп калсам, анда көчө аркылуу айланып кайтып келип, чалдар менен отурганда эмнени окусам деп жолдон эле ойлонуштура баштачымын.

Бирок ушундайча болуп калганда кийинки өткөргөн кечелерибиз ого бетер шандуу болчу: арткы коноктор бөлмөсүндө биз табышмак таап же ар кандай кийинип бийлечибиз, Салли болсо дайыма эркекче кийинчи. Ошол кышта Френсис бизди бийлегенге үйрөттү, биринчи эле машыгуубузда ал арабыздан Антонианын бийлегени абдан жакшы экен деди. Ишемби күндөрү Харлиң айым бизге «Марта», «Норма», «Риголетто» деген эски операларды ойнотчу да, ошол замат эле алардын мазмунун айтып берчи. Ишембинин ар бир кечеси майрамга окшоп турчу. Коноктор бөлмөсү, арткы коноктор бөлмөсү менен ашканада от жагылып, жаркыраган жарыктарга толуп турчу, ыңгайлуу жумшак отургуч менен дивандар тегерете коюлган, дубалдарда татынакай сүрөттөр илинген. Харлиндердин үйүндө бардыгыбыз ыңгайлуу жана жеңил сезчибиз. Антониа колундагы жасап жаткан жумушу менен бизге кошулуп отура калчу, ал өзүнө келишкен көйнөктөрдү тиккенди үйрөнүп алган. Кабагын бүркөп унчукпай отурган Амброш жана күңкүлдөгөн апасы менен талаада өткөргөн кышкы узун кечелерден кийин Харлиндердин үйү Антониа үчүн жөн эле бейиш болуп көрүнчү. Канчалык чарчабасын ал бизге дайыма үйдөн кубанып гана шириндик же шоколад тоочторду жасап берчү. Салли анын кулагына шыбырап же

Чарли көзүн үч жолу ымдап койсо эле Антониа ордуна тура калып, бүгүн нанүштө, ашкорок жана кечки оокат жасаган очокко кайрадан от жагып кирчи.

Чоймо токоч же шириндик даяр болгуча биз алооканада күтүп отурганыбызда Нина Антониадан шыйрагы сынган торпок тууралуу же суу ташкындаганда аз жерден агып кете жаздаган кичинекей күрптөрдү Юлька кантип сактаганы жөнүндө, же Чехияда Иса пайгамбардын туулган күнү менен үйлөнүү тойлор кандайча белгиленээрин айтып берчи деп суранчы. Иса пайгамбардын туулушун Нина өзгөртүп алган, ошондуктан биз шылдындаганыбыз менен Христос Шимердалар кетээрдin алдында Чехияда туулган деп ишенчи. Тонинин айткандарын укканды бардыгыбыз жакшы көрчүбүз. Анын үнү бир өзгөчө эле: жапыз жана коңур үнү деми менен кошо согуп жаткансычы. Ал эмнени айтпасын сөздөрүнүн бардыгы астейдил чыккансычы.

Бир күнү кечинде биз шириндик үчүн жаңгакты тазалап отурганда Тони бизге бир окуяны айтып берди.

– Харлиң айым, өткөн жайда мен норвегиялыктарда кырман басып жүргөндө мине болгонун уктуңуз беле? Биз Иверсондордо иштечибиз, мен араба менен эгин ташычымын.

Харлиң айым алооканага кирди да, жаныбызга отурду.

– Сен кампага эгинди өзүң салчы белең, Тони? – ал бул иштин өтө оор экенин билчи.

– Ананчы айым, албетте, өзүм салчымын. Башка араба менен ташып жүргөн семиз Андерден мен кем кылчы эмесмин. Бир күнү өлөсө ысык болду. Түштө биз талаага келгенде эч ким шашкан деле жок. Эркектер аттарды байлап, эгин баскычты иштете баштады, ал эми Оле Иверсон үстүякта боолук ырастап аткан. Күндөн бекинип мен үймөк бакалдын түбүндө отургам. Ошол күнү менин демим кыстыгып турду, анын үстүнө кезегим боюнча да мен биринчи эмес болчум. Күн жерди өрттөп жибере тургансып ысыды. Бир убакта карасам, паяларды тебелеп бир киши келатат, ал жакындап кел-

генде мен анын селсаяк экенин дароо түшүндүм. Бут кийими жыртылган, бармактары сыртка чыгып жүрөт, көптөн бери сакалын деле албаса керек, ал эми көздөрү ооруган кишиникиндей кыпкызыл. Түз эле мага басып келип, мени мурунтан тааныган кишидей сүйлөй баштады. «Көлчүктөр, – дейт, – ушунчалык соолуп калыптыр, аларга чөгүп өлгөнгө да болбойт экен». Мен ага биерде чөгө турган деле эч ким жок дедим, бирок эгер жаан жаабаса, анда мал үчүн сууну үйлөтүп алыш керек болот. «Мал үчүн дейби? – ал таңыркады. – Силердин оюңар эле малда турбайбы. Биерде мине, сыра жокпу?» Сыра үчүн чехтерге барыш керек, – дедим мен, – ал эми норвегиялыктар кырман басканда сыра ичпейт. «Апе-ей! – деди тигил. – Булар норвегиялыктар турбайбы! Мен буларды америкалыктар экен дептирмин».

Анан ал эгин баскычка барып, Оле Иверсонго кыйкырып атат: «Кулак салчы, эй дос, мени өйдө коё берчи. Мен деле кыркканды билем, селсаяктыктан мен жададым. Мындан нары тентигим келбейт».

Селсаяктын мээси ордунда эмес экенин, ал шайманды бузуп коёрун ойлоп мен Олеге ар кандай белгилерди берип атам деңиз. Ал эми Оленин ылдыйга түшкүсү келет, күндөн далдаланып, топондон күбүнүп алгысы келет, ал мойнуңа кирип кетсе, денеңе жабышып калат эмеспи, өзгөчө ысыкта. Ошентип Оле жерге секирип түшүп, арабанын көлөкөсүнө бекинип жатып алды, ал эми селсаяк шаймандын үстүнө чыгып кетти. Башында ал чын эле боолук кесип жаткан, анан эле бир маалда мага кол булгап туруп ал ылдыйга боюн таштаса болобу, так эле эгин баскычтын үстүнө буудай менен кошо түштү.

Мен айкырык салдым, эркектер аттарды кармаганы чуркады, бирок аны баары бир тартып кетти, анан шайманды токтоткондо тигинин бүт бою жанчылып-кесилип калыптыр. Аны аябай чайнап койгон экен, зорго чыгарышты, ал эми эгин баскычты ошондон кийин түзүктөп деле оңдой элек.

– Демек, ал өлүптүр да, а Тони? – деп кыйкырып жибердик биз.

– Өлүптүр дейсиңерби? Ананчы! А кокуй десе, Нина капаланып калды. Кой, бу жөнүндө башка сүйлөбөй эле коёлу-чу. Ыйлаба, Нина! Тони сени менен турганда, бир да селсаяк сага тийбейт.

Харлиң айым катуураак айтты:

– Ыйлаганыңы токтот, Нина, антпесең Антониа талаа жөнүндө айта баштаганда, мен сени үстү жакка кетирип турам. Анан мине болду, Антониа, ал каяктан экенин ошо бойдон билбей койдуңарбы?

– Жок, айым. Аны бир чакан шаардан гана көрүшүптүр. Конвей деген. Аерден ал сыра сураптыр, бирок аерде сыракана жок экен. Мүмкүн, ал жүк ташуучу от араба менен келгендир, бирок жолчу аны эстей албай койду. Анын жанында эч кандай кагазы жок экен, болгону эле чөнтөгүндө эски макиси, гезитке оролгон тооктун төшүндөгү ача сөөгү, анан бир ырлар табылды.

– Ырлар дейби? – деп таңгалдык биз.

– Эсимде, эсимде, – деди Френсис. – Ал эски эмен кайык жөнүндө ырлар басылган бир гезит экен, биротоло уйпаланып калыптыр. Аларды Оле Иверсон идарага алып келип, мага көрсөткөн.

– Ойлоп көрсөңүз, Френсис айым, бу таңгалычтуу эмеспи, – деди Тони ойго батып. – Жайкысын жанын кыйганы кандай? Анын үстүнө кырман бастырган маалда. Абдан сонун маал да!

– Туура айтасың, Антониа, – Харлиң айым аны катуу колдоду. – Мен эмки жайда силерге барып, кырман басканыңарга жардам берсем окшойт. Шириндиктер мине болду? Даяр эмеспи? Жыты тим эле буруксуйт, жанатан бери сезип турам.

Антониа өзүнүн айымына окшоп кетчи. Экөө тең күчтүү, көз карандысыз. Экөө тең аларга эмне керегин билчү, бирөөнө окшошолу дечи эмес. Экөө тең балдарды, жаны-

барларды, нааманы, шайыр оюндарды, жерди, жерге байланыштуу бүт иштерди жакшы көрчү. Алар ток, даамдуу тамактарды жасаганды, анан аны жеп жатканда карап турганды жакшы көрүшчү. Алар жумшак, таза шейшептерди ырастап, анан балдар аларга оронуп жатканды да карап турганды жакшы көрчү. Алар мактанчаактарды шылдыңдап, бечараларга жардамга шашчу. Ар биринин дилинде өтө кылдат эмес, бирок башкага жуга тургандай шайдоот жана шайырлыктын түтөнгүс кени бар болчу. Мен муну түшүндүрө албасам да, дайыма сезип турчумун. Антонианын дагы Блек-Хоокто Харлиндердин үйүнөн башка жерде бир апта болсо да жашай турганын мен көз алдыма элестете албай койдум.

7

Талаада жайгашкан шаарларда кыш узакка созулат, күчүн бүт коротуп, кабагы бүркөк, кежир, алсыз болуп калганча тура берет. Чарбаларда негизгиси эле аба ырайы, көңүлдүн бардыгы ошондо, ал эми адамдардын турмушу болсо муздун алдындагы суудай билинбейт. Бирок Блек-Хоокто кышкы турмуш дапдаана эле көрүнүп турчу, ал байкуш, бечара суукка тоңуп бүрүшкөн эле.

Январь жана февралда кечки жымжыртта биз Чарли менен кыздар болуп сууга барчыбыз, сыйгалак тээп чоң аралга жетчибиз, ал жердеги тоң кумдун үстүнө от жакчубуз. Бирок март айына жакын суунун үстүндөгү муз өңгүл-дөңгүл жарыла тургандай болуп калды, тик кырдагы кар карайып, көңүлдү айнытып турду. Мен мектептен жададым, кийим-кечеге оронуп-чүмкөнүп жүргөндөн жададым, дөңгөлөктөрдөн тешилген көчөлөр, ылай аралаш күрткүлөр, короолордо үйүлгөн додо-додо күлдөрдөн жададым.

Ошол айда бир өңчөй кунарсыз турмушубуз бир гана жолу Азиз д'Арно деген пианист зинжил келгенде бузулду.

Дүйшөмбү күнү кечинде ал шаардык театрда концерт берди, ал эми ишемби, жекшемби күндөрүн ал өзүнүн уюштуруучусу менен бирге биздин татынакай мейманканабызда өткөрдү. Харлиң айым ал пианистти мурунтан билет экен. Ал Антониага ишемби күнү Тинаныкына кайрыла кел, анткени «Бойдоктордун сыйынтында» кечинде сөзсүз наама ойнолушу керек – деди.

Ишембиде кечки тамактан кийин мен дагы мейманкананы карай шаштым да, акырын залга кирип отурдум. Бүт орундуктар менен дивандар ээленүү экен, тамекинин жагымсыз жыты чыгат. Бир кезде бул жерде эки бөлмө болчу, ошондуктан аларды бөлгөн жер азыр бир аз кыйшылып калган. Көчөдөн соккон шамалдан узун килемдин үстү толкуп жатты. Залдын эки тарабында очок жалындайт, ал эми тең ортодо килейген рояль ачылып турду.

Ошол кечинде мейманканада өзгөчө ээн-эркин сезим өкүм сүрдү, анткени ээси Гарднер айым бир аптага Омахага кеткен. Анын күйөөсү Жонни эки-үч жолу ичип, бир аз унутчаак болуп калды. Мейманканадагы иштерди бүт Гарднер айым алып барчу, тартипти да ал кармачы. Күйөөсү болсо кире бериште гана киргендер менен учурашып турчу. Аны бардыгы жакшы көрчү, бирок ээси катары ал ишке жарачы эмес.

Бардыгы билгендей эле Гарднер айым шаардагылардын эң мыкты кийингени болчу, эң мыкты аттары менен эң мыкты жеңил арабада, ал эми кышында болсо жеңил, алтынга бууланган ак чанада жүрчү. Бирок ал байлыгын анчалык баалабай, досторуна караганда ага кыйла эле кайдыгер мамиле кылчы. Ал узун бойлуу, чачы кара, каардуу аял эле, анын сүрдүү өңү мисирейген индилердикине окшоп кетчү. Анын мамилеси салкын болуп, аз сүйлөчү. Коноктор алардын мейманканага келгени сый эмес, мейманкана аларга сый көрсөтүп жаткандай сезишчи. Гарднер айым бир аз токтоп алар менен сүйлөшүп калса, эң кыйын деген соодагерлер

дагы сыймыктана түшчү. Мейманканага дайыма токтогондор экиге бөлүнчү: бирөөлөрү Гарднер айымдын көөр таштарын көргөн, экинчилери көргөн эмес.

Мен акырын залга киргенде роялда Маршалл Филдге кызмат кылган Энсон Киркпатрик отуруп, ошол күндөрү Чикагодо ойнолуп жүргөн опереттадан ырларды ойноп жатыптыр. Энсон ирландиялык куюн мүнөз бекене киши болчу, абдан атак сүйгөн, маймылдай өңү суук, бирок жайнаган достору бар, ал эми ойношторду ал деңизчидей эле ар жерде, ар кандай шартта таап алчы. Мен залдагылардын баарын эле тааный алган жокмун, бирок Канзас-Ситиден келген эмерек соодагерин, дары сатуучуну жана зергердик буюмдар менен кошо наама аспаптарын дагы сатып жүргөн Уилли О’Рейлини байкап калдым. Жаман жана жакшы мейманканалар, актёр, актриса жана атактуу наамачылар жөнүндө кеп жүрүп жатыптыр. Мен Гарднер айым Омахага Бут* жана Барреттин** эмки аптада аткара турган оюнун көргөнү кеткенин, Мери Андерсон*** Лондондо «Кышкы жомокто» ойноп, чоң даңкка жеткенин уктым.

Мейманкананын ээсинин эшиги ачылып, Жонни Гарднер көрүндү, ал Азиз д’Арного кандайча барууну көрсөттү, анткени тигил аны колунан жетелегенди жактырчы эмес. Д’Арно сөөктүү, далылуу, буттары кыска аргын эле, ал басып бара жатканда балдагы алтын таягы менен алдын чапкылап турчу. Жарыкка тосулган саргыч өңүндө аппак тиштери жаркырап жылмайчы, ал эми көр көздөрү кымырабаган, бырышкан, кагаздай жука кабагы менен капталуу болчу.

– Кушубак кечиңиздер менен, мырзалар! Айымдар биерде жокпу? Кушубак кечиңиздер менен, мырзалар! Анда эмесе, бир аз ойнойлубу? Араңардан бирөө жарым, мүмкүн, мага ойноп берер?

* Эдвин Бут (1833–1893) – Американын атактуу актёру.

** Лоуренс Баррет (1838–1891) – Американын атактуу актёру жана режиссёру.

*** Мери Андерсон (1859–1940) – Американын атактуу актрисасы.

Д'Арнонун үнү жумшак, сыпайы эле, зинжилдердин мындай үнүнө мен бала кезимен көнүп калгам, алар дайыма кызмат өтөөгө даяр болуп угулчу. Анын башы дагы башка зинжилдердикиндөй болчу, желкеси дегеле жоктой көрүнчү, ал эми кулагынан кийин эле дароо моюну башталчы да, кыска алынган түк жана бырыштар менен жабылган. Аны көргөндө чочуп кетесиң, бирок анын бактылуу жана жарык жүзү бүт оңоп кетчи. Виржиниадан көчүп кеткенден кийин мен мындай бактылуу өңдү көрө элекмин.

Таягын тыкылдатып отуруп, ал түз эле роялга барды. Ал отураары менен Харлиң айым мага айтып берген булчуңдарынын титирегенин байкадым. Отурабы же турабы, ал бурама оюнчукчасынан дайыма эңкейип же түзөлө берчи. Роялда отуруп ал нааманын ыргагына жараша солкулдап жатты, ойнобой калганда деле анын денеси иштебей турган тегирмен таштай кыймылдап турду. Ал роялдын баса турган жерин таап басты, саргыч колдорун беренелердин үстүнөн бир нече жолу жүгүрттү, гаммаларды ойноду да, угармандарга кайрылды:

– Рояль оң окшойт, мырзалар. Акыркы жолу мен келгендегидей эле экен. Гарднер айым азамат, роялды менин келээриме дайыма күүлөттүрүп коёт. Эми, мырзалар, бардыгыңардын үнүңөр да жакшынакай бойдон болсо керек деп үмүттөнөм. Келгиле, плантацияларда ырдап жүргөн жакшынакай эски ырларыбызды эстеп көрөлү.

Меймандар аны курчады, ошондо ал «Менин Кентуккидеги эски үйүм» деген обонду ойноду. Көпчүлүк зинжилдердин ырларын биринин артынан бирин баштай берди, аргын болсо саргыч жүзүн шыпка каратып, башын чалкалатып алып обонго жараша ыргала берди, ошондо анын бырышкан кабактары бир да ирмелип койгон жок.

Ал кулчулуктун өзү жоголуп, бирок жыты дале сакталып калган алыскы түштүктө д'Арнонун айдоосунда туулган. Төрөлгөнүнө үч апта болгондо бала ооруп, анын эки көзү

көрбөй калган. Ал чоңоюп, өзү отуруп жөрмөлөй баштаганда анын булчуңдары бош экени да байкалды. Анын апасы, эти чымыр жаш зинжил аял Марта д'Арнонун чарбасында кир жуучу, ал өз уулун бир шордуу деп андан уялчы. Аял уулун абдан жакшы көрчү, бирок анысынын өңү ушунчалык суук болчу: көздөрү чанагына кирип кеткен, денеси бүт титирейт, ошондуктан ал аны элден бекитчи. Ээсинин үйүнөн алып келген шириндиктердин баары азиз балага тийчү, эгер башка балдары аны шылдыңдап жатканын же тооктун жилигин тартып алганын байкап калса, апасы аларды сабап, желкеден нары чапчы. Бала эрте сүйлөй баштады, укканынын бардыгын эстеп калчы, ошондо апасы аны өтө деле бечара эмес экен деди. Азиз болгондуктан аял баласына Самсон деген ат койду, бирок айдоодогулардын бардыгы аны жөн эле Сары Айбан деп койчу. Ал тил алчаак, жоош болчу, бирок алты жашынан баштап үйүнөн кача баштады, анда дагы дайыма бир тарапка качар эле. Ал гүл бадалдарын сыйпалап, шамшат кашааны бойлоп жүрүп эртең мененкисин Нелли д'Арно айым роялда ойноп отурган тамдын түштүк жагына жетчи. Апасынын буга жини келди: баласынын өңү суугунан уялып жүргөн ал аны ак адамдар көрүп койбосун деп коркчу. Баласы кепеден качканы жатканын байкап калып, ал бир нече жолу аны аябай сабаган, картаң д'Арно мырза эгер аны үйүнүн жанынан көрүп калса, анда өлтүрүп салат деп коркуткан. Бирок кичине эле бир мүмкүнчүлүгү болсо Самсон кайрадан кача берген. Д'Арно айым бир азга эле роялдагы көнүгүүлөрүн токтотуп терезенин четине жакындаса, ал роза гүлдөрүнүн арасындагы жайытта турган өңү суук, кичинекей зинжил баланы көрчү, тигил каяктагы бир эски чыптадан тигилген кийимчен азиз жүзүн күнгө каратып коюп, айбан чалыш өңү менен чайпалып турчу. Балаңды үйүңөн чыгарба деп ал көп жолу Мартага айта турган болду эле, бирок тигинин келесоо чалыш, бактылуу өңүн элестеткенде ал эмнегедир токтоп калчы. Угуу жөндөмү анын жалгыз байлыгы дечи ал өзүнчө,

анткени менен тигинин угуу жөндөмү башка балдардыкынан бөтөнчө экенин ал ойлочу эмес.

Ошентип бир жолу Нелли айым наама боюнча мугалими менен машыгып отурганда Самсон адаттагыдай ээсинин тамынын алдында турду. Терезелер ачык болчу. Тигилер ордунан туруп бир аз сүйлөшкөндөн кийин кетип калганын ал тыңшап турду. Алардын аркасынан каалгасы да жабылганын укту. Самсон бекинип терезеге барды да, бөлмөгө башын соройтту: ал жакта эч ким жок болчу. Бирөө жарым жака белде турганын ал дайыма сезчи. Ал текчеге бутун артып, үстүнө минип алды. Эгер ал үйдүн тегерегинде тентип жүрсө, ээси аны карай килейген итин коё берет деп апасы көп жолу коркуткан. Бир жолу Самсон иттин тамына өтө жакын барып калган экен, дөбөттүн каардуу демин так бети менен сизди. Муну эстеп ал экинчи бутун баары бир текчеге чыгарды. Караңгыда ал сыйпалап отуруп «тиги неменин» тумшугун тапты. Ал акырын аны сылады, тиги жай эркеледи. Бала селт этип барып катып калды. Андан кийин ал аны толугу менен кармалай баштады, манжаларынын учу менен капталдарын сыйпалады, ийрийген буттарын сылады, тигинин көлөмү, келбети жана ушул туңгуюк каран түндөгү ордун өлчөгөнгө аракеттенди. Ал нерсе муздак, катуу экен, аны курчаган караңгы дүйнөдөгү эч нерсеге окшобойт. Ал манжаларын кайрадан оозуна салып, нары-бери кыймылдатты эле анын ичинен каңкылдаган үн чыкты. Ал туюк түшүнүп турду: муштуму же буту менен эмес, манжалары менен басуу керек. Ички сезимине берилип ал жандуу табиятка эч кандай тиешеси жок ошол буюмду тааный баштады, ошол аспаптын жардамы менен ал адам болуп, атак-даңкка жетээрин түшүнгөнсүп ага аралашты. Үндөрдүн бардыгын бир сыйра угуп көрүп, ал Нелли айым машыгып жүргөн чыгармалардан үзүндүлөрдү ойной баштады, эми алар аныкы болуп калган, анын сүйрөйгөн бечара башында айбанаттын ички туюму сыяктуу эле кала берген.

Каалга ачылды да, Нелли айым мугалими экөө эси оогон бойдон босогодо туруп калды, бирок демейде башка бирөөнүн турганын сезип жүрчү азиз Самсон тигилерди байкаган да жок. Ал ушул чоң жана майда беренелерде аны өздөрү күтүп турган обонду терип жаткан. Бир добушу туура эмес чыккандыктан ал бир паска токтоп, башкасын тапмак болгондо Нелли айым аны акырын чакырды. Коркконунан бала дароо бурулду да, караңгыны карай алдыга умтулду, башы менен терезенин алкагын сүзүп, бети-башы кан болуп, бакырган бойдон жерге кулап түштү. Апасы айтмакчы, талмасы кармап калды. Дарыгерди чакырышты эле тигил ага апийимден берди.

Самсон эсине келгенде үйдүн жаш ээси аны кайрадан роялга алып барды. Аны менен ар кандай мугалимдер иштеди. Алар анын угуу тутуму эң мыкты, эс тутуму укмуштай экенин айтышты. Кипкичинекей болуп туруп ал кулагы чалган эле обонду өзү билгендей ойноп берчи. Ал керектүү нотаны албаса да, обондун негизги ыргагы сакталып, бала аны өзү билгендей, адаттагыдан башкача кылып күүнү келтирчи. Ал мугалимдеринин эсин оодарчы. Д'Арно башка окуучулардай болуп үйрөнө албай койду, анын ойногону эч кандай тегиздөөгө баш ийчи эмес. Ошентип ал биротоло зинжил керемети болуп кала берди, ал ой келди, бирок бир укмуш ойночу. Фортепианодо ойноо ыкмасы боюнча бала чынында жаман эле ойночу, бирок анткени менен анын ойногону мукамды терең кабылдоо сезими менен аткарылган чыныгы наама болчу; башка сезимдеринен өзгөчө өнүккөн анысы караңгыдагы дилин ойготуп, денесин бүт козгочу. Д'Арнону угуп, байкап туруп сиз андан зинжилдер гана ырахаттана ала тургандай жыржап жаткан зинжил кишини көрмөксүз. Эт менен кандан түзүлгөн жандарга тиешелүү бардык жыржал сезимдер ушул кара жана ак беренелерде чачылып, зинжил анын бардыгын өзүнүн саргыч манжалары менен кабыл алып жаткансыды.

Шайдоот вальстын эң кызык жеринде д'Арно бир маалда жай, тынч обонго өттү да, артында турган бирөөнө бурулуп шыбырады:

– Тээтиякта бирөө бийлеп атат, – ал башы менен ашкана тарапты көрсөттү. – Кыздар болсо керек, буттары кичинекей экени угулуп турат.

Энсон Киркпатрик отургучка чыгып алып, каалганын үстүндөгү терезеден карады. Секирип түшүп ал эшикти ачып жиберди да, ашканага чуркап кирди. Ал жерде Тина Лена менен, Антониа Мария Дусак менен вальс бийлеп жатыптыр. Ошол замат кыздар бири-биринен бөлүнүп, каткырган бойдон алооканага кире качты.

Киркпатрик Тинаны чыканагынан кармап алды.

– Мине болду, кыздар? Жаныңарда зеригип отурган эркектер жайнап турса, силер жалгыз өзүңөр бийлеп атасыңарбы? Кана, Тина, курдаштарың менен тааныштырчы.

Кыздар дале күлүп, кете турган болушту. Тина кабатырлангансыды:

– Гарднер айымга мунубуз жакпайт го, – деп каршы болду ал. – Силер биз менен ушуерде бийлесеңер, анын жини келет, билесиңерби?

– Эй, секелек, Гарднер айым Омахада. Сиздин атыңыз Лена да а? Сиздер болсо Тони менен Мариябы? Туура таптымбы?

О'Рэйли менен башка коноктор отургучтарды жозуларга коё баштады. Жонни Гарднер бөлмөдөн атырылып чыкты.

– Чишш, чишш! – деп жалдырады ал. – Ашпозчуну ойготуп алсаңар, ишимин бүткөнү. Нааманы ал укпайт, бирок ашканада бирдеме кыймылдаса эле ал заматта келе калат.

– Минеге коркуп атасың, Жонни? Ашпозчуну кууп жибересиң да, Моллиге башка ашпозчу апкел деп телеграмма жөнөт. Коркпо, баары жакшы болот.

Жонни башын чайкады.

– Жок, силер билбейсиңер, – деп сырын ачык айтты ал. – Мен биерде Блек-Хоокто бир аз көбүрөөк ичип койсом, Молли Омахада туруп билип коёт!

Меймандар күлүп, аны ийнине чапкылап жатты.

– Эчтеке эмес, Молли менен биз өзүбүз сүйлөшөбүз. Коркпо, Жонни.

Молли, албетте, Гарднер айым өзү болчу. Мейманканын арабасынын жылтырак, аппак капталдарында килейген көк тамгалар менен «Молли Боун» деп жазылган болчу. Жоннинин шакегинде да, саатынын капкагында да, анан сөзсүз анын жүрөгүндө да «Молли» деп баткалап жазылуу эле. Ал аялын абдан сүйчү, аны укмуш аял деп эсептечи; эгер аялы болбогондо, анда ал өмүр бою бирөөнүн мейманканасында жөнөкөй кызматчы болуп жүрө бермегин жакшы түшүнчү.

Киркпатриктин белгиси менен д'Арно беренелердин үстүнө тимеле жата калып, бир шайыр күүнү ойноду; анын кыска, кайраттуу чачы тердеп кетти, өйдө көтөргөндө бети майланышып турду. Африканын бир жаркыраган кудайы кубанып, анын тамырларында кайнаган шайкелең кан жүгүрүп тургандай болду. Түгөйлөр бир аз дем алып токтоп калганда же бири-бири менен шериктерин алмашканда, зинжил жапыз үн менен кобурап жатты:

– Арт жагында ким жалкоолонуп атат? Мелдешелиби, алар шаардык мырзалардан болсо керек. Кана, кыздар, бутуңун алдында от күйөт деген кандай болоорун ага көрсөтүп койгулачы!

Ириде Антониа коркуп кетти көрүнөт, О'Рэйлинин артынан ал Лена менен Тинаны сурагансып туруп калды. Арык, таза Тина Содерболлдун татынакай балтырларын шыйрактарын көркүнө чыгарып турчу, ошондуктан ал абдан кыска көйнөк кийчи. Тина болсо эч качан сөзгө жыгылчы эмес, башка кыздардан ал эркинирээк жүрчү. Мария Дусактын кара тору бетине бир аз чечек жабышып, бирок буза албай койгон. Мариянын калың кара чачы анын жапыз, жылмакай маңдайынын үстүндө тармалданып турчу, ал эми чечкиндүү кой көздөрү дүйнөнү коркпой жайбаракат карачы. Ал тайманбас, шамдагай, өтө кежир эмес көрүнчү, бирок ал өзү деле чынында ошондой болчу. Төртөө тең татынакай болчу,

беттеринен каны тамып турчу, алар бекеринен талаада өскөн эмес да, ал эми көздөрү болсо эч кандай кооздобой айтса деле жаштыктын жоодураган нурун чачыратчы.

Д'Арно уюштуруучусу келип, роялдын капкагын жаап салганча ойной берди. Кетээр алдында азиз бизге саат сайын белги берип турган алтын саатын, Жаңы Орлеандарда ойногонун угуп зинжил наамасына кумар бир орус мырзасы ага белекке берген топазы бар шакегин да көрсөттү. Акыры бардыгы менен жүгүнүп коштошуп, топук өңдүү, бактылуу бойдон д'Арно жерди таягы менен сайгылап, үстү жакка чыгып кетти. Мен Антониа менен кошо үйгө кайттым. Толкунданганыбыздан биз уйкуну да унутуп койдук. Муздак аба сергиткенче акырын шыбырашып биз Харлиндердин дарбазасынын түбүндө көпкө чейин турдук.

8

Узак кыштын ордуна жаз келгенде мен да, Харлиндердин балдары да сүйүнүп, кубанганыбызды айта көрбө. Жер казып, жөөк салып, мөмө дарактардын түбүн жумшартып, жүзүмдүн сабактарын байлап, чырпыктан кашааны тегиздеп Харлиң айым менен Тониге жардам берип, биз керээли-кечке анча ысык эмес күндүн астында убакыт өткөрчүбүз. Эртең мененкисин ойгонуп, бирок төшөктөн турбай жатып эле мен Тонинин бакта ырдап жүргөнүн укчумун. Алма менен алчалар гүлдөгөндө, биз чымчыктардын жаңы уясын издеп, ылай менен ургулашып, Нина менен жашынмак ойноп, бакты аралап чуркап жүрчүбүз. Анын ортосунда бүт бардыгын өзгөртө турган жай дагы күнүгө жакындап келе берди. Балдар өсүп жатканда эң тынч, алыскы шаарчаларда дагы турмуш ордунда турбайт, ал эми биз каалайбызбы-каалабайбызбы балдар тынымсыз өсө берет. Болгону ата-энеси муну дайыма унутуп калат.

Июнь айы болушу керек эле, анткени Харлиң айым Антониа менен кышкыга алчаны сактап жатышкан, ошондо бир күнү эртең менен мен аларга кирип, шаарда бийлей турган жай ачылды деп кабарладым. Пундадан килейген матаны кызыл-тазыл боёлгон түркүктөрү менен кошо эки арабага жүктөп өткөнүн мен эмеле көрүп келдим.

Ошол эле күнү Блек-Хооктун көчөлөрүндө мен үч шайыр италиялыкты жана алар менен кошо мойнундагы сааты үчүн узун алтын чынжыр тагынган сымбаттуу кара чач аялды көрдүм. Италиялыктар балдар жана бош жерлерди өзгөчө кызыгуу менен тиктеп жатышты. Мен аларды кууп жетип сүйлөшкөндө, алар өтө сылык жана көңүлдүү жооп берди. Кышкысын Канзас-Ситиде иштеп, жайкысын чакан шаарчаларга барып, өздөрүнүн бастырмасын орнотуп, бий боюнча сабактарын өткөрө турганын түшүндүрүштү. Бир жерде иши начарлай баштаганда, алар жаңы жерге көчөт экен.

Бийлей турган жайды даниялыктардын кир жууган жеринин жанына, бийик, бариктүү теректердин курчоосундагы ээн аралыкка орнотушту. Бастырма шайтан дөңгөлөккө окшош болчу: капталдары ачык, түркүктөрдө желектер шайкелең желбирейт. Бир апта өтпөй туруп эле атакты сүйөр энелери балдарын бийге үйрөткөнү алып бара баштады. Саат үчтө бастырмага алып баруучу жолдон заманбап кийинген ак көйнөкчөн кыздар жана тегерек жакалуу көйнөкчөн балдар шашып жөнөп калчу. Жайнаган кара оймо менен кооздолгон агыш көйнөкчөн жана төшүндөгү килейген алтын мончокчон Ванни айым аларды эшиктин алдынан тосуп алып жүрдү. Кызыл маржан тарактар менен бекемделген кара мунара сыңары чачтары өйдө таралган эле. Жылмайганда ал эки катар бекем, текши эмес, саргыл тиштерин көргөзчү. Кичүүлөрүн ал өзү, улууларын арфада ойногон күйөөсү бийге үйрөтчү. Апалары көп учурда өздөрү менен кошо саймаларын ала барып, сабак учурунда бастырманын көлөкөсүндө отурчу. Сабак бүткөндөн кийин сатып

алуучулар көп келээрин билген бадырак сатуучу арабасын жакын айдап келип, аны чоң теректин түбүнө койчу да, күнгө жылынып жата берчи. Даниялыктардын кир жуучу жайынын ээси Иенсен мырза өзүнүн пешайванынан отургучун алып келип, жайык жерге отуруп алчу. Бурчта ак чатырдын алдында көбүргөн ичимдик менен муз кошулган лимонадды пундадан келген жакыр балдар сатып жатты, алар бий үрөнгөн таза балдарды шылдыңдап-мазактап турду. Жакын арада ал жайык шаардагы эң шайыр жер болуп калды. Ысык күнү дагы шуулдаган теректер салкын сая таратып, абада жүгөрү, кайнак май жана күнгө оңгон самындык жыттанып жатты. Бул коркпогон гүлдөр кир жууган жайдын ээсинин багынан качып келип, жайыктын ортосундагы чөптүн арасында кызарып турду.

Ванни жубайлар бардык нерседе үлгүлүү тартип сактап, күндө кечкисин бийлер туптуура шаардык бийлик дайындаган саатта аяктачы. Ванни айымдын белгиси менен арфачы «Үйүм, куттуу үйүм» деген обонду ойной баштаганда Блек-Хооктогулардын бардыгы саат он болгонун билчи. От арабалар турчу жайдан чыккан добуш менен кандай белгилесе, арфа менен да саатты ошондой текшерсе болот эле.

Жайында кечкисин узак бош убакыттар болгон маалда эми жаштар бара турган дагы жер табылды, антпесе жубайлар балбалдар сыңары бастырмаларында турганда, улан-кыздардын түндүккө талаага чейин, түштүккө почто, касапкана, балмуздак саткан күркөнүн жанынан өтүп, пундага чейин, анан кайра артка бурулуп жыгач кыябанынан нары-бери баскандан башка айласы калчы эмес. Акыры кыздар өздөрүнүн жаңы көйнөктөрүн кийип, жайнап күлсө эч ким жактырбай тымтырстык каптайт деп коркпой жүрө турган жай да пайда болду. Ал тымтырстык тээ жердин түбүнөн чыгып, зараңдын караңгы баригиндеги көлөкө менен жарганаттардын арасына илинип калгансыйт. Эми ал тымтырстыкты жеңил-желпи добуштар бузуп жатты. Ириде Ванни мырзанын арфасы-

нын тереңинен күрүлдөгөн үн чыгат, чаң жыттанган түнкү караңгыда күмүш жылаажындыкындай обон кубулжуйт, аны кыяктар коштойт, бири чоордой созолонот. Алар ушунчалык алдап-азгырчу, буттарыбыз бизди өздөрү эле бастырманы карай алып жөнөчү. Ванни жубайлар Блек-Хоокко мурда эмнеге келбей жүрүштү экен?

Чыгырык тебүү былтыр кандай кызыгууну туудурса, бийлер дагы ушул жайда ошондой кумар болду. «Покер ойноочулардын тобу» шейшемби жана жуманы жалаң өздөрү бастырмада бийлей турган күндөр кылып алышты. Ким акчасын алдын-ала төлөсө жана адептүү жүрсө, ошолор калган күндөрү келсе болот эле: ирелдин кызматкерлери, от араба коюучу жайдын усталары, ташып сатуучу балдар, балмуздак жасоочу киши, ишинен кийин шаарга келе ала турган жака белдеги дыйкандар.

Мен бир дагы ишембиде барбай койгон жокмун. Ошол күндөрү бастырма түн ортосуна чейин ачык турчу. Шаардан он-он беш чакырым алыстыктагы бардык чарбалардын жигиттери келип, аларга бүт кызматчы кыздар Антониа, Лена, Тина, даниялыктардын кир жуучу жайынын кыздары курдаштары менен кошулчу. Бул жердеги бийлер башка жактагылардан жакшыраак деген жалгыз эле мен эмес болчумун. Ишемби күндөрдү «Покер ойноочулардын тобундагы» жаш балдар дагы дайыма ушул жерде өткөрчү, алар бир аз кечигип келип, өздөрүнүн сүйлөшкөн кыздарынан, жалпы элден тил угуп калаарын ойлобой, кызматчы кыздар менен вальс бийин бийлеп айланышчы.

9

*Б*лек-Хоокто кызык абал түзүлдү. Жаш жигиттердин бардыгы шаарга акча табам деп келген жаш, бакубат кыздарга умтулду. Ал кыздардын ар бири атасын карыздан кутул-

туп же кичүү бир туугандарына билим алууга жардам бериши керек эле.

Ал кыздар кыйын кезеңде туулган, ошондуктан алар өздөрү окубай калган. Бирок мен азыр ошол билимдүү көрүнгөн алардын кичүү бир туугандарын жолуктурганда, алар үчүн өздөрүн курмандыкка чалган кызматчы эжелери сыяктуу алар мага анчалык кызык жана ички дүйнөсү бай көрүнбөйт. Дың жерди айдаганга ата-энесине жардам берген эжелерин турмуш өзү тарбиялаган, аларды жакырчылык бардыгына үйрөткөн, ал кыздар апалары менен чоң энелеринен көптү үйрөнгөн, алардын дилдери Антонианыкына окшоп тез өсүп-өнүккөн, ал эми бала бойдон өз мекенин таштап, белгисиз бир өлкөгө көчүп кеткендиктен алардын сезимталдыгы курч болчу. Блек-Хоокто жашаган жылдары мен кызматта жүргөн далай кыздарды жакшы билип калдым, алардын ар бири тууралуу бөтөнчө кызыктуу бир нерсени эстей алам. Сыртынан алар башкача бир адамдардай сезилчи, таза абадагы иш аларды чыңады, ал эми шаарда бир аз жашап алар баёолугунан, бир аз коркоктугунан айрылды, алар жандуу жана чечкиндүү боло түшүп, Блек-Хооктун башка кыздарынан бир топ айырмаланчы.

Ал кезде мектепте спортко анча кызыгышчы эмес. Эгерде окуучу кыздардын бирөө мектептен бир чакырымга жакын алыстыкта жашаса, анда аны бардыгы аячы. Шаарда теннис ойноочу жайы жок болчу, бардар үй-бүлөнүн кыздарына денесин машыктыруу эч жарашпайт дешчи. Көпчүлүк окуучу кыздар шайыр жана татынакай болчу, бирок кышкысын алар сууктан, жайкысын ысыктан эч жакка чыкпай үйүндө отурушчу. Бийлеп жатып алардын кыймылын сезчи эмессиң, алардын булчуңдары болгону гана бир нерсени суранчы аларды тынч коюуну. Менин көз алдымда жалаң периштелердин үймөгү калыптыр: шайыр жана бетинен каны тамган же кубарыңкы жана уйку сураган өңдөр, анан жазма жозулардын бүктөлгөн жерлерине бекинип алган, сыя болуп

булганган, ал эле эмес биздин көкүрөгүбүздүн жалпактыгын, далыбыздын бүкүрөйгөндүгүн көрсөтүү үчүн жаралгансып алардын бийик ийиндери дагы элестейт.

Блек-Хооктогу соодагерлердин кыздары өздөрүн мыктыбыз, ал эми эптеп нанын таап жүргөн айылдык кыздар бизге теңелмек кайда деп катуу ишенип алышкан. Биз тараптагы америкалык дыйкандарга башка өлкөлөрдөн келген коңшуларындай эле кыйын болчу. Тигилер деле, булар деле Небраскага биртике акчасы менен келген, өздөштүрө турган жердин сырын деле билчи эмес. Тигилер деле, булар деле жерлери үчүн насыя акча алган. Бирок Виржиния же Пенсилваниадан келген үчүн канчалык оор болбосун, ал эч качан кызын кызматчылык кылууга жиберчи эмес. Эгерде алар айылдык мектепте мугалим болуп иштебесе, анда алар өмүр бою үйүндө жарды бойдон кала берчи. Скандинавиялык же чехиялык кыздар мугалим боло албайт эле, анткени алар иңглис тилин толук өздөштүрө алчы эмес. Эгерде алардын жер үчүн карызынан кутулганга ата-энесине жардам бергиси келсе, анда алардын бир гана жолу бар эле – алар кызматчылыкка баруусу керек болчу. Алардын айрымдары атасынын чарбасында кошчулук кылып же мал багып жүргөндө кандай тынч жана жоош болсо, шаарда деле ошондой бойдон калчы. Калгандары чехиялык үч Марияга окшоп ойноп кетчү. Бирок бардыгы тең өз иштерин аткарып, талыкпаган мээнетти менен тапкан долларларды үйлөрүнө жөнөтүп турчу. Мен тааныган кыздар буурсун менен эгин чапкыч үчүн карызды кантип тезирээк төлөп, бука менен чочкону кантип багыш керегин гана ойлочу. Ошол үй-бүлөлүк ынтымактын натыйжасында биздин аймактагы бозгун дыйкандар алгачкылардан болуп ийгиликке жетти. Аталары карыздарынан кутулгандан кийин кыздары демейде өздөрүнүн эле улутундагы коңшу балдарга турмушка чыкты. Ошол Блек-Хоокто кызмат кылган ашпозчу кыздар килейген чарбалардын ээси болуп, татынакай үй-бүлө күтүп, баягы кызмат кылып жүргөн Блек-

Хооктун тургундарынын балдарына караганда, өздөрүнүн балдары тыңыраак жашап калды. Шаардыктардын бул кыздарга көз карашы мага өтө деле акылдуу эмес көрүндү. Теңтуштарыма айтып берип жатып, эгер мен Лена Лингарддын чоң атасы Норвегияда эл арасында сыйлуу диндар болгон деп айтсам, алар мени аңырайып тиктечи. Анын эмнеси бар экен дегенсип. Иңглис тилинде сүйлөбөгөндүктөн бүт эле чет элдиктер сабатсыз да дегенсийт алар. Акылы, билими, дилинин байлыгын айтпай эле коёюн, ушул сапаттары боюнча Блек-Хоокто Антонианын атасына тең келе турган киши жок болчу. Бирок шаардыктар үчүн Антониа болобу, үч Мария болобу, баары бир чех, кызматчы кыз бойдон кала берди.

Ушул кызматчы кыздар акыры өз максатына жеткен күндү көрөөрүмдү мен дайыма сезип турчумун, азыр ойломом жаңылбаптырмын. Эртеңки күнүнө ишене албаган Блек-Хооктун соодагерлеринин бүгүнкү күндөгү жалгыз үмүтү эле ошол биринчи муундагы чех жана скандинавиялык келгиндердин эң чыдамкай кыздары ээ болуп калган бардар чарбаларга азык-түлүк, айыл чарба унаалары менен шаймандарды жеткирүү болуп калды.

Блек-Хооктун жигиттери жакшы билчү: алар ошол эле Блек-Хооктун кыздарына үйлөнөт, отурууга болбогон кымбат баалуу отургучтары бар жаңы тамдарда жашайт, колдонууга болбогон колго жасалган чынылардын арасында күн өткөрөт. Бирок кээде ошондой жигиттердин бири эсеп китебинен башын өйдө көтөрүп же терезенин алкагынан сыртты карай көз жүгүртүп калганда, көчөдөн ал балкып-жайкалып жанынан өтүп бара жаткан Лена Лингарддан же кыябанда бийлегенсип шашкан кыска этектүү, жол-жол байпактуу Тина Содерболлдон көзүн алганга жарабай кетет.

Чарбалардан келген кыздарды тим эле коомдук тартипке коркунуч алып келет деп эсептешчи. Шаардык турмуштагы кысталган шарттардын ичинде алардын сулуулугу өтө эле

даана жаркырап турчу. Бирок чочуркаган энелер бекер эле кабатырланды. Алар балдарынын дээрин өтө жогору баалап алса керек. Блек-Хооктун жигиттериндеги коомдук тартипке баш ийүүсү башка азгырууларга караганда бекемирээк эле.

Биздин шаарда жакшы үй-бүлөдөн чыккан жаш жигит мураскор ханзаададай эле саналчу: анын идарасын шыпырган же анын буюмдарын саткан бала шайыр кызматчы кыздар менен каалашынча ойной берсе болмок, ал эми тигил өзү кечени кыжымы капталган эмеректин арасында конок бөлмөсүндө өткөрүүгө мажбур эле. Ал жердеги маектер ушунчалык зериктирип жиберчи, акырында үйдүн ээси кырдаалды жандандыруу үчүн өзү келчи. Ошондой кунарсыз жолугушуудан кайтып келе жатып жаш жигитибиз бири-бири менен шыбырашып турган Тони менен Ленаны же узун кыжымы тончон жана баш кийимчен Мария деген үч чех кызды жолуктурчу. Тигилер ушунчалык салабаттуу жүргөндүгүнөн алар жөнүндөгү ушактар өтө эле кызыктуу элестетилчи. Жаш жигит мейманканага келгин бир соодагер менен маектешкени кирсе, ал жерде аны мышыктай сабырдуу баскан Тина тосуп алчы. Кир жуучу жайга жакаларды алганга барса, ал жерден тасмалдаган тактага үңүлгөн, беттеринен каны тамган, моюндары апакай төрт жапжаш даниялык кыз аны карап жылмайчы.

Үч Мария тууралуу чуулгандуу окуяларды дарыкананын түркүгүнүн түбүнө отуруп алып, тамекисин түтөтүп коюп чалдар айтып берчи. Мария Дусак Бостондон келген бойдок малчынын үй чарбасын алып барчы, ал бир нече жыл иштеп, элдин көзүнө көрүнбөй убактылуу качып кетүүгө мажбур болгон. Анан ал кайрадан шаарда пайда болуп, өзүнө окшоп жалаага калган курдашы Мария Свободанын ордуна ишке орношкон. Үч Мариянын бирөөнү кызмат кылууга алуу алооканада жардыргычты сактаганга барабар болчу, ошентсе да ал Марияларга иш табуу анчалык деле кыйын эмес болчу, анткени алар тамакты абдан сонун даярдап, чарбаны жакшы алып барчы.

Ваннинин бий бастырмасында кызматчы кыздар менен шаардык балдар орток жерде болчу. Атасынын банкында эсепчи болуп иштеген Силвестр Ловетт ишембинин бирин да өткөрчү эмес. Лена ага калтырган бийлөө мүмкүнчүлүгүн бүт пайдаланып, ал кээде аны үйүнө да узатып койчу. Эгер ошондой мүмкүнчүлүк болгон учурда анын бир туугандары же алардын курдаштары бастырмада элдин арасында болуп калса, анда ал бийлебей теректердин саясында тамеки чегип, Ленаны жалдырап тиктеп турчу. Мен караңгыда ага бир нече жолу жолуга калып, ага боорум ооруп жүрдү. Ал мага бир кезде дөбөдө отуруп, Ленанын малдарды кайтарып жүргөнүн тиктеген Оле Бенсонду эске салды. Жайында Лена бир аптага апасын көргөнү барган экен, Антониадан угушума караганда, Ловетт аны билип алып, артынан ушунча алыс жерге жөнөптүр, талаада аны жеңил арабасына отургузуп ойноптур. Силвестр Ленага үйлөнсө, шаардагы бардык кызматчы кыздар жеңилдей түшөт деп мен да ишенип алыптырмын.

Силвестр Ленага ушунчалык кызыккандыктан, акыры ал ишинде каталарды кетире баштады, ошондуктан ал бир убакка чейин банкта отуруп, эсепти кайрадан түзөөгө туура келчи. Ал өзүн биротоло жоготуп койду, аны баары билчү. Ушул оор абалдан эптеп кутулуу үчүн Ловетт өзүнөн алты жаш улуу, бир топ жердин ээси болгон бир жесир аял менен кошо качып кетти. Мунусу аны дарылады көрүнөт. Ал экинчи Ленага көңүл бурбай койду, көчөдөн кээде жолугуп калса көздөрүн көтөрбөстөн калпагынын кырын саламдашкансып манжалары менен кармамыш этчи.

Буларды карасаң, – деп кыжырланчымын мен, ушул кызматкер менен эсепчилер, ак жакалуу ак чүчтөр! Мен жаш Ловетти алыстан карап, болгону ага жийиркенгенимди кантип билдирүүнү билбей өкүндүм.

10

Дал ошол Ваннинин бастырмасында гана Антонианы байкап жүрүшөт! Буга чейин аны Харлиндердин шакирти болуш керек деп, кызматчы кыздарга кошчу деле эмес. Алардын үйүндө жашап жүрүп, ал короодон дегеле чыккы эмес, анын мүдөөсү ушул чакан дүйнөдөн башка жакка умтулбай тургандай сезилчи. Бирок бизге Ваннинин бастырмасы келгенден кийин, Лена, Тина жана алардын курдаштары менен кошо ал ошол жерге тынымсыз бара баштады. Ваннилер өздөрү да Антониа башкалардан жакшы бийлейт деп көп жолу айтышты. Бийлегендерди тиктеп турган элдин арасынан мен кээде угуп калчымын, алар ушул кыз Харлиндерге далай өнөрдү көрсөтөт дешчи. Жаш жигиттер тамашалашканда Анна Маршаллдардыкы, Тина Гарднерлердики деген сыңары Тони Харлиндердики деп коюшчу.

Антониа эми жалаң бийди ойлоп калды. Таң азандан түн ортосуна чейин эле ал бий обондорун ырдап жүрчү. Эгер жатаардагы оокат кечигип калса, ал идиш-аякты шашып-бушуп жууп жатып, табак менен чыныларды жерге түшүрүп сындырып алчы. Анын кулагы биринчи обондорду чалганда эле ал өзүн жоготуп койчу. Эгерде кийим которгонго убактысы жетпесе, ал жөн эле айпоочун жулуп ыргытып жиберип, өзү эшикти карай атырылчы. Мен да аны менен кошо барган күндөр болду, бастырманын отторун алыстан көрөөрү менен эле ал кичинекей баладай жулкунуп жөнөчү. Жигиттери аны дайыма күтүп турчу, ошондо ал демин баспай туруп эле бийди баштап жиберчи.

Антонианын ийгилиги кесепетсиз калган жок. Эми балмуздакчы дагы Харлиндерге муз алып келгенде далисте көпкө кармалып, эч кете албай турчу. Азык-түлүктү ташып саткан балдар алооканада көпкө токтоп туруп калышчы. Ишемби күндөрү шаарга келген жаш дыйкандар Тони менен бий туу-

ралуу убадалашканы, аны эс алууга же кечеге чакырганы Харлиндердин арткы дарбазасына чейин түз эле короосу аркылуу өтүп келчи болушту. Лена менен норвегиялык Анна Тониге чарбада жардам бергени тез-тез келип, аны кечкиге эртерээк бошотуп кетишчи. Бийден кийин аны үйгө чейин узатып келген балдар арткы дарбазанын түбүндө туруп алып бакылдап жана күлүп, жаңы эле уктаган Харлиң мырзаны аз жерден ойготуп коё жаздаган учурлары да болгон. Чоң чатак болоору күтүлүп калды.

Ишемби күнү кечинде Харлиң мырза аштымканага сыра алганы түштү. Караңгыда кайра өйдө жакка келе жатып ал арткы дарбаза тараптан бир ызы-чууну укту, анан катуу чапкан үн чыкты. Ал каалганы ачып караганда узун эки бут дубалдан ашып түштү. Тепкичте Антониа толкунданып, кыжырланып туруптур. Дүйшөмбү күнү өз ээсинин кызына үйлөнө турган болгон жаш Харри Пейн ошол ишембиде Ваннинин бастырмасына достору менен келип, кечеде бүт тынбай бийлеген. Бий бүткөндөн кийин Харри Антониадан аны узатууга уруксат сурайт. Френсис айымдын таанышы болсо, анда ал жакшы эле киши болсо керек деп ойлоп, Антониа ага макулдугун берет. Дарбазанын түбүндө ал аны өпкүлөп кирет, анын тою дүйшөмбү күнү экенин эске алып, ал каршы болгондо, Харри аны бекем кучактаган бойдон өпкүлөй берет, ошондо ал колун зорго бошотуп тигини жаактан нары тартып жиберет.

Харлиң мырза шишелерди жозунун үстүнө койдү:

– Мен ушундай болорун билгем, Антониа. Сен шаар боюнча жаман сөз айтылып жүргөн кыздар менен курдашсың, эми сен жөнүндө да ошондой кеп болот. Мына мындай жигиттер менин короомдо жүрүүсүн мен каалабайм. Бүгүнкүдөн кийин бүттү! Муну токтотуш керек. Же сен бийге барганыңы токтот, же өзүңө башка жерден иш изде. Өзүң чечкин.

Эртеси эртең менен Харлиң айым жана Френсис Антонианы көндүрүүгө аракет кылды, бирок ал капаланганы менен эч нерсени укпай койдү.

– Бийди ташташ керекпи? – ал деми кыстыкканча кыжырланды. – Таштабайм! Өз атам да мени таштата албайт. Иштен кийин Харлиң мырза мага ээ эмес. Курдаштарымы да таштабайм. Биз менен бийлеген балдар жакшы эле кишилер. Мен Пейн мырзаны жакшы киши экен дегем, ал силердикине келип жүрбөйбү. Эчтеке эмес, эми тоюнда анын бетинен сонун кан тамат! – деп күйүндү ал.

– Сен бирөөсүн тандашың керек, Антониа, – деп катуу айтты Харлиң айым. – Мен Харлиң мырзанын буйругуна каршы боло албайм, бул анын үйү.

– Анда мен кетем, Харлиң айым, Лена мага жакын кел деп көптөн бери суранып жүрөт. Мария Свобода жакында Каттерлерден мейманканага которулуп кетип жатат, мен болсо анын ордун ээлейм.

Харлиң айым ордунан тура калды.

– Эсиңде болсун, Антониа, эгер сен Каттерлерге барсаң, анда экинчи жолу биздикине жолобо. Каттер деген кандай киши экенин өзүң билесиң. Өзүңүн тагдырыңа балта чаппа!

Тони бостекти ала коюп, толкундана күлүп, жамдарга кайнак суу куя баштады.

– Коркпоңуз, мага анын алы жетпейт. Мен Каттерден күчтүүмүн. Анткени менен алар төрт доллар төлөйт экен, балдары да жок. Аерде кыла турган иши деле жок экен, күндүз да кете берсе болот имиш.

– Тони, сага мине болду? Мен сени балдарды жакшы көрөт дебедим беле.

– Эчтеке деле болгон жок, – Антониа башын силкип, ээгин чормойтту. – Мүмкүнчүлүк болуп атканда, мен да ойноп алышым керек да. Мүмкүн, эмдиги жылы Ваннилер бизге келбей калат! Мен деле эс алышым керек, мен мине кем бекем?

Харлиң айым кыска, бирок нуска каткырып сүйлөдү:

– Эгер сен Каттерлерге барсаң, анда сага ушундай бир шок оюндарды көрсөтүшөт, көпкө чейин эсиңе келе албай жүрөсүң!

Чоң апам экөөбүзгө ушул сүйлөшкөндөрүн айтып берип, Френсис апасы алооканадан чыгып бара жатканда текчелердеги бүт сатилдер, табалар жана кеселер калдыраганын кошумчалады. Харлиң айым Антонианы ушунчалык жактырып калганына абдан өкүнүптүр.

11

Уилл Каттер деген баягы Орус Питерди тоноп жардылыкка жеткирген сүткор болчу. Дыйкандардан бирөө жарым бир эле жолу Каттерге кайрылса, анда ал сүткорсуз жашай албай калчы: кыйын маал сайын ал тигини көздөй чуркап, бул нерсе аны кумар оюн же лотереядай азгырчы.

Каттердин аты Уиклиф* эле, ошондуктан ал өзүнүн адептүү тарбиясы менен мактанганды жакшы көрчү. Колун кенен жаңсап өзү айтмакчы, «чын дилим менен» деп ал протестанттар чиркөөсүнө дайыма кыйла жардам берип турчу. Ал шведдер көп жашаган Айова штатындагы чакан шаарчада туулган, өзү да швед тилин үйрөнүп алган, анысы биринчи скандинав келгиндери менен иш алып барганда ишин бир топ жеңилдетти.

Биринчи бозгундар курган ар бир шаарчада жаңы жерде жыргап алайын деп келген кишилер да жолукчу. Блек-Хоокто дагы айрым шылуундар оюн-зоок куруп турушчу. Каттер ошолордон эле. Уткурганды аябай жаман көрсө да, ал жеткен кумарпоз болчу. Анын идарасынын айнеги түн ортосунан кийин жарык болуп турса, демек, ал жерде покер ойноп отурушат. Каттер шараптан күчтүү эч нерсе ичпейм деп мактанчу, башка жигиттер акчаларын тамекиге коротуп жатканда ал акча үнөмдөгөнү үчүн турмушунда оңолуп кет-

* Жон Уиклиф (1320–1384) – иңглис диний реформатору, диний кызматкер жана Библиянын котормочусу, адеп-ахлактык жана насааттык макалалар жана памфлеттерди жазган.

кенин айтчу. Ал жаштарды акыл-эске келтирип үйрөткөндү дайыма жакшы көрчү. Биздикине жумушу менен келгенде, ал мага «Байкуш Ричарддын альманахынан»^{*} сөздөрдү келтире берчү. Каттер уй саганды билген шаардык баланы көрсө бактылуу болоорун көп айтчы. Ал чоң апам менен өзгөчө сыйда болчу, аны кайсыл жерден жолуктурбасын дароо эле «илгерки укмуш заман» жана «таза абадагы карапайым турмуш» жөнүндө кеп баштачу. Мен анын кызгылт кашкасы менен чыкыйындагы дайыма барпайган, жаркыраган сары чачын жек көрчүмүн. Аялдар чачын тарагансып ошол жерин ал күнүгө кечинде көпкө чейин тарап отурат деп эл айтчу. Анын аппак тиштери жасалмадай көрүнчү. Ал тынымсыз эле күн астында жүргөнсүп эти дайыма күйүп, кызарып калчу; ал дарылуу сууларга тез-тез барып, ал жактан ылайга да түшө келчи. Анын аңгилиги жөнүндө толгон токой сөз жүрчү. Каттер менен жолуккандыгы үчүн кол алдында иштеген эки швед кыз далай азап чегишкен. Бирөөнү ал Омахага алып барып, өзү даярдап койгон ишке орноштурду. Анан ага дайыма эле барып турат.

Каттер аялы менен тынымсыз тытышып жүрөт, ошентсе да жубайлардын ажыраша турган ойлору деле жок көрүнөт. Алардын ак үйү кызыктай бир жасалгаланган, ак атканасы менен бирге анысы дайыма көктөгөн калың дарактар менен ак дубалдын артына жашырынып турчу. Каттер өзүн мыкты саяпкер деп эсептечи, ал демейде бир күлүктү ат чабышка таптап жүрчү. Дем алыш күндөрү аны базардын талаасында жеңил арабачан атын таскактатып чаап жүргөнүн көрсө болоор эле: башында ак чакмактуу кара баш кийими бар, колдорунда сары мээлей, чыкыйындагы чачтары желбирейт.

^{*} «Байкуш Ричарддын альманахы» жыйырма беш жыл бою Бенжамин Франклин (1701–1790) тарабынан чыгарылып турду. Алманахта астрономия жана метеорология боюнча маалыматтар турмушта бакыт жана бардарлыкка жетүү үчүн өздөрүн бир аз тыйып, эмгектенүү керектигин баяндаган гамсил, накыл сөз жана макал-лакаптар менен аралашып турчу.

Көзүнө бир кичинекей бала илинсе, ал андан саат боюнча карап турчу деп суранчу, жыйырма беш сент төлөйм дечи, анан майда акчамды үйдө калтырып коюптурмун, эмкиде төлөйм деп, үйүн карай кетип калчу. Короолоп өскөн чырпыктарын тегиздеп же жеңил арабасын жууп бериш керек болсо, анда ага эч кимдин иши жакчы эмес. Өз жеринде ал ушунчалык дыкаттык менен тартип жана тазалыкты сактачы, анын артыкы короосуна мышыктын өлүгүн ыргытып же кире беришине бир кап бош темир картыктан төгүп салыш үчүн балдар жанталашып жулкунушчу. Бир кишиде бир эле маалда карадалы кыздын кежирлиги менен бойдоктун толугу менен абийирсиздиги чогуу жашачы, ошон үчүн дагы ал ого бетер жийиркендирчи.

Каттер айымга үйлөнүп, ал өзүнө окшош айкешке ээ болгону эч күмөнсүз. Анын өңү өзү эле коркунучтуу болчу: дөөдөй килейген бойлуу, сөөктүү, чачтарын сур баскан, алайган беймалы көздөрү бар жана беттерин кызыл темгил баскан. Эгер ал сиз менен учурашып, жакындыгын билдиргиси келсе, ал сизге көздөрүн тигеп, тынымсыз башын ийкей берчи. Анын тиштери ийри жана аттыкындай чоң болчу; анын жылмайганынан наристе балдар ыйлап жиберет деп айтышчы. Демейде мен анын өңүнөн көздөрүмдү албай тигилчимин: кыпкызыл жана куник, ал мага дайыма кыжынгансып көрүнчү. Анын алайган балбылдаган көздөрүнөн жин тийгенсип бир нерсе көрүнүп турчу. Ал өзүн дайыма салабаттуу кармап, жолугушууларга болот өңдүү жалаң шуудуракай барча мээлейчен жана үкү тагылган бийик калпакчан барчу.

Каттер айым карапаларды аябай кооздой берчү, ошон үчүн кумган, чылапчын, атүгүл, күйөөсү сакал алганда колдонгон күлүчкө да ар кандай гүлдөрдү тартып салган. Бир күнү коноктордун бирөөнө аялы кооздогон карапаны көрсөтмөк болуп Каттер мырза буюмдарынын бирин түшүрүп жиберет. Көңүлү айныгансып Каттер айым бет аарчысын оозуна жакындатып, салтанаттуу кобурады:

– Каттер мырза, сиз ыйык аяндарды бүт тепсеп койдунуз, эң кур дегенде чыныларга тийбеңизчи!

Каттер үйүнө киргенден эле алар уруша баштачы, анан жатканга чейин урушчу, ал эми ага кызмат кылган кыздар ошол чатакташкандары тууралуу шаардын бүт жерине жайып чыкчы. Каттер айым көп учурда гезиттерден ооаа-сыз эрлер жөнүндө кабарларды кыркып алып, конвертке колун өзгөртүп жазып, аны Каттер мырзага жөнөтүп жиберчи. Түшкүсүн тамактанганы келген Каттер мырза жозунун үстүндөгү кесилген гезитти көрүп, салтанаттуу түрдө тиешелүү орунга кесилген жерин чаптап койчу. Бу жубайлар эртең мененден баштап ич кийимдин кандайын кийиш керек деп урушуп, кечкисин да ошол ич кийимден суук тийгизип алдыбы же жокпу деп талашып отура берчи.

Чатак үчүн Каттерлердин андан деле олуттуу маселелери бар болчу. Негизгисинин бири – мурас жөнүндө эле: Каттер айым баласыз калганы үчүн толугу менен күйөөсүн күнөөлөчү. Эри болсо Каттер айымдын балалуу болгусу келбегенинин себебин күйөөсү жек көргөн туугандары менен чогуу ал өлгөндөн кийин анын бүт мүлкүн тартып алууга умтулганынан көрчү. Эгер эри жашоо-тиричилигин өзгөртпөсө, албетте, аялы андан узак жашайт дечи мунусуна Каттер айым. Ден соолугу тууралуу аялынын мазактарын угуп алып Каттер мырза бир маалда оор салмактарды көтөрүп, бир ай бою эртең мененкисин машыкчы же аялы ширин уйкуга киргенде таңдык салаары менен туруп, бүт тарактатып кийинип, таскактуу атына минген бойдон базардын талаасына кетип калчы.

Бир күнү жубайлар чарбадагы чыгымдар тууралуу талашып-урушуп кеткенде, Каттер айым боз көйнөгүн кийди да, тааныштарынын бардыгына барып, күйөөм мени өз оокатымы кыл калемим менен табууга мажбурлап жатат, карапаңар бар болсо мен жасалгалап берейин деп жалдырады. Бирок анын оюндагыдай болгон жок, Каттер эч уялбастан кайра сүйүндү!

Каттер тамын тосуп калган сагаса талдарды кыйып салам деп көп жолу коркуткан. Аялы эгер ал ошентсе, анда кетип калам деген, бүт элдин көз алдында жашагым келбейт деген. Ошол сөздөрүнө таянып талдарды кыйып салса болмок, бирок эмнегедир андай кылган жок. Балким, эки жубайдын ортосундагы татаал мамиле өздөрүнө кызыктуу жана дүүлүктүрүүчү нерсе катары кабыл алынса керек, ал эми биз тууралуу айтпай эле коёюн! Уик Каттер бөтөнчө бир адам болчу, кийин мен жолуктурган бир да шүмшүк ага окшочу эмес. Бирок анын аялына окшошторду мен далай жолуктурдум: бирөөлөрү жаңы динди ойлоп тапчы, экинчилерин кыстап оокаттандырыш керек эле, ошентсе да аларды дароо тааныса болот, алардын айрымдары сыртынан өтө эле жоош көрүнөт.

12

Каттерлерге өткөн күндөн баштап, Антониа сайран менен кечеден башка дүйнөдөгү бардык нерсени унутуп таштагансып, оңго-солго ойноп жүрө берди. Эгер ал бийге барбай калса, анда түн ортосуна чейин кийим тигип отурчу. Анын жаңы көйнөктөрү ар кандай айың кепке калып жатты. Ленанын байкоосу алдында арзан кездемеден ал өзүнө кечки көйнөк, Гарднер айым менен Смит айымдардын көйнөгүнө так окшош көчөгө кие турган кийим тигип алды, анда дагы ушунчалык укмуш тикти дейсиң, тигил эки айымдын ичтери тим эле тыз дей түштү, ал эми аларга ичи ачышып жүргөн Каттер айым каймана кубанды.

Тони мээлей, бийик такалуу бут кийим, үкүсү бар калпак кийип жүрдү, Тина, Лена, Маршаллдарда кызмат кылган норвегиялык Аннага кошулуп ал дээрлик күн сайын шаардын борборуна кетип калчу. Жогорку сыныпта окуган биз танапис маалында демейде оюн аянтчасында нары-бери жүрө берчибиз, тигилер дөбөдөн эки-экиден болуп алып жы-

гач кыябан менен бийлеп түшүп келээрин күтчүбүз. Кыздар күндөн-күнгө сулуу болуп бара жатты, бирок алардын жаныбыздан өткөнүн карап туруп, мен Антониа жомоктогу Ак Кар кызга окшоп бардыгынан сулуу экенин сыймыктануу менен белгиледим.

Жогорку сыныптарда сабактар эрте аяктачы. Кээде мен кыздарды шаардан кууп жетип, аларды балмуздак жегенге чакырууга үлгүрчүмүн, анан биз сүйлөшүп күлүп отурганда, тигилер мага чарбаларындагы жаңылыктар тууралуу айтып беришчи. Эсимде, менин бир жолу Тина Содерболлго жиним келди. Ал чоң апам мени баптист диний кызматкери кылганы жатканы жөнүндө укканын айтты.

– Анда сен бийлегенди токтотуп, ак жагоо тагынышың керек болот. Буга жарашат, а кыздар?

Лена каткырып күлдү.

– Болгону тездет, Жим, – деди ал. – Эгер сен диндар болсоң, мен турмушка силердин гана чиркөөңөрдөн чыгам. Убада кылчы, сен бизди бардыгыбызды турмушка чыгарып, кийин биздин балдарыбызды да чокундуруп жүрөсүң.

Жоош, сабырдуу норвегиялык Анна аны зекип карады:

– Баптисттер балдарды эмес, чоңдорду чокундурут. Чынбы, Жим?

Мен аны билбейм, билгим да келбейт дедим, анын үстүнө менин диний кызматкер болгум да келбейт.

– Өкүнүчтүү, – Тина капаланымыш болду, ал менин жиниме тийип жатканы даана көрүнүп турду. – Сен келишкен диндар болот элең. Сен ушунчалык элпексиң. Же сен мугалим болоюн дедиңби? Сен Тонини окуткансың да, а?

Ушул жерден Антониа кепке кошулду:

– Жок-жок, мен Жимди дарыгер болсо экен деп тилейм. Сен сыркоологондорго абдан боорукер болосуң, Жим. Чоң апаң сени жакшы тарбиялаган. Атам болсо дайыма сени иттей акылдуу дечи.

Мен ким болоорумду өзүм билем, – деп жооп бердим.

– Тина мырзайым, эгер мен жөнөкөй эле бир көчө таптаган киши болуп калсам, сиз мине дейсиз?

Тигилер быкшып калды, бирок норвегиялык Аннанын жалт тиктегени аларды токтотту: дүкөнгө дал ошол маалда кечки тамакка нан алганы мектептин мүдүрү кирди. Шаарда ансыз деле мен жөнүндө «жооштон жоон чыгат» деп жатышканын Анна билчи. Элдин таңгалганы, мен өзүмдүн теңтуштарым менен ишим жок, ал эми Тони, Лена же үч Мариянын арасында жандана түшчүмүн.

Ваннилердин бастырмасындагы бийге кызыгуубуз көптөн кийин барып токтоду. Бастырма шаардан кеткенден кийин «Покер оюнчуларынын тобун» «Жапалактардын тобу» деп аташып, ал аптасына бир масон залына бийлерди уюштура баштады. Мени дагы кошул дешти, бирок мен болбой койдум. Мен кышы менен кыйналып чыктым, мен өзүмө оорун таппай калдым, күндөн-күнгө бир эле кишилерди көрө берип жададым.

Чарли Харлиң Анаполисте окуп калган, мен болсо дагы эле Блек-Хоокто жүрөм, даярдоочу сыныптын баласындай болуп күнүгө эртең менен сыныпта тизме боюнча чакырылам, коңгуроо чалынгандан кийин гана ордуман турам да, үйүмдү карай жөнөйм. Харлиң айым мени менен көп сүйлөшпөйт, анткени мен мурункудай эле Антонианы коргоп кирем. Кечки тамактан кийин мен эмне кылышым керек эле? Эртеси күнгө үй тапшырмасын мен мектептен эле аткарып койчумун, ал эми тынбай эле үйдө отуруп китеп окуй бербейм да.

Ошондуктан мен эмне кыларымды билбей күнүгө кечинде шаарды кыдырчымын. Менин алдымда жайылган тааныш көчөлөрдүн бири кар басып тоңуп калган, башкасы баткакылайга толгон. Ушул маалда балдарын төшөккө жаткырып жаткан же кечки оокатын аш кылып коноктор бөлмөсүндө очоктун түбүндө отурган адептүү шаардыктардын үйлөрү көчөнүн эки тарабында жайгашкан. Блек-Хоокто эки майкана бар эле. Алардын бирөөнү чиркөөгө барган үлгүлүү

адамдар дагы жакшы деп колдоп турчу. Анын ээси чырайлуу Антон Елинек болчу, ал өзүнүн айылдагы жерин ижарага берип коюп, шаарга көчүп келип алган. Анын майканасындагы узун жозулардын тегерегинде немис жана чех дыйкандар отурчу, алар үйүнөн ала келген тамак-ашын жеп, артынан сырадан ичип алчы. Башка жердин тамагын жактыргандар үчүн Елинек дайыма чет өлкөлөрдөн алынып келген кара нан, ышталган балык жана ачуу эжигейден даяр кармап турчу. Мен ушул жерге келип, кептерин угуп отурганды жакшы көрчүм. Бирок бир жолу Елинек мени көчөдөн кууп жетип, далыма чапкылады.

– Кулак салчы, Жим, – деди ал. – Биз экөөбүз доспуз, мен сени көргөндө кубанычтамын. Болгону өзүң билесиң го, сыйынуучу кишилер майкананы эмне дейт. Сенин чоң атаң мени менен дайыма сыйда болчу, ошон үчүн сен мындан нары меникине келбе. Мен билем чоң атаң бу жакпайт, ошондуктан ал мага таарынышы мүмкүн.

Ошентип анын майканасына да жолум жабылды.

Мен дарыканага гана барып, ал жерге дайыма баруучу чалдардын обу жок тамашаларын же саясат боюнча кептерин угуп келчимин. Тамеки саткан дүкөнгө барып, сатыш үчүн сайраган куштарды баккан картаң немис менен сүйлөшүп, катырып койгон чымчыктарын көрүп турчумун. Бирок биз эмне жөнүндө сүйлөшпөйлү, ал бардык нерсени алып барып чымчыктарды катыруу маселесине такачы. Албетте, дагы пунда бар эле, мен ал жакка тез-тез барып, кечки от арабаларды тосуп, анан телеграфчы менен отурчумун, ал тынбай эле Омахага же Денверге которулууну айтып, ал жактарда жашоо кичине окшошот дечи. Маегибиздин соңунда ал дайыма актрисалар жана бийчилердин сүрөтүн алып чыкчы. Сүрөттөрдү тамекинин кутуларынын ордуна алмаштырышчы, ошон үчүн ал татынакай өңдөр менен келбеттерди көрүп туруш үчүн тамекини өлөсө тартчы.

Эсепчи менен деле сүйлөшсө болмок, бирок ал дагы өзүнүн тагдырына нааразы эле, ал бош убактысынын бүт же-

текчилеринен аны башка жерге которуп коюуну суранып кат жазчы. Анын тилеги Уайоминге кайтып, дем алыш күндөрү алабуга балыгын кармоо эле. Эгиз балдары чарчап калгандан бери ага суунун боюна барып, алабуганы кармагандан башка жыргал калган эмес деп ал дайыма айтчы.

Мына менин тандай турган оюндарым ушул болчу! Башка жерлерде саат тогузда эле жарыктын бүт өчүп калчы. Жылдыздуу түндөрү мен көп жолу узун жана суук көчөлөрдү бойлоп жүрчүмүн, эки кабат терезелүү жана артында жабык бастырмасы бар уйкудагы кичинекей тамдарды өкүнүчтүү карачымын. Алардын бардыгы көпчүлүк учурда эптеп-септеп салынган, жыгачтары бекем эмес, ийри-буйру түркүктөрдөн орнотулган дарбазалары бар бир бечара кепелер эле. Бирок сыртынан анчалык көрүнбөгөнү менен ичинде кызгануу, ичи тарлык, кайгы толо болчу! Алардын ичиндеги турмуш чектөө жана тыюудан, тамак-аштан үнөмдөө аракетинен, кир жуу жана үй тазалоодон, ушакчылардын тилин басуу далалатынан тургансыйт. Ал эми өмүр бою кылчактай берүү деген залим өкүмдардын кол алдында жашоого барабар.

Адамдардын сүйлөшкөндөрү, алардын үнү, атүгүл, көз караштары сырдуу, токтоо болуп калат. Табигый болсо да жөндөм менен умтулуусунун бүт сактык үчүн тыйылып турат. Менин баамымда, ошондуктан жанагы тамдарда турган адамдардын өз үйлөрүндө чычкандан бетер тынч, из калтырбай, караңгыда эч нерсе менен иши жок жөрмөлөп бейпил жашагысы келет. Беймаани жана коромжол коротуунун белгиси болгон короолордун артында көбөйүп жаткан күл менен какырдан додолор гана бул жерде дагы эле жашоо жүрүп жатканын көргөзүп турду. Бейшемби күндөрү «Жапалактар тобунда» бий уюштурулчу, ошондо көчөлөр бир аз жанданып, тигил же бул жерде терезелерде түн ортосуна чейин жарык жана берчи. Бирок эртеси кечинде шаар кайрадан караңгыга батчы.

«Жапалак» аттууларга кошулбай коюп, мен ишемби күндөрү өрт өчүрүүчүлөрдүн жайына бийлегени барам деп

тайманбас чечим чыгардым. Абышкаларга бул оюму айтпай эле коюш керегин мен түшүнүп эле турдум. Чоң атам бийлерди дегеле жактырчы эмес, ошондуктан ал эгер мен бара турган болсом, анда бизге таанымал кишилер жүргөн масон залына эле түз жөнө демек. Ал эми менин оюмча, дал ошол бизге таанымал кишилерди мен ансыз деле өтө көп көрүп жүрөм.

Менин жатакана бөлмөм биринчи кабатта жайгашкан, ошондуктан мен ал жерде сабагымды да окугандыктан очок коюлган. Ишемби күндөрү мен бөлмөмө эртерээк кетип, жаңы көйнөгүмдү кийип, таза жаканы тагынып, сый сарпайымды кийинчимин. Анан бардыгы тынчып, чоң атам менен чоң апам уктагандан кийин, терезени ачып, сыртка чыкчымын да, короодон уурданып өтчүмүн. Өзүбүздүкүлөрдү биринчи жолу алдаганда мен өзүмдү бир аз оңтойсуз сездим, экинчи жолу деле ошондой болду, бирок кийинчерээк эч нерсени ойлоп деле койгон жокмун.

Өрт өчүрүүчүлөрдөгү бий жөнүндө мен апта бою кыялданып чыктым. Ал жерден мен жайында Ванникине барып жүргөндөргө жолуктум. Кээде Уилберден келген чехтер көрүнчү, кээде Бисмарктан жүк ташуучу от арабада келген немис балдар учурачы. Тони, Лена, Тина, үч чех Мария жана кир жууган жайдын даниялык кыздары бир да ишемби күндү келбей койчу эмес.

Даниялык төрт кыз кир жууган жайдын артындагы үйдө ээси жана анын аялы менен жашачы; там дайыма кир кургатчы чоң бактын арасында турчу. Кир жууган жайдын ээси ак көңүл жана акылман карыя болчу, ал жардамчыларына жакшы төлөп, аларды бапестеп, жашоо шарты үйүндөгүдөй болсун деп камкордук көрчү. Бир күнү ал мага айтып берген: апасына жардамга жарап калган кезинде ал дал ушундай курактагы кызынан айрылган, ошондон бери ал эптеп жоготуусун толуктап жүрөт имиш. Жайкысын ал тизесине гезитин жайып алып, кечке чейин кир жууган жайдын алдын-

дагы көчөдө отурчу да, килейген ачык терезеден кыздары кирлерди тасмалдап, дания тилинде кобурашып жатканын байкап турчу. Көчөдөн чаңызкыган ак тоз деле, бостондогу өсүмдүктүн баарын солуткан керимселдин соккулары деле аны эч айныта алган жок. Канткенде дайыма турмушка ыраазы болосуң деген сырды таап алгансып, анын өңү дайыма жылмайганы жылмайган. Эртең менен, кечкисин ал солкулдак арабада Блек-Хоокту аралап, жаңы тасмалданган кир-кокту таратып берип, жуула элегин кабы менен чогултуп, аларды көбүргөн самынга малып, күнгө жип менен илип коюу үчүн салып кетчи. Анын жардамчылары бийлегенде да тасмалдоо тактасында иш кылгандагыдай, тепшинин үстүнө туруп алып жука кир-коктуу жууп жаткандагыдай сулуу боло алчы эмес: алардын жеңи түрүлгөн аппак колдору менен моюндары жаркылдачы, беттери ит мурундан да кыпкызыл болчу, ал эми ысык жана буудан нымдалган алтын чачтары кулактарынын тегерегине шакектей түрүлүп калчы. Алар иңглис тилин алигиче түзүктөп үйрөнө албай коюшту: алар Тони менен Ленадай намыскөй эмес болчу, алар турмушуна бир топ эле ыраазы баёо, ак көңүл кыздар эле. Алар менен бийлегенде Иенсен мырзанын багындагы розмаринге жуулган таза, эмеле тасмалданган ич кийимдин жыты сезилчи.

Өрт өчүрүүчүлөрдүн залындагы бийде дайыма кыздар жетишсиз эле, бирок жигиттер негизинен Лена жана Тони менен бийлегенге умтулчу. Лена жеңил, бир аз ыкшоолук менен айланчы, көбүнчө анын колдору бийлеген жигиттин ийиндерин обондун ыргагына жараша акырын ургулап турчу. Сүйлөшсө ал жылмайып койчу, бирок чанда гана жооп берчи. Наама бир аз анын уйкусун келтиргенсичи да, анын гүлгө окшош көкмөк көздөрү узун кирпичтеринин астынан уйку сурагансып, ишенген өңдүү тиктечи. Үшкүрүнгөндө андан кургак жыпардын аңкыган жыты тарачы. Эгер Лена менен «Үйүм, куттуу үйүм» обонуна кошулуп бийлеп калсаңыз, сизди деңиздин толкундары чайпап койгондой сезилчи. Ал

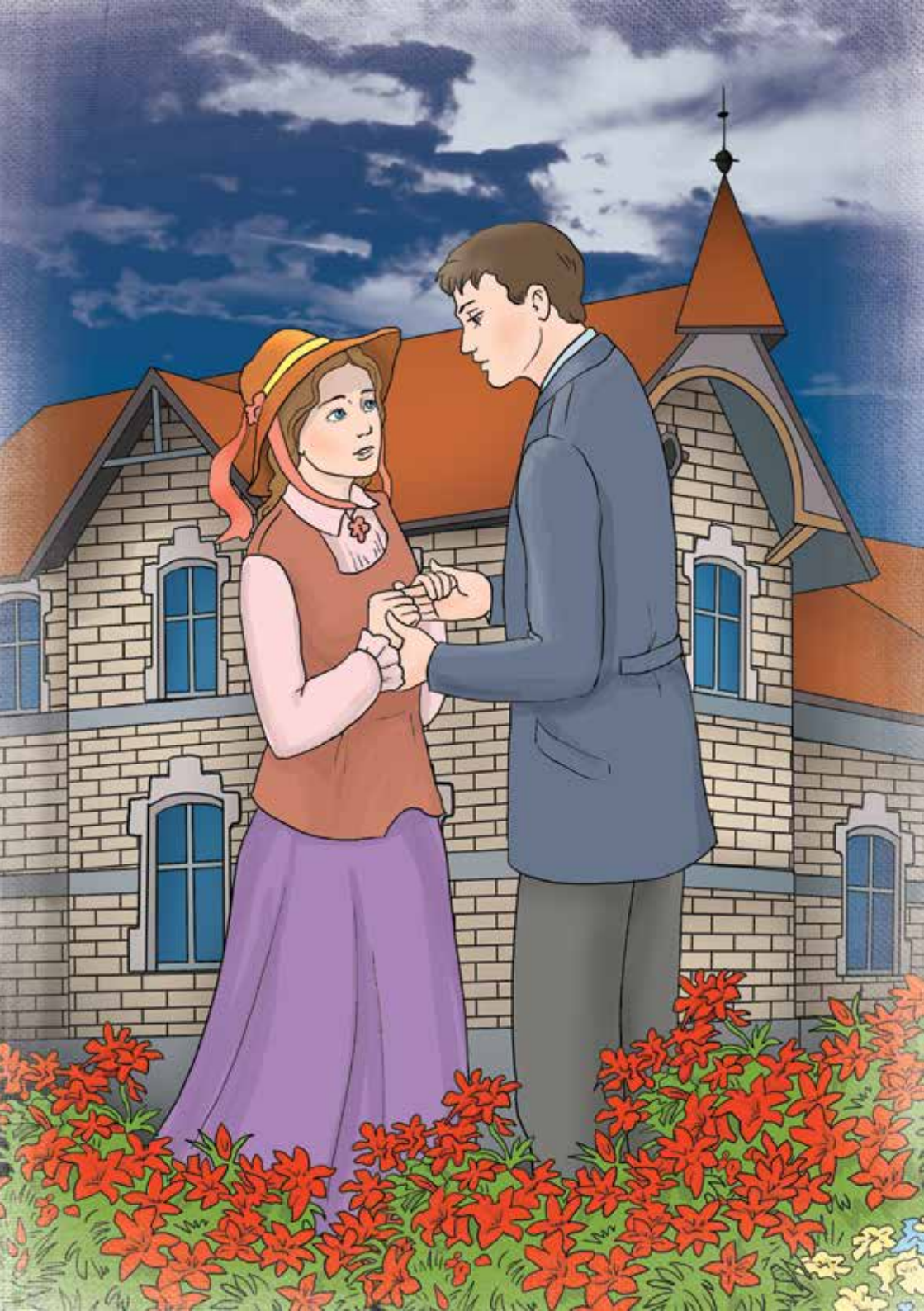
ар бир бийди вальс катары бийлечи, дайыма эле бир бий, ал туулган жерге эч кыйшаюусуз кайтууга буйруган вальс эле. Тез арада эле сизди аптаптын дүмүктүргөн тынч чак түшүндөгүдөй кабатырлык каптачы.

Эгерде сиз Тони менен залдын ортосунда бийлесениз, анда сиз эч жакка кайтып келбейт элеңиз. Сиз дайыма жаңы окуяларды издеп жөнөмөксүз. Аны менен мен шотландия бийлерин бийлегенди жакшы көрчүмүн; Тониде ушунчалык от менен жандуулук бар болчу, ал дайыма жаңы кадам, жаңы бурулуштарды ойлоп тапчы. Ал мени ыргакка жараша бийлеп, нааманын кызуу мукамы менен жарышканды үйрөттү. Ооба, эгер картаң Шимерда мырза ирелдин бутагынын аяктаган жерине чейин жөнөбөй, Нью-Йоркто калып, кыягында ойноп жанын бакканда, Антонианын тагдыры канчалык башкача болмок!

Жүргүнчүлөр от арабасынын жолчусу Ларри Донован менен, биз ошондо айтмакчы, аялдардын артынан көп чуркаган сыланкороз менен бийлеш үчүн Тони көп келчи. Гарднер айымдын кара бакмал кийим-кечесине так окшоштуруп тиккен чий бакмал көйнөгү менен ал бир жолу бийге келгенде, жаш жигиттердин баары аны канчалык суктанып караганы алигиче менин эсимде турат. Ал бийлеп жатканда абдан сулуу болчу, көздөрү жайнап жоодурап, илептери бир аз ачылуу эле. Анан демейдеги кара тору бетинен кан тамганы эч жоголчу эмес.

Бир жолу Донован жок болгондо, Антониа бийге норвегиялык Анна жана анын жигити менен келген, ошол түнү Тонини үйүнө мен жеткиргем. Биз көчөдөн сагаса талдар менен далдаланган Каттерлердин короосуна барып токтогондо, мен ага коштошоордо мени өөп коюшу керектигин айттым.

– Өппөй анан, Жим, – бир пастан кийин ал артына кетенчиктеп, кыжыры менен шыбырады. – Сага мине болду, Жим? Сен мени минтип өпкөнгө кантип батындың? Чоң апаңа айттам!

– Ал эми Лена Лингард мага өптүрө берет, – дедим мен. – Бирок мен сени көбүрөөк сүйөм.

– Сен Лена менен өбүшөсүңбү? – деп кыйкырып жиберди Тони. – Эгер ал сени менен антип тамашалашса, мен анын эки көзүн тең чукуп коём!

Ал мени кайрадан колуман алып, биз экөөбүз дарбазадан чыктык да, кыябандан нары-бери баса баштадык.

– Жим, акылыңан айнып, биердеги балдарга окшоп калба! Сен биерде көпкө калбашың керек, алар өмүр бою биртике акчасын таап, шакабаларын айтып жүрө берсин. Сен окуганы барып, көп нерсеге жетишиң керек. Мен сени менен аябай сыймыктанам. Болгону тиги швед кыздар менен бирдеке кылып ийбе.

– Мен алардын бирин деле ойлобойм, сени гана ойлойм, – дедим мен. – Ал эми сен мени өмүр бою кичинекей деп ойлойт окшойсуң.

Тони күлүп жиберип, мени кучактады.

– Мүмкүн, бирок мага ошо кичинекей бала иттей жагат! Мени каалашыңча сүйө бер, бирок эгер Лена менен жүргөнүңдү көрсөм, мен дароо чоң апаңа барам, муну бөркүндөй көрө бер! Лена жакшы кыз... Бирок билесиң го, ал ээрчиме. Анысын ал эч тыя албай жүрөт. Анын мүнөзү ушундай.

Тони чындап эле мени менен сыймыктанып жүрсө керек, бирок сагаса талдардын арасынан чыгып, артыман Каттерлердин дарбазасын акырын жапканда мен кандай сыймыктандым, башымы кандай бийик көтөрдүм. Мен анын татынакай, жандуу келбетин, анын назик колдорун эстеп жаттым. Ооба, ал дагы эле менин ишенимдүү жаным болчу, ошондой эле менин Антониам болчу! Көчөдө келе жатып мен тигил тымтырс каран үйлөрдү жийиркенип тиктедим, ушул дубалдардын аркасында кандай гана дөөпүрөс жаш жигиттер уктап жатат деп ойлодум. Ал эми мен али боз улан болсом да, кандай кыздардан чыныгы аялдар чыгаарын түшүнүп калдым, анан өзүм чоңойгондо, алардан коркпойм.

Бийден кийин биздин тынч үйгө кайткым келбей койду, ошентип мен көпкө уктай албай койдум. Бирок таң атаарда мен сонун түш көрдүм: мына биз Тони экөөбүз кайрадан чарбадабыз, анан мурункудай эле үймөк чөптөн сыйгала-нып түшүп жүрөбүз, бирде саргарган саман жантайма менен улам бийик чыгабыз, бирде борпоң топон үймөккө ылдыйынан түшөбүз.

Дагы бир түшүм, улам бири-бирине окшош, күнүгө түнкүсүн кирет. Мен жыйналган талаадамын, тегерегим бүт үймөктөр, мен болсо алардын бирине сүйөнүп алгам. Паялардын үстүнөн мени карай Лена Лингард жылаңайлак, кыска этекчен келе жатат, колунда орогу бар; анын бети-башы бүт шооладай кызыл, айланасы дагы бүт кызарат. Ал менин жаныма отуруп, акырын үшкүрүнөт да, анан минтет:

– Мына, бардыгы кетти, эми каалашыбызча өбүшө берсек болот!

Мен дал ушундай түштү Антониа жөнүндө көрсөм деп тилечимин, Лена жөнүндө эмес, бирок андай түшүмө кирбеди.

13

*Б*ир күнү мен чоң апамдын көздөрү ыйлагансып калганын көрдүм. Ал бутун зорго кыймылдатып жүргөнсүдү, мен сабагымды жазган жозудан тура калдым да, ал сыркоолоп калган жокпу, менден жардам керекпи, – деп сурап келдим.

– Жок, Жим, рахмат. Мен кападармын, бирок ден соолугум, кудайга шүгүр, ордунда эле. Сөөктөрүм эле бир аз эскирбесе, – деп кошумчалады ал кайгылуу.

Мен эмне кылаарымды билбей турдум.

– Анда минеге капалуусуз, чоң апа? Мүмкүн, чоң атам акчага байланыштуу бирдеме болгондур? – деп сурадым мен.

– Жок, акчанын буга тиешеси жок. Ошо акчада эле болсо кана? Жөн эле мен бир ушак уктум. Мени эртедир-кечтир барын угат деп ойлоп койсоң болбойт беле?

Ал жумшак отургучка отурду да, этеги менен бетин жаап, шолоктоп ыйлап жиберди.

– Жимми, – деп кобуранды ал. – Мен билип эле жүрчүмүн, карыяларга неберелерин тарбиялоо оор иш. Бирок эми ушундай болуп калды, бизден башка сени бага турган эч ким жок.

Мен аны кучактадым. Анын ыйлаганына чыдай албай койдум.

– Мине деп атасыз, апаке? Өрт өчүрүүчүлөрдөгү бийлегенимби?

Ал башын ийкеди.

– Уурданып барганым үчүн кечирип коюңуз. Бирок бийлердин минеси жаман, мен деле жаман эчтеке кылган жокмун го. Мага чарбадагы кыздар жагат, мен алар менен бий-легенди жакшы көрөм. Болгону ошол эле.

– Бирок, балам, карыяларды алдаган болбойт да, ансыз деле бизди күнөөлөп атышат. Сени жаман тарбиялап койдунар деп атат, биз үчүн бу уят эмеспи?

– Мен жөнүндө мине десе айта беришсин, бирок сизди бу капаландырса, анда мен токтотуп коёюн. Мындан нары мен өрт өчүрүүчүлөргө барбайм.

Албетте, мен сөзүмө турдум, бирок ошол жаздын айлары мага өтө кызыксыз болду. Кечкисин карыялар менен үйдө отуруп, биз мектепте окубаган латын тилин жаттадым. Мен жайы менен даярданып, күзүндө кошумча имтиканы жок эле университетке өтөйүн деп чечтим. Менин Блек-Хооктон мүмкүн болушунча тезирээк кетким келди.

Баамымда, мен сыйлабаган кишилер тарабынан сын деле кыжырымды кайната баштады. Жазында күн сайын мен зериге бердим, зериге бердим, акыры баягы телеграфист же чымчыктары бар тамеки сатуучуга барып, ошол жерден убакыт өткөрө турган болдум. Нина Харлиң үчүн май айынын себетин мен кандай коңур кубаныч менен ырастаганым алигиче эсимде. Терезесинде башкалардыкынан көбүрөөк гүлү бар немис кемпирден мен гүл сатып алдым, анан кечке

чейин кичинекей тор себетти жасалгалап отурдум. Караңгы кирип, асманда жаңырган ай көрүнгөндө мен белегимди алып, Харлиндердин эшигине акырын бардым да, салт боюнча коңгуроосун басып коюп, качып кеттим. Мажүрүм талдан жасалган кашаанын артынан Нинанын зор кубанычын угуп, мен курсант боло түштүм.

Ошол тынч, жылуу кечтери мен Френсис менен үйгө кайтмак болуп шаарда көпкө кармалып калып жаттым да, ага өз ойлорумду айтып, сабактарым жөнүндө баяндап берип жүрдүм. Бир жолу Френсис Харлиң айымдын мага анчалык деле жини келбегенин айтып берди.

– Менимче, апам башка энелерден айырмаланып өтө боорукер. Бирок ал Антониага аябай капа, анан эмнеге сен биздин чөйрөдөн эмес, Тина, Лена сыяктуу кыздарды көбүрөөк жактырганыңды түшүнбөй жүрөт.

– Сиз өзүңүз түшүнөсүзбү? – деп тике сурадым мен.

Френсис күлүп жиберди.

– Билсем керек. Сен аларды талаадан бери тааныйсың, ошондуктан ошолор тараптасың, антпей коё албайсың. Бир жагынан сен өзүңүн теңтуштарыңа караганда улуураак көрүнөсүң. Апам сенин мектепти бүткөнүңү, чоң максаттарың бар экениңи көрүп дароо өз оюн өзгөртөт болуш керек дейм.

– Эгер сиз боз улан болгонуңузда, сиз деле «жапалактарга» кошулбайт элеңиз. Сиз мендей кылмаксыз.

Френсис башын чайкады:

– Мүмкүн туура, мүмкүн жок. Менимче, тигил чарбадагы кыздар жөнүндө мен сага караганда жакшы билет болушум керек. Сен аларды өтө эле көкөлөтүп иесиң. Сенин кемчилигиң эле зарынчылсың. Билесиңби, апам силердин бүтүрүү салтанатыңарга барган атат. Жакында эле ал менден сенин кебиң мине жөнүндө болоорун сураган. Ал сенин иштериң оңунан эле болсо экен дейт.

Бүтүрүү кечесинде сүйлөй турган сөзүм мага абдан жакчы. Акыркы маалда үйрөнгөн көптөгөн нерселеримди мен

анда кызуу баяндагам. Харлиң айым бүтүрүү кечебизде Шаардык театрда чындап эле болду, мен өз кебимди айтып бүткүчө аны эле тиктеп турдум. Ал өзүнүн акылдуу, көрөгөч көздөрүн менден албай карап отурду. Анан ал диплом алгандан кийин биз чогулган арткы бөлмөгө баш багып, мага жакын келди да, чын жүрөгүнөн куттуктады:

– Сен мени абдан таңгалдырдың, Жим. Мен сени мындайча сүйлөйт деп ойлогон эмесмин. Китептен эмес, бүт ойлорунду өзүңөн айттың.

Мектепти бүтүргөнүмө байланыштуу бүт белектеримдин арасында Харлиң айым берген сабына менин атым жазылуу жибек саябан да бар болчу.

Театрдан мен жалгыз кайтып келе жаттым. Усулдук чиркөөгө теңелгенде алдыдан үч ак сөлөкөттү байкадым; кыздар июндун жоодураган көктөмүнүн арасынан ай жарыгын чачыратып жаткан бариктүү зараңдын алдында сейилдеп жүрүптүр. Лена, Тони жана Анна Хансен мени күтүп турушкан экен, алар түз эле мени карай чуркашты.

– Оо, Жимми, сен укмуштай сүйлөдүң! – Тони адаттагыдай эле толкунданганынан демигип алыптыр. – Биерде бир да жактоочу мындай сөздөрдү таппайт. Чоң атаңа мен так ушинтип айттым. Сага ал өзү айта албайт да, бирок бизге айтты, өзү да сенден мындайды күтпөгөнүн айтып берди. Кыздар, чынбы?

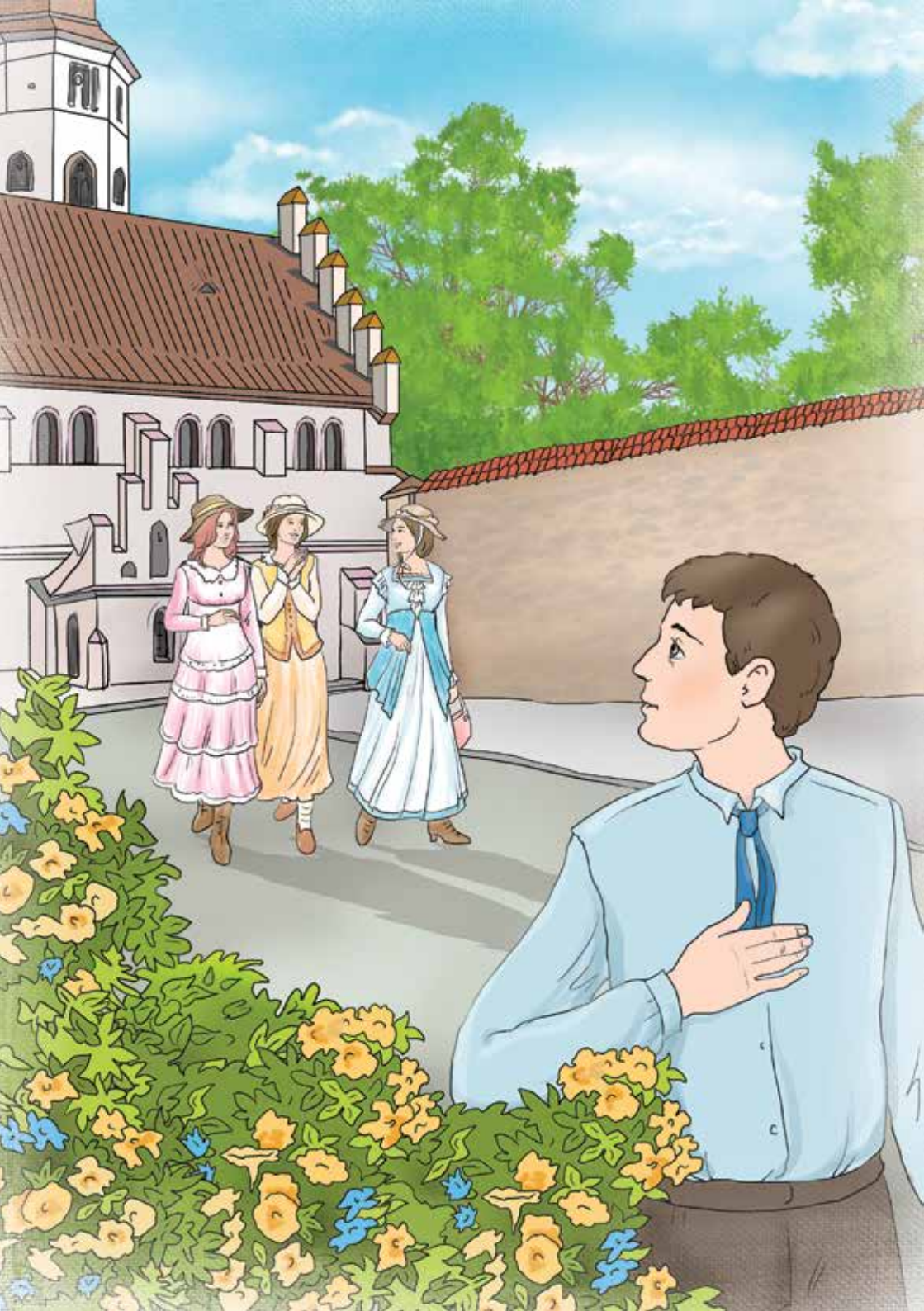
Лена кыры менен мага келип, кылыктанып шыбырады:

– Сен минеги мындай сүрдүү болдуң? Мен сени коркуп атса керек дедим. Сенин сүйлөгөн сөзүңү унутуп калат экен деп корктум.

Анна бир аз ичи ачышкансып сүйлөдү.

– Сен бактылуу экенсиң, Жим, карачы, канча жакшы оюң бар, сен аларды айта аласың. Билесиңби, менин деле мектепте окугум келчи.

– Мен болсо улам эле атам сени укса болмок эле деп ойлоп отурдум, Жим! – Антониа сарпайымын өңүрүн кармала-

ды. – Сен сүйлөп атканда, минегедир улам эле атамы эстей бердим.

– Ал эми мен болсо, Тони, сүйлөй турган сөзүмү даярдап атканда, сенин атаңы ойлой бердим, – дедим мен. – Мен ушу сөзүмү атаңа арнадым.

Тони мени бекем кучактады, анын татынакай бетинен көз жашы чууруп кетти.

Алар кетип бара жатканда алардын артынан тиктеп турдум, кыздардын сөлөкөтү бара-бара караңгыга сиңип жоголду. Ошондон кийин бир да ийгилик менин дилимди ушунчалык козгогон эмес.

14

Түтүрүү кечеси өткөн күндүн эртеси мени эч ким алаксытпасын деп үстүдөгү бош бөлмөгө жозу менен китептеримди ташып чыктым да, окууга катуу кириштим. Жайы менен тригонометриянын бир жылдык сабагын жаттап чыктым да, өзүмчө Вергилийди баштадым. Күнүгө эртең менен күн нуру толо бөлмөнү кадамдарым менен өлчөп, алыстагы дайранын тик жээктерин жана дөбөлүү жарык жайыттарына көз чаптырып «Энеидадан» узун үзүндүлөрүн жаттадым, саптарын катуу үн чыгара окудум.

Кечкисин Харлиндердин тамынын жанынан өтүп бара жатканда, Харлиң айым мени өзүнүн пианинодо ойногонун угууга чакырып калчы. Ал Чарлини сагынгандыгын, эркек баланын жүзүн карап туруу ага бир ырахат экендигин айтчы. Чоң атам менен чоң апам мени өтө жаш, университетке барганга али эртелик кылат деп күмөн санай баштаганда, Харлиң айым мен үчүн кызуу талашчы. Чоң атам анын пикирин өтө сыйлагандыктан, ал ага каршы чыкпайт го деп мен терең ишенчимин.

Ошол жайда мен бир күн гана эс алууга үлгүрдүм. Июль айы болчу. Ишемби күнү шаардан Антониага жолуктум да, андан алар Лена жана Тина болуп Анна Хансенди кошуп алып, суунун боюна бүлдүркөн тергени бара турганын айтты, бүлдүркөн гүлдөп калган экен, Анна андан шарап жасамак экен.

– Анна бизди аякка Маршаллдын буйрутмаларын ташып жеткирген арабасы менен алып барып коёт, биз даамдуу тамактардан ала барып, аерде эс алабыз. Биз эч кимди албай, өзүбүз эле барабыз. Жүрү, биз менен, Жим! Мурдагыдай болот да!

Мен бир паска ойлонуп калдым.

– Силерге тоскоолдук болбосом, анда кеттик.

Базар күнү таң азандан ойгондум да, шалбаадагы бийик өскөн чөп шүүдүрүмдөн салмактанып турган кезде шаардан чыктым. Талаа гүлдөрүнүн жайкы жайнап турган маалы эле. Жолдун кумдак четинде кызгылт айры гүлдөр сороюп, ар жерлерде тобурчак гүл менен кызыл гүлкайырлар көрүнүп турду. Зым кашаанын ичиндеги бийик чөптүн арасынан мен аймактын ушул бөлүгүндө сейрек учуроочу жалындаган саргыч кызыл сүттикенди көрдүм. Жолдон чыгып мен дайыма жайында мал оттоп койчу жайытты аралап түз жөнөдүм; талаада жыл сайын өсүп турган жылдыз гүлү азыр Букара килемине окшоп кочкул кызыл бакмал өңдүү жерге төшөлүп жылды. Ошол жекшемби күнү айлана бүт ээн болчу, эч жерде эч ким жок, торгойлор эле сайрайт; жер болсо бир аз көтөрүлүп, мага жакындагысы келгенсыйт.

Дайра жайкыдагыдай эмес кириптир, аны биздин жерден батыштагы нөшөр ташкындатып жаткан экен. Мен көпүрөдөн өтүм да, токойлуу жээкти бойлоп агымга каршы өйдө жакка чыгып, кызыл бадалдардын арасындагы жапан жүзүм менен курчалган, далдаланып чечингенге жаранган жакшынакай жерге жөнөдүм. Мен сууда сүзмөк болуп, кийим-кечемди чечине баштадым. Кыздар келгиче чөмүлүп алайын дедим. Бул жерден кеткенден кийин ушул сууну аб-

дан сагынам деген ой башыма биринчи жолу келип отурат. Кырчын талдар жана теректин жаш бутактары өскөн таза, ак кумдуу сайроондору эч кимдин жери эмес сыяктуу эле, ошол жакында пайда болгон өзүнчө бир дүйнө бизге Блек-Хооктун балдарына карачы. Биз Чарли Харлиң экөөбүз ушул жердин бадалдарында көп жолу аңчылык кылып, кулаган талдардын үстүнөн балык улап жүрдүк, ошондуктан мен дайранын ар бир ийилишин жатка билчимин, жээктин ар бир кашатын, ар бир ойдуңун досумдай кабыл алчымын.

Сүзүп бүтүп сууда жай чайкалып жаттым эле, ошол малда көпүрөдөгү аттын түрсүлү менен дөңгөлөктөрдүн кыйчылдаганы угулду. Мен агым менен ылдый сүзүп барып, ачык араба көпүрөнүн ортосуна жеткенде кыздарды чакырдым. Алар аттарын токтотту, артында отургандар өйдө болуп, курдаштарынын ийинине таянды да, мени кунт коё карап жатышты. Үстү жакта арабада үйүлүп алып, сууга тойгондон кийин жаңгелден чыга калып кулактарын түргөн эликтер сыңары жоодураган көздөрү мага тигилген кыздар абдан сулуу көрүндү. Көпүрөдөн алыс эмес жерден суунун түбүн таап турдум да, аларга кол булгаладым.

– Кандай гана сулуусуңар! – деп кыйкырдым мен.

– Сен дагы! – деп чогуу жооп кайтарды алар, анан каткырып күлүштү. Анна Хансен ооздукту коё берди эле, алар нары жөнөдү, мен болсо имерилип сүзүп отуруп, кайрадан сыйынтыма келдим да, суунун үстүнөн ийилип турган кара жыгачтын түбүндөгү жээкке чыктым. Күнгө курганып алып шашпай кийиндим: жүзүмдүн жалбырактарынын арасынан күндүн нуру шайыр жетип келген жашыл жайдан менин кетким келбей койду, ал эми бутактарын түз эле сууга малган тартайган кара жыгачтын үстүнөн тоңкулдактын үнү катуу угулуп жатты. Кайра көпүрөгө бара жатып мен солуп калган суунун башынан мезгил-мезгили менен түрпүлүү майда аки таштан каңтарып чыгарып алып, аларды колум менен майдалай бердим.

Көлөкөдө байланган Маршаллдын аттарына жеткенимче, кыздар себеттерин алып куурайлардын арасындагы кумдардан буйтаган чыгыш тараптагы жолу менен ылдый түшүп кетишиптир. Мен алардын бири-бирин чакырып кыйкырышканын уктум. Бүлдүркөн көлөкөлүү кычыктарды жактырбайт, ал ылдый жакта, суунун боюндагы ысык кумдун үстүндө өсөт; ал жерде анын тамырлары дайыма нымдуу болуп турат, ал эми чокулары күнгө какталат. Ошол жайында бүлдүркөн обу жок карк болуп жана жайнап өскөн.

Мал таптаган чыйыр менен калың бадалдарды аралап отуруп тик жардын кырына токтодум. Жазгы киргин суу жээктин кыйла жерин шыпырып кетиптир, ал эми бүлдүркөн ошол жараатты жаап, гүлдөгөн тектирче болуп сууну карай түшүп туруптур. Мен гүл үзгөн жокмун. Аптаптын жымжыргы мени уйкуга тартып, ток пейилдикке түртүп жатты. Жапайы аарылардын катуу, бир өңчөй уңулдаганы менен ылдыйдагы суунун шайыр шарпасынан башка эч нерсе угулчу эмес. Кайсыл суу минтип шаркырап жатат деп мен жардан эңкейип карадым, көрсө, дайранын киргилт башатынан узун сайроон менен ажыратылган тунук агым кум менен шагыл аралап агып жатыптыр. Ал жактагы жээкте бүлдүркөндөрдүн үйүлгөн жеринде Антониа жалгыз отуруптур. Дабышымы уга коюп Антониа өйдө карады да жылмайымыш этти, бирок мен анын ыйлап отурганын байкап калдым. Заматта ылдый сыйгаланып түштүм да, анын жанына жылуу кумга отура коюп, эмне болгонун сурадым.

– Бу гүлдөрдүн аңкыганын жыттап, мекеними эстей койдум, Жим, – деп жай сүйлөдү ал. – Үйүбүздө гүл иттей көп болчу. Алар короодо эле өсө берчү, ошондо атам гүлдөрдүн түбүнө эле орундук менен жозуну орнотуп салган. Жайкысын гүл ачкан маалда ал тромбондо ойногон досу менен ошоерде отурганды жакшы көрчү. Кичинекей кезимде мен дайыма алар минени сүйлөшүп атканын укмакка жанына бара берчимин. Кызыктай немелерди сүйлөшчү! Биерде андайды сүйлөшпөйт экен.

– Минени сүйлөшчү эле? – деп сурадым мен.

Ал үшкүрүнүп башын чайкады.

– Ардемени! Наама, токой, кудай, жаштыгы жөнүндө, – бир маалда Антониа мага бурулуп, көздөрүмө тигилди. – Кулак салчы, Жимми, мүмкүн, атамын жаны азыр тиги үйдөдүр?

Мен ага баягыда Шимерда мырза өлдү деп чоң атам менен чоң апам мени жалгыз калтырып, өздөрү алардыкына кетип калган кышкы түнү анын атасынын жаны биздин үйдө жүргөнүн сезгенимди айтып бердим. Адамдын жаны мекенине кайтат, ошондуктан мен азыр дагы анын атасынын мүрзөсүнүн алдынан өтүп бара жатканда, ал азыр өз талаа жана токойлорун кыдырып жүрөт деп элестеткенимди да Антониага айтып бердим.

Мен Антониадан башка эч кимден ушунчалык таза, ишенчээк көздөрүн көрө элекмин; алар эч жашырбай сүйүү менен ишенимди таратып жатты.

– Минеге сен муну мага мурда айткан жоксуң? Менин көңүлүм тынчыраак болот эле, – бир аз унчукпай отуруп, ал улантты. – Билесиңби, Жим, атам менен апам экөө эки башка. Атам апама үйлөнбөй койсо деле болмок, ошол үйлөнгөнү үчүн ал бүт бир туугандары менен таарынышып кеткен. Мен тиякта үйүбүздө карыялардын бу жөнүндө кеп кылып жатканын уккам. Апама акча берип, ага үйлөнбөй эле кутулуп алса болмок деп айтышчы. Бирок атам апаман улуу, ошондуктан боорукер болчу, ал андайга баралмак эмес. Атам апасы менен жашачы экен, ал эми апам болсо кедей болгондуктан аларга келип жардам берчи экен. Атам ага үйлөнгөндөн кийин чоң апам аларды босогосун да аттатпаптыр. Мен чоң апамын үйүндө бир гана жолу болгом, аны көмгөндө. Кызык бекен?

Ал айтып берген учурда мен ысык кумдун үстүнө жатып, бүлдүркөндүн чатырга окшош жалпак жалбырактары аркылуу көк асманды тиктедим. Зыңылдаган аарылар өз обонун созгону угулуп турду, бирок алар күн тарапта, гүлдөрдүн

үстүндө калып, жалбырактардын көлөкөсүнө түшкөн жок. Ошол күнү Антониа мен үчүн баягы секелек кезинде Шимерда мырза менен чогуу келип жүргөндөй көрүндү.

– Тони! Бир күнү мен мекениңе барып, сен чоңойгон шаарды издеп табам. Сен аны жакшы тааныйсыңбы?

– Билесиңби, Жим, – деди ал тике карап. – Эгерде мен аерге караңгы түнү барып калсам, ошондо да мен жолду каерге кааласаң, атүгүл коңшу шаарга, андан нары сууну бойлоп чоң апам жашаган жерге чейин тапмакмын. Буттарым токойдогу чыйырлардын, чалына турган тамырлардын бүт өздөрү эле эстейт. Мен туулган жерими эч качан унутпайм.

Үстү жактагы бутактар шытырады, анан жардын кырынан Лена Лингарддын өңү көрүндү.

– Эй, жалкоолор! – деп кыйкырды ал. – Биерде бүлдүркөн жайнап турса, силер кумга жатып алдыңарбы? Биз силерди чакырганды уккан жоксуңарбы?

Менин түшүмдөгүдөй болуп бети кызарып ал жардан эңкейди да биздин гүлдөгөн тамдарыбызды буза баштады. Анын ушунчалык тырышчаактыгын биринчи жолу көрүшүм, ал демигип да алыптыр, ал эми үстүңкү толук эрининен тер тамчылай баштады. Мен тура калып, жар үстүнө чуркап чыктым.

Чак түш болуп, аптап каптаганда чакан эмен менен кызылдардын жалбырактары оролуп, ич жагындагы күмүш бутактарын көрсөтүп, солугансып шылкыйды. Мен тамакашыбыз салынган себетти эң тынч күндөрү да шамал согуп турган бор аскалардын бирөөсүнүн чокусуна чыгарып койдум. Жапендес, кыйшык эмендердин жалпак башы чөптүн үстүнө бир аз көлөкөсүн жайып турду. Төмөндө дайранын ийилгени көрүнүп жатты. Бак-дарактын арасына бекинген Блек-Хоок, андан наркы өрөөн кичине өңгү-дөңгү болуп барып, асманга кошулуп кете берди. Биз, жада калса, тааныш чарбалар менен жел тегирмендерин айырмалата алдык. Кыздар мага аталарынын чарбаларын көрсөтүп, канча жер

буудайга, канчасы жүгөрүгө берилгенин биринен өтө бири жарыша баяндады.

– Менин карыяларым, – деди Тина Содерболл. – Жыйырма акр жерге кара буудай эгишиптир. Аны тегирменге тартып, андан даамдуу нан жабылат. Атам кара буудай эккенден бери апам азыраак жерсий баштагансыды.

– Аның туура, биякка келгенден бери бүт башынан үйрөнүп көнүш керек болуп, апаларыбыз аябай кыйналды, – деп коштоду Лена. – Менин апам мурун шаарда жашачы экен. Чарбада иштегенди ал кеч үйрөнгөм дейт, алигиче көнө албай жүрөт.

– Ооба, карыялардын көбү биерде бөтөн жерде абдан кыйналды, – ойго батып сүйлөдү Анна. – Чоң апам азыр алсырап калды, башы да улам ооруй берет. Ал каерде экенин деле унутуп калды, ал өз жери Норвегиядамын деп жүрөт. Ал апамы улам эле деңизге, балык базарга апарчы дей берет. Анан улам эле балык сурайт. Мен үйгө барган сайын ага бир балыктан, макрел же кызыл балыктан консерва ала барам.

– Үф, ысыкты карачы! – Лена эсинеди, ал ойлонбой туруп кийип алган бийик такалуу бут кийимин чече салып, бүлдүркөндөргө катуу чабуул салгандан кийин эс алып, эмен талдын түбүнө жата кетти.

– Бери келчи, Жим, сенин чачың кум болуп калыптыр, – деп чакырды ал мени, анан чачымы жай тере баштады.

Антониа аны түртүп жиберди.

– Минтип кумду чыгара албайсың, – деп катуу айтты ал; Тони мени чындап тытмалады, анан акырында жаагыма секин чаап койдү. – Экинчи кийбечи бу пайабзалаңы, Лена. Булар сага тар экен. Андан көрө мага аларды Юлька үчүн берчи.

– Ала бер, – деп ак көңүлдүк менен макул болду Лена, ак байпакчан буттарын этегинин астына жыйып. – Сен Юльканы толугу менен кийиндиресиң да, а? Ка-ап, атам чарба үчүн шаймандарды туура эмес алды да, болбосо мен да сиңдилериме көбүрөөк бирдеме апермекмин. Бирок биз

тиги оңбогур буурсун үчүн төлөп бүтпөсөк да, күзгө чейин мен Мериге баары бир үстүңкү кийимин аперем!

Иса пайгамбардын туулган күнүнө карата кийимдер арзандайт, ошондо алып бербейсиңби, – деди Тина.

– Мага айтып мине, – деп кошумчалады ал. – Үйдө менден башка деле алтоо бар, биринен өтө бири кичинекей. Бардыгы мени бай дейт, анткени аларга мен дайыма татынакай кийинип барам да, – ал ийнин куушуруп койду. – Бирок билесиңер го, мен оюнчуктарды жакшы көрөм. Ошон үчүн өзүмө оюнчук ала берем, меникилерге керегинен эмес.

– Түшүнөм сени, – деди Анна. – Биз биерге келгенде, мен кичинекей элем, биз ушунчалык жакырчылыкта жашадык, оюнчук жөнүндө деле ой жок болчу. Биз Норвегиядан кетээрде, мага белекке берген куурчагымы бузуп салышканда, өлө ыйлаганым эсимде. Бир бала кемеде келатканда сындырып койгон, мен ал баланы азыр да жек көрөм.

– Анткени менен сага да, мага да азыр тирүү куурчактар жетиштүү, аларды караганга үлгүрбөйсүң, – деп күлүмүш этти Лена.

– Ооба, ымыркайлар биринин артынан бири төрөлдү. Бирок мага алар жакшы. Мен аларды аябай жакшы көрчүмүн. Бир кезде анча каалабаган эң кичүүбүз азыр биздин сүймөнчүгүбүз.

Лена үшкүрүндү.

– Балдар жакшы эле го, эгер алар кышкысын төрөлбөсө. Биздикилер болсо баары эле так кышка туура келчи. Апам кантип чыдады экен, билбейм. Билесиңерби, кыздар, мине дегим келет? – ал бир маалда чечкиндүү отура калды. – Канча жылдан бери эски кепеде жашап аткан апамы өзүм менен ала кетейин деп атам. Эркектер эчтеке кылбайт. Жонни агам үйлөнгөн атат, ошон үчүн ал жаңы там салат экен, апам үчүн эмес, келинчеги үчүн. Томас айым айтат, жакында сен башка шаарга барып өз ишиңи баштасаң болот дейт. Эгер мен өзүмө өнөркана ачалбасам, анда бир бай оюнчуга турмушка чыгып алам!

– Тапкан экенсиң, – деп итиркейи кармады Аннанын. – Мен Селма Кронго окшоп мектепте сабак бергим келет. Ойлоп көрсөңөр! Селма скандинавиялык кыздардан биерде биринчи мугалим болот! Биз аны менен сыймыктанышыбыз керек!

Селма элпек кыз болчу, ошондуктан ага Тина, Ленанын жеңил-желпилиги жага берчи эмес, бирок тигил экөө тең ага суктанчы.

Тина чий калпагы менен желпинип, чөптүн үстүндө ойдолой баштады:

– Эгер мен андай жөндөмдүү болгондо, күнү-түнү китептен башымы албайт болчумун. Селма жөндөмдүү болуп өстү, атасы дагы аны окутту. Атасы өз жеринде бир чоң кызматтагы киши болуптур.

– Апамын атасы деле бир кызматта иштеген, – акырын сүйлөдү Лена. – Анан мине болду? Атамдын атасы деле жөндөмдүү болчу, болгону эч кимге баш ийчи эмес. Бир лапландиялыкка үйлөнүп алды, болду. Мына, ошон үчүн мен ушундаймын, лапландиялыктын каны тартып турат да.

– Лена, кандай? – деп таңгалдым мен. – Сенин чоң апаң чын эле лапландиялыкпы? Тери жамынып жүрчү беле?

– Мине жамынып жүргөнүн билбейм, бирок ал нак лапландиялык, ошон үчүн чоң атамдын туугандары иттей жинденген! Аны кызматы боюнча түндүккө жөнөткөндө чоң атам тигини сүйүп калган. Анан үйлөнүп алды!

– Мен болсо лапландиялык кыздар семиз, өңү суук, кытайларга окшоп жымшык көз дептирмин, – дедим мен.

– Балким, ошондойдур. Болгону лапландиялык кыздар бирдекеси менен өзүнө тартат окшойт. Апам айтат: түндүктө жашаган норвегиялыктар балдарын лапландиялык кыздар азгырып кетпесин деп дайыма коркот экен.

Кечке жуук ысык тарай баштаганда биз кашаттын жайык чокусунда «бурч» деген шайыр оюн ойнодук, жапендес бадалдар бизге бурч болуп берди. Лена улам бурчсуз калып жа-

тып, жадаганынан ойнобой койду. Күйүккөндө биз эс алганы боюбузду чөпкө таштадык.

– Жим, – Антониа кыялга батты. – Биерге биринчи испандар кантип келгенин кыздарга айтып берчи, силер Чарли Харлиң экөөңөр бу тууралуу көп айтчы элеңер го. Мен өзүм айтып берип көргөм, бирок жарымысы эсимде калбаптыр.

Алар жапыз эмендин түбүнө отурду. Антониа бутакка жөлөнүп алды, калгандары анын жанына жамбаштады, мен болсо Коронадо*, анын Жети Алтын Шаарды издегени жөнүндө билгендеримди баяндай баштадым. Бизге мектепте Коронадо анчалык алыс түндүккө барбай, Канзастан эле артка тарткан деп түшүндүрүшкөн. Биз Чарли Харлиң экөөбүз болсок ал биздин дайрага чейин жеткен деп ишенчибиз. Блек-Хооктон түндүгүрөөктө жашаган бир дыйкан дың жерди айдап жатып абдан мыкты жасалган темир үзөңгүнү жана кынында испанча жазылган кылычты тапкан. Ал ошол табылгаларын Харлиң мырзага берген, берки аны үйүнө жеткирген. Биз Чарли экөөбүз аны жылтырата сүрүп койгонбуз, ал жайы менен Харлиң мырзанын идарасында жарашыктуу болуп илинип турду. Диндар Келли кылычта испан устанын ысмы менен кылыч жасалган Кордова шаарынын кыскача аты жазылганын тапты.

– Мен ал жазууну өз көзүм менен көрдүм, – деп мактанды Антониа. – Демек, мугалим эмес, Жим менен Чарлиники туура экен да.

Кыздар быдылдап талаша баштады. Испандарга мынча алыс келүүгө эмне түрткү болду? Ал кездерде биздин аймак кандай эле? Эмнеге Коронадо Испанияга өз падышасына, өз байлыгы жана көшкүлөрүнө кайтып кеткен жок? Буларды кыздарга түшүндүрө алган жокмун. Мен окуу китептериндеги: «Чөлдө жүрөгү жарылып өлгөн» дегенди гана билчимин.

* Франсиско Васкес де Коронадо (1510–1554) – Түндүк Американы изилдөөчү.

– Ал жалгыз эле ушинтип аяктаган эмес, – деп капалуу сүйлөдү Антониа, кыздар үшкүрүнүп ага макул болушту.

Биз алысты тиктеп, күндүн батышына суктанып отурдук. Тегеректеги тармал чөп оттой күйүп жаткансыды. Эмендердин кабыгы жездей кызарды. Дайранын кир суусу алтындай жаркырады. Агымдын ылдый жагындагы кумдак сайроондор айнектей жылтылдап, кырчын тал өскөн бадалдын арасында от чагылышып өрт чыккансып көрүндү. Айдарым биротоло басылды. Коктуда бактек капаланып наалып жатты, ал эми куурайдын арасында жапалак үнүлдөдү. Кыздар бири-бирине жабышып алып, тынч отурду. Күндүн узун манжалары кыздардын чачтарына тийип турду.

Бир убакта биз таңгалычтуу нерсени көрдүк: булуттар жоголду, күн алтынга бууланган сыңары тунук асманда батып бара жатты. Анан жалындаган тегеректин төмөнкү кыры дөбөнүн чокусуна такалганда, күндүн алдында бир килейген кара нерсенин карааны көрүндү. Биз бул эмне болуп кетти деп бутубузга тура калдык. Анан бир заматта түшүндүк. Тээ алыстагы белесте бир дыйкан талаанын ортосуна буурсунду калтырып коюптур. Күн дал ошонун артына баткан экен. Туурасынан жайылган жарык буурсундун көлөмүн чоңойтуп, күндүн тегерегинде ал саптарын, тишин, жыгачын, бүт майда-чуйдасына чейин чоктой кызарган түстө карайтып көрсөтүптүр. Кудум эле күндүн өңүндө сүрөт болуп тартылган килейген белги сыяктуу.

Биз аны карап шыбырашканча, көрүнгөн нерсе жоголо баштады; кайнаган топ улам ылдый түшүп, үстүңкү алоолонгон кыры жердин наркы бетине томолонуп кетти. Талаалар ошол замат карайып, асман кубара түштү, ал эми бирөөнүн талаага унутуп кеткен буурсуну кайра кибирей түштү да, биротоло байкалбай калды.

15

Августтун аягында Каттерлер бир нече күнгө Омахага кетти, ал эми Антониага үйдү карап тур дешти. Мурунку швед кызматчы кыз менен болгон чатактан кийин Уик Каттер аялын бир жакка эч кетире албай койду.

Алар кеткен күндүн эртеси Антониа биздикине келди. Чоң апам анын толкунданып кабатырланганын байкады.

– Бирдеме болдубу, Антониа? – деп сурады ал чочуркап.

– Ооба, Берден айым, мен түнү менен уктабай чыктым.

Ал бир аз ойлонуп туруп, анан айтып берди: кетээрдin алдында Каттер мырза кызыктай бир нерсе кылыптыр. Ал күмүштөрүн бүт бир себетке чогултуп, Антонианын жаткан жерине бекитип койду, баа жеткис деп ошол эле жерге бир куту кагаздарын катты. Алар жокто түнкүсүн эч жакка кетпейт, кеч кайтпайт деп ал Антониадан убадасын алды. Курдаштарынан бирөө-жарымды түнөгөнү чакыруусуна катуу тыюу салды. Коркпой эле койсун деди, анткени ал жакында эле алдыңкы эшикке жаңы кулпу салган.

Каттер ушул майда-чуйдаларга өтө басым жасады, эми Антониа үйдө жалгыз калгандан коркуп калды. Анын жаңы тапшырмалар менен алооканага улам-улам келе бергени, кызды бир башкача караганы ага жакпай турду.

– Ал мага каршы бирдеме чыгарганы жаткан жокпу, мени чочутпайбы, мен ушулардан коркуп атам.

Чоң апам дароо толкундана баштады.

– Корксоң, анда аерде мине кыласың калып? Бирок сөз бергенден кийин үйдү таштап кеткениң да туура эмес. Мүмкүн, Жим Каттерлердикинде түнөгөнгө каршы болбостур, сен болсо биерге кел. Үйүмдө болсоң, мен тынч отурам. Алардын эски күмүштөрүн, оңбогон кагаздарын Жим деле кайтарып турат.

Антониа сүйүнүп мени карады:

– Сен макулсуңбу, Жим? Мен сага башка жерге төшөк салып берем, жумшагыраак болот. Бөлмөмүн ичи салкын, төшөк айнектин түбүндө. Кечээ түнү мен аны ачкандан да корктум.

Мага өзүмүн бөлмөм жакчы, ал эми Каттерлердин үйү жакчы эмес, бирок Тони чочуп калгандай, ошондуктан мен макул болдум. Чынында, мага ал жерде жаткан үйүмдөгүдөй эле болду, ал эми эртең менен үйгө кайтып келгенimde, Тони мага даамдуу нанүштө даярдап коюптур. Бир сыйра сыйынганыбыздан кийин ал биз менен кошо дасторконго отурду, тим эле баягы талаадагы күндөгүдөй.

Каттерлердин үйүндө мен үчүнчү жолу түнөп жатканымда, бир маалда ойгонуп кеттим, бирөө эшикти ачып, кайра жапкансыды. Ошентсе да үйдө тымтырс эле, ошондуктан кайра тез эле уктап калгандай болдум.

Бирөө менин төшөгүмдүн кырына отурганда гана ойгонуп кеттим. Мен толугу менен көзүмдү ача элек болчумун, бирок ким болсо ошол болсун, Каттерлердин күмүшүн алып кете берсин деп чечтим. Эгер мен кыймылдабасам, мүмкүн, ал аны өзү таап, жөн гана кете берет. Мен дем албай жата бердим. Ийниме акырын бирөөнүн колу тийди, ошол замат бир жүндүү, атыр жыттанган нерсе бетиме да тийгенин сездим. Эгерде ошол маалда бөлмөнүн ичи бүт жарыкка толсо да, менин үстүмөн эңкейген өңү суук, сакалчан тумшукту азыркыдан ачык айырмалай албайт элем. Мен анын чыккый чачынан кармап тарттым да, бир нерсе деп бакырдым. Ийнимдеги колдор заматта мени кокодон алды. Үстүмдө туруп алып Каттердин жини келди, ал бир колу менен мени муунтуп, экинчиси менен мени бетке чаап, бышылдап какап-чакап, ызылдап сөгүнүп жатты.

– Көрсө, мен жокто ал ушуну кылып жүргөн турбайбы! Сениби, иттин гана баласы! Кана ал? Кана? Асты жакка бекинип алдыңбы, шуркуя? Билем сенин өнөрүңү! Азыр сага жетсемби! Мына бу мөндөлөйдү жайлап алайын! Менден эми

кутулалбайсың! Каттер мени кокодон алып турганда, эч нерсе кыла албай койдум. Акырында мен анын бармагын кармап алдым да, анысын артка кайрый баштадым. Каттер чыдабай кетти, ал чыңырып колун тартып алды. Секирген бойдон бутума тура калдым да, тигини жерге жыгып алдым. Андан кийин мен ачык айнекке секирип, зым торду ыргыта тептим да, короого чуркап чыктым.

Блек-Хооктун түндүк тарабынан мен албарсты баскансып жалгыз ич көйнөкчөн безип бара жаттым. Үйүмө чуркап келип алоокананын терезесинен ичине кирдим. Мурдуман жана жарылган эринимен кан агып турду, бирок көөнүм айныганынан жуунган деле жокмун. Илгичтен тон менен жоолукту ала коюп, коноктор үчүн бөлмөдөгү жатакка кулап түштүм да, денем катуу ооруганына карабастан ошол замат уктап калдым.

Эртең менен мени чоң апам көрүп калды. Анын чочуп кыйкырганынан ойгонуп кеттим. Анан эмне кылмак эле, мен бүт көгала болчумун да. Чоң апам мени өзүмүн бөлмөмө жеткирип бара жатканда, күзгүгө карана койдум. Жарылган эриним пилдин тумшугундай шалпайып калыптыр. Мурдум болсо килейген көк кайналыга окшош, ал эми бир көзүм биротоло жабылып, көк желенин боёкторундай чагылышат. Чоң апам ошол замат дарыгерди чакыртайын деди эле, мен аны: – Андай кыла көрбө, – деп сурандым, минтип эч суранып көрбөгөм. Кандай ооруса да чыдайм дедим, болгону мени эч ким көрбөсүн да, эмне болгонун эч ким билбесин. Бөлмөмө чоң атамды да киргизбегиле, – деп жалындым чоң апама. Чоң апам түшүндү көрүнөт, мен болсо уялганыман, алсыраганыман ага түшүндүрө албай койдум. Ич көйнөгүмдү чечкенде ийиндерим, төшүм ушунчалык көгала экен, тим эле чоң апам ыйлап жиберди. Ал түшкө чейин жараттарымды жууп, ысык суудан коюп, ар кандай чөптөрдү басып жанымда отурду. Каалганын артындагы Антонианын кыңшылап ыйлап жатканын уктум да, чоң апама аны жөнөтүп жибергиле дедим. Мен аны экинчи көргүм келбей тургандай сездим. Ал мага Кат-

терден кем эмес бир шүмшүк көрүндү. Ал үчүн мен ушундай бир балекетке учурадым да! Чоң апам Каттер Антонианын ордуна мени тапканы кандай бакыт болду деп кайталай берди. Бирок мен дубалга тескери бурулуп жатып алып, өзүмдү эч кандай бактылуу сезген деле жокмун. Мага бир гана нерсе керек эле: чоң апам мага эч кимди жолотпосо болду. Бирөө-жарым менин эмне болгонумду билип калса, анда өмүр бою кепке калам. Дарыканада дайыма жүрчү чалдар бул окуяны кандай көркөмдөп салаарын дароо көз алдыма элестеттим.

Чоң апам бардык күчүн мага жардам бергенге жумшап отурганда, чоң атам пундага барып Уик Каттердин чыгыштан түнкү тез от араба менен келгенин, ал эми эртең мененки саат алтыда Денверге баруучу от араба менен кайрадан жөнөп кеткенин билип келди. Кассир Каттердин бети малаам менен чапталып, сол колу таңылган экен дептир. Тигинин өңү-башы жүдөп, кассир экөө кечинде саат ондо көрүшкөндөн бери ага эмне болуп кеткенин сураптыр, Каттер болсо оңурандап, оройлугу үчүн аны иштен чыгартам деп убада бериптир.

Мен уктап жатканда, ошол эле күнү Антониа чоң апам экөө Каттерлердин үйүнө барып, өзүнүн көр-жөрүн алып келиптир. Үй жабык экен, Антониа жаткан бөлмөгө кириш үчүн алар айнекти талкалаптыр. Ал жерде баары аябай чачылган экен. Тонинин жабанынан чыгарылып ыргытылган көйнөктөрү жыргылып-тепселенген имиш. Менин кийимдеримин кейпи ушунчалык экен, чоң апам аларды мага көрсөтпөй эле Каттерлердин очогуна өрттөп салыптыр.

Антониа көр-жөрүн жыйыштырып, бөлмөсүн тартипке келтире баштаганда, бирөө эшикти катуу тарсылдата баштайт. Ал Каттер айым экен: жаңы кулпунун ачкычы болбогондуктан ал үйүнө кире албай, кыжырдана башын калчылдатып алыптыр.

– Мен ага өзүңүздү колуңузга алыңыз, антпесеңиз сиздин да жүрөгүңүз кармап калып жүрбөсүн деп айттым, – деди чоң апам.

Чоң апам ага Антонианы жолуктурбай койду, анын ордуна коноктор бөлмөсүнө отургузуп алып, ага түндө болгондун бүт бардыгын айтып берди. Антонианын жүрөгү түшүп, ал үйүнө чарбага кеткени жатат, ошон үчүн аны менен сүйлөшүп болбойт, ал баары бир эч нерсени билбейт, – деди чоң апам.

Андан кийин Каттер айым айтып бере баштады. Өткөн күнү эртең менен алар күйөөсү экөө Омахадан үйүн карай чыгыптыр. Уэймордо алар Блек-Хоокко чейинки от арабаны күтүп, бир нече саат отуруп калышыптыр. Күтүп отурганда Каттер мырза Уэймордун банкына жумуштары менен кетип, Каттер айым болсо пундада кала берет. Кайра келгенде күйөөсү түнкүгө калыш керек болду, сен үйгө бара бер деп, белет алып берип, аны от арабага салып коёт. Белет менен кошо ал аялынын баштыгына жыйырма долларды да салат. Ошондо эле мен шекшисем болмок экен, – деди Каттер айым, – бирок эч жамандык оюма келбептир.

Чакан бекеттерде кайсыл от араба кайда баратканын эч качан жарыялабайт, бардыгы эле өзү билет. Каттер мырза жолчуга белетти көрсөтүп, аялын өз жайына жайгаштырды, анан от араба жолуна түштү. Түн жакындаганда гана Каттер айым Канзас-Ситиге кетип жатканын түшүндү, анын белети дал ошол жакка болчу, демек, Каттер муну алдын-ала ойлоштурган. Блек-Хоокко каттаган от араба Уэйморго Канзастыкынан жыйырма мүнөт кеч келет деп түшүндүрдү жолчу. Күйөөсү мунун баарын Блек-Хоокко жалгыз кайтыш үчүн уюштурганын ал дароо түшүндү. Айла жок, ал ириде Канзас-Ситиге жетип, анан биринчи эле жөнөгөн от араба менен үйүн карай кайтты.

Жөнөкөй эле башка жол менен Каттер үйүнө аялынан бир күн мурун кайтып келсе болмок экен. Мисалы, аялын Омаханын мейманканасына калтырып, өзү бир-эки күнгө Чикагого барып келиш керек деп кетсе болмок. Бирок аялынын намысына катуураак тийбесе, ал анчалык ырахат албай калмак окшойт.

– Анысы үчүн мен сазайын берем, Берден айым, көрөсүз го! – деп ишендирди Каттер айым, аттыкындай башын силкидетип, көздөрүн аландатып.

Чоң апам мындан күмөн санабаганын айтты.

Каттер аялына өзүн азезилдин бири катары көргөзгөндү жактырып жүргөндөй сыяктанат. Бул беймаалы катынынын кыжырын кайнатканы ага кандайдыр бир укмуш жыргалчылык алып келет окшойт. Өзүнүн кылган ар кандай жорук-жосундарына Каттер айымдын кыжыры менен жемеси кошулбаса, анда ал өзүн чыныгы зөөкүр сезбей калат көрүнөт. Ал өзү зинакорлукка кумарын жоготсо да, аны аялы байкабашы керек. Тамаксоо неме ыткыя тойгондон кийин күчтүү ичмдикке кандай умтулса, кезектеги бир жоругунан кийин ал дагы аялы менен уруш-чатакты дал ошондой күтчү. Дайыма Каттер айым менен чатакташуу ал үчүн ичкен тамагындай болчу!

ҮЧҮНЧҮ БӨЛҮК

ЛЕНА ЛИНГАРД

1

*М*енин багыма университетте устатым Гастон Клерик деген мыкты жана шыктуу жаш илимпоз болду. Линколнго ал менден болгону бир нече апта мурда келип, латин кафедрасын башкарып турган экен. Клериктин ден соолугу Италияда жүрүп ооруган узак сыркоодон начарлай түшкөн, ошондуктан дарыгерлер ага Батышка барып жашоону кеңеш кылган. Ал менин тапшыруу имтикандарымды кабыл алып, ошондон кийин эле менин окууларым анын карамагында өтө турган болуп калды.

Алгачкы жайкы каникулумда мен үйүмө кеткен жокмун: биринчи сыныпка өтүп жатканда тапшыра албай калган жалгыз сабагым грек тилинен болчу, ошондуктан мен Линколндо калып, ошол тилди үйрөнөйүн дедим. Клерик Колорадодо бир нече апта жүрүп, ал дагы Линколндо жайды өткөрмөк болду, анткени дарыгери ага Жаңы Иңглистандагы үйүнө барбай тур дептир.

Биз теннис ойноп, китеп окуп, узак сапарларга чыгып жүрдүк. Дилимин өркүндөшүнүн ушул мезгилин мен дайыма өмүрүмдөгү эң бактылуу маал катары эстейм. Гастон Клерик мени ойлор дүйнөсүнө аралаштырды, ал эми ошол дүйнөгө киргенинде башка нерсенин бардыгы убактылуу токтоп, өткөндөр бүт жоголот. Бирок таңгалычтуу жол менен менин мурунку турмушумдун айрым жерлери сакталып калды да, кээ бир эски тааныштарым мени бул жаңы дүйнөдө күтүп тургансыды.

Ал мезгилде Линколндогу аз элдүү штатта чачыраган чарбалардан же шаарчалардан окуганы кел-

ген студенттердин арасында көптөгөн акылы сергек жаш жигиттер бар эле. Айрымдары университетке жүгөрү теринен кийин эле чөнтөгүнө жайкы маянасын салган бойдон келе берген, бирок алар чыдамкайлык менен төрт жыл окуп, жаман кийинсе да, ачка болсо да каармандуу тырышчаактыгын көрсөтүп окуусун бүтүрдү. Окутуучулардан да ар кылы чогулду: биринчи келгиндердин турак жайларынын биринен экинчисине көчүп жүргөн мектеп мугалимдери, жумушу жок калган дабатчылар, кээде жаңы эле университетти аяктаган дилгир жаш жигиттер. Талаанын арасында болгону бир нече жыл мурун куралган биздин жаш университетибизде үмүт менен аракетке сугарылган кубанычтуу бир абал түзүлдү.

Окуучуларыбыз устаттарындай эле өздөрүн эркин сезчи. Университеттин алдында жатакана жок болчу, ошон үчүн ар ким өзүнө орун таап, өз билгениндей жашачы. Мен бир карыя жубайлардын үйүндө бир-эки бөлмөнү ээлечимин, алар Линколндун эзелки тургуну экен, бала-чакасын үйлөндүрүп коюп, эми өздөрү талаанын кырына барып такалган шаардын четинде карылыгын тынч өткөрүп жаткан мезгили болчу. Там студенттерге ыңгайсыз экен, ошондуктан мен эки бөлмөнү ээлеп, бирок бирөө үчүн гана акы төлөчүмүн. Жата турган жайым мурда кирилген бөлмө экен, анда от жагылчы эмес, эптеп-септеп бүктөлмө бир керебет батчы, анткени менен экинчисин мен өзүмдүн иш бөлмөм деп койсом болмок. Кичинекей балдар деле ойногондо тиешеси жок буюмдарга көңүл бурбайт го, мен да суурманы, кийимдерим, пайабзалым жана баш кийимдерим бүт бата турган жыгачтан жасалган кенен жабанды четке жылдырып койдум. Мен сабакка даярданган килейген, жашыл кездеме менен капталган жозу түз эле талааны көздөй батышка караган терезенин түбүндө турчу. Өзүм жасап, өзүм боёп оң жактагы бурчка илип койгон текчелеримде китептерим бүт жыйылган. Солдогу ээн дубалдагы эски кагаздарын бир немис илимпозу түшүргөн Байыркы Римдин килейген картасы жаап калган. Чет өлкөдөн ки-

тептерди сураганда Клерик аны мен үчүн атайын алдырткан. Китеп текчелеринин үстүндө Помпейдеги байыркы театрдын сүрөтү бар эле, аны мага Клерик өзүнүн буюмдарынан белекке берген.

Мен демейде иштөөчү жердин кыйгачында, жозунун башка учунда дубалга жакын жылдырылган, аркасы бийик, терең отура турган орундук жайгашкан. Мен аны аябай кылдаттык менен тандагам. Агайым кээде кечки сейилден кийин мага бир аз кайрылчу, баамдашымда эгер отурганга ыңгайлуу орун болсо, өзгөчө жанында бир шише шарап жана анын жактырган тамекиси туруп калса, анда ал көңүлдүү отуруп бакылдашканды жакшы көрөт экен. Менин байкоомдо, ал анча-мынча сараң болчу, анын мүнөзүнө мунусу анчалык шайкеш келчи эмес. Кээде ал үңүрөйүп, кабагы бүркөк келчи да, бирин-экин ачуу нерселерди айтып, Блек-Хооктогу тынч жана думуктурган ашкере тартиптүү көчөлөрүндөй Линколндун жолдорун таптап жөнөчү. Кээде ал иңглис жана латин назмы тууралуу кеп куруп же өзүнүн Италиядагы турмушу жөнүндө баяндап түн ортосуна чейин отура берчи.

Анын баяндарынын эмнеси кызык жана жакшы экенин азыр айтып бере албайм. Эл арасында ал көбүнчө унчукпай жүрчү. Дарс маалында деле ал башка окутуучулардан айырмаланып карапайым окуя же шакабаларды айтчы эмес. Эгер ал чарчап турса, анын дарстары чаржайыт, үзгүлтүктүү, түшүнүксүз болчу, бирок эгер аны баяны кызыктырса, анда ага эч ким тең келчи эмес. Гастон Клерик чоң акын болуусу мүмкүн эле деп ишенем; кээде кайра анын акындык шыгына дал ошол эргүүсүнүн оргуштап атылганы тоскоолдук кылдыбы деп да ойлоп кетем. Ал өзүнүн күчүн бүт ошол маектерде коротуп жиберчи. Ал бир нерсени айтып берип жатып бир маалда кабагын бүркөп, дубалдагы бир чекитке же килемдеги бир оюуга көздөрүн тигип отурган күндөрдү да көргөм, ошондо азыр эле анын башында жаралган элестер чырактын жарыгында силердин көз алдыңарда пайда боло калчы. Ал

силердин алдыңарга көктүн үстүндө ак менен байыркы замандын көлөкөлөр падышалыгынан ар кандай окуяларды жандандырчу. Бир күнү кечинде мага Пестумдагы деңизди бойлоп, ибадатканалардын урандылары арасында өзү жалгыз жүргөнү тууралуу айтып бергендеги анын элесин алигиче унута албайм: ошондо талкаланган түркүктөрдүн үстүнөн шамал арылдап, саздагы гүлдөгөн чөптөрдүн үстүнөн куштар жапыз учуп, булуттарга курчалган аппак тоолордо жарык менен көлөкө ойноп турган экен. Ал ошол жерде бир гана жайкы кыска түндү өткөрүптүр, тон жана жабууга оронуп ал асманда жылдыз топтору жылып бара жатканын байкап турган экен, акыры анан деңизден «карья Титондун жаш келинчеги» чыгып, таңкы шоолада тоолордун караандары даана көрүнгөн имиш. Грецияга кетээр маалда ал дал ошол жерден безгек болуп, Неаполдо узакка ооруп жатыптыр. Чындап келгенде ал азыр деле ошол түн үчүн азабын тартып жүрөт.

Дагы бир түн менин эсимде, анда биз Дантенин Вергилийди пир тутканы тууралуу кепке үнүлдүк. Клерик «Ыйык комедиянын» ырларын биринин артынан бирин айтып, Дантенин «эң жакшы көргөн устаты» менен сүйлөшкөнүн эстеп отурду, ал эми бир да жолу тартылбаган анын тамекиси узун манжаларынын ортосунда күйө берди. Стация акындын Дантеге кайрылган сөздөрүн айтып жаткандагы Клериктин үнү мага күнү бүтүнкүдөй угулат:

*Мени жандандырган ыйык от
Үрөндөй чокторун мага чачты,
Миңдегендерге ал ошондой кылды,
Энеида тууралуу сөз болот,
Ал менин энем дагы, апам дагы,
Мага оор бул эмгекти ал жаратты.*

[Данте Алигьери, «Ыйык комедия»]

Клериктин билимдүүлүгүнө таазим этип, мен өзүм жөнүндө да унуткан жокмун; менден илимпоз чыкпай турганын мен жакшы билчимин. Чаржайыт нерселерге көпкө кызыгып тура албайт элем. Бир аз ойго батсам эле, ошол замат артка, өзүмүн ээн талаама, анын биртике тургундарына кыялымда учуп жөнөчүмүн. Клерик ачып берген жаңы ойлорду түшүнөйүн деп аракеттенер замат эле, кыялдарым мага баш ийбей койчу, ошондо мен өзүмдүн анча деле айырмаланбаган мажарамды эстеп, ошолорумду гана ойлоп жатканымды байкачымын. Баягы күндүн батышы чоңойтуп көрсөткөн буурсун сыңары эле менин башыман өткөргөндөрүм дагы эсимде даана жана ачык көрүнчү. Изденүүлөрүмдө жалаң ошолорго гана улам-улам кайрылчымын. Мен башкаларды эстейин десем деле ойлорумдун көбүн улам ээлей берген Жейк Отто менен Орус Питерге кыжырым келди. Бирок канчалык оюм күлүк болсо, эски досторум жөнүндө эскерүүлөр ошончолук даана болуп жатты, ошон үчүн жаңыны түшүнүүдө алар мени таңгалычтуу жол менен коштоп жүрдү. Алар менин көз алдымда тирүү кишидей тизилип турду, алардын тирүүлүгү жөнүндө, алардын кандай акыбалда экенин ойлонуп деле койгон жокмун.

2

Мен экинчи сыныпта окуп, бир жолу март айында кечки тамактан кийин өзүм жалгыз бөлмөдө отургам. Кечке чейин күн жылып, короодогу кар эрип, эски күрткүлөрдөн чууруган суулар жолго агып жатты. Терезе ачык эле, топурак жыттанган жел бөлмөгө учуп кирип, мени шалдыратып алсыратып турду. Эмеле күн баткан чектеги асман алтынга бууланган көпкөк көлгө окшош эле. Асман абдан тунук болуп, бийиктикте түнкү жылдыз күмүш чынжырга илинген шам чырактай жаркырап чыкты, анда дагы шам чырагы

байыркы латынча китептин мукабасындагыдай болчу; ал жылдыз дайыма асманда биринчи пайда болот да, адамдардын жаңы умтулууларын козгойт. Мага ал терезени жаап, өз чырагыңы күйгүз деп эскерттип жатты. Аргасыздан мен ошондой кылдым, караңгыда зорго көрүнгөн бөлмөдөгү буюмдар өңүнө кирип, адаттагы даярдыгы менен мени курчап калышты.

Китепти ачып, бизге эртеңкиге «Георгиктен» тапшырылган бап жазылган бетине тигилдим. Ал пенделердин мыкты күндөрү башка күндөрдөн тезирээк өтөт деген муңдуу ойлордон башталыптыр: «Optima dies... prima tigit»*. Мен биз эртең менен эле окуган үчүнчү китептин башталышына кайрылдым: «Primus ego in patriam mecum... dedicam Musas»**. Клериктин түшүндүргөнүнө караганда, «мекеним» деген сөз бүт Италияны эмес, жада калса анын бир аймагын эмес, Минций дайрасынын боюндагы Вергилий өзү туулган чакан айылдын бир бөлүгүн билдирет. Акын мактанган эмес, ал болгону дымактуу, бирок ошол эле маалда купуя үмүтүн чагылдырган, ал жакында эле асман тиреген Грециядан Италияга түшүп келген музаны мамлекеттин борборуна эмес, Рим ак сарайларына эмес, өз жерине, «зорго жайкалып, кең Минций адашып, суунун боюна камыштын арасына бекинген» Ата Мекенине алып келейин деген. Клериктин ою боюнча, Вергилий Бриндизиде өлүп жатып, дал ушул саптарды эстеген. «Энеиданы» бүтүрө албай турганына өкүнүч менен көзү жетип, бүтпөгөн ал китеп өзүнүн жаратуучусунан ашыкча жашап калбасын деп, кудайлар менен баатырлардын аскерине толо ушул керемет чыгармасын акын отко салууну чечти да, анын калеми жөөк салган буурсун сыңары чуркаган «Георгиктин» мыкты саптарына ою менен кайтты, балким, ошондуктан ал адилеттүү кишинин кубанып канааттануусу менен: «Ооба, мен алгач мекениме алып келгем Музаны», – деп айткандыр.

* Мыкты күндөр... биринчи качат.

** Мен алгач мекениме алып келем, Музаны аман болсом».

Ушул дарстан кийин бардыгыбыз бизди ыйык илхам бир канаты менен сыйпап өткөндөй сезип, унчукпастан үй-үйүбүзгө тарадык, анткени менен Клерикти өтө жакшы билгендиктен мен гана жалгыз анын жогоркудагы саптарды окуп жаткандагы сезимин түшүндүм көрүнөт. Анан кечинде китепти кайрадан окуп отурганда, анын беттеринен мага агайдын жалындуу үнү угулуп тургансыды. Клерик үчүн ошол мекени өзү мага көп жолу айтып берип жүргөн Жаңы Иңглистандагы таштак жээктин кууш тилкеси эмеспи деп ойлонуп калчымын. Мен кайрадан окууга сүңгүп киргиче, эшик тарсылдап калды. Шашып кетип каалганы ачтым да, күнүрт далисте турган бир аялды көрдүм.

– Мине болду, Жим, мени тааныган жоксуңбу?

Үнү мага тааныш угулду, бирок мейманым жарык жерге чыкканда гана алдымда турган Лена Лингард экенин түшүндүм! Чыпыйган кийими Ленаны Линколндун башка аялдарынан эч айырмаланбай тургандай ушунчалык өзгөртүптүр, эгерде мен аны көчөдөн көргөндө, тааныбай өтүп кетмек экенмин. Кара кийим анын мүчөлөрүнө чак келип, алтын көкүлү көгүш гүл менен кооздолгон кара оймолуу калпагынын астында акырын бекинип алыптыр.

Мен алдастап ага улам бир суроо узатып коюп, аны бөлмөдөгү жалгыз ыңгайлуу Клерик отурчу орунга отургуздум.

Менин карбаластаганым аны эч кандай ыңгайсыздаган жок. Мен жакшы билген баёо кызыгуусу менен ал бөлмөнү бир сыйра карап чыкты.

– Жакшы жайгаштыңбы биерде? Билесиңби, Жим, мен дагы Линколндо жашайм. Өз ишими баштадым. Зеро көчөсүндөгү Рэли гүзөрүндө кийим тигүүчү жайым бар, иштерим буйруса жакшы эле.

– Сен качан келдиң эле, Лена?

– Мен кышы менен эле биердемин. Чоң апаң сага жазган эмес беле? Көп жолу мен сага келмек болгом, бирок сен

элпек, тырышчаак болушуң керек дей берип, сага тоскоолдук болбоюн деп корктум. Анын үстүнө менин келгеними жактырасыңбы, билген жокмун да.

Анан ал мукамдуу, бейпил күлкүсү менен шаңкылдады: билбейм, бул анын жупунулугубу же атайлаган куулугубу, түшүнүп болбойт!

– Сен мурункудай эле экенсиң, албетте, бир аз чоңоюптурсуң дечи. Сенин оюңча, мен өзгөрүлүптүрмүнбү?

– Болгону сулуу болуп кетиптирсиң. Бирок сен мурун деле сулуу элең. Кийимиң гана алмашкан го.

– Сага кийимим жактыбы? Өзүмүн өнөрканам болгондон кийин жакшы кийинишке туура келет.

Лена кыска бешмантын чечти да, жумшак, жука бир жибектен тигилген көйнөкчөн калып, кенен дем алды. Бөлмөдө бейпил жайгашып, ал өзүн үйүндөгүдөй эркин сезе баштады: ал дайыма бардык жерде ушундай кылчу. Лена иштери жакшы жүрүп, бир аз акча топтоп алганын айтып берди.

– Жайында апама там салып берем, эсиңдеби, мен муну мурунтан эле каалачымын. Акчасын дароо төлөй албасам да, апам эртерээк көчүп алсын, бир аз сүйүнүп калат. Эмдиги жылы жайында болсо аякка үй эмеректери менен килемдерди алпарам, кышкысын кыялданып отура берет.

Татынакай кийинген, таранган, жүзүнөн нуру чачыраган Ленаны карап туруп мен анын кар жааганга чейин талаада жылаңайлак чуркап жүргөнүн, Макоо Мери аны жүгөрү айдоолорун аралатып кууганын эстедим. Анын ушунчалык ийгиликке жеткенине суктандым. Албетте, ушунун баарын ал өз колу менен жасады.

– Сен өзүңө сыймыктансаң деле болот, Лена! – дедим мен астейдил. – Мени карачы, али бир да тыйын таба элекмин, табамбы али белгисиз.

– Тони сени Харлиң мырзадан да бай болот дейт. Билесиң го, ал дайыма сени мактай берет.

– Тони кандай, айтып берчи?

– Анын иштери жакшы. Ал азыр Гарднер айымдын мейманканасындагы чарбаны алып барат. Гарднер айым өзү мурункудай болбой калган, бардык чарбаны алып кетүүгө чамасы келбей калган. Тониге ал өзүнө ишенгендей ишенет. Харлиңдер менен да Тони элдешип алган. Кичинекей Нина аны ушунчалык жакшы көрөт дейсиң, ошон үчүн Харлиң айым анын эчтекесине көңүл бурбайт.

– Тони дале Ларри Донован менен жүрөбү?

– Кеп ошондо да, Жим! Менимче, алар куда түшүп койгон го. Тони ал жөнүндө ирел компаниясынын президенти катары айтат. Элдин баары аны шылдыңдап, таңгалышат, Тони эч качан былжырак болгон эмес да. Ал эми Ларриге тим эле чаң жугузбайт. Ушунчалык жупуну да болобу!

Мен Ларри мага эч жакпаганын айттым. Ленанын бетинде чукуру көрүндү.

– Экөөбүздүн бирөөбүз ага Ларри жөнүндө көп нерсени айтып берсек болмок, бирок андан не пайда? – деди ал. – Тони баары бир тигиге гана ишенет. Билесиң го, ага бирөө жагып калса, ал жөнүндө жаман эчтекени уккусу келбей калат. Кептин баары мына ушунда.

– Мен үйүмө барып Антонианы карап келсем окшойт, – дедим мен.

– Ооба, ооба, – Лена мени шылдыңдагансып карады. – Дагы жакшы, ал Харлиңдер менен элдешип алды. Ларри алардан чочуркайт. Алар эгинди көп ташыгандыктан ирелдегилер менен эсептешет. Сен минени окуп атасың? – ал жозуга чыкканактап, китепти өзүнө жакын жылдырып алды. – Мага гүлдүн назик жыты келди. – Латин тили дегени ушубу? Тата-ал болсо керек, а? Айткандай, сен кээде театрға барып коюп турасыңбы? Мен сени аерден көргөм. Сага жакшы пьесалар жагабы, Жим? Жакшы нерсени ойноп атышса, мен үйдө отура албай кетем. Театр бар жерде жашоо үчүн мен жанымы аябай иштейт элем.

– Бир күнү чогуу баралыбы? Мен сеникине кирип турсам болобу?

– Сен каалайсыңбы? Мен сүйүнбөймүнбү! Алтыдан кийин мен дайыма бошмун, тигүүчүлөр болсо беш жарымда кетет. Убакытты текке кетирбес үчүн мен сырттан эле тамактанам, бирок кээде өзүм эт кууруйм, келсең жасап берем. Мейли, анда мен чыгайын! – Лена ак мээлейин кийине баштады. – Сага жолукканыма иттей кубандым, Жим.

– Коё тур, каякка шашасың? Сен мага көбүн айтып берелексиң.

– Меникине келгенде сүйлөшөбүз. Сенин үйүңдө айымдар аз болот окшойт. Ылдыйдагы кемпирдин мени эч киргизгиси жок. Мен жердеши болом, чоң апасы ага кайрыла кел деп дайындаган, – деп айтууга аргасыз болдум. Берден айым аң-таң болмок! – Лена акырын күлүп койду.

Мен калпагымды ала койдум, бирок тигил башын чайкады:

– Жо-жок, узатпай эле кой мени. Аптекадан тааныш шведдер менен жолугушум керек. Алар сага жакпай калат. Тониге сүрөттөп бериш үчүн эле сенин кандай жайгашканыңы көрөйүн дегем, бирок мен ага сени китептериң менен калтырганымды ачык айтышым керек. Ал дайыма сени бирөө тартып кетеби деп корко берет эмеспи.

Лена жибек капталган колун мен сунган бешмантынын жеңине салды, түздөнүп кийинди да, жай топчуланды. Аны каалгага чейин узатып бардым.

– Зериккениңде келип тур. Мүмкүн, сенин менсиз деле досторуң көптүр, а? – ал мага назик бетин тосту. – Чыныңы айт! – деп назданып шыбырады ал кулагыма, анан ошону менен тепкичтин караңгысында жок болуп кетти.

Мен бөлмөмө кайтканда аным мага абдан татынакай көрүнүп кетти. Ленанын келгени бөлмөмдү алигиче жылытып тургансыды, чырактын жарыгы да жакыныраак болуп сезилип кетти. Ленанын күлкүсүн кайрадан угуу кандай сонун эле! Анын назик, бейпил, жалооруган күлкүсүнөн ичиң кыйла жылый түшөт. Мен көзүмдү жумуп, алардын барды-

гы, кир жууган даниялык кыздар, үч чех кыз Мариялардын ыкшып күлүп жатканын кайрадан уккансыдым. Лена аларды менин элесиме салды. Бир маалда мен мурун түшүнө албай койгон нерсемди түшүндүм: ушул кыздар менен Вергилийдин ортосунда кандай байланыш бар? Буларга окшогон кыздар болбогондо, анда назым да болмок эмес! Мен муну биринчи жолу ушунчалык айкын сездим. Ушул тапкан оюмду өтө баалуу санап, мен аны менден качып кете тургансып улам кайталап жаттым.

Акырында мен китебимди окуганы отурганда орулган айдоодо кыска этекчен келе жаткан Лена жөнүндөгү илгерки түшүм түш эмей эле, чындан болгон нерсени эскерүү экенин капысынан туйдум. Мен китептин бетин карап турдум, бирок көз алдыма ошол элес тартылды да, анын астындагы кайгылуу жазуу көрүндү:

Optima dies... prima fugit.

3

Пинколндо театр маалы кеч башталчу, анткени актёрлук кыйын топтор Нью-Йорк жана Чикагого узак сапарларын аяктап, бир күнгө биздин шаарга ошондо кайрылчу. Ошол жазда биз Лена экөөбүз «Рип Ван Винкл»* менен жарандык согуш жөнүндө «Шенандоа»** деген пьесаларга бардык. Лена болбой белети үчүн өзү төлөп жүрдү, анын айтымында, ал маянаны жетиштүү эле табат экен, ошондуктан мага окшогон студентке акча короттурбайт. Мен аны менен театрга барганды жакшы көрчүмүн: ага бардык нерсе укмуш көрүнчү да, ал бардыгына ишене берчү. Мен өзүмдү улам жаңы динге өтө берген бирөөнү кайрадан башка динге кабыл алып жаткандай сезчимин. Сахнада ойноп жаткан актёрлор-

* Вашингтон Ирвингдин (1783–1859) аңгемеси.

** Американын жазуучусу Ховард Бронсовдун (1842–1908) чыгармасы.

ду ал кандай чын дили менен бериле колдоочу! Мага караганда кийим-кече менен жасанганы майда-чуйдасына чейин Ленага көбүрөөк маанилүү эле. «Робин Гудду» ал ушунчалык берилип көрдү дейсиң, тим эле: «Оо, убадаңды бергин!» – деп ырдаган актрисадан эки көзүн түк алган жок.

Мен ошол күндөрү тынымсыз изилдеп жүргөн кулактандыруу күркөсүндө күндөрдүн биринде аппак кагаздан жарыялар жайнап-жадырап гүлдөдү, аларда готикалык көк ариптер менен белгилүү бир актрисанын жана пьесанын аты жазылыптыр: «Камелиячан айым».

Ишембиде мен Ленага кирип, экөөбүз театрда чогуу жөнөдүк. Кечинде күн ысып үп болду, бирок экөөбүз майрамдык маанайда элек. Биз театрда эртерээк келдик, анткени Ленага келген элди карап туруу абдан жакчы. Программда музыкалык үзүндүлөр «Камелиячан айымдагы» окуянын негизинде жазылган «Травиата» операсынан алынган деп айтылыптыр.

Лена экөөбүз ал пьесаны окуган эмеспиз, ошондуктан ал эмне жөнүндө экенин деле билген жокпуз, бирок анда көптөгөн улуу актрисалар ойногону менин эсимде. Мен «Бек Монте-Кристон» жазган А. Дюманы гана билчimin. Көрсө, «Камелиячан айым» анын уулунун калемине таандык экен, ошону менен үмүтүм эле уулу атасына татыктуу болсо экен дедим. Бизди эмне күтүп турганын Лена экөөбүз талаадан театрда кире качкан коёндордун түгөйүндөй гана билчибиз. Парда көтөрүлүп, очоктун түбүндө үңүрөйүп отурган Варвил кызматчы кызды суракка алганда эле, биз толкундана түштүк. Эмнегедир бул сурак биз буга чейин угуп жүргөндөрдөн дегеле айырмаланып турду. Коноктор келээрдin алдында Варвил менен Маргаританын кыска сүйлөшкөнүндөгүдөй мынчалык жандуу, мынчалык так, мынчалык ынандуу сөздөр бул сахнадан эч качан айтылган эмес. Алардын сахнага чыгуусу биздин театрда болуп көрбөгөндөй укмуштай шайыр, шайдоот ойнолгон окуяга айланды. Мурун мен эч

качан шампанды сахнада ачканын көргөн эмесмин, тактап айтканда, мен дегеле шампан ачканды көрбөптүрмүн. Ошол сахнадагы кечки тамакты эстесем эле, азыр да менин арааным ачылат, ал эми үй ээсинен тамактанган студент кезимде ошондой той мен үчүн кыйнаган сынак болду. Ак байпак менен мээлейчен кул кызматчылар тарабынан шашылыш коюлган алтын жалатылган отургуч жана жозулар, апакай тасмал, күлүчтөрдүн жаркыраганы, күмүш идиштер, мөмө жана чыңкый кызыл розалар салынган чоң жам – бардыгы эсимде. Сахнада чырайлуу жаш аялдар менен жасанган жаш жигиттер толуп турду, алардын бардыгы күлүп, сүйлөшүп жүрдү. Эркектердин кийимдери пьесада көрсөтүлгөн доордогуга анча-мынча заманбап эле, айымдардыкы болсо дегеле окшобойт. Бирок мен ал келишпестикти байкаган эмесмин. Алардын сүйлөшкөнү биздин алдыбызда өздөрү жашаган жаркыраган дүйнөнү ачып бергенсиди, алардын ар бир сөзүнөн сен улуураак жана акылдуураак боло баштачысың, алардын ар бир тамашасы сага бир жаңы нерсени тартуулачу. Дасторкондун алдында кандайча отурууну билбегениң үчүн уялбай эле керемет жана даамдуу кечки тамакка тамшанып отурса болот эле. Актёрлор бардыгы бир маалда сүйлөй баштаганда, алардын айтышындагы кандайдыр бир сөз кулагыма илинбей калганда мен абдан өкүнчүмүн. Көз жаздымымда эч нерсе калбасын деп мен кулак-көзүмдү түрүп алчымын.

Маргаританы мурда атактуу актриса аткарды, бирок анын ойногону эскиче болуп калгандай. Башында ал актриса Далинин Нью-Йорктук тобунда туруп, анын жетекчилиги астында атактуу болгон. Ал эл айтмакчы, эч нерсеге үйрөнбөй турган аялдардан болчу, бирок анын тубаса, тегизделбеген шыгы талапты өтө катуу койбогон сезимтал кишилердин көңүлүн өзүнө тартып алчы. Ал карып, анын бети-башы бырышып, өңү өчүп калган, кыймылдары дагы тырышып чыңалып турчу. Буттары ага зорго баш ийчү, менимче, ал бир аз аксап да калгандай, анын аркасы ооруйт имиш

дегенди уккандай болгом. Арманды ойногон киши андан кыйла жаш болчу, бирок бул сымбаттуу, сулуу жигит атактуу актрисанын алдында ийменгени даана көрүнүп турду. Бирок буга ким көңүл бурмак эле! Мен Маргаританын тайбас сулуулугуна, ал Арманды өзү менен кошо азгырып кетээрине терең ишенчимин. Көз алдымда ал жаш, ойлонбос-тайманбас, өлөөрүнө аз калганын билип, өмүрдүн кумарына баткысы келген жан эле. Менин сахнага чуркап чыгып, оймолуу боркогу менен көйнөк кийинген сымбаттуу Арманга жардам берип, Маргаританы дүйнөдө дагы ишеним жана опаа деген нерселер бар экенине көндүргүм келди. Оюн-зооктун ортосундагы күтүлбөгөн оору, Гастон роялда отуруп, наамасын ойноп жаткандагы Маргаританын кубарыңкы өңү, оозго басылган бет аарчысы, жөтөлүн басуу үчүн күлүмүш этүүсү – бардыгы адамдын жанын туталантып жиберчи. Бирок андан дагы оор нерсе анын сүйгөнү менен узакка сырдашкан маалындагы бетпактыгы эле. Анын алдап жаткандыгы менин оюма да келбептир. Оркестр ойногон «Травиата» операсындагы «Misterioso misterios altero!» деген атактуу дуэттин коштоосунда жаш Арман чын дили менен аны сүйөм деп сезимин билдирип жатса, тигил болсо кытмыр күлүп коюп отура берет, анан парда жабылаардын алдында Маргарита Арманды гүлү менен кошо жөнөтүп жиберип, өзү башка бирөө менен эч ойсуз бийге берилип кетип калат.

Биз танапис маалында да чыгармадан көңүлүбүздү бура албай койдук. Оркестр дагы эле «Травиатадан» бирде шайыр, бирде муңдуу, ушунчалык жөнөкөй жана кыялдуу, ушунчалык жупуну, ошентсе да дилиңди бүт аңтарган обондорду ойноп жатты. Экинчи көрүнүштөн кийин Лена көзү жашка толо көздөрүн шыпка тигип олтура берди, мен болсо тамеки чеккени жөнөдүм. Өзүм жалгыз нары-бери басып жүрүп театрда жергиликтүү бир кызды чакырбаганыма ичимден кубандым, ал танапистин бүт бий жөнүндө безилдеп же аскердин жайкы жайы кайсыл жерде болоорун тал-

дап отурмак. Лена эң кур дегенде жетилген кыз болчу, мен да өзүмдү жетилген сездим.

Маргарита улуу Дүвал менен сүйлөшүп жатканда Лена көзү кургабай ыйлай берди, ал эми мен болсо ошол таза, тунук сүйүүнүн кыйраганын токтото албаганыма өкүнүп кыйналып отурдум, коркконум эле азыр жаш каарман кайрадан чыга калса, анын чексиз бактысы ал үчүн даярдалган ойронду өзгөчө айкын сүрөттөшү керек эле.

Мени биринчи жолу Маргарита менен тааныштырган ушул карып калган атактуу актрисадай келбети, үнү, жүрүштурушу жагынан Дюманын татынакай каарманынан алыс, менин оюмча, бир да башка аял болбосо керек. Анын каарманды көрсөтүүсү бир өңчөй, эч кандай кубулушу жок, анын сүйлөгөн ыкмасы дагы бир жупуну болчу, анткени негизги ойду билдирем деп ал улам эле үнсүз тыбыштарга басым жасай берди. Башынан аягына чейин анын Маргаритасы кайгылуу, абийири таза эмес каарман болду. Кыймылында да, үнүндө да ал табигый жеңил аткарууну пайдалана алган жок. Анын коңур үнү катуу чыгып жатты. «Ар-р-р-ман!» – деп ал жигитти кыямат күндүн сотуна чакыргансыды. Бирок пьесанын сөздөрү өзү менен өздөрү эле мыкты болчу. Актриса кандай болсо да сөздөрүн айтса жетиштүү эле. Маргаританын элеси кандай аткарса дагы даана көрүнчү.

Варвил Маргаританы коштурган ырайымсыз эл төртүнчү көрүнүштөгү Олимпиянын коноктор бөлмөсүндөгүдөй ушунчалык бейжай жана салаакы экенин биз башка бир да жеринен көрбөйбүз. Шыптан салаңдаган шам чырактар, ноко бастырылган кийимчен көптөгөн кызматчылар, алтын тыйындарга толо нооту капталган жозунун тегерегиндеги эркектер, меймандар түшүп келе жаткан тепкич алигиче менин эсимде. Бардыгы жозулардын тегерегине чогулуп, Пруданс жана жаш Дүвал экөөнөн кийин Маргарита менен Варвил тепкичте пайда болгондо анын кийимдери кандай укмуш эле! Желпигичи кандай! Асыл таштары кандай! Анан

ошол эле маалда анын өңү кандай! Аны бир караганда эле Маргаританын ичи кандай туталанганы түшүнүктүү болчу. Армандын: «Бардыгыңар күбө болгула, менин мындан нары бул аялга карызым жок» деген каргашалуу сөздөрүнөн кийин эсин жоготуп бара жаткан Маргаритага алтындары менен акчаларын ыргытканда, жанымда отурган Ленанын бүткөн бою бүрүшүп, бетин колдору менен жаап алды.

Парда ачылып, Маргаританын жаткан жайын көрсөттү. Ошол маалда менин мээм тырышып калган. Нанинаны көргөндө деле көз жашымды төгүүгө даяр элем. Мен аны дагы, Гастонду дагы жакшы көрчүмүн, ал кандай сонун киши эле! Эми бардыгы менин жүрөгүмдү элжиретип жиберди, жаңы жылдык белектерин бергени дагы. Мен тартынбай эле ыйлап отурдум. Өлүм алдындагы каарман аял ушул көрүнүштүн аягында сүйгөнүнүн кучагына боюн таштаганда, эч качан колдонбой, кооздук үчүн эле төш чөнтөгүмө салып жүргөн бет аарчым биротоло суу болуп бүттү.

Театрдан чыкканда көчөнүн баары жаандан жылтырап калганын көрдүк. Мектепти бүтүргөндө Харлиң айым мага билгендей тартуулаган кол чатырын мен да сезгендей ала келгем, ошондуктан Ленаны үйүнө суу тийгизбей жеткирдим. Аны менен коштошуп, мен өзүм тарапка шашпай жөнөдүм. Короолордун бардыгында гүлдөр ачылып, жаандан кийинки гүл менен көктөмдүн назик жыпар жыты бетиме уруп турду. Добулдай тамчыларын төгүп жааган талдардын астынан көлчүктөрдү аттап бара жатып мен Маргарита Готъени кечээ өлгөндөй жоктоп ыйладым, үшкүрүктөрдү жакшы көргөн алыскы кыркынчы жылдарды эстеп онтодум, бир тилден экинчисине которгондо да мага ушунча жылдардан кийин картаң актрисанын аткаруусунда алардын жыты келе бергенине тобо кылдым. Дюманын пьесасынын маанисин эч нерсе өзгөртө албайт экен. Кайсыл жерде жана кайсыл кезде коюлбасын, ал чыгармада дайыма апрелдин деми турат.

4

Демейде Ленаны күтүп отурган кичинекей, чычайган коноктор бөлмөсүн мен канчалык жакшы эстеп калдым дейсиң: кайсы бир соодада сатып алынган ичи жылкынын кайраттуу жүнүнө толо жумшак орундук менен дивандар, күзгүсү бар чоң тартма, саркеч журналдардан алынган дубалдагы сүрөттөр. Бир паска эле отура калсам, кетип жатып кийимиме жабышкан кыл-жип, түстүү жибектин кесиндилерин териш керегин билем. Ленанын ийгилиги мени аң-таң калтырчу. Ал ушунчалык бейгам эле, ишти илгерилетиш үчүн керек өзүнө ишенүү же тырышчаактык дегенден анда жок болчу. Чарбадан чыккан кыз эч кандай сунушталбай эле Линколнго келе берди, болгону Томас айымдын ушул жерде жашаган туугандарына жазган каты бар эле, анан мына эми ал жергиликтүү коомчулуктун жаш айымдарына кийим-кече тигет. Тигүүгө анын тубаса шыгы бар болсо керек. Өзү айткандай, кимге кандай кийим жарашат, ал аны билчи. Саркеч кийимдер жөнүндө журналдарды тиктегенден ал чарчачы эмес. Кээде мен ага өнөрканасында учурап жаттым, ошондо анын зымдарга илинген сатиндин бүгүлгөн жерлерин бактылуу өңдүү түздөп жатканын көрчүмүн. Оюмда кийим-кече ни канткенде жарашыктуу кылсам деген Ленанын талыкпас кызыгуусу тээ бир кездеги өзү дегеле денесине кие турган кийими жок жүргөн жылдарга барып такалат болушу керек. Кардарлары Ленанын ички туюму бар деп, анын дайыма убасын аткарбаганына көнүп деле калган. Менин билишимче, ал эч качан жумушту айтылган убакка бүтүрбөй, кездемени дагы кардар менен убадалашкан көлөмүнөн көбүрөөк коротчу. Бир жолу мен саат алтыларда келсем, Лена копол, тартагай кызы менен келген анын кабатыр апасын жаңы узатып жатыптыр. Аял Ленаны каалганын түбүнөн токтотуп алып, кечирим сурагансып сүйлөдү:

– Кечирип коюңуз, Лингард айым, элүүдөн ашпай тургандай болсун, мейлиби? Билесиз го, кымбат тигүүчүгө барганга ал али жаштык кылат, анын үстүнө сиз өзүңүз эле ырастайсыз го, мен билем.

– Баары жакшы болот, Эррон айым. Биз татынакай кылып бир ырастайбыз дейсиз, мен ишенем, – Лена жароокерденип жооп берди.

Мен анын кардарлар менен сүйлөшкөнүнө суктандым, ал өзүн өзү башкарганды кайдан үйрөндү деп таңгалдым.

Эртең мененки дарстардан кийин кээде Ленаны шаардан жолуктурчумун, чий бакмал кийимчен, чакан кара калпакчан, бетине чейин акырын түшүрүлгөн тор менен ал жазгы таңдай жаркырап турчу. Көп учурда ал колуна ак гүлдесте же бир кеседе саргыч гүл көтөрүп алчы. Эгер биз шириндик саткан дүкөндүн жанынан өтүп калсак, анда ал жайыраак басып, эмне кылаарын билбей туруп калчы.

– Мени аякка киргизбе! – деп кобурачы ал. – Мени биерден апкетчи, суранам!

Лена ширинди аябай жакшы көрчү, бирок семирп кетемби деп коркчу.

Дем алыш күндөрү Лена мага укмуштай тамактарды берчи. Өнөрканасынын бир учунда чоң терезе жарык кылып турчу, так анын алдында орундук менен кичинекей жозу турчу. Биз ошол тыкан жерде нанүштө иччүбүз, бычуу үчүн жозу жана зым алкактар турган узун бөлмөдөн бизди ажыратчы парданы тартып алчыбыз, ал эми дубалда шейшепке оролгон көйнөктөр илинип турчу. Терезеден күн тийип, жозунун үстүндөгүнүн баары күйүп-жаркырап, ал эми спирт менен күйгөн оттун жалыны дегеле көрүнбөй калчы. Ханзаада аталган Ленанын тармал жүндүү кара ити биз менен кошо тамактанчу. Аянтчанын наркы бетинде жашаган наама мугалими кыякта ойной баштаганча ал Ленанын жанында тактада жакшы эле отурчу, анан Ханзаада жийиркенгенинен арылдап-күрүлдөй баштачы. Ханзааданы Ленага анын үйүнүн ээси

картаң миң башы белекке берген, башында ал белек кызды кубандырган эмес. Ал айбанатты жактыра бербечи, мурунку жылдары алар ага далай түйшүк алып келген. Бирок Ханзаада ээсине кантип жагууну билчи, ошондон кийин Лена аны жактырып калды. Нанүштөдөн кийин мен Ханзаадага билгенинин бардыгын жасаттырчымын: ал өлүк итти туурачы, бутун сунчу, кызмат кылчу. Биз анын башына менин аскердик тумагымды кийгизчибиз (университетте аскердик даярдыкты да өтчүмүн), ал эми алдыңкы буттарына бүктөмө өлчөгүчтү карматып койчубуз. Анын сүрдүү турганын көрүп, биз боорубуз эзилгиче күлөр элек.

Мен Ленаны дайыма ырахаттанып укчумун. Антониа, мисалы, дегеле башкалардай сүйлөчү эмес. Инглис тилин толук өздөштүргөндө деле анын сүйлөгөнүндө бөтөн элдик бир өзгөчөлүгү, кызып кеткендиги сезилип турчу. Ал эми Лена болсо Томас айымдын өнөрканасынан уккан эле сөздүн бардыгын ошол замат эстеп калчы. Элеттиктердин адептүүлүк артынан куугандыгынын кесепети болгон эң кокурайган сөздөр, жугуйлуктан улам чыккан эң жупуну сүйлөмдөр аларды назик эркелетип, баёолук менен айткан Ленанын оозунан татынакай жана кызык угулчу. Табияттын өзүндөй баёо жан Лена бир маалда бутту сан деп, үйдү там дегенде тим эле күлкүң келчи.

Ушул күндүн нуру толо бурчта биз көпкө кофе ичип отурчубуз. Эртең мененкисин Лена өзгөчө сулуу болчу; күнүгө ал эс алып туруп, турмуштун кумарына баткыдай кубанчы, көздөрү да эмеле гүл ачкандай жоодурап, ушул таңкы саатта мөлтүрөп көгөрүп турчу. Мен болсо күнүгө эртең менен аны карап суктанганга даяр элем. Оле Бенсондун кылыктары эми мени таңгалдырбай калды.

– Оленин жаман ою деле жок болчу, – деди бир жолу Лена. – Бардыгы калп эле кабатыр болду. Ал жөн эле мага келгенди жакшы көрчү: белесте отуруп, ал өзүнүн жолсуздугун унутуп калчы. Мага дагы анын жанымда отурганы жак-

чы. Жалаң мал менен керээли-кечке отура берсең, кимге болсо да сүйүнөсүң.

– Бирок ал дайыма үнүрөйүп жүрчү эмес беле, – дедим мен. – Ал эч оозун ачпайт дешчи эле го.

– Жок, ал сүйлөчү, болгону норвегиялыкча. Ал инглис кемесинде деңизчи болуп көп жерди көрүп келген! Анын денесинде кандай укмуш сүрөт сайылып тартылган дейсиң! Биз аны тынбай карай берчибиз, айдоодо башка карай турган деле эчтеке жок болчу да. Анын денесинин баары сүрөттүү китептей кооздолгон эле. Бир колунда кеме менен бүлдүркөн терген кыз, экинчисинде короолонгон каалгасы бар чакан там, тим эле окшош, ал тамдын алдында бир кыз жигитин күтүп отурат. Колунун өйдө жагында деңизчи кайтып келип, кыз аны өөп жатат. Анын аты ошондой болчу: «Деңизчинин кайтышы».

Үйүндө аны өңү суук аялы күтүп турса, Оленин кээде сулуу кызды көрүп тургусу келди да дегенге мен эми ынандым!

– Билесиңби, – деди Лена чын дилинен. – Анын Мериге үйлөнгөнүнүн себеби ал күчтүү, эми аны бекем кармайт деп ойлогон экен. Ал жээкке чыкканда өзүн кармай албай кетчи турбайбы. Акыркы жолкусунда ал эки жыл кемеде сүзүп жүрүп, Ливерпулдан жээкке чыгыптыр. Эртең менен ага бүт маянасын төлөп беришиптир, ал эми кечинде анын колунда бир да тыйын калбаптыр, аны менен кошо сааты, компасы да жок. Ал бир аялдар менен таанышкан экен, алар аны тоноп кетишиптир. Ошондо ал жүргүнчүлөрдү ташыган чакан бир кемеге жалданып, ушуерге келиптир. Мери ал кемеден кызматчы экен, келээр-келгенче ал аны оң жолго салып келиптир. Ошон үчүн ал аны турмушумду оңойт деп ойлоптур. Байкуш Оле! Кээде ал мага шаардан шириндиктерден алып келчи да, сулу салынган каптардын арасына бекитип койчу. Ал бир да кызга жок деп айталчы эмес. Колунан келсе денесине сайылып тартылган сүрөттөрдү деле белек кылып берип коймок. Олени аягандай менин эч кимге боорум анчалык ооруган эмес.

Эгерде Ленаны узатып коюп, аны менен бир убакка чейин отуруп калсам, коңшусу польшалык наамачы демейде тепкичке чыга калып, мен түшүп бара жатканда артыман тиктеп орондоп бир нерселерди кобуранчы, ошентип аз жерден чыр чыга турган болчу. Бир жолу Лена тигиге кыягында көнүгүп жатканын укканды жакшы көрөм деп айтып коюптур, ошондон кийин ал дайыма эшигин ачык коюп, Ленага келгендердин бардыгын аңдыйт экен.

Ошол поляк менен үйдүн ээси Лена үчүн уруша беришчү. Картаң миң башы Рэли Линколнго Кентуккиден келген да, акча баркын кетире баштаганда мураска тийген байлыгынын бардыгына кыймылсыз мүлк алып койгон. Эми ал керээли-кечке өзүнүн идарасында отуруп алып акчасы кайда кеткенин, эң кур дегенде бир бөлүгүн кайтарып алса болобу деп башын катырып жүрөт. Ал жесир эле, ошондуктан батыштагы бул иретсиз шаардын бардыгы ага жага берчи эмес. Ленанын татынакайлыгы менен мээримдүүлүгү ага абдан жакчы. Анын айтымында, Ленанын үнү түштүктүн кыздарыныкына окшоп турчу, ошон үчүн ал кандай гана болбосун аны уккусу келчи.

Ошол жазда ал Ленанын бөлмөсүн актатып, кагаз менен каптаганга буйрук берди да, мурунку тургундар колдонуп жүргөн жез ваннанын ордуна мийнадан койдуртуп койду. Бөлмөнү оңдоп жаткан учурда миң башы Ленага улам кирип, дагы эмнени кааларын сурап турду. Польшалык коңшусу Ордински бир күнү кечинде ага кирип, эгер үйдүн ээси ар кандай жардамын сунуштап жадатып жатса, анда ал заматта аны ордуна коюп коёрун айтканын баяндап Лена күлгөн.

– Бу Ординскини мине кылаарымы билбейм, – Лена башын чайкады. – Бир кызык киши. Миң башы болуп жүргөн ак көңүл карыяга катуу сүйлөп койбосо экен. Албетте, Рэли кимден болсо да көп сүйлөйт дечи, бирок жалгыз зеригет окшойт. Менимче, ал да Ординскини жактырбайт. Коңшулардын кимиси сага тосколдук кылса, түз эле айта бер деп ишарат кылды.

Бир жолу кечинде Лена мени кечки тамакка чакырган, бир маалда эле каалга тыкылдап, бөлмөгө үстүндөгү кийими жок, бирок сыйга кийген көйнөгү жана жакасы менен поляк кирип келди. Ханзаада жерге жабышып дөбөттөй арылдады, ал эми конок кечирим сурап, мындай кейпи менен кирбей койсо болмок экен деп, Ленадан карызга бир нече төйнөгүч берип туруусун суранды.

– Кириңиз, кирсеңиз Ордински мырза, эмне болду? – Лена анын артынан каалганы жапты. – Жим, Ханзааданы тынчытып койчу.

Мен итти тумшукка черттим, ал эми Ордински болсо ошол маалда көптөн бери сый кийимин кие электигин айта баштады, ал эми бүгүн ал концертке катыша турган болгондо, чермийи тигүүсүнөн сөгүлүп кеткен экен. Мүмкүн, азырынча төйнөгүч менен карматып турса, кийин ал тигүүчүгө алып барат эле.

Лена полякты чыканагынан алып, нары карап туруусун суранды. Узун, айрылган жерин көрүп, ал күлүп жиберди:

– Жок, биерде төйнөгүч жардам бербейт! Бу чермийиңиз көптөн бери тигүүсүнөн бүктөлүп жатып калган, ошондуктан кездемеси сүзүлүп бүткөн. Чечиңизчи муну. Ичине жибектен тигип коёюн, бу бир паста эле болот, – чермийди ала коюп, Лена мени каалганын түбүндө балбалдай болуп турган поляк менен калтырды да, өзү өнөрканасына кирип кетти.

Поляк колдорун төшүнө кайчылаш кармап, бир аз кыйгачтанган жалжылдаган кара көздөрүн мага тиге калды. Анын башы сүйрү шоколадга окшоп, шиш чокусунда самандай кургак сары чачтары үрпөйүп турчу. Мурун мен анын жанынан өтүп бара жатканда, ал болгону түшүнүксүз бир нерсени кобуранчы, ошондуктан бир маалда мага кайрылганда, мен абдан таңыркадым.

– Лингард айым жаш кыз, мен аны абдан сыйлаймын, – деп текеберлик менен сүйлөдү ал.

– Мен дагы, – деп салкын жооп кайтардым.

Ал менин сөздөрүмө көңүл деле бурган жок, мурдагыдай эле колун кайчылаштырып, манжаларын машыктыргансып колунун булчуңдарын чапкылай баштады.

– Чын жүрөктөн ак көңүлдүгүн, бийик сезимдерин бул жерде түшүнө алышпайт, – деп улантты ал көздөрүн шыпты карай көтөрүп, – эң асыл сапаттар шылдыңга алынат. Балдар менен студенттер, текебер шакабачы жана наадандар, алар адеп дегенди билет болду бекен!

Мен жылмайып барып, мүмкүн болушунча сабырдуу жооп бердим:

– Эгер сиз мени айтып атсаңыз, Ордински мырза, Лингард айым менен көптөн бери таанышмын, менимче, мен анын боорукерлигин дайыма баалачымын. Биз жердешпиз, чогуу өскөнбүз.

Ал көздөрүн шыптан мага жайма-жай түшүрдү.

– Сиздин айткандарыңызды сиз бул жаш айымдын абийирин бийик коёсуз деп түшүнсөм болобу? Сиз анын абийирин төкпөйсүз десем болобу?

– Билесизби, Ордински мырза, бизде биерде андай сөздөр айтылбайт. Эгер кыз өзүн өзү багалса, анда минеге ал бир студентти конокко чакыра албайт экен? Ал жөнүндө эч ким деле жаман ойлобойт. Бизди андай нерселер оңтойсуз абалда калтырбайт.

– Демек, мен сиз жөнүндө туура эмес ойдо жүрүптүрмүн да? Кечирим сурайм, – ал өтө бүгүлө жүгүндү да, кебин улады. – Лингард айым ишенчээк жан. Оор турмуш аны эчтекеге үйрөткөн эмес. Экөөбүз жөнүндө айтсак, абалыбыз шарттайт дегендей.

Анан ал мага тигиле карады. Лена чермийин алып келип калды.

– Кете турган болгондо көрсөтүңүз. Мен сиздин толук кийингениңизди эч көрөлөкмин да, – деди ал полякка эшикти жаап жатып.

Бир пастан кийин Ордински кутуну кыягы менен кошо алып келди, анын мойну жылуу моюн орогучка оролуп,

сөөктүү колдору калың, жүн мээлей кийилүү экен. Лена аны кубаттап бир нерсе деди, тигил болсо атактуу артист сыңары чалкалап басып кетти, анын артынан каалга жабылаары менен биз каткырып эле күлүп калдык.

– Байкуш, – деп аны аяды Лена. – Ал бардыгын жүрөгүнө терең кабыл алат.

Ошол кечеден кийин Ордински мага жолдоштой мамиле кыла баштады да, бири-бирибизди ооз ача электе түшүнө тургандай жүрдү. Жергиликтүү калктын нааманы кандай түшүнгөнүн ашкерелеген кыжырлуу макаласын жазып, менден ага чоң кызмат кылып коюумду суранды: ошол макаланы таңкы гезиттин редакторуна тапшырууну өтүндү. Эгер редактор макаланы жайгаштыруудан баш тартса, анда мен: «Ординскинин өзү менен сүйлөшөсүн» – деп коркутушум керек эле. Поляк бардык окуучуларынан айрылып калса да, макаласындагы бир дагы сөзүн өзгөртпөй турганын эскертти. Көптөгөн катасы менен (Ординскинин айтымында, алар атайын кылынган) макала гезитке жарыяланса да, бир да киши ал жөнүндө кеп кылган жок, бирок поляк өзүнчө канааттанды, анткени ал Линколндун тургундары «одоно жапандар» деген мүнөздөмөгө жооп айталышкан жок – деди.

– Көрдүңүзбү, – деди ал мага, – чыныгы каармандык жок жерде намыс дагы жок.

Эми мен аны шаардан көргөндө, ал ого бетер каадалангансыйт, ого бетер текеберлик менен окуучуларынын эшигине чейин чыгып барып, алардын коңгуроосун басат. Ал Ленага айтыптыр: анын куугунтукта калганында, аны колдоп койгонумду ал өмүрү унутпайт имиш.

Ошол маалда мен, албетте, бекерчилик кылдым. Лена көңүлүмдү кунт койдурбай койду. Мени окуум кызыктырбай калды. Мен Лена жана Ханзаада менен ойноп, Ординскини угуп, мага назик мамиле жасай баштаган, Лена жана бир кезде тааныган атактуу бийкечтери жөнүндө сүйлөшкөндү жакшы көргөн картаң миң башы менен арабада жүрдүм. Ал Ордински жана мен – үчөөбүз тең Ленага ашык элек.

Июндун алдында Гастон Клерикке Харвард университетиндеги окутуучулук орунду тартуулашты, ал макул болду. Ал мага да күзүндө Харвардга которулуп, университетти ошол жерден бүтүрүүнү сунуштады. Менден эмес, бирок бөлөк бирөө аркылуу ал Лена тууралуу угуп, экөөбүздүн ортобузда катуу сөздөр болду.

– Биерде сиз эчтеке кылбайсыз. Сиз же окууну бүтүп ишке орношушуңуз керек, же башка университетке которулуп, окууңузду жакшылап жаңыдан башташыңыз керек. Сиз ошол норвегиялык татынакай кыз менен ойноп жүргөндө, өзүңүздү колунузга алалбайсыз. Мен сизди кечээ театрда аны менен кошо көрдүм. Ал абдан сулуу экен, анан баамдашым-да, абдан жеңил-желпи экен.

Клерик чоң атама мени өзү менен кошо Чыгышка ала кетейин деп жазыптыр. Таңгалычтуусу, чоң атам эгер кааласам бара берсем болот деп жооп жазыптыр. Катты алган күнү мен же сүйүнөөрүмдү, же өкүнөөрүмдү билбей койдум. Кечке чейин үйдө ойлонуп отурдум. Атүгүл, өзүмдү Ленанын жолуна тоскоол болом деп ынандырып да көрдүм, өзүңдү ушунчалык асыл адам көргүң келет да! Эгер мен жок болсом, анын жан досу болбойт, ал бирөөнө турмушка чыгып, өзүнүн келечегин камсыз кылат.

Эртеси күнү мен Ленаныкына жөнөдүм. Ал терезенин түбүндөгү тактада жамбаштап жатыптыр, бир бутунда килейген арчындамасы бар. Лена жакында эле өнөрканасына ишке алган копол кыз анын бутуна тасмалдагычты түшүрүп жибериптир. Тактанын жанында алгачкы жайкы гүлдөр толгон себет турат, окуя жөнүндө угуп, ага поляк алып келиптир. Ленанын эмне болгону тууралуу бардыгын дайыма анын угуп алмай адаты бар эле.

Лена өзүнүн кардар кыздарынын бирөө жөнүндө мага бир кызык ушактардан айтып жаткан, бирок мен аны токтоуп, гүл салынган себетти өйдө кылдым.

– Карачы, Лена, бу чал бир күнү сага турмушка чык деп сунуш кылат.

– Ал анысын кылган, анда да бир жолу эмес, – деп күбүрөндү ал.

– Койчу! Сен жок дегенден кийин делеби?

– Ал таарынбайт экен. Менимче, бу жөнүндө айткандан ал жадабайт көрүнөт. Жашы өткөндөрдүн бардыгы ошондой, ишенип кой. Ашык болгонун элестетип алып эле алар өздөрүн барктап калат.

– Миң башы эртең эле сага үйлөнмөк. Бай болсо да сени чалга турмушка чыкпайт деп ишенем.

Лена аркасындагы жаздыгын оңдоп, мени таңыркап карады.

– Мени турмушка чыгат деп ким айтты? Мен чыкпайм.

– Койсоңчу, Лена. Кыздардын баары ушинтип айтат, бирок билесиң го, бу болбогон кеп. Сага окшогон сулуу кыздардын бардыгы сөзсүз турмушка чыгат.

Ал башын чайкады:

– Ал эми мен чыкпайм.

– Минеге? Минеге сен ушунчалык ишенимдүү айтасың? – деп такып сурадым мен.

Лена күлүп жиберди:

– Жөн эле, мага эрдин кереги мине? Эркектер дос кезинде гана жакшы, үйлөнгөндөн кийин алардын эң жеңил-желписи да какшанчаак болуп калат. Жакшы деген мине, жаман деген мине деп үйрөтүп, төрт дубалдын ичине камап коюшат. Андан көрө, мен каалаган маалда оюмдагыны кылып, эч кимдин алдында жооп тартпай жүргүм келет.

– Жакында сен өзүңдү жалгыз сезе баштайсың. Мындай турмуштан жадап, сенин да үй-бүлө күткүң келет.

– Жо-ок! Менин жалгыз болгум келет. Томас айымга ишке киргенде, мен он тогузга толуп калгам, ал эми менин өз керебетим да болгон эмес, биз дайыма үчөөбүз жатчыбыз. Өзүм үчүн кенедей да убактым жок болчу, мен мал кайтарганда гана жалгыз калчымын.

Демейде Лена өзүнүн чарбадагы турмушун эстегенден качып турчу, эстесе да тамашалуу же шакабалуу эки-үч сөз ме-

нен кутулчу. Бирок ошол кечте аны өткөн күндөрү жөнүндө ойлор кыйнап жатты көрүнөт. Өзүн канча эстесе, ал ошончо жолу оор бөбөктөрдү көтөрүп, алардын шейшебин жууп, ини-синдилерине кесилип кеткен колу-беттерин тазалаганга жардам берип жүрүптүр. Ал үчүн үй деген балдар толо жай, атасы дайыма какшанган, оорулуу апасы болсо иштен башын көтөрө албаган жер эле.

– Апам күнөөлүү эмес болчу. Биздин турмушубузду жеңилдеттиш үчүн ал бардыгын кылмак. Бирок кыз үчүн ушул да турмушпу? Уйларды багып, аларды саай баштагандан бери денем малканадай сасычы. Өзүмүн ич кийимим жокко эсе болчу, болгонун да мен чоймо тококтун кутусунда сактачымын. Бардыгы жатканда ишемби күнү гана жуунчумун, ошондо да эгер өлөсө чарчабасам. Жел тегирменге эки жолу барып суу апкелип, анан аны очокто жылытышым керек эле. Суу кайнап жатканда, жертөлөдөн барып чылапчынды апкелишим керек эле, ошондо да мен алоокананын ортосунда туруп алып жуунчумун. Андан кийин таза көйнөгүмдү кийчимин да, эки сиңдим менен жатып алчымын, бирок алар жуунчу эмес да, эгер мен эле жуунтуп койбосом. Жок, мага үй-бүлөнүн турмушун айта көрбө, мен аны тоюшумча көрдүм.

– Бирок бардыгы эле антип жашабайт да, – дей бердим мен.

– Дээрлик бардыгы. Бирөө бирөөнү тынч жашаттырбайт. Ал эми сага мине болду, Жим? Мени сага үйлөндүрүп коёт деп корктуңбу?

Ошондо мен Линколндон кетип жатканымды айттым.

– Минеге сен кеткени атасың? Мени менен сага жакпайбы, Жим?

– Тескерисинче, мага өтө эле жакшы, – деп жибердим мен. – Мен сен жөнүндө эле ойлоно берем. Сен менин жанымда болгондо, дайыма ушундай боло берет. Мен Линколндо калсам, иш кыла албайм. Өзүң түшүнөсүң да.

Мен анын жанына тактага отурдум да, жерди тиктеп калдым. Акылды калчап айтаар сөздөрүм башыман чыгып кетти.

Лена мага жакын жылды, бул жолу мени уйгу-туйгу кыла турган бүдөмүк анын үнүндө калган жок.

– Мен муну баштабай койсом болмок экен, а? – деп шыбырады ал. – Сага баягы биринчи жолу эле келбей койсом болмок экен. Бирок менин келгим келди! Менин сага дайыма жакындагым келчи. Билбейм минеге экенин, балким, Антониа үчүндүр, мага ал дайыма эле сага тийбе дей берчи. Бирок мен көпкө сага тийген жокмун да, а?

Сүйгөндөрү менен ал, Лена Лингард, абдан жакшы мамиледе болчу!

Акыры мени назик, өзүнөн алыстаткансып узак өөп туруп, мага кеткин – деди.

– Бирок мен сени тапканымы жаман көрбөйсүң да, ыя? – деп шыбырады ал. – Бу өзү эле болуп калды. Мен дайыма сенин биринчи махабатың болгум келчи. Сен ушунчалык кызык улан элең!

Лена дайыма мени акыркы жолкудай өпчү, дайыма айландырдан моюн сунуп коштошконсучу. Линколндон кеткенимче биз дагы бир нече жолу коштоштук, бирок Лена бир да жолу мени кетирбей коюп же токтотуп калууга умтулган жок.

– Сен го кетесиң, бирок азырынча сен ушуердесиң да, чынбы? – дей берчи ал.

Линколндогу өмүрүмдүн бир бөлүгү күтүлбөстөн аяктады. Бир нече аптага мен чоң атам менен чоң апамдыкына барып келдим, андан кийин Виржинидагы туугандарыма бардым, ошондон кийин Бостондо Клерикке жолуктум. Ошондо он тогуз жашта элем.

ТӨРТҮНЧҮ БӨЛҮК

БИРИНЧИЛЕРДЕН ЧЫККАН АЯЛДЫН ТАРЫХЫ

1

Линколндон кеткенден эки жылдан кийин мен Харвард университетин бүтүрдүм. Укук илимин окууну баштаардан мурда жайкы каникулда үйүмө бардым. Менин келгенимди угуп ошол эле күнү кечинде биздикине Харлиң айым, Френсис менен Салли келди. Бардыгы мурункудай эле көрүндү. Чоң апам менен чоң атам карыбаптыр деле. Френсис турмушка чыгыптыр, алар күйөөсү экөө Блек-Хооктогу иштерин жүргүзүп жатыптыр. Алар менен чоң апамдын конок бөлмөсүндө отуруп, мен бул жерден кеткениме ишене албай турдум. Бирок бир кепти биз эч козгобой отурдук.

Харлиң айым менен алардын дарбазасынын түбүндө коштошкондон кийин Френсис-ти узатып бардым, ал менден тартынбай эле сурады:

– Сен байкуш Антониа тууралуу уккандырсың, албетте?

«Байкуш Антониа! Эми аны ушундай гана аташат турбайбы!» – деп ичим тызылдай түштү. Антониа Ларри Донованга турмушка чыкканын, күйөөсү иштеген жерге аны менен барганын, тигил аны таштап кеткенин, ал бала төрөп алганын мага чоң апам жазган, – дедим. Менин билгеним ушул.

– Ооба, тигил ага ошо бойдон үйлөнбөй койду, – деп тастыктады Френсис. – Ал кайтып келгенинен бери мен аны көрө элекмин. Ал үйүндө, чарбада жашайт, шаарга эч чыкпайт. Бир жолу апама баласын көрсөткөнү келиптир. Эми ал өмүр бою Амброштун кол алдында жашайт көрүнөт.

Мен Антониа жөнүндө ойлобогонго аракет кылдым. Ал мени ушунчалык өкүндүрдү! Элдин бардыгы эми аны аяп жатканы мен үчүн оор болду, ал эми жаман кыз деп жүргөн Лена Лингард Линколндо атактуу тигүүчү болуп, Блек-Хоокто ал жөнүндө сыймыктануу менен кеп кылышат. Көңүлү туура келсе Лена бирөөнө жүрөгүн арнап деле коймок, бирок ал акыл-эсин жоготкон жок, ишти ойлочу да, өзүнүн келечегине жол салып алды.

Ошол келгенимде бардыгы Лена тууралуу жакшы сөздөрдү айтып жатты, бирок бир жыл мурда эч кимге бир сөз айтпай Батышка бакыт издеп кетип калган Тина Содерболду жамандашты. Жакында эле Сиэтлден кайткан жергиликтүү жаш жигит бир кабар алып келди. Көрсө, эл ойлогондой Тина мухит жээгине жөндөн-жөн тапатам барбаптыр, анын дапдаана ойлору бар экен. Нары-бери жүргөндө демейде Гарднер айымдыкына токтоочу бир ишкер Сиэтл лиманынын аймагында бир нече бош тамдардын ээси экен, ал Тинага ошолордун бирин иш баштаганга сунуштаптыр. Тина ал үйдү деңизчилер үчүн жасалгаланган батир кылып коюптур. Эми анын иши бүттү дешти Блек-Хооктогулар. Азырынча ал там жакшы эсептелгени менен деңизчи деген деңизчи да, Тина көпкө минтип жүрө албайт.

Муну ойлогондо мен бир маалда Тинаны башка кыздардан аз тааный турганымды эстедим. Эсимде, ал шиш такасы

менен Гарднер айымдын ашканасында табактары толо илегендерди ташып, көпөлөктөй гана учуп жүрчү; сыланкороз соодагерлерди ал түз тиктечи, анчалык эмес кийингендеринен иренжип турчу, анысын билген берки бечаралар Тинадан ширин тоочтон дагы бир кесим сурагандан тартынып турчу. Менимче, Сиэтлдеги деңизчилер деле Тинадан чочуркайт болушу керек деп ойлойм. Бирок Френсис Харлиңдин бастырмасында отуруп Тина жөнүндө сүйлөшүп жатканда, биз аны кандай келечек күтүп турганын билип кандай таңгалмак элек! Аны менен кошо Блек-Хоокто чоңойгон бир да улан-кыздарга мынчалык кызыктуу турмуш тартууланган эмес, алардын бири дагы анчалык көп нерсеге жетишкен эмес!

Тина менен мына мындай окуя болду. Ал Сиэтлде деңизчилер үчүн тамын ырастап жүргөндө, Аляскада алтын таап алышты. Алтын издөөчүлөр менен деңизчилер Түндүктөн укмуш аңгемелерди айтып, киселерине алтын толтуруп келишчү. Тина ал алтындарды көрүп, алаканына салып салмактап көргөн. Дал ошондо мурда эч ким байкабаган анын эрдиги ташкындап чыкты. Тина өзүнүн деңизчилер үчүн тамын сатып, бир жыгач уста менен аялы экөөнү көндүрүп, алар менен кошо Сөклгө кетти. Бороондо алар ит тарткан чана менен Скагуэйге чейин барды, Чилкутттан өтүп, Йукона дайрасы боюнча жалпак кайыкта сүзүп жөнөштү.

Дал ошол алардын Сөклгө жеткен күнү ал жерге сиваш уруусундагы индилер келип, Йукона менен жогору жакта, Клондайктын сууларынын биринде алтынга бай жер бар дешти. Эки күндөн кийин Тина, анын достору жана Сөкл-Ситинин дээрлик бардык тургундары сууну муз каптай электе Йукона боюнча өйдө акыркы жолу бара жаткан кемеге түшкөн бойдон жол тартышты. Ошол кемеден түшкөндөр анан Доусон шаарын негиздешти. Бир нече аптадан кийин ээн жерде баш калкалаар үйү жок бир жарым миң алтын издөөчү болуп калды. Тина устанын аялы экөө чатырлардын биринде аларга оокат даярдай баштады. Алтын издөөчүлөр Тинага жер бөлүп

берип, жыгач уста дөңгөчтөрдөн чакан мейманкана курду. Анда Тина кээде күнүнө жүз элүүгө жакын кишинин курсагын тойгузчу. Алтын издөөчүлөр буттарына чаңгы кийип, отуз чакырым аралыкта жайгашкан жерлеринен Тинага келип, жаңы нанды алтын төлөп алып кетишчи.

Ошол кыштын бороонунда караңгыда кепесине жетем деп, жолдон бутуна суук тийгизген бир шведди Тина мейманканасына киргизип алган. Бечара киши анын тилинде сүйлөгөн аял аны карап жүргөнүн ал чоң бакыт деп саначы. Бутунун таманын кесиш керек дегенде, ал андан көрө өлүп калганым жакшы, жумушчу адам бул каардуу дүйнөдө буту жок кантип жашайт деп жооп кайтарды. Ал чын эле операцияга чыдабай койду, бирок Тина Содерболлго өзүнүн Ханкер суусундагы жерин мураска калтырганга үлгүрдү. Тина мейманканасын сатып, жарым акчасын Доусондо башталган курулушка жумшады да, калганына өзүнүн жерин иштете баштады. Элден алыс кетип, ал ошол жеринде жашады. Үмүтүн үзгөн алтын издөөчүлөрдүн жерлерин сатып алчу, аларды алмаштырчу же үстөгүн кошуп сатчу.

Клондайкта дээрлик он жыл жүрүп Тина бир топ акча тапты да, Сан-Франсиского көчүп келди. 1908-жылы мен аны Солт-Лейк-Ситиден жолуктурдум. Ал арык, абдан жакшы кийинген, өңү суз, абдан сабырдуу аял болуп калыптыр. Кызыгы, ал өзү бир кезде кызмат кылган Блек-Хооктогу Гарднер айымга окшошуптур. Тина мага алтын өлкөсүндөгү жүрөктү титирете турган окуяларынын бирин айтып берген, бирок эми алар аны кызыктырбайт экен. Азыр акчадан башка эч нерсеге кызыкпастыгын ал өзү мага ачык баяндап берди. Эки киши жөнүндө гана ал жылуу сөздөрдү айтты: ага жерин мураска калтырган швед Йонссон жана Лена Лингард жөнүндө. Ал Ленаны Сан-Франсиского көчүп келип, ошол жерде өнөркана ач деп көндүрүптүр.

– Линколн ага жарабайт, – деди Тина. – Андай шаарчада Лена жөнүндө дайыма ушактай беришет. Ал эми Сан-

Франсиско ага туура келет. Кардарлары жакшы чөйрөдөн. Лена баягыдай эле! Ээнбаш, бирок акыл-эсин жоготпойт. Мен тааныгандардан жалгыз ал гана карыбаптыр. Ленанын ушуерде экенине кубанычтамын: ал бардык нерсеге сүйүнгөндү билет. Ал мени да карай жүрөт, кийимдерими дайыма бүтүн кармайт. Мага жаңы көйнөк керек болуп калса, өзү тигип, үйүмө жөнөтүп жиберет, баасын дагы келиштирип коёт!

Тина бир аз сылтып басчу. Ханкер суусундагы жер өз ээлеринен салыгын алчы экен. Бечара Йонссондой эле Тина дагы аба ырайынын кескин өзгөрүлүп кеткенинен запкы жеп калыптыр. Ал жол-жол байпагы менен тумшугу шиш пайабзалын кийип, Блек-Хооктун кыябандарында шайыр басып жүргөн татынакай буттарынын бирөөндөгү үч манжасынан айрылыптыр. Ошол майыптыгын ал учкай гана айтып кетти, өзү үчүн анын мааниси деле жок болсо керек. Ийгилиги ага канааттанууну алып келди, бирок бакыт берген жок. Ал турмушка биротоло кумары жок кишидей көрүнчү.

2

Ошол жайында үйгө кайткандан кийин эле мен чоң апам жана чоң атамды сүрөткө түшөлү деп көндүрдүм да, бир күнү эртең менен сүрөткө тарткан киши менен сүйлөшкөнү бардым. Ал караңгыланган жумуш бөлмөсүнөн чыгаарын күтүп турганда мен тааныштарым көрүнүп калаар бекен деп дубалдардагы сүрөттөрдү карап жүрдүм: бул жерде мектепти бүтүрүп жаткан кыздар, кол кармашкан жаңы үйлөнгөндөр, үч муундан турган чоң үй-бүлөлөрдүн элестери бар экен. Демейде чарбадагы үйлөрдүн коноктор бөлмөсүндө илинип турчу калың алкактагы кунарсыз түстүү сүрөттөрдүн бири көзүмө илинди: анда кыска көйнөк кийген алайган көздүү

наристе кыздын сүрөтү тартылыптыр. Сүрөтчү чыгып, оңтойсуздана кечирим сурап күлдү:

– Бу Тони Шимерданын кызы. Тони эсиңиздеби? Аны бир кезде Харлиндердин Тониси дечи. Бечара! Бирок кызы менен сыймыктанат, арзан алкакка көнбөй койду. Анын агасы ишемби күнү сүрөттү алганы келет го.

Мен Антониа менен сөзсүз жолугушум керек деген ойдо кайттым. Анын ордунда башка кайсыл кыз болсо дагы баласын уялып жашырмак, бирок Тониге, албетте, кызынын сүрөтүн алтын алкакка салдырып, аны шаардын сүрөтканасына илдирип коюшу керек эле! Анын мүнөзү ушундай болчу! Мен го аны кечирмекмин, – дедим мен өзүмө, – бирок ал ушундай жапыз киши үчүн кантип баарын унутуп койду экен!

Жүргүнчүлөрдү ташыган от арабада кондуктор болуп иштеген Ларри Донован ирелдин ак сөөктөрүнөн эле, ал бирөө жарым андан терезени жаап коюусун суранбаса экен деп коркчу, ал эми эгер анын кызмат абалына туура келбеген сураныч менен кайрылып калышса, анда ал унчукпастан жолчуну чакыргыла деп сөөмөйү менен көргөзмөк. Анын аброюна шек келтирбей турган учурда да, көчөдө келе жатып Ларри текебер жана сүрдүү көрүнүүгө аракет жасачы. Сапар аяктагандан кийин ал калпагын кийип, крокодилдин терисинен жасалган баштыгына кызматтык баш кийимин бекитип, эл катары өз эркинче түз эле пунданын имаратына кирип, ошол жерден кийим-кечесин которунчу. От арабадан чыккандан кийин аны кызматтык кийимчен эч ким көрбөгөнү Ларри үчүн эң маанилүү болчу. Эркектерге ал демейде салкын жана обочолонгон мамиле кылчы, бирок аялдарга ал унчукпас, жан-дилинен жакын эле: ар бири менен бөтөнчө кол кысышып, ошол эле маалда тике карап, жалтанбай тигилчи. Эрге тийген, тие элек аялдардын ишенимин ал оңой эле ээлеп алчу, алар менен айлуу түндө сейилдеп жүрүп ирел компаниясынын идарасына кызматка кирбей койгонуна өкүнчү, Денвердеги башкы эсепчилик кызматты азыр

ээлеп турган орой кишиге караганда ал жакшы аткармак экенин далилдечи. Сүйгөндөрүнүн бардыгына Ларри өзүнүн бааланбаган кадыр-баркы жөнүндө кычыктуу сырын ачып берчи да, дайыма кээ бирөөнүн баёо дилинде өзүнө карата аёо сезимин ойготчу.

Ошол күнү эртең менен үйүмө кайтканда мен Харлиң айым багындагы четиндин тегерегин жумшартып жатканын көрдүм. Жай кургак болчу, жардам бере турган уулу дагы жок эле. Чарли аскердик кемеде кызмат өтөп, Кариб деңизинде сүзүп жүргөн. Мен дарбазанын эшигин ачтым, кандай ырахат менен мен мурунку убактарда ушул каалгага колумду тийгизчимин. Күрөктү алып мен талдын түбүндөгү жерди жумшарта баштадым, ал эми Харлиң айым эшиктин алдына отуруп алып, четинге уя куруп алган заргалдактар жөнүндө айтып берди.

– Харлиң айым, – деп кебин бөлдүм мен. – Антониа минеге турмушка чыкпай калганын билсем болот эле.

– Сенин чоң атаңын чарбасын ижарага алган жесир Стивенске барып келсең кандай болот? Ушу тууралуу ал башкалардан көбүрөөк билет. Ошол аял Антонианы турмушка чыгууга жөнөткөн жана Тонини кайтып келгенде тосуп алган. Бала төрөлгөндө да жардам берип жүргөн. Ал сага бардыгын айтып берет. Жесир Стивенс сүйлөгөндү жакшы көрөт эмеспи, анын эс тутуму дагы суктанаарлык.

3

*Т*иринчиби же экинчиби августта эки дөңгөлөктүү арабаны аты менен алып, мен талаага жесир аял Стивенске жолукканы жөнөдүм. Буудайды бастырып бүтүрүшүптүр, ошондуктан тигил же бул жерде кара түгүндөр чыга баштады, анткени буу менен иштеген эгин талкалагычтар иштеп жатты. Мурунку жайыттарды эми айдап, буудай жана жүгөрү

эгип ташташыптыр, кызыл чөп жоголуп, айлананын бардыгы башкача көрүнөт. Мурда эски кепелер турган жерде азыр жыгач там, кызыл кампа, мөмө бактар жайгашкан: мунун бардыгы ушул жердин балдары бактылуу, аялдары ыраазы, ал эми эркектери болсо акыры алардын да иши онунан чыккандыгын билдирет. Шамалдуу жаз менен артынан келген жайкы аптап топуракты жумшартып, ушул бийик, жалпак аймактын кыртышын байытты, ошондуктан аларга бүт күчүн жумшаган адамдарга жер мурдагыдан да бай эгин кайтарып берди. Ушундай өзгөрүүлөр мага кереметтүү жана мыйзамченемдүү көрүндү, мындайды байкап туруу улуу кишинин же улуу ойдун өнүгүшүн байкагандай эле болчу. Ар бир талды, ар бир кумдак эңкейишти, ар бир кыйгач коктуну таанып жаттым. Тааныш өңдү эстегендей эле бул жердин да майда өзгөчөлүктөрүнөн бери эсимде экен.

Биздин эски жел тегирмендин жанына келгенимде, жесир Стивенс мени утурлап чыкты. Ал узун бойлуу, абдан шамдагай жана индилердей кара тору эле. Бала кезимде дайыма анын килейген башы урум сенаторунун башына окшоштой көрүнчү. Ага эмнеге келгенимди дароо түшүндүрүп айттым.

– Бирок сен биздикине түнөп кетесиңби, Жимми? Анда кечки тамактан кийин сүйлөшөбүз. Антпесе мен иштерими бүтүрмөйүн башка эчтеке башыма кирбейт. Кечки тамакка ысык кекс боло береби? Кээ бирөөлөрү азыр аны жактырбай калган.

Атты байлап жатып короздун кыйкырыгын уктым. Саатымды карадым да, үшкүрүнүп алдым: саат үч болуптур, ал эми алтыда мага ушул короздун этин беришет.

Кечки оокаттан кийин Стивенс айым экөөбүз тепкич менен биздин эски конок бөлмөбүзгө чыктык, ал эми анын унчукпаган, жылмайбаган бир тууганы ылдыйда, айыл чарба гезитин окуп кала берди. Айнектердин баары жагжайып ачык. Жайдын купкуу айы асманда тийип турду, тегирмен-

дин дөңгөлөгү жеңил желдин күчү менен сууну жай үйлөтүп турду. Үйдүн ээси чыракты бурчтагы чыракпаяга койду да, билигин кичирейтип койду, анткени өтө думугуп кетти. Ал өзүнүн сүйүктүү селкинчек орундугуна отуруп, чарчаган буттарынын алдына жапыз отургучту жылдырып алды.

– Чорлорум тынч жашаттырбай атат, карып атам, Жим, – бейгам үшкүрүндү ал, чогулушта отургансып эки колун тизесине коё чалкалады. – Демек, сенин татынакай Антониабиз жөнүндө билгиң келет экен да? Мага келип туура кылыптырсың. Мен аны өз кызымдай гана карадым го.

Ошол жайда өзүнүн тоюна кийим-кече тиктирем деп келгенде, ал күнүгө мага чуркап келип турчу. Шимердалардын тигүүчү машинеси жок болчу да, ошон үчүн ал ушиерге келип тикчи. Мен ага кантип кыркып, кантип бычыш керегин, өлчөш керегин үйрөтчүмүн. Өзү машинеде тигип отурат да, буту менен токтобой аны иштете берет. Ал күчтүү болчу. Анан жер жүзүндө андан өткөн бактылуу киши жоктой өзүнүн татынакай чех ырларын ырдай берет.

– Антониа, – дечимин мен ага. – Анчалык катуу теппе! Андан тез болуп кетпейт.

Ал болсо күлүп жиберет, бир азга токтойт, анан унутуп койгонсуп кайрадан катуу тээп, кайрадан ырын созолонто баштайт. Кыздардын мынчалык аракеттенгенин эч качан көргөн эмесмин, анын үй-бүлө күтүүгө аябай жакшы даярдангысы келген. Харлиндер ага тасмалга деп көп кездемени берген, Лена Лингард ага Линколндон ар нерселерди жөнөтүп жиберген. Ошентип биз тасмалдарды, жаздык жабуу менен шейшептерди кайчылап кыркып жүрдүк. Ал эми Шимерда айым кызына ич кийимдери үчүн ушунчалык оймо-саямаларды даярдап коюптур дейсиң! Тони үйүндө минени каерге коёрун улам мага айта берчи. Атүгүл, күмүш бычак-кашыктарды да сатып алып, сандыкка бекитип койгон. Анан улам эле агасын почтого барып келчи деп сурана

берчи. Жигити ага анда тез-тез жазып турчу, жолундагы ар бир токтогон жеринен кат келчи.

Жигити аны башка багытка которуп жатышат, Денверге көчүп барууга туура келет окшойт деп жазгандан эле Тони кабатырлана баштады.

– Мен чарбада жашап көнүп калдым. Эми шаарда ага жакшы аял болуп бере албайт окшойм. Мен тоок багып, мүмкүн, уй да алсакпы дегем, – Тони мага ушинтип айткан. Акыйкаты, ал кийинчерээк кайра шайдоот болуп калды.

Акыры ал Тони качан ага бараарын жазды. Байкуш кыз тим эле өзүнө орун таппай калды. Катты ачып, мына ушул бөлмөдө окуп берди. Көрсө, ал күтө берип корко баштаган турбайбы, болгону сыр билгизбептир.

Анан чоң даярдык көрүлө баштады. Ушу март айында болушу керек эле, унутуп эле калбасам: өтө албай тургандай ылай, баткак, жолдо шалбыраң, анын жүктөрүн шаарга кантип жеткирээрди билбейбиз. Анан, айтайымбы, Амброш ушиерде бардыгын ойдогудай кылды. Ал Блек-Хоокко барып, карындашына кызыл бакмал кутудагы күмүш идиштерди сатып алып келди, Тониге дал ушул эле жетпей турган. Анан ага үч жүз доллар акча берди, чекти мен өз көзүм менен көрдүм. Ал Тони иштеп жаткандагы акчаларынын баарын эч коротпой сактап жүрүптүр, туура кылган. Мен ушиерден туруп анын колун кыстым: «Азаматсың, Амброш, эркекче иш кылдың. Ушунуңа ыраазымын, балам», – дедим.

Сыз жана суук күнү ал Блек-Хоокко Тонини үч сандыгы менен Денверге баруучу түнкү от арабага жеткирди, кутулары мурун жөнөтүп жиберешкен. Биздин эшигибиздин алдына Амброш арабасын токтотту да, Антониа коштошкону чуркап кирди. Мени кучактап өпкүлөдү.

– Бүт бардыгы үчүн рахмат! – деди.

Тим эле бактылуу болуп алыптыр: бир күлөт, бир ыйлайт, ал эми кызарган беттери жаандан суу болуп калган.

Аны бир сыйра карап мен ага минттим:

– Мындай сулуу кыз кимге болсо да татыктуу.

Тони күлүп жиберип: «Кош бол, куттуу үйүм!» – деп шыбырады да, арабаны көздөй чуркады. Ал мени менен эле эмес, сени менен да, чоң апаң менен да коштошту көрүнөт, мына ошон үчүн мен сага баарын төкпөй-чачпай баяндап берип атам. Биер ал үчүн дайыма сыйынт болчу.

Анан бир нече күндөн кийин биз андан кат алдык, ал Денверге жакшы жеттим, Ларри тосуп алды, – деп жазыптыр. Жакында үйлөнө турган болушуптур. Ларри ириде кызматынан көтөрүлүп алайын дептир. Мага ошонусу жакпай калды, бирок мен эчтеке деген жокмун. Кийинки аптада Юлька Тонинин иштери жакшы, ал бактылуу деген куттуктоосун алды. Ошондон кийин эле эч кабар жок. Бир ай өтгү, Шимерда айым кабатырлана баштады. Мен анын карындашына күйөө таап, ага куда түшкөнсүп Амброш мени карабайт.

Ошентип бир күнү кечинде бир тууганым Уиллиам келип айтып берди, талаадан келатып бир арабаны көрдүм дейт, шаардан батыш тарапка жолдо баратыптыр. Арабакеттин жанында бир сандык байланган, артында дагы бирөө. Арабанын ичинде кийим-кечесине оронуп бир аял отурат, бирок ал жоолуктарга оронгону менен ал Антониа Шимерда, же Антониа Донован болуп калган биздин Тони экенин бир тууганым тааныптыр.

Эртеси эртең менен бир тууганыман Шимердаларга жеткирип койчу, – деп сурандым. Жөө деле бармакмын, бирок азыр буттарым мурункудай болбой калды, ошон үчүн күчүмү сактап атам. Шимердалардын эшигинин алдында аптанын жарымы болсо да кир жайылганын көрдүм. Жакын барганда карап алып жүрөгүм лакылдап кетти: бу шамалда желбиреген баягы биз жанталашып ырастаган ич кийимдер го. Юлька бир чара сыгылган кирди көтөрүп чыга калды эле, анан бизди көрө коюп чоочуп кетти да, кайра үйүнүн ичине кире качты.

Мен ичине киргенде Антониа кирлерин бүт жууп коюп, чылапчындын жанында туруптур. Шимерда айым өз иши менен алек экен, болгону бирдемени кобуранып, өзүнчө нааразы болуп атыптыр. Бизди карап да койгон жок. Тони болсо колдо-рун этегине аарчып мага сунду да, мени капалуу тиктеди. Мен аны кучактадым эле, ал ошол замат бошонуп алды:

– Коюңуз, Стивенс айым, – деди. – Кереги жок. Мен ыйлап ием, бирок ыйлагым келбейт.

Мен ага короого чык деп шыбырадым. Апасынын алдында анын айтпай турганын билчимин. Тилими алып ал мени тамдын артына апарды, башына бирдеке да кийип албаптыр.

Ушиерден ал мага жөн эле тынч минтип айтса болобу:

– Стивенс айым, мен эрге тийген жокмун, бирок чыксам болмок.

– Кызым! – деп жибердим мен. – Мине болуп кетти, йа? Коркпой эле айта бер.

Тамдын артынан бизди эч ким көрбөй тургандай болуп дөңгө отуруп алды.

– Ал менден качып кетти, – дейт. – Дегеле ал мага үйлөнөйүн деди беле, билбейм.

– Ал мине, ишин да таштап качып кеттиби? – деп сурадым. – Биерден биротоло качып кеттиби?

Ал ансыз деле эч иштебептир. Аны иштен бошотуп, алдамчылыгы үчүн кара тизмеге кошуп коюшуптур, көрсө, ал белеттерди алдап сатчы экен. Мен анысын билген эмесмин. Жөн эле ага асылып атышат дегем. Мен аерге барганда, ал ооруп атыптыр. Ооруканадан жаңы чыккан экен. Акчам түгөнгүчө мени менен жашады, ошондо гана мен анын иштей турган ою жок экенин түшүндүм. Анан ал бир күнү кетип, ошону менен жоголду. Мен аны издеп жүрдүм, акыры пундадагы бир жакшы бала мага издегениңи кой деди. Ларри баягы жаман жолго түшүп алды көрүнөт деди, ошон үчүн күтүп кереги жок – дейт. Менимче, ал Мексикага кетип калса

керек. Аякта кондукторлор тез байыт экен, жергиликтүүлөр аларга жарым баасын төлөйт, кондукторлор болсо белет бербей, акчасын өздөрү алып алат экен да, ошентип компанияны алдашат имиш. Ларри мага антип байыгандар жөнүндө көп айтчы деди.

Мен, албетте, минеге сен жарандык никени талап кылган жоксуң дедим, ошондо сенин кандайдыр бир укуктарың болмок дедим. Ал байкуш башын жерге салып минтет:

– Өзүм деле билбейм, Стивенс айым. Чыдамым кетсе керек күтө берип! Ал үчүн кандай аракет кылып атканымы көрүп, мени менен калабы деп ойлодум да.

– Билесиңби, Жимми, мен анын жанына отуруп алып ыйлап ийсем болобу! Кичинекей кыздай өңгүрөп ыйлабадымбы. Эч токтой албай койдум. Жүрөгүм тим эле эзилип кетти. Май айы болчу, күн жылуу, ачык, жел жүрүп, жайытта кулундар чуркап жүрөт, ал эми мен болсо кайгыдан өзүмү токтото албайм. Антониам, ушунчалык ак көңүлүм, ушунчалык татынакайым уят болуп үйгө келиптир! Лена Лингардчы, анын эч качан жолу болгон эмес да, азыр болсо ал өзгөрүлүп кетиптир, жибек менен бакмалдан кийинип дайыма жайында биерге келет, апасына да жардам берет. Албетте, турмушта ар кандай болот дечи, бирок билесиң го, Жим Берден, экөө кандай эки башка кыз. Анан мына, жакшы кызыбыз жамандыкка чалдыгып калыптыр! Мен кантип аны сооротот элем? Анын өзүнүн гана кенебегенине таңгалдым. Биз үйдү карай жөнөгөндө Тони токтоп, кирди жакшы кургадыбы деп кармалап көрдү, ага анын ушундай таптазалыгы жакты көрүнөт, Денверде кыштан курулган тамда жашаганбыз, – деди мага Тони, – аерде жууй турган да жери жок.

Мен Антонианы кийинки жолу көргөндө, ал жүгөрү экени жер айдап атыптыр. Жазы-жайы менен чарбада эркектердин ишин аткарып жүрдү, тим эле ошол туурачылап. Амброштун башка жардамчысы жок болчу. Байкуш Марек

көптөн бери талмалуу болуп калган, ошондуктан аны ооруканага жөнөтүп жиберешкен. Биз ошентип Тонинин өзүнө тиккен көйнөктөрүн да көрбөй калдык. Аларын Тони сандыктан деле чыгарган жок. Дайыма бир калыпта, тынч жүрдү. Эл аны тырышчаактыгы үчүн сыйлачы, эчтеке болбогонсуп эле мамиле кылып жүрүштү. Анча-мынча ушак айтылчы дечи, бирок эгер ал каадаланса, анда андан да көбүрөөк ушактамак. Ал болсо ушунчалык жоош, бечара болчу, бир да кишинин аны какшыктаганга тили барбады. Ал эч жакка барчы эмес. Мага да жайы менен келе албай койду. Ириде таарынып жүрдүм, анан мен минтип ойлодум: менин үйүм ага көп немени эстетет окшоп калды. Кээде өзүм чуркап бара калып жүрдүм, бирок Тони айдоодон үйүнө кайткан маалда менин колум бошобой калчы. Башка кеп калбай калгансып көбүнчө ал эгин менен аба ырайы тууралуу сүйлөчү, эгер мен кечирээк келип калсам, ал бутуна туралбай чарчап калган болчу. Тиши да аны көп кыйначы: бирде бири ооруйт, бирде экинчиси, ошентип дайымале анын жаагы шишип жүрчү. Блек-Хоокко дарыгерге баргысы келчи эмес, тааныштарынан бирөө жарым жолугуп калабы деп коркчу. Амброштун асылдыгы дагы түгөнүп бүттү, ал дайымале үңүрөйүп жүрөт. Антониага мынча көп иштегенге болбойт, ал биротоло өңүнөн азып калыптыр деп мен ага бир жолу айтып көрдүм. Анда тигинин жообун кара:

– Эгер ага ушунун баарын үйрөткөнү келсеңиз, анда экинчи үйүбүзгө жолобоңуз, – деди ал мага.

Ошону менен мен алардыкына барбай калдым.

Антониа эгин эккенинде да, оргонунда да толук иштеп жүрдү, болгону эми коңшуларына жалдангандан уялды, мурда го ал жаш, бейкапар болчу да. Мен күзгө чейин аны көргөндөй деле болгон жокмун, ошондо ал биерден түндүк тараптагы ээн жайыттарда, сары чычкандардын чоң тобунан алыс эмес жерде малын кайтара баштады. Кээде ал малды айдап батыш дөбө тараптан келет, ошондо мен аны тосуп чур-

кап чыгам да, бир аз аны узатып барам. Амброштун короосунда отуз баш малы бар эле, күз болсо кургак болду, чөп аз, ошон үчүн Тони аларды ушунча алыс айдап чыкчы.

Аба ырайы ачык, жылуу болду, ошон үчүн Антониа жалгыз калганды жакшы көрчү. Букачарлар оттоп жүргөн маалда ал чөптүн үстүнө отуруп алып, бир нече саат күнгө жылынат. Эгерде ал өтө алыс кетпесе, кээде мен ага жолугуп келүү үчүн бир аз убакыт тапчымын.

Бир жолу ал мага мындай деди:

– Бир кезде Лена кылгандай, мен дагы оймо-сайма токуп-өрүшүм керек окшойт. Бирок ал ишти баштасам эле ар тарапты тиктей берем да, токуганды унутуп калам. Кечээ жакында биз Жим Берден экөөбүз ушиерде ойночубуз. Мына ушу дөбөдө мен атам турчу жерлерди азыр да көрсөтө алам. Кээде узакка жашабайм го деп ойлоп кетем, ошондуктан мен ар бир жашаган күнүмү каалашымча ырахаттанып алайын дейм.

Кыш келди, Антониа өтүкчөн, эркектердин узун тону менен кырбусу кенен кийиз калпак кие баштады. Мен анын өтүп баратканын көрүп турчумун, анан бир жолу анын басканы салмактуу болуп калганын байкадым. Бир жолу декабрда кар жаады. Кечке жуук карасам, Антониа дөң менен малды айдап жөнөп калыптыр. Кар калың жаап аткан, ал болсо алдыга бүкчүйүп, демейдегиден да жалгызсырап алыптыр. «Карасаң, – деп ойлодум мен. – Тони минегедир кеч кайтып атат. Ал малды короосуна киргизгиче биротоло караңгы боло түшөт». Ичим тим эле тызылдап кетти: ал ушунчалык бечара көрүндү, убагында туруп малды чогулталбай калган окшойт.

Анан бардыгы ошол күнү кечинде болду. Ал малды үйгө айдап келип, малканага камады да, алоокананын артындагы өзүнүн бөлмөсүнө кирип култанып алды. Анан ошоякта эч кимди чакырбай, онтобой туруп жапжалгыз төшөккө жатты да, ымыркайды төрөп салды.

Мен кечки тамакты коюп жаткам, бир маалдале Шимерда айым аябай энтигип, тепкичтен биздин жертөлөгө түшүп келди да, кыйкырып жиберди:

– Бала! Бала төрөдү! Амброш азезилдей жини келди!

Бир тууганым Уиллиам, албетте, чыдамкай киши. Кечке чейин талаада жүрүп ал жаңыле ысык тамак жейин деп отурган. Ал болсо бир сөз айтпай атканага барып, аттарын жолго ырастай баштады. Бизди Шимердаларга бир паста жеткирди.

Мен дарооле Антониага жетип, аны карай баштадым, ал болсо көздөрүн да

ачпай, мага дагы көңүл бурбай жатат. Кемпир чарага жылуу суу толтуруп, ымыркайды жуунтмак болду. Мен карап туруп, ага катуу айттым:

– Шимерда айым, бу ачыштыргыч сары самынды кызга жакын жолотпоңуз. Анын териси бүт эзилип түшүп калат, – дедим мен кыжырым менен.

– Стивенс айым, – деп чакырды мени Антониа. – Карасаңыз, менин сандыгымын үстүндө жакшы самын бар болуш керек.

Бу анын биринчи айткан сөздөрү болчу.

Мен кызды ороп бүтүп, Амброшко көрсөткөнү алып чыктым. Ал очоктун алдында отуруп, башын дагы көтөрбөй туруп күңк этти:

– Аны дарооле жамгырдын суусуна челекке салып жиберген жакшы, – деди ал.

– Укчу, Амброш, – дедим мен. – Бу өлкөдө мыйзамдар бар, аны унутпа. Ымыркай аман-эсен төрөлгөнүнө мен күбөмүн, ошон үчүн ал эчтеке болбой тургандай көз салып турам.

Аны ушинтип токтотконума алигиче сыймыктанам.

Эми сени наристелер анча кызыктырбаса да, угуп тур: Антонианын кызы жакшынакай эле чоңойду. Антониа аны дароо жакшы көрүп, кызы үчүн колуна шакек тагынгандай эле уялган жок. Азыр кызы жыйырма айлык, аны башка балдарды карабагандай карашса экен дейм! Антонианы кудай өзү энеликке жараткандай. Ал эрге тийип, үй-бүлө күтсө жакшы болмок эле, бирок билбейм, эми андай болобу?

Түндү бала кезимде жашаган бөлмөдө өткөрдүм, терезеден бышкан эгиндин жытын тараткан жайкы жел келип турду. Мен уктап албай аткананын чатырын, үйүлгөн чөптүн жана көлчүктүн үстүнө тийген айды, көлөкө сыңары көк асманда карайган жел тегирменди карап жаттым.

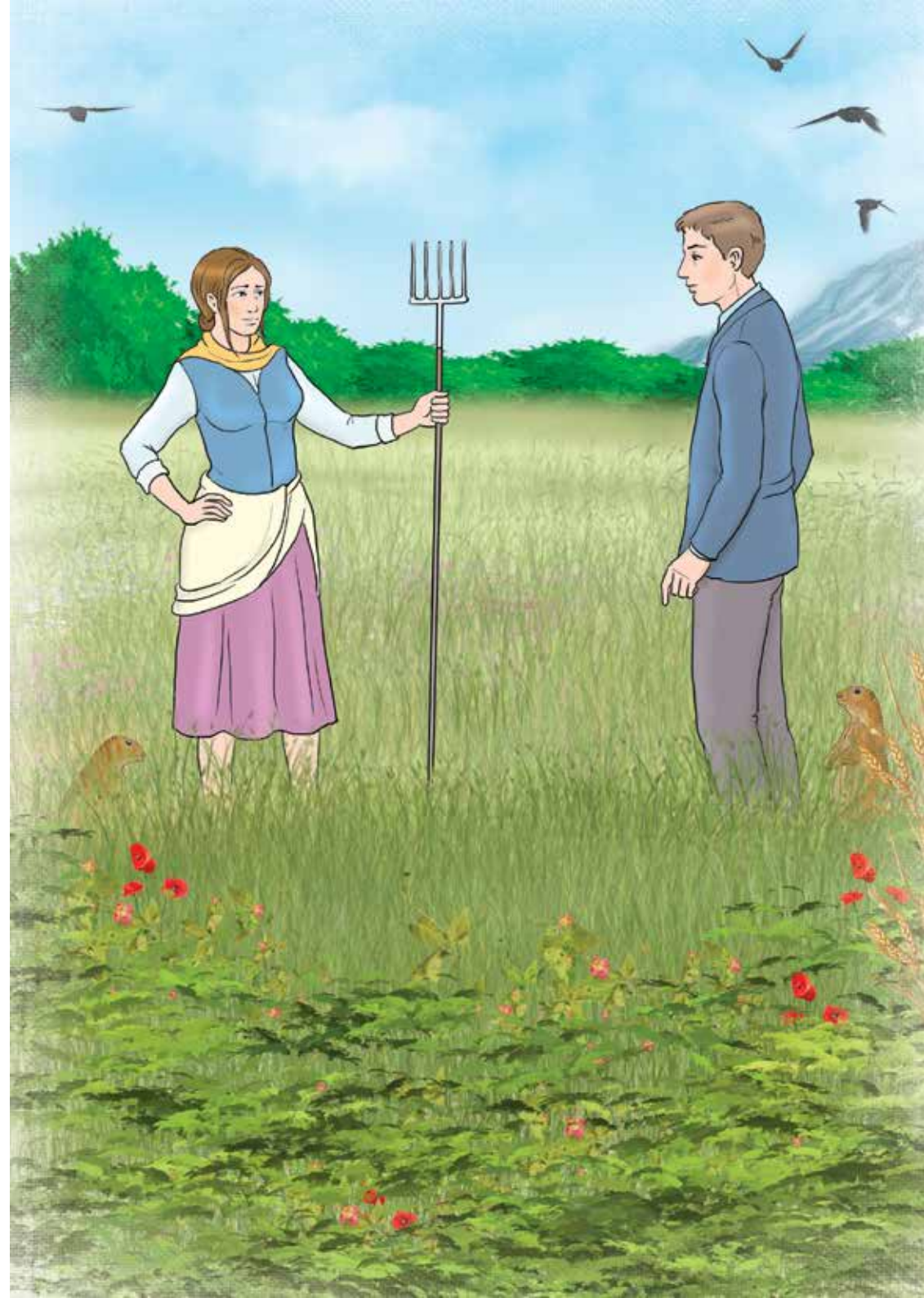
4

Эртеси күнү мен Шимердалардыкына жөнөдүм. Юлька мага кызды көрсөтүп, Антониа түштүк жакта буудайды үймөктөп жатат, – деди. Мен айдоо менен ага түшүп бардым, Тони мени алыстан эле байкады. Ал бешиликке таянып, үймөктөрдүн жанында мени күтүп карап турду. Эски ырда айтылгандай, ыйлайын деп барып биз унчукпай жолуктук. Анын жылуу колу менин колумду бекем кысты.

– Сени келет деп ойлогом, Жим. Кечээ сени Стивенс айымдыкында жүрөт дешкен. Сени эртеден бери күтүп жатам.

Мен аны акыркы жолу көргөндөн арыгыраак болуп калыптыр, жесир Стивенс айтмакчы, чаалыккан сыяктуу, бирок өңүндө кандайдыр бир башкача сүр пайда болгондой, ал эми дагы эле кызарган бети анын табигый күч-кубаты менен ден соолугу жөнүндө билдирип турду. «Эмнеге дагы эле?» – деген ой кетти менде; анын дагы, менин дагы турмушубузда көп нерселер болуп өтпөдүбү. Тони болгону жыйырма төрткө эле чыккан.

Антониа бешилигин жерге сайып койду, анан биз убадалашпай туруп жолдун кесилишиндеги буурсундун тиши тие элек чакан жерди көздөй жөнөдүк, ал жерде биз бири-бири-биз менен жеңилерээк сүйлөшчүбүз. Биз, саландаган зым Шимерда мырзанын мүрзөсүн калган дүйнөдөн бөлүп турган жерге отурдук. Бийик кызыл чөптү бул жерде эч качан чабышкан эмес. Кышкысын ал жок болуп кетип, жазында кайра өсүп чыкчы, эми алар бакты кооздогон түштүк жердин өсүмдүктөрүндөй калың болуп жайнап турду. Бир маалда мен укук илимин үйрөнөйүн деп апамдын туугандарынын бирине Нью-Йорктогу юридикалык идарасына ишке орношконумду, өткөн кышта өпкөсүнө суук тийип Гастон Клериктин өлгөнүн, ошол менин турмушумду чукул өзгөрткөнүн, бүт бардыгын Тониге айтып берип жаткандыгымды байкадым.

Тони болсо досторум жөнүндө, жашоо-турмушум жөнүндө, көксөгөн ой-санаам жөнүндө суроолорду жаадырды.

– Ооба, демек, сен бизден биротоло кетет турбайсыңбы, – деди ал үшкүрүнүп. – Бирок мен сени баары бир жоготпойм. Атамы эстечи, ал канча жылдан бери ушиерде жатат, ал эми мен башка эч ким менен анчалык бекем байланышта эмесмин. Мен үчүн ал дайыма тирүү бойдон кала берет. Мен дайыма аны менен сүйлөшөм, кеңешем. Канчалык жашым өткөн сайын, ал мага ошончолук жакын болгонсуйт, мен аны ошончолук жакшыраак түшүнө баштайм.

Ал менден чоң шаарларга көнүп калдыңбы деп сурады:

– Шаарда кыйналып кетмекмин. Кусадан өлмөкмүн. Ар бир талды, ар бир үймөк чөптү тааныган, жер өзү мага эски достой болуп калган жакта жашоо мага жагат. Менин ушиерде жашап, ушиерде өлгүм келет. Келли ата ар бир адам бу дүйнөгө бир озуйпасы менен төрөлөт дейт, ошон үчүн мен мине кылышым керегин билем. Мага караганда кызым жакшыраак жашасын деп аракет кылам. Мен анын камын көрөм, Жим.

Мен андан эч күмөн санабайм дедим:

– Билесиңби, Антониа, биерден кеткенимен бери ушиердеги тааныштарымын бардыгынан сен жөнүндө эң көп эстеп жүрдүм. Сен менин сүйгөнүм, аялым же эжем, энем, кыскасы, эркек үчүн аял ким болсо, ошонун бири болушунду кандай каалайт элем. Мен сени дайыма эстейм, аракетимин баары, мага жакканы да, жакпаганы да сага байланыштуу болот, башында түшүнбөсөм да кийин, жүздөгөн жолу буга ынандым. Сен менин бир бөлүгүмдөйсүң.

Тони өзүнүн жоодураган ишенчээк көздөрүн мага кадады да, анан жашып кетти.

– Бу кандай болот? Сенин досторуң ушунчалык көп, ал эми мен сени кайгырттым! Адамдар бири-бирине ушунчалык мааниге ээ болгону кандай сонун, Жим! Биздин кичинекейи-бизден бери чогуу өскөнүбүзгө аябай кубанычтамын. Кызым

тезирээк чоңойсо экен дейм, ошондо мен ага экөөбүздүн бүт жоруктарыбызды айтып бермекмин. Өткөн өмүрүңдү ойлогон сайын сен дайыма мени эстеп жүрөсүң да, чынбы? Менимче, өткөн күндү эч ким унутпайт болушу керек, атүгүл, бактылуу адамдар деле.

Биз үйгө айдоолорду аралап келе жаттык, күн килейген алтын топтой болуп батышта, так жердин кырында илинип турду. Ал түшүп кеткиче чыгышта килейген дөңгөлөктөй болуп күмүштөй жаркыраган, кызгылт болуп кубулушкан, өзүнүн арбагы же самындын көбүгүндөй тунук ай чыгып калчы. Жарыктын ушул эки булагы асмандын туш-тарабында кармалып, килейген ээн талаа аркылуу бир нече убакыт бири-бирин тиктеп турушту.

Ушундай бөтөнчө жарыкта ар бир тал, буудайдын ар бир үймөгү, ар бир күн карама жана сүттүкендин ар бир түбү түзөлүп, асманды карай умтулду, жада калса, айдоодогу жөөктөр менен дөңгөктөр да өзгөчө ачык көрүндү. Мен кайрадан жердин байыркы чакырыгын уктум, түн киргенде айдоолордон тараган анын ажайып табышмагын сездим. Менин кайрадан кичинекей бала болуп, өмүр жолумду ушул жерден токтоткум келди.

Биз жолубуз ачакейдей ажыраша турган айдоонун четине келдик. Мен Антонианын колдорунан алып, көкүрөгүмө кыстым да, алардын кандай боорукер, күчтүү жана жылуу экенин, мага канча жакшылык кылганын кайрадан сездим. Анын колдорун жүрөгүмө такап көпкө турдум. Тегерегибиз караңгыдан караңгы болуп бара жатты, мен болсо эсимдин бир бурчунда Тонинин бетин түбөлүккө сактап калууну каалап, ал мен үчүн эң кымбат жана эң керектүү болгондуктан башка аялдар тууралуу эскерүүлөр аны тосуп калбасын дегенсип улам тиктедим.

– Мен кайтып келем, – деп ишенимдүү убада бердим, жумшак коюуланып бара жаткан күүгүмдө аны тиктеп.

– Мүмкүн! – мен анын жылмайганын көргөн жокмун, бирок сездим. – Эгер сен келбесең да баары бир атамдай болуп сен менин жанымдасың. Силер менен чогуу мен жалгызсырабайм.

Тааныган жолум менен үйүмө кайтканымда, артыман бир эркек бала менен бир кыз чуркап келе жаткансыды; ушундай болуп бир кезде биздин артыбыздан көлөкөлөрүбүз чуркачу эле, алардын чөптү жылдырып коюп күлүп шыбырашканын угуп тургансыдым.

БЕШИНЧИ БӨЛҮК

КУЗАКТАРДЫН УУЛДАРЫ

1

*М*ен Антониага кайтып келем деп убада бергем, бирок убадамды жыйырма жылдан кийин гана аткардым. Мезгил-мезгили менен мага ал туурасында кабарлар жетип жатты: экөөбүз жолуккандан кийин көп өтпөй ал бир жаш чехке, чоң аталаш тууганы Антон Елинекке турмушка чыгыптыр, алар кедей болуп, балдары көп экен. Бир жолу чет өлкөдө жүрүп мен Чехияга барып калдым да, Прагадан Антониага анын төрөлгөн шаарчасынын көрүнүштөрү бар сүрөттөрдү жөнөтүп жибердим. Бир нече айдан кийин андан кат келип, анда Тони балдарынын аттарын атап, ар бири канча жашта экенин жазып жибериптир. Андан башка эч нерсе жок, болгону гана каттын аягында: «Эски досуң Антониа Кузак» – деп коюптур. Мен Солт-Лейк-Ситиден Тина Содерболлго жолукканда, ал Тонинин жолу болбой жатат, анын күйөөсүнүн ден соолугу өтө чың эмес, ошондуктан анын турмушу оор деген. Мүмкүн, ага барбаганымдын себеби

менин коркконумдадыр. Иштерим мени жылына бир нече жолу Батышка алып барчу, ошондо ар бир келген сайын мен Небраскага токтоп, Антонианы көргүм келип кетчи. Бирок жолугушууну дайыма кийинкиге калтыра берчүмүн. Анын карып, күчүнөн тайганын көргүм келбеди, мен бул ойдон чочуркадым. Түйшүк толо жыйырма жылдан кийин көп кыялдарыңан айласыздан айрылат экенсиң. Бирок жаштык кыялдарым менен коштошкум келген жок. Кээ бир элестер түбөлүккө жандуу бойдон кала берет, кийин кандай гана болбосун алар баары бир сен үчүн эң кымбаттуу эскерүү бойдон жүрөт.

Лена Лингард болбогондо мен, балким, ошол бойдон Антониага барбай деле калмак окшойм. Эки жыл мурун жайында Сан-Франсискога барып, аларды – Тина экөөнү көрүп келдим. Тина жеке үйдө жашап, ал эми Ленанын өнөрканасы ошол эле бурчта, чоң тамда экен. Ошол эки аял бири-бири менен кандай ынтымакта экенин ушунча жыл өткөндөн кийин көрүү мен үчүн өтө кызык болчу. Тина мезгил-мезгили менен Ленанын акча-каражатын текшерип, тыйынын кайда корутуу керегин көрсөтүп турат экен; Лена болсо, баамдашымда, Тинаны өтө сараң болтурбаганга аракет кылат окшойт.

– Мага жакпаганы, – деди ал Тинанын көзүнчө. – Бай аялдардын жаман кийингени.

Тина кабагын бүркөп ырсайды да, Лена өзү жаман да кийинбейт, бай да болбойт деди.

– Ага деле макулмун! – Лена ак көңүлдүк менен жооп кайтарды.

Лена мага Антониа жөнүндө чын көңүлү менен айтып жатты, ага бир барып кой деди.

– Сөзсүз баргын, Жим. Ага сенин барганың майрам болот. Тинаны укпай эле кой. Антон Кузак андай деле жаман эмес. Ал сага жагат. Албетте, ал табарман эмес, бирок Тониге өтө шылуун дагы туура келбейт эле. Балдары тим эле бир укмуш, азыр алар онбу же он бир болушу керек. Мага андай

чоң үй-бүлөнүн кереги жок дечи, бирок Тониге дал ошондой керек. Ал балдарын сага тим эле сүйүнүп көргөзөт!

Чыгышка кайтып келе жатып мен Небраскадагы Хейстинде токтодум, анан жарактуу бир аттары менен ачык арабаны жалдап алып, Кузактын чарбасын издеп жөнөдүм. Түштөн кийин гана мен саякатымдын максатына жакындап калганымды түшүндүм. Оң жактагы бийик эмес дөбөдө мен дыйкандын чоң тамын көрдүм, жанында дарактар курчаган кызыл кампа турат, ал эми дөбөнүн түбүнө чейин чоң жолдон ылдый малканалар тизилген. Чарбага кайсыл жеринен бурулсам деп ойлонуп, аттарымды токтоткондо бир маалда акырын үндөрдү уктум. Алдыда жолдун боюндагы кара өрүктүн арасынан мен өлүк иттин үстүнөн тиктеп турган эки баланы көрдүм. Төрт-беш жашар кичүүсү колдорун көкүрөгүнө кадап, чачы кыска алынган башын кайгылуу шылкыйтып чөгөлөп отуруптур. Улуусу бир колун анын ийинине коюп, мен көптөн бери уга элек тааныш тилде аны соротуп жатыптыр. Мен аттарымды алардын жанына токтоттум, улуусу кичүүсүн колунан алып менин жаныма келди. Анысы да өзүнчө кападар. Аларга бүгүнкү күн кайгылуу болгону даана көрүнүп турду.

– Силер Кузак айымдын уулдарысыңарбы? – деп сурадым мен.

Кичүүсү башын көтөрүп да койгон жок, ал кайгысына өтө терең батып кетиптир, бирок агасы мени акылдуу, көк көзү менен карады:

– Ооба, мырза.

– Силер тиги дөбөдө турасыңарбы? Мен апаңарга жолукканы баратам. Отургула, жеткирип коёюн.

Улуу бала кабагы бүркөк инисин карады:

– Биз жөө барганыбыз оң. Биз сизге дарбазаны ачабыз.

Мен капталдагы жолго салдым, балдар унчукпастан артыман жөнөштү. Мен жел тегирменге теңелгенде атканадан тармал чач, жылаңайлак дагы бир бала аттарымды байла-

мак болуп чуркап чыкты. Ал татынакай, жүзү кызыл тарткан, сепкилдүү, териси назик, койдун жүнүндөй сары көкүлү мойнуна чейин тармалданган экен.

Ал менин аттарымды заматта байлап: «Апаң үйдөбү?» – деп сураганымда башын ийкеди. Андан кийин ал мени тиктеди: эч себепсиз сүйүнгөнүнөн анын бетиндеги чуңкурлары көрүндү да, ал жел тегирмендин эң чокусуна шуулдап учкан бойдон чыгып кетти, ошондо анын мени көңүлүнө этибар албаганынан шекшидим. Үйдү карай бара жатып, анын үстүдөн мени байкап турганын сездим.

Менин бут алдыман өрдөк менен каздар кокулдап-какылдап качып турду. Бастырманын тепкичтеринде жайылган сары ашкабактардын арасында ак мышыктар күнгө жылынып жатты. Каалганын торунан мен асты акка боёлгон кенен, жарык алоокананы көрдүм. Ичинде узун жозу туруптур, дубалдардын жанында катары менен жыгач отургучтар коюлган, бурчта болсо очок жаркырайт. Эки кыз кобурашып күлүп чарадагы идиштерди жууп жатат, ал эми кыска этекчен абдан кичинекей кыз орундукта чүпүрөктөн жасалган куурчагын таптап уктатып отурат. Мен алардан: «Апаңар кана?» – деп сураганда кыздардын бирөө колундагы сүргүсүн түшүрүп жиберип, жылаңайлак буттары менен үн чыгарбай алоокана аркылуу жүгүрдү да, көрүнбөй жоголуп кетти. Кыздардын буттарында байпагы менен пайабзалы бар, улуусу эшикке мени карай басып келди. Ал далылуу, чачы кара, көздөрү да кара экен, өзүн ишенимдүү жана тынч кармап турду.

– Кире бериңиз. Апам азыр келет.

Кыз мага жылдырган орундукка мен жаңы эле отурганда бир кызык нерсе болуп кетти: алооканага Антония кирип келип, менин жаныма туруп калды, ал дагы эле күч-кубатта, кара тору, кара коңур чачтары буурул тарта баштаган экен. Окуяга бай, бороондоп-ташкындаган мезилдерге караганда кээде жайчылыкта деле жүрөгүң кысыла түшө турган учурлар болот. Мен эс-учумду жоготуп койдум көрүнөт, анан

эмне кылайын? Бирөө менен, өзгөчө бул аялдай оор жана сыноого толгон турмушту башынан кечирген киши менен көп жылдардан кийин жолукканда, ушундай боло берет. Биз бири-бирибизди тиктеп туруп калдык. Мени кабатыр тиктеп турган Антонианын көздөрү болчу. Мындай көздөрдү мен башка эч кимден көргөн эмесмин, анткени менен буга чейин жүздөгөн ар кыл көздөрдү көргөм. Канчалык Антонияга тигилгеним сайын андагы өзгөрүүлөр көп деле байкалбай бара жатты, ал эми мурункусуна окшоштугу азыр даана көрүндү. Бул баягы эле ички дүйнөсү гүлдөп турган Антония эле, көптү көргөн, бирок сынбаган, ал мени карап, мага жакшы таанымал, кирилдеген үнү менен бир аз энтигип сурады:

– Сизге мине керек? Эрим үйдө эмес, мырза.

– Сен мени тааныбай атасыңбы, Антония? Мен ушунчалык өзгөрүлүптүрмүнбү?

Терезеден кыйгач тийип, анын кара коңур чачтарын алтынга бөлөгөн күндүн нурунан ал көздөрүн жүлжүйттү. Бир маалда анын көздөрү тегерек болуп алайды да, бети бүт жайылып, жадырай түштү. Анын деми кыстыгып, мага оор иштен катуу болуп калган колдорун сунду.

– Бу Жим го! Анна, Юлька! Бу Жим Берден! – ал менин колуму кысаарда, өңү абдан бузулуп кетти. – Минен болду? Бирөө өлдүбү?

Мен аны далыга чапкыладым.

– Жок-жок. Бу жолу мен өлгөнгө келген жокмун. Жөн эле Хейстинде от арабадан түштүм да, сени, үй-бүлөнү көргөнү ушиерге келдим.

Ал колумду коё берип, нары-бери чапкылап калды:

– Антон, Юлька, Нина, каякка кеттиңер баарыңар? Анна, балдарга чурка! Алар бир жакта итин издеп жүрөт. Леону да чакыр. Ал каякка жоголуп кетти, бу Лео?

Тони мышыкчасынан балдарын ар бир бурчтан сууруп чыгып, мага алып келип жатты.

– Жим, бери карачы, сен азыр кетишиң керек эмеспи? Антпесе улуу уулум үйдө эмес. Алар атасы экөө Уилбердеги базарга кеткен. Сен Рудолфту көрүп, биздин атабыз менен таанышмайынча мен сени кетирбейм, – ал мага жалдырай карап, толкунданганынан оор дем алып жатты.

Мен аны сооротуп, убактым көп экенин айтып жатканда, жылаңайлак балдар акырын алооканага кирип, апасынын жанына чогулду.

– Кана айтчы, кимиси ким, канча жашта?

Балдарын атап жатып Антониа кимиси канчада экенин чаташтыра берди, тигилер болсо боору эзилгенче каткырды. Жел тегирменге учуп чыккан жанагы менин таанышыма жеткенде ал минтти:

– Бу Лео, ал дегеле чоңоюп калды, эми жакшы жүрсө деле болмок.

Лео чуркап келип, букачардай болуп тармал чач башы менен аны сүзгүлөй баштады, бирок сөздөрү көз жашына аралаш болчу:

– Менин канчада экеними унуттуңбу? Дайымале унута бересиң! Атайлап атасың, а? Кана, айтчы ага, апаке!

Ызаланып ал муштумун түйүп алды да, апасын жаман көрүп карады.

Баласына көзүн тиктеген бойдон ал сөөмөйүнө анын алтын көкүлүнөн ороп алды.

– Ии, сен анда канча жаштасың?

– Он эки! – деп жиберди бала, мени эмес, апасын карап.

– Мен он экидемин, мен Иса пайгамбардын кайра жаралган күнү туулгам.

Антониа мага жылмайды:

– Так ошондой болгон, бул бизге майрамдык белек болгон.

Ушул кабар үчүн мени абдан таңгалат дегенсип балдардын бардыгы мени тиктешти. Алар бири-бирине, өздөрүнүн көптүгүнө сыймыктанаары даана көрүнүп турду. Мен барды-

гы менен таанышып бүткөндөн кийин жана мени эшиктен тосуп алган улуу кызы Анна бардыгын акырын узатып койду да, алооканага колундагы ак айпоочу менен кайтып келип, аны апасына кийгизди.

– Апаке, эми отуруп Берден мырза менен сүйлөшө бер. Биз силерге тоскоолдук кылбай, секин идиштерди жууй беребиз.

Антониа алагды болуп артын карады:

– Мейли кызым, мүмкүн, биз конок бөлмөсүнө барсакпы, меймандар менен отура турган жайыбыз деле бар го?

Кызы ууртунан жылмайып, менин колуман калпагымды алды:

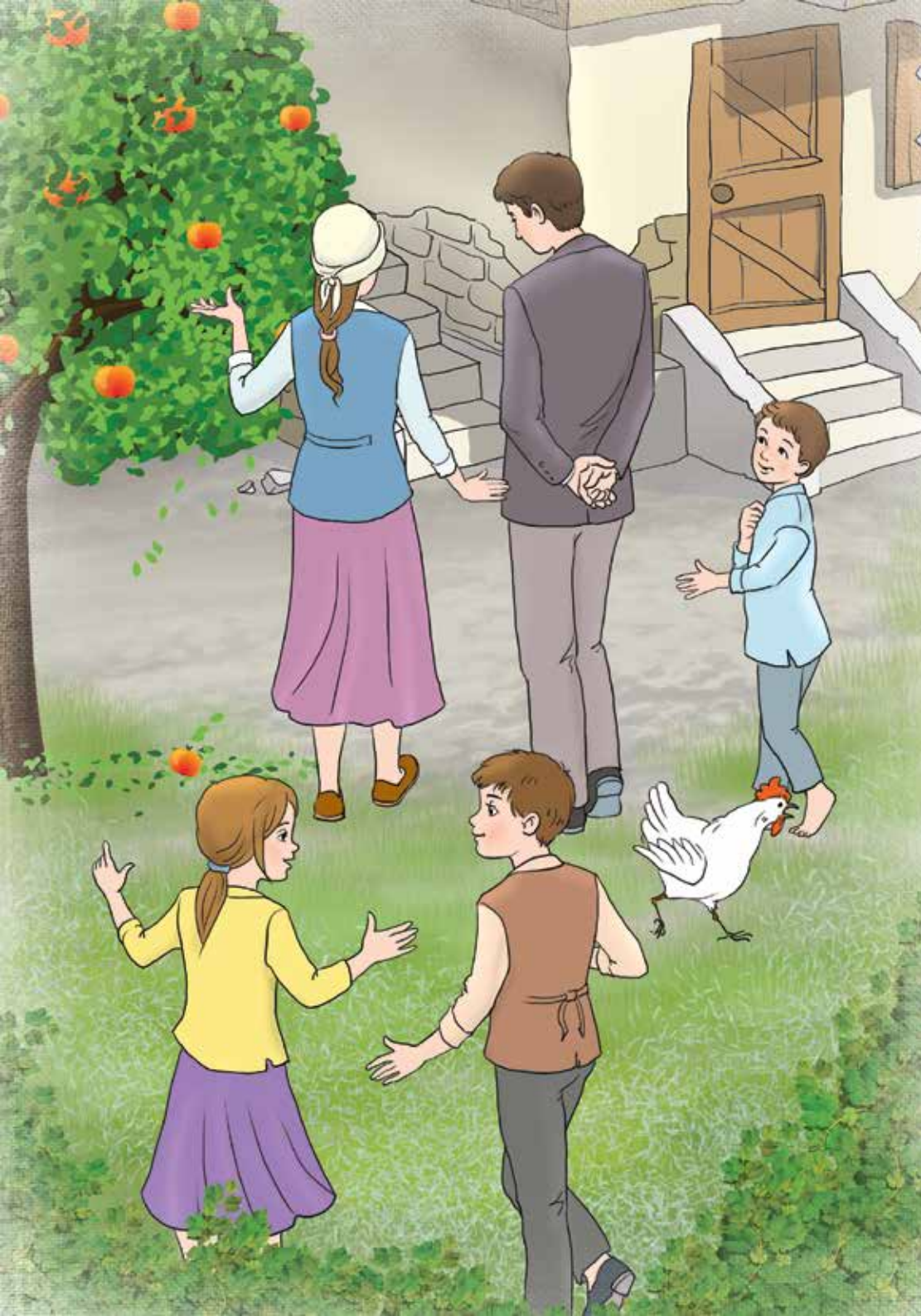
– Кереги мине, ушиерге келгенден кийин эми силер сүйлөшө бергиле, биз Юлька экөөбүз угуп турабыз. Конок бөлмөсүн кийин деле көрсөтө беребиз.

Кыз мага жылмайып коюп, сиңдиси экөө кайрадан идишке киришти. Эң кичүү кыз колундагы куурчакты колунан коё бербей өйдө чыгуучу тепкичтин ылдыйына отурду да, буттарынын бүгөп алып кызыгуу менен бизди карап калды.

– Бу Нина, Нина Харлиндин урматына, – деп түшүндүрдү Антониа. – Мунун көздөрү Нинаныкына окшош, чынбы? Ишенесиңби, Жим, мен силердин баарыңарды тууганымдай көрчүмүн. Менин үй-бүлөм силерди – сени да, Чарлини да, Саллини да силер менен кошо өскөнсүп жакшы тааныйт. Мен бирдеме дейин дедим эле, толкунданып унутуп да калдым. Иңглис тилин да унутуп калыптырмын. Мен азыр ал тилде чанда сүйлөйм. Балдарыма бир кезде аны жакшы билчимин деп айтам.

Алар үйүндө чех тилинде сүйлөшкөнүн ал түшүндүрдү. Кичүүлөрү иңглис тилин биротоло билбейт, мектепке баргандан кийин үйрөнүп алышат.

– Ишене албай турам: бу сен, азыр менин алооканамда отурасың, а? Сен мени тааныбай калмаксың да, чынбы? Өзүң болсо жапжаш бойдонсуң. Бирок эркектерге бу жагынан оңой

эле. Менин Антонум да нак эле биз үйлөнгөн күндөгүдөй бойдон. Тиштери да бүтүн. Меники болсо калбай калды. Бирок мен өзүмү дале жаш сезем, азыр да мурункудан кем эмес иштейм. Бирок эми кайдагы иш дейсиң? Ана, Антон экөөбүздүн канча жардамчыбыз бар. Жим, сенин балдарың көппү?

Менин балдарым жок дегенде, Тони абдан таңгалды:

– Йе, койчу! Чатак экен! Мүмкүн, менин тентектеримен бирөөнү алып аларсың? Леону ал, эң тил албаганыбыз ошо, – Тони жылмайып мени карай эңкейди да шыбырады. – Ошон үчүн мен аны эң жакшы көрөм.

– Апаке! – идишти жууп жаткан эки кыз апасына нааразы болгонсуп кыйкырды.

Антониа башын силкип күлүп калды:

– Билесиңер го, мен башка эчтеке кылалбайм! Анткени ал Иса пайгамбардын жаралган күнү туулган. Билбейм. Анан дагы ал дайыма бирдеменин башын чыгарып турат.

Аны карап туруп мен мунун баары эч нерсе деле эмес, мисалы, Антонианын тиши түшүп калганы деп ойлодум. Мен Антониа жоготконун сактап калган айрым аялдарды билем, алардын ичиндеги оту өчүп калган. Антониа мурдагыдай сулуулугун жоготсо да, анын жашоого кумары мурдагыдай эле күчөп турган. Анын териси күнгө күйүп, какчыйып катып калган, бирок башкалардыкындай болуп бырышып салаңдаган эмес, андайларды карасаң денесинен бүт күчүбаты агып-төгүлүп калгансыйт.

Биз сүйлөшүп отурган маалда алооканага Антонианын кичүү уулу Ян кирди да, тепкичтин алдындагы Нинанын жанына отурду. Ал шымын чапандай болуп жапкан кызыктай бир узун, чакмак айпооч кийип алыптыр, ал эми башы болсо чачын кыска алып койгондуктан кашкадай көрүнөт экен. Анын бакырайган көк көздөрү бизди кайгылуу тиктеп турду.

– Апа, бу сага ит жөнүндө айтып берген атат. Ал өлүп калыптыр, – деди Анна биздин жаныбыздан идиш-аяк койгон жабанды карай өтүп бара жатып.

Антониа уулун өзүнө чакырды. Бала анын алдына туруп, тизесине чыканагын таяп, ничке манжалары менен Тонинин айпоочунун боолорун терип чех тилинде акырын бир нерселерди айтып жатты, ал эми көздөрүнөн мөлт-мөлт жаш ага берди. Апасы аны угуп, соорото баштады, анан угузбай бир нерсени убада кылды эле, тигинин өңү жарк дей түштү. Антониадан бөлүнүп чуркап, ал кичүү карындашынын жанына барып отурду да, оозун алаканы менен тосуп алып, тигинин кулагына бир нерсени шыбырады.

Идишти жууп бүтүп, колдорун аарчып Анна биздин жаныбызга келди да, апасынын отургучунун артына туруп калды.

– Берден мырзага мөмөлөрдү сактай турган биздин аштымканабызды көрсөтпөйлүбү? – деп сурады ал.

Биз короого чыктык, артыбыздан чууруп балдар ээрчиди. Балдар жел тегирмендин жанында туруп ит жөнүндө сүйлөштү, бирөө аштымкананын эшигин ачканы алдыда чуркады. Биз Антониа экөөбүз ал жакка түшкөндө, тигилер да артыбыздан түшүп барды, балдар дагы эжелеринен кем калбай аштымканасы барына сыймыктанат окшойт.

Тигил кара өрүктүн арасынан мага жол көрсөтүп берген ойчул бала Амброш кыш дубалдардын калыңдыгына жана астына цемент төшөлгөнүнө менин көңүлүмдү бурду.

– Үйдөн алысыраак дечи, – деди Антониа. – Бирок керек болгондо бирөөбүз чуркап келип алып кетебиз, кышкысын дагы.

Анна менен Юлька мага үч чакан чачпакты көрсөттү: бирөө татымал чөптөр менен туздалган, бирөө майда тууралып туздалган бадыраң, үчүнчүсү туздалган дарбыздын кабыктары экен.

– Жимми, булардын курсагын тойгузуш кандай оор иш экенин сен билбейсиң да! – деди Антониа. – Биз шаршемби менен ишемби күндөрү канча нан жапканыбызды көрсөң го! Анан кантип байкуш булардын атасы байысын, жалаң кыям-

дарга кант алганыбыз эле канча дейсиң! Албетте, унга буудай өзүбүздүкү дечи, бирок анткени менен сатууга аз калат.

Нина, Ян жана Люси деген кичинекей кызы бир аз оңтойсуздангансып мага катар тизилген картыктарды көрсөттү. Менден көздөрүн албай алар тынч гана сөөмөйлөрү менен шишеден көрүнүп турган алча, алма, кулпунайларды чиймеледи, өңдөрүндө кандай сонун тамактар экенин көрсөткөндөй бир жыргалдын белгиси бар эле.

– Апа, кара өрүктөн татымалды көрсөтсөң, америкалыктар аны жебейт, – деди улуу балдарынын бири, анан кошумчалады. – Апам аны тококчо кошот.

Лео иренжигенсип бир нерсени чех тилинде жай күңкүлдөдү.

Мен ага карай бурулдум:

– Мени токок деген мине экенин билбейт дейсиңби? Жаңыласың, боз улан. Сен али бу дүйнөгө майрамда келелегинде мен тококчу апаңын колунан жегем.

– Дайымале күңкүлдөп жүрөсүң да, Лео, – деди Амброш ийнин куушуруп.

Лео апасынын аркасына бекинип алып, мени ырсайып тиктеди.

Биз сыртка жөнөдүк, Антониа экөөбүз биринчи чыктык, балдар аштымканада калды. Биз үстү жакта сүйлөшүп турганда алар тепкичтен чогуу чуркап чыкты: чоңу менен кичинекейи, ак чулаңы, сарысы, чачы карасы, алардын жылаңайлак буттары тим эле жыбырайт, өмүр өзү караңгы түпкүрдөн жарыкка атып чыккансыйт. Менин башым тим эле ооруп кетти.

Балдар бизди бет жактагы мен көрө элек эшикке узатып чыкты; эмнегедир чарбадагы үйлөрдө бардыгы арткы эшиктен кирип чыгат. Тамдын чатыры тик экен, ошондуктан анын кырлары гүлдөп бүтүп, урук байлап калган бийик гүлкайырларга келип такалыптыр. Антониа июлда там гүлдүн арасына көмүлүп калган деди, ошондо мен чехтер эмнегедир бардык жерге гүлкайырларды тиге бергенин эсте-

дим. Алдыңкы короо ак алтыганадан кашаа менен курчалыптыр, ал эми дарбазанын түбүндө түнкү көпөлөктөргө окшош күмүштөй эки тал өсүп туруптур. Бул тараптан эки узун көлчүгү бар мал үчүн коргондор көрүнөт, алардын артында, мага айтышкандай, жайкысын кара буудай өсүп, азыр орулган айдоо жатат.

Бир аз алыста тамдын артында токой жана эки мөмө бак бар болчу: сарыгат менен карагат аралыгында өскөн алча бак жана бийик чырпыктан кашаа менен ысык шамалдан королгон алма бак. Биз алма бакка жеткенде улуу балдар артка кайтты, бирок Ян, Нина жана Луси кашаанын өздөрүнө гана белгилүү тешигинен өтүп, тыттын жапыз салаңдаган бутактарынын арасына бекинип калды.

Биз бийик тулаң өскөн бакты аралап келе жаттык, Антониа улам бир түп алманын жанына токтоп, ар биринин тарыхын мага айтып берди.

– Булар мага адамдардай эле жагат, – деди ал дарактын кабыгын сылап. – Биз биерге келгенде бир да дарак жок болчу. Биз ар бирин өз колубуз менен тигип чыктык, ал эми канча сугардык дейсиң! Кечке чейин айдоодо иштегенден кийин! Антон шаардык да, көп жолу анын көңүлү чөктү. Менчи, канчалык чарчабайын баары-бир алмаларды карап жүрдүм, өзгөчө кургакчылыкта. Булар балдарымдай эле менин оюман чыкпайт. Канча жолу күйөөм уктап калганда мен акырын туруп үйдөн чыгам да, байкуштарды сугарып кирем. Анткени менен көрдүңбү, алар жемишин берип калды. Күйөөм Флоридада портокал багында иштеп келген, ал кыйыштырганды билет. Коңшулардын биринин да багы мынчалык мөмө бербейт.

Бактын тереңинде биз жүзүм менен чырмалган отуруучу жайга бардык, ал жерде шылкылдап калган жыгач жозу, капталдарында орундуктар бар экен. Үч кичинекей бала бизди ошол жерден күтүп туруптур. Алар бир аз уялып мени карап алды да, апасына бир нерселерди айта баштады.

– Мугалим жыл сайын биерге окуучуларды эс алганы алып келет деп айтып коюуну суранып атышат. Булар мектепте окубайт да, ошон үчүн булар мектепте күнүгөле эс ала берет турбайбы деп ойлойт.

Мен отуруучу жайга жетишээрлик суктанып алгандан кийин балдар гүл жайнаган шалбаага чуркап кетти, алар чөгөлөп, жип менен бир нерсени өлчөп гүлдөрдү аралап жөрмөлөп жүрдү.

– Ян биерге итин көмөйүн дейт, – деп түшүндүрүп берди Антониа. – Уруксат берүүгө туура келди. Ал мен үчүн Нина Харлиң сыяктуу болуп калды. Эсиндеби, ал майда-чуйдага капалана берчи эмес беле? Менин баламын да ошондой эле жоруктары бар, тим эле окшош.

Биз балдарды карап отурдук. Антониа жозуну чыканактап алды. Бактын ичин тунжураган бейпилдик ээледі. Бизди үч кабат короо тосуп турду: биринчи зым, анан тикенектүү ак алтыгана, андан кийин тыт. Тыт жайкысын бакка ысык керимселди жолотчу эмес, кышкысын карды токтотчу.

Бак-дарактуу тосмо ушунчалык бийик болчу, биздин ордубуздан кампанын чатыры да, жел тегирмен да көрүнбөй, жалаң асман көгөрчү. Жүзүмдүн соолуй баштаган жалбырактарынын арасынан отура турган жайга күн тийип турду. Кырына чейин толгон кеседей бак күндүн нуруна толуп, бышкан алмалардын жыты аңкып турду. Кыпкызыл бейиш алмалары бутакта шурудай илинип турду; алар назик күмүш жылтырак менен капталгандай көрүнчү. Тосмодон өтүп келген тоок менен өрдөктөр түшкөн мөмөлөрдү чокуп жүрдү. Келишкен эркек өрдөктөр бозоруп, баш жана моюндарында кызгылт чагылышкан калың, барпайган канаттары кубулушкан жашылдан акырындап барып тооздордукундай көккө өтүп кетчи. Антониа алар ага жоокерлерди элестетет деди, бир кезде кичинекейинде мындай кийимдерди ал өз мекенинде көргөн экен.

– Чилдер биерде дале барбы? – деп сурадым мен, анан баягы биз шаарга көчөөрдүн алдындагы акыркы жайда Тонинин мени менен кошо ууга чыкканын эстеттим.

– Сен жакшы атчы эмессиңби, Тони. Эсиндеби, сенин дайыма мага, Чарлиге кошулуп өрдөктөргө аңга чыккың келчи эмес беле?

– Эсимде, бирок мен азыр мылтыкты көргөндө корком.

Ал колуна өрдөктөрдөн бирди алып, анын жашыл жакасын үрпөйттү.

– Балалуу болгондон кийин эле мен эч нерсени өлтүрө албайм. Картайган бир казды мойнунан кайрыш керек болсо дагы жүрөгүм түшүп калат. Кызык, а Жим?

– Мине десем сага? Италиянын жаш ханышасы дагы менин досума дал ушундай деген. Мурун ууга чыкканды жакшы көрчү экен, эми болсо бугага аткандан башканы кыла албайт имиш.

– Демек, ал жакшы эне турбайбы! – деп жалындуу сүйлөдү Тони.

Ал күйөөсү экөө бул жерге көчүп келгенин айтып берди, анда жер арзан эле, аны сатып алуу пайдалуу болчу. Алгачкы он жылы алар абдан кыйналыптыр. Анын күйөөсү дыйканчылыкты билбейт эле, ошондуктан улам наалый берчи.

– Эгерде мен күчтүү болбогондо, биз чыдабайт элек. Бирок кудайга шүгүр, менин ден соолугум бекем болчу, мен эриме талаадагы иштеринде жардам берчимин, кийин гана бала төрөп токтоп калдым. Менин балдарым да бири-бирин карашып жүрдү. Сен кичинекейинен көргөн Марта мага бүт иштеримде жардам берчи, ал Аннаны дагы буга үйрөтүп койдү. Азыр Марта өзү турмушка чыккан, анын өзүнүн баласы бар. Түшүндүңбү, Жим?

Ооба, мен эч качан өкүнчү эмесмин. Антонум жакшы киши, балдарды да мен жакшы көрөм, алар жакшы киши болуп чоңоёруна көзүм жетет. Мен чарбада гана жашай алам. Биерде мен шаардагыдай кайгырбайм. Эсиндеби, аякта мен кээде жерий берчимин, мине болуп атканын өзүм түшүнчү

эмесмин. Биерде андай болбойт. Кайгырбасаң эч кандай иштен коркпойсуң!

Антония ээгин колуна тиреп, күндүн нуру алтындай болуп эң көп тийген бактын ичине көз чаптырды.

– Демек, сен шаарга бекер барыптырсың да? – деди мен аны суроолуу тиктеп.

Ал тез бурулду.

– Койсоңчу, мен шаарда жашаганыма ыраазымын! Болбосо тамак жасаганды да, үй-тиричилигин алып барганды да үйрөнмөк эмесмин. Харлиндердин үйүндө мен жакшы тарбияга үйрөндүм, ошондуктан мага балдарымы тарбиялоо оңой болду. Байкадыңбы, балдарым айылда туулса да, өздөрүн жакшы алып жүрөт. Мен Харлиң айымдан үйрөнүп келбесем, балдарым ээн талаадагы чөптөй өсүп калмак. Жок-жок, мен көп нерсеге үйрөнгөнүмө ыраазымын, бирок кыздарымы бирөөнө кызмат кылуудан кутултканым үчүн да кубанам. Билесиңби, Жим, мен жакшы көргөн адамдар мага жамандык кылаарына эч ишенчи эмесмин да, мына кеп ошондо.

Сүйлөшүп отуруп Антония мени алардын үйүнө жатып кетүүгө көндүрдү:

– Орун жетиштүү. Ошондо деле эки балам суук түшкүчө чөпканада жатып уктайт. Жөн эле Лео ошоякка барып жатканынчы деп сурана берет, ал эми Амброш аны карап, кошо барып турат.

Мен да чөпканага жатканыма кубанычта боломун – дедим.

– Өзүң бил. Таза төшөктөрүбүз сандыкта көп, жайкыгале жыйыштырып койгонбуз. Эми мен барайын, антпесем кыздарым иштин бүт кылып коёт, мен болсо сага тамакты өз колум менен жасап берейин деп атпаймбы.

Бара жатканда жолдон биз Амброш менен Антонго жолуктук, челекти алып алар уйларды сааганы бара жатыптыр. Мен аларга кошулдум, Лео дагы агаларына жабышып алды: ал алдыга чуркап кетип, анан чөптүн арасынан: «Мен коёнмун!» же «Мен чоң жыланмын!» – деп кыйкыра берди.

Амброш менен Антон мени менен жанаша басты: экөө тең чымыр келген, узун бойлуу, баштары татынакай жарашып, көздөрү тунук. Алар мектеп, жаңы мугалими жөнүндө баяндашты, мөмө менен эгинди кантип жыйганынан кабар берип, кыштын ичинде канча букачар багып өстүрө турганын айтышты. Алар мага чалга катары эмес, үй-бүлөсүнүн досуна катары ишеним менен ээн-эркин мамиле кылышты.

Алар менен мен да өзүмдү кичинекей баладай сездим, ошондо унутулган бир кездеги сезимдер менде ойгонуп чыкты. Ушинтип күн батканда тикенектүү зым менен тосулган короону бойлоп кызарган көлчүктү карай басуу, ондо жайытты аралап чуркаган өзүмдүн көлөкөмдү көрүп туруу мен үчүн көнүмүш эле иштей көрүндү.

– Апам мекенинен баягы сиз жөнөткөн куттуктоо сүрөттөрүн көрсөттүбү? – деп сурады Амброш. – Биз аларды алкактарга салып, коноктор бөлмөсүнө илип койгонбуз. Апам иттей сүйүнгөн! Мурда антип сүйүнгөнү эч эсимде жок!

Анын үнүндө чын жүрөктөн ыраазычылык угулуп турду, мен ал ыраазычылыгына башка шылтоо бербей койгонума өкүнөм.

Анын ийнине колуму койдум:

– Билесиңби, силердин апаңарды биз бардыгыбыз жакшы көрчүбүз. Ал аябай сулуу болчу!

– Ооба, биз укканбыз, – деп жооп кайтарды экөө тең, менин аларга ушуну эстетип жатканыма таңыркагансып. – Аны бардыгы жакшы көрчү да, чынбы? Харлиндер да, сиздин чоң апаңыз да, шаардагылардын бардыгы да.

– Билесиңерби, – мен түшүндүрүүгө аракет кылдым. – Эркек балдар эч качан апасы бир кезде жаш, анан сулуу болгонун элестете албайт.

– Жок, биз түшүнөбүз, – деп жалындуу ишендире баштады экөө тең, анан Амброш кошумчалады. – Апабыз азыр деле картаң эмес. Сизден бир аз эле улуураак.

– Мейли, – дедим мен. – Апаңарды капа кылганыңарды уксам, таяк менен силерди сабайм. Силер эркек балдар апаңарга көңүл бурбай, аны жалаң эле силерди багып жүрө турган киши катары мамиле жасаганыңарга эч ишене албайм. Бир кезде мен апаңарды сүйүп калгам, ошондуктан андай киши башка жок деп билем.

Балдар күлүп калды, аларга менин сөздөрүм жакканы сезилип турду, анткени менен алар бир аз уяла түштү.

– Бу жөнүндө апам айткан эмес, – деди Антон. – Бирок сиз жөнүндө көп айтып берчү, силер чогуу жыргап ойногонуңар жөнүндө. Атүгүл, апам Чикагонун гезитинен сиздин сүрөтүңүздү кыркып алган, ошон үчүн Лео тегирменге жакын келгениңизде эле сизди тааныгам деди. Болгону Лео кээде калпты шыпыртып деле коё берет, эптеп эле каадаланса болду.

Биз уйларды кампанын жанындагы короонун бурчуна айдап кирдик, анан балдар аларды саап жатканда күн батты. Бардыгы өз жолу менен болчу: шүүдүрүмдө суу болгон күн карама менен темир куурайлардын каңшаар жарган жыты, алтын буусуна капталган сыңары тунук көк асман, жалгызсыраган кечки жылдыз, челектерге чууруп жаткан сүттүн үнү, жем талашып урушкан чочколордун курулдап чыңырганы. Бир маалда мен жалгыз балага кечкисин чарбада кандай кыйын экенин сездим: бир эле нерсени кыла бересиң, ал эми дүйнөнүн бардыгы сенден алыста.

Биз канчабыз тамактанганы отурдук десең! Чырактын жарыгында нары-бери айланып жаткан узун эки катар баштар менен Антониага тигилген жайнаган жылтыраган көздөр, анан баш жагында табакчаларга тамак салып, аларды тегерете узатып отурган Антониа өзү. Балдар так тартипте отургузулган эле: кичүүлөрү улуулардын жанында, анткени тигилер инилеринин түз отурганын карап, ар кимиси өз оокатын алчы. Анна жана Юлька мезгил-мезгили менен ордунан туруп, тоочтон же сүттөн кумганга куюп алып келип жатышты.

Тамактан кийин биз коноктор бөлмөсүнө бардык, ал жерде Юлька менен Лео мага кыякта ойноп беришмек. Антониа чырак менен алдыга басып жарык кылды. Конок бөлмөсүндөгү отургучтар айрымдарына жетпей калды, ошон үчүн кичүүлөрү ушул эле жерге сызга отуруп алды. Кичинекей Луси мага шыбырап, эгер алар буудайды токсон тыйындан сатса, ошондо килем сатып алаарын айтты. Лео көпкө чейин кыякты чыгара албай турду. Көрсө, бул баягы Антониа сактап койгон Шимерда мырзанын эски кыягы турбайбы. Леонун боюна ал анча туура келбейт экен. Өзүнчө үйрөнгөн бала үчүн ал жакшы эле ойноду. Байкуш Юльканын аракеттери анчалык ийгиликтүү болбоду. Алар ойноп жатканда кибиреген Нина өзү отурган бурчтан чыга калып, жылаңайлак буттары менен шамдагай кыймылдатып, бөлмөнүн ортосунда бийлей баштады. Ага эч ким көңүл бурбай койду эле, ал кайрадан өз ордуна барып, агасынын жанына отуруп калды.

Антониа Леога чех тилинде бир нерсе деди. Тигил кабагын бүркөп, оозу-башын кыймылдата баштады. Ал үңүрөймөк болду көрүнөт, бирок анын ордуна бетинин ар жеринде күтүлбөгөндөй чуңкурлары пайда болду. Кыяктын кулактарын тарткылап, бурап отуруп ал ооз аргендин коштоосусуз эле бир нече чех обондорун ойноду, алары мурункудан да жакшы угулду. Леонун ушунчалык тынчы жок экенин мен эми гана жакшылап байкадым. Менин алгачкы элесим туура чыкты: ал токой кудайына окшош болчу.

Анын желкеси бир аз кесилгендей болчу, калың, сары көкүлү башынан мойнуна чейин түшүп турчу. Калган бир туугандарынын көздөрү чоң болчу да түз тиктечи, анын алтындай кубулушкан жашыл көздөрү болсо жаркыраган жарыктан чанагына терең жашырына калгансычы. Антониа ал башкаларынан көбүрөөк даттанат деди. Дайыма эле азоо кулунга минип, күрптөрдүн кыжырына тийип, кызыл чүпүрөк менен буканын чыдамын сынап, балта жакшы курчутулдубу текшерип жүрөт имиш.

Концерт аяктаганда Антониа сүрөттөрдү чогулткан чоң кутусун алып келди: ал Антониа менен кол кармашып тоюнда; анын агасы Амброш чарбанын ээси семиз аялы менен, анысы болсо, менин угушумча, күйөөсүн башкарат экен; үч чех Мария ар кимиси өздөрүнүн килейген үй-бүлөсү менен.

– Алар кандай салабаттуу болуп калганына ишенбейсиң, – деди Антониа. – Мария Свободанын майы аймакта эң мыкты, чарбаны да ал укмуш башкарат. Анын балдары көп ийгиликке жетет.

Жаш Кузактар апасынын отургучунун артынан орун алып, ийнинен аша карап, Антонианын сүрөттөрдү териштирип жатканын байкап турушту. Нина менен Ян башында улуулардын аркасынан бир нерсени көрөбүзбү дегендей болду, анан акырын отургучтарды жылдырып келди да, экөө тең үстүнө чыгып, бири-бирине жабышкан бойдон үстүнөн карап калды. Ян өзүнүн уялчаактыгын унутуп, тааныш кишилерди көргөндө кубанып күлө берди. Мен Антонианын тегерегиндеги бул топтун ынтымагын сезип жаттым. Балдар эңкейип, уялбастан моюндарын сунуп, бири-бирине кыйшайып жана таянып турду. Сүрөттөрдү карап алар бирөөнү таанып калса кубанып, апасы жаш кезинде тааныгандардын бардыгы эле атактуу кишилерчылап суктанып отурушту. Иңглис тилин билбеген кичүүлөрү мукамдуу чех тилинде сүйлөштү.

Антониа мага Иса пайгамбардын өткөн туулган күнүнө карата Сан-Франсискодон Лена жөнөткөн сүрөтүн сунду.

– Ал мине, азыр ушундай болуп калдыбы? Үйүнө келбегенине алты жыл болуп калды го дейм.

– Ооба, – деп ишендирдим мен. – Лена биерде нак азыркыдай татынакай, бир аз толмоч, курбусу демейдегиден бир аз кененирээк калпакчан, бирок көздөрү баягыдай эле томсоргон, оозунун кырларында баягыдай эле баёо чуңкурлар.

Бул жерде Френсис Харлиңдин мен тааныган ат мингенге жип менен кооздолгон кийимчен сүрөтү да бар болчу.

– Ай-ий, сулуу экен! – деп шыбырашты кыздар.

Бардыгы аларга макул болду. Френсис алардын үй-бүлөсүндөгү уламыштардын каарманы экени көрүнүп турду. Лео гана мисирейип отурду.

– Ал эми бу келишкен тон кийинген Харлиң мырза, ал иттей бай болчу, а, апа?

– Бирок Рокфеллер эмес да! – деп үн чыгарды кичинекей Лео, дароо мага бир кезде Шимерда айымдын чоң атам жөнүндө: «Иса пайгамбар эмес да» – деп айтканын эстетип. Леонун бардык нерседен күмөн санаганы таэнесин тартып калса керек.

– Көп акылдуусунбачы! – деп катуу айтты Амброш.

Лео ага тилин көрсөтүп, бирок какайып турган эки эркектин ортосундагы шалбыраган кийимчен копол баланын баткалуу сүрөтүн көрө коюп, ал ошол замат бырс күлдү, сүрөттө Жейк, Отто жана мен элем! Эсимде, ошондо мен Небраскага келип, төртүнчү июлдун биринчи майрамында Блек-Хоокто сүрөткө түшкөнбүз. Мен Жейктин ууртунан жылмаюусу менен Оттонун узун мурутун көргөнгө ушунчалык сүйүндүм. Кузактын балдары алар жөнүндө бүт билчи.

– Таятама табытты ушул Фукс жасаган да, а? – деп сурады Антон.

– Алар жакшы жигиттер болчу, а, Жим? – деди Антониа, анан анын көздөрү жашый түштү. – Менин Жейк менен урушканымы эстесем алигиче уялам. Лео, сага окшоп ага каяша сүйлөчүмүн, ошондо бирөө кой деп койбогону үчүн өкүнөм.

– Коё туруңуз, биз сизди дагы көрсөтөбүз го! – деп быдылдады балдар.

Алар менин коллежге кетээримдин алдында тартылган сүрөттү таап алышты: чий калпак жана жол-жол шымчан узун бала алы жетишинче өзүнүн ээн-эркин экенин көрсөткүсү келип турат.

– Берден мырза, баягы сары чычкандар тобуңда сиз өлтүргөн калдырактуу жылан жөнүндө айтып бериңизчи, – деп суранды Антон. – Анын узундугу канчалык? Апам кээде алты, кээде беш фут дей берет.

Антонианын балдары ага бир кездеги Харлиндердин балдарындай мамиле кылат окшойт деген ой келди мага. Алар дагы баягы аны менен сыймыктанып, бир убактарда биз андан ар кандай окуя менен оюндарды күткөн сыяктуу сурана берет турбайбы.

Мен баштыгым менен төшөгүмдү алып, балдар менен кошо чөпканага жөнөгөндө саат он бир болуп калыптыр. Антониа мени тамдын эшигине чейин коштоп барды, биз ал жерде бир пас турдук, малдардын коргону созулган күмүштөй жылтыраган эңкейиш, айдын жарыгында мемиреген көлчүк, жылдыздуу асмандын астында алыс узаган жайыттарга суктандык.

Балдар мага чөпканадан каалаган орунду өзүңүз тандаңыз дешти, ошондуктан мен жылдыз шыкаалаган кенен, ачык терезенин түбүнөн орун алдым. Амброш менен Лео чекеге жайгашты, алар так бурчтагы чөптү оюп уя жасап алды да, ал жерде шыбырашып кыткылыктап жатышты. Бир нече убакыт алар бири-бирин кытыгылап-тытмалап ойношту, анан эле бир маалда тымтырс болуп уктап калды. Эмеле күлкү угулуп жаткан, ошондон кийин экөөнүн тең деми басылып жымжырт боло түштү.

Мен көпкө уктай албай койдум, бир пастан кийин асманга жай чыгып бара жаткан ай тереземен көрүндү. Мен Антониа менен анын балдарын ойлодум, апасы жөнүндө камкордук көргөн Аннаны, апасына тартынып, бирок назик мамиле кылган Амброшту, апасын кызганып, бирок кичинекей жаныбардай аны жакшы көргөн Леону ойлодум. Ал эми алардын бардыгы күңүрт аштымканадан күндүн жарыгына жайнап чыкканычы! Ошон үчүн бул жерге мен келишим керек эле! Антониа башка эч ким ага теңеле албагандай элесимде терең из калтырды, анан ал жөнүндө эскерүүлөр жыл өткөн сайын өчпөстөн кайра жарк этип жанып жатты. Менин көз алдымда илгерки алиппенин ичиндеги баткаланган сүрөттөй болуп биринин артынан бири элестер козголо берди: мына,

өлтүрүлгөн жыланды биз артыбыздан сүйрөп, жеңүүчү болуп келе жатканда Антониа жылаңайлак буттары менен эрге-жээл атымды темиңди; мына, бороондо кара жоолукка оронгон Антониа тумакчан атасынын мүрзөсүнө үңүлдү; мына, күн батып, карая берген асмандын астында ал талаадан жылкыларды айдап келе жатат. Булардын бардыгы адамдардын түбөлүк турмушунан алынган жандуу сүрөттөр болчу, ошон үчүн ким да болсо алардын чын жана табигый экенин сезип турчу. Мен жаңылбаптырмын. Антонианын өңү кыйла эле өчүп, азыр ал мурунку сулуу кыз болбой калган, бирок дагы эле элестерди козгоп, анын ар бир көз карашы, ар бир кыймылы демиңди кысып жиберчи: алар жөнөкөй эле окуялардын түпкү маңызын толук ачып берчи. Ал бир аз эле бакта кичинекей алманын бутагын сылап, мөмөлөргө көз салып туруп калса, сиздер бак-дарак тигип, аны карап багып, акырында анын мөмөсүн терген кандай керемет нерсе экенин түшүнөсүздөр. Асыл умтулуусуна тынымсыз баш ийген денесинин ар бир кыймылы анын дилинин күч-кубатын жана сулуулугун чагылдырып турчу.

Анын уулдары узун бойлуу жана сымбаттуу болгону таңгалычтуу деле эмес. Антониадагы энелик кубаттуу, жан берүүчү күч байыркы асыл тукумдарды жараткан.

2

Эртең менен ойгонгонумда чөпкананын балдар жаткан жерине чейин терең кирип, күн узун нурларын терезеге төгүп жатыптыр. Лео да ойгонуп, самандын бир кургак сабагы менен агасынын бутун сайгылап отуруптур. Амброш буту менен силкинип алып тескери бурулуп кетти. Мен көзүмү жумуп, уктамыш болуп койдум. Лео чалкасынан оодарылып, буттарын тайтайткан бойдон булчуңдарын машыктыра баштады. Ал жылаңайлак манжалары менен куру талаа гүлдөрүн

илип, аларды үймөк чөптөн сууруп чыгып, күндүн жарыгында айлантып ойноду. Ошентип бир аз ойногондон кийин ал чыканактап эңкейип, күндөн көздөрүн жүлжүйтүп мени сынагансып акырын карап отурду. Өңү-башы кууланып ал ойлонбостон эле: «Бу улгайган киши башкаларга эле окшош турбайбы. Ал мени түшүнмөк беле?» – деп мага колун шилтеп койгон сыяктуу. Башкаларга караганда ал өзүнүн турмушка кумарын курчураак сезе турган жөндөмү бар экенин байкап калса керек; Лео бардыгын бир укканда эле кабыл алып, узакка ойлонгонго анын чыдамкайлыгы жетчи эмес. Ал ансыз деле бардыгын өзү туюп турчу.

Чөпканада кийинип алып, мен жел тегирменге түшүп келдим да, муздак суу менен жуундум. Алооканага киргенимде нанүштө даяр экен, Юлька болсо куймак бышырып жатыптыр. Улуураак үч баласы таң аздан талаага кетиптир. Лео менен Юлька атасын тозгону бара жатыптыр, тигил Уилберден күндүзгү от араба менен келмек экен.

– Түштө азыраак тамактанабыз, – деди Антониа. – Анан кечкиге атабыз келген маалга мен каздын этин бышырам. Марта дагы келип, сени көрүп кетсе жакшы болбойт беле. Алардын азыр Форд машинеси бар, ошондуктан алар бизден анча алыс эместей сезилет. Бирок анын эри чарбанын иштерине берилип кетип, бардыгы ойдогудай болсо экен дейт, ошон үчүн алар базар күндөн башка убакта чарбадан көп деле чыкпайт. Ал сулуу жигит, бир күнү ал акыры байыйт го. Ал мине кылса, иши оңунан чыгат. Ал эми алар биерге баласын апкелип, анын жалаяктарын чечкенде, анысы тим эле бир укмуш! Марта аны бир укмуш карайт дейсиң! Экөөбүз эки жакта экенибизге мен азыр эле кичинеден көндүм, болбосо башында мен кызымы жерге көмүп койгондой эле ыйлай берчимин.

Бизден башка алооканада жувазканага каймак куюп жаткан Анна гана бар болчу. Ал башын өйдө кылып мени карады:

– Мына, мына, биз апам үчүн уялганыбызды айтасызбы. Марта ушунчалык бактылуу болчу деңиз, биз да бардыгыбыз сүйүндүк, апам болсо кечке чейин ыйлай берди. Жо дагы чыдамкай экен, сага таарынган жок.

Антониа башын ийкеп жылмайып калды.

– Бу туура эмес экенин билчимин, бирок өзүмү токтото албай койдум. Марта дайыма жанымда болсо экен дедим да. Туулган күнүнөн баштап мен Марта менен эч ажырашкан эмесмин. Эгерде Антон анын кичинекейинде тийишип же аны апандыкына калтыр десе, анда мен ага тийбейт элем. Тие албайт элем. Бирок ал дайыма Мартаны өз кызындай жакшы көрчү.

– Мен болсо Марта мага апам аркылуу гана эжем экенин ага Жонун туугандары кудалашканга чейин билген эмесмин, – деди мага Анна.

Күн жарымында короого үйдүн ээси улуу уулу менен арабада келди. Мен бактын ичинде тамеки тартып тургам, келгендерди карай жөнөгөнүмдө Антониа тигилерди көздөй чуркап чыгып, экөөнү ушунчалык бекем кучактады, тим эле көптөн бери көрүшкөн эмес го деп ойлоп кетесиң.

Үй-бүлөнүн атасы мага дароо жакты. Анын бою улуу балдарыныкынан жапыз, бели бүкчүгү, өтүктөрү эски болчу. Бирок ал шамдагай эле, андан бейгам шайырлык тарап турчу. Эти шамалдап кызарган, эриндери чыңалат, муруту буралган, ал эми калың кара чачтарынын арасын буурул баса баштаган. Жылмайганда бекем тиштери жарк этчү, Антониа ошонусуна сыймыктанчы, күйөөсү мени бир эле караганда, анын жылмайган көздөрүнөн ал менин бүт ички сырымды биле турганын түшүндүм. Ал бир далысын турмуштун түйшүктөрүнө тосуп, ойноого болгон мүмкүнчүлүктөрүнө кубанган бойдон өз жолу менен жүргөн шайыр философо окшош болчу. Ал мага жакын келип, күчтүү, күнгө карайып күйүп, жүнү калың өскөн колун сунду. Ал калың жана маалына туура келбеген майрамдык кийимчен, баты жок ак

көйнөк жана ымыркайлардыкына окшош чоң ак темгили бар көк, бош байланган жагоочон эле. Ал дароо эле кандай барып келгенин айта баштады. Мени сыйлап инглицче сүйлөдү:

– Апасы, сенин көрбөй калганың өкүнүчтүү болду да, аякта бир айым көчөдө тартылган зымдын үстүндө, анда да кечинде бийледиди! Ал тим эле жарыктын нурларына бөлөнүп, кушка окшоп абада калкыйт! Аюу дагы биз жактагыдай бийлеп жатты, үч шайтан дөңгөлөгү бар экен, адамдар да аба толтурулган топто учуп жүрдү. Ал эми тиги чоң дөңгөлөктү мине дечи ле, Рудолф?

– Ферристин дөңгөлөгү, – деп коңур үн менен жооп кайтарды Рудолф, анын бою алты футтан ашык, көкүрөгү болсо жаш темир устаныкындай эле. – Апа, биз кечээле салундун аркасындагы залга бийге барып келгенбиз. Мен кыздардын баары менен бийлеп чыктым, атам дагы. Мен өмүрүмдө мынчалык сулуу кыздарды көргөн эмесмин! Бүт эле жерде чехтер экен! Көчөдөн да биз бир да инглиц сөзүн уккан жокпуз чынбы, ата? Артисттер гана сүйлөдү.

Кузак башын ийкеди.

– Көпчүлүгү сага салам айтты, Антониа. Кечирип коёсуз, – ал мага кайрылды. – Баарын айтып берейин деп атам.

Биз үйгө кайтканда, ал саламдарды айтып келе жатты да, анан өз эне тилинде ар кандай жаңылыктарды баяндап берди. Ага ошондою оңой болчу, мен бир аз артта калып, алардын мамилеси кандай экенин же кандай болуп калганын көрөйүн дедим. Жубайлар ынтымактуу жана бардык нерсени жылмаюу менен кабыл алганы байкалып турду. Алардын ортосунда ойлор көбүнчө Антониага келсе керек, эри болсо аны кантип ашырышты ойлонуштурат окшойт. Экөө дөбөгө чыкканча аны туура түшүндү бекен жана аңгемелерине ишендиби дегенсип эри улам аялына көз жүгүртүп жатты. Чегилген ат жанындагы шеригин карагансып Кузактын да сүйлөшүп жаткан кишисине бир көзүнүн кыры менен тиктегенин кийинчерээк мен көп жолу байкадым. Биз алооканада Антон менен

сүйлөшүп, ал бет маңдайда отурганда дагы мени капталдан карагансып улам башын саат же очок жакка бура берчи, бирок дайыма ак көңүлдүк менен астейдил тиктечи. Ал көзүнүн кыры менен шекшип же жугуйланып карачы эмес, жөн эле черилген атка окшоп ошону адат кылып алган.

Кузак үй-бүлөлүк сүрөттөрүнө алардын Рудолф экөө түшкөнүн жана балдар үчүн бир нече кагаз баштыкта шириндиктерден ала келиптир. Антониа ага менин балдар үчүн Денверден ала келген бир чоң кутуча шириндиктеримди көрсөттү, мурунку күнү ал балдарга кол тийгиздирбей койгон. Кузактын көңүлү бир аз чөгө түштү, ал өзү алып келген шириндиктерди жабанга салып койду:

– Жаан жааганда кереги тиет, – анан менин кутучамды карап күлүп жиберди. – Сиз менин үй-бүлөм кичинекей эмес дегенди уксаңыз керек, а?

Кузак очоктун артындагы бурчка отуруп, аялы, улуу кыздары жана майда балдарын кубанып байкап турду. Ага ушинтип карап отурган жагат окшойт, ал андан ырахат алса керек. Ал шаарга кетип, жаш кыздар менен бийлеп жүрүп өзүнүн жаш эмес экенин унутуп калса керек, эми мына ушул жайнаган балдар анын бала-чакасы экенине ишенбегенсип өзүнүн үйүндөгүлөрдү кандайдыр бир таңгалыч менен тиктеп отурду. Кичинекейлери анын жанына барып калса, ал бир нече тыйындык куурчак болобу, жыгачтан жасалган маскарапоз болобу, чыйылдап толтурула турган резинадан чочко болобу ар бирине бир нерсени чөнтөгүнөн алып чыгып берип жатты. Кичинекей Янды чакырып ал анын кулагына бир нерсени шыбырады, анан баласын коркутуп албайын деп акырын ага кагаздан батперекти сунду. Баласынын башынан мойнун созуп мага түшүндүрдү:

– Бу коркогураак. Буга дайыма калдыктары тиет.

Кузак сүрөттөрү бар чех гезиттеринен бир топтомун ала келиптир. Гезиттерди жозунун үстүнө жая коюп ал аялына жаңылыктарды айта баштады, көпчүлүгү бир эле кишинин

тегерегиндеги жаңылык окшойт, мен улам «Васакова», «Васакова» дегенди уга бердим, алар бул атты кайталай бергенинен чыдабай кетип, Мария Васак деген ырчы жөнүндө айтып жатасыңарбы – деп сурадым.

– Аны билесизби? Мүмкүн, уккандырсыз дагы? – Кузак өз кулагына ишенбей сурады.

Мен анын ырларын уккам дегенимде ал мага гезиттеги сүрөттү көрсөтүп, Васак Австриянын Алп тоолорунда бутун сындырып алганын, эми ал эл кыдырып концерт коё албай турганын айтты. Мен ырчынын үнүн Лондондо да, Венада да укканыма ал абдан кубанды, атүгүл ал канжасын түтөтүп, кызыктуу кепке даярданып калды. Алар Мария экөө Праганын бир аймагынан экен. Ырчы мектепте окуп жүргөндө, Антондун атасы ага көп жолу пайабзалын оңдоп бериптир. Кузак ал кандай болуп калыптыр, үнү кандай чыгат экен, ушунчалык даңк-даңазага жеткени чын бекен, – деп сурай берди, бирок эң кызыктырганы: анын бутунун кичинекей экенин мен байкадымбы, ал байыптырбы деген суроолор болду. Мария, албетте, дайыма акчаны көп коротчу экен, бирок ал акчасын бүт коротуп койбой, карылыгына да калтырып коёр деген үмүтүн айтты Кузак. Жаш кезинде ал Венадан бир күлүч сыраны кечке ууртап отурган карып калган жакыр өнөрпоздорду көргөн экен, ошондо алар анын көзүнө өөн учураптыр.

Балдар уйларды саап бүтүп, малга жем бергенден кийин узун жозуга тасмал жайылды да, Антонианын алдына ичине алма салынган, майы али чызылдап жаткан келишкен кыздарды коюшту. Антониа аларды майдалап бөлүштүрдү, ал эми апасынын жанында отурган Рудолф табакчаларды таратып берди. Ар кимиси өзүнө тиешелүүсүн алгандан кийин ал жозунун башында туруп мени карады:

– Айтыңызчы, Берден мырза, сиз Блек-Хоокто көптөн бери бололексизби? Сиз Каттерлер тууралуу уктунуз беле?

Мен алар жөнүндө эч нерсени билчи эмесмин.

– Оокат ичип атканда андай немелерди айткан болбойт, бирок сен айтып берчи, уулум. Тынчтангыла, балдар, Рудолф азыр өлтүрүү жөнүндө айтып берет.

– Ура! Өлтүрүү жөнүндө! – деп сүйүнүп жандана түштү балдар.

Рудолф окуяны майда-чүйдөсүнө чейин баяндады, ал эми атасы менен апасы аны толуктап турушту.

Уил Каттер аялы экөө баягы биз Антониа менен жакшы тааныган үйдө жашай беришти, алардын жүрүм-туруму деле баягыдай болчу. Экөө тең аябай карыды. Антонианын айтымында, Каттер өзү биротоло какчыйып бүттү, сакалы менен башындагы көкүлү өңү-түсүн өзгөрткөн жок, ошондуктан эми ал алжыган сары маймылга окшоп калды. Каттер айымдын бетинде дагы эле кызыл темгилдери бар болчу, ал эми көздөрү айнып, жыл өткөн сайын анын денеси титирей баштады, башы болсо эми жөн эле шалкылдабастан, биротоло тынбай титиреп калды. Колдору аны тоготпой, байкуш кемпир ошондон кийин карапаны өзүнүн сүрөттөрү менен булгабай турган болду. Жубайлар канчалык карыган сайын ошончолук байлыкты талашып күнүгө урушчу. Штатта киргизилген жаңы мыйзамдарга байланыштуу, эри өлгөндөн кийин мүлктүн үчтөн бир бөлүгү кандай гана шартта болбосун аялына мураска өтчү. Каттер айым андан кийин калып, аялынын ал жек көргөн туугандары мураскор болуп алаарын ойлогондо Каттер мырза тынч ордуна отура алчы эмес. Ушуга байланыштуу алардын катуу кыйкырыктары тамды курчаган сагаса талдардын тегерегинен чыгып, алыска чейин угулчу, ошондуктан ар бир өтүп бара жаткан киши убактысы менен каалоосуна жараша тигилерди жыргап уга берчи.

Эки жыл мурун Каттер татынакай таңдын биринде темир-тезек саткан дүкөнгө келип, ит атат элем деп өзүнө бир тапанча сатып алат да: «Мүмкүн, картаң бир мышыкты да кошо жайлаймбы», – деп кошумчалап коёт. (Ушул жеринен Рудолф-тун аңгемесин балдардын кыткылыктаган күлкүсү бузду.)

Тапанчаны алып Каттер дүкөнгө кирет, бутаны койдуруп бир саатча таамай атканга машыгат, анан үйүнө кетип калат. Ошол эле кечинде, саат алтыда Каттерлердин үйүндө ок атылды, аны ошол маалда кечки тамакка үйүнө шашып бара жаткандар уккан. Өтүп бара жаткандар токтоп, бири-бирин таңыркап карады, ошол маалда экинчи кабаттын терезесинен дагы бир жолу атылганы угулду. Эл үйдүн ичине чуркап кирди да, үстүңкү кабаттагы жатакана бөлмөдөн Уик Каттерди табышты: тигил диванда жатыптыр, ок тийген кекиртегинен оролгон шейшептин үстүнө кан шорголоп агып турду.

– Кириңиздер, мырзалар! – деп алсыз сүйлөдү Каттер мырза. – Көрдүңөрбү, мен тирүү жана эс-акылымдамын. Аялым өлгөндөн кийин дагы мен тирүү экеними күбөлөп коюңуздар. Ал өзүнүн бөлмөсүндө жатат. Суранам, тезирээк карап койгула, анан түшүнбөстүк болбосун.

Коңшулардын бирөө дарыгерге телефон чалды, калгандары Каттер айымдын бөлмөсүнө шашылды. Тигил төшөгүндө баш жана ич кийимчен жатыптыр, ок түз эле жүрөгүнө тийген экен. Ал түшкү тамактан кийин бир аз үргүлөп отурганда, эри кирип келип, жүрөгүнө тапанчаны такап атса керек. Ич көйнөгү ок-дарыга күйүп калыптыр.

Корккон коңшулары кайрадан Каттерге чуркашты. Тигил көздөрүн ачып, сөздөрүн так сүйлөп айтты:

– Мырзалар, албетте, Каттер айым өлдү, ал эми мен толук акыл-эсимдемин. Менин иштерим толугу менен жакшы.

Анан ошол жерден, – деди Рудолф, – анын жаны таслим болду.

Тергөөчү анын жозусунан саат беш деп белгиленген катты тапты. Катта Каттер азыр эле аялын атып койгону баяндалып, ошондуктан аялы каймана түзгөн мурастын кандайы болбосун, ал андан кийин тирүү болгондуктан аныксыз катары билиниши керек деп жазылыптыр. Саат алтыда өзүнүн жанын кыям деп айтыптыр ал андан нары, эгер күчү жетсе, анда жаны чыга электе өткөн кишилер көрүп калсын деп, ал терезени дагы атып калмак экен.

– Карасаң кандай мыкаачылык! – айтып бүткөндөн кийин Антониа мага бурулду. – Андан кийин аялына эчтеке тийбесин деп эле байкушту өлтүрүп койгонун кантесиң!

– Ал эми сизчи, Берден мырза, бирөөнө өчөшүп өз өмүрүн кыйган киши жөнүндө уктунуз беле?

– Мен уккан эмесмин – дедим. Адамдын кеги эмнеге гана түртпөйт, аны ар бир укукчу билет, бирок кесиптер боюнча мага белгилүү тамашалардын ичинде Каттердикине теңи жок. Канча акча жөнүндө кеп жүрүп жатат – деп сураганымда, – Рудолф Каттердин жүз миң доллардан бир аз көбүрөөк акчасы бар экен деди.

Кузак көзүнүн кыры менен мага карады:

– Ишендире кетем, ошол акчанын көпчүлүк бөлүгү укук коргоочуларга тийди да, – деди ал мыйыгынан күлүп.

Жүз миң доллар! Алдап-уурдап жүрүп таап, анан ошол акчасы үчүн өзү да курман болгон Каттердин байлыгы ушунча турбайбы.

Кечки тамактан кийин биз Кузак экөөбүз бакты аралап жүрдүк да, жел тегирмендин жанына отуруп тамеки тарттык. Кузак ал тууралуу мени бүт бардыгын билсин дегенсип, өзү жөнүндө мага айтып берди.

Анын атасы өтүкчү, абасы ийлөөчү болгон экен, ал эми өзү кичүү уулу болгондуктан өнөрдү абасынан үйрөнүптүр. Бирок тууганыңда иштегенде бир нерссени үйрөнө аласыңбы, – деди Кузак, ошон үчүн үйрөнүп эле ал Венага кетти да, акчаны көп таба турган ийлөөчү чоң устаканага ишке кирди. Анткени менен оюн-зоокту жакшы көргөн жигитке Венада акча топтоо болбойт, ал жерде азгырган нерсе өтө көп, бир күндө тапканыңды бир түндө коротуп коёсуң. Венада үч жыл жашап, ал Нью-Йоркко барып алды. Бирөө ага тери ишканасына козголоң маалында ишке кир деп жакшыга жеткирбей турган кеңеш берди, анткени ошондо иштегени баргандарга көп төлөчү эле. Бирок козголоңчулар жеңип чыкты, алар Кузакты кара тизмеге киргизип салды. Анын дагы бир

нече жүз доллары калган, ошондуктан ал Флоридага портокал өстүргөнү кетмек болду. Портокал өстүрүү ал үчүн дайыма бир укмуш көрүнчү! Бирок бир жылдан кийин портокал токоюн катуу суук уруп кетти, ал эми өзү безгек менен ооруп калды. Ал Небраскага тууганы Антон Елинекти көрүп, ал жерди байкап келейин деп барды. Жакшылап карап ал Антонианы жолуктуруп калды да, ушул кыз анын өмүр бою издеген кызы экенин түшүндү. Алар дароо үйлөнүштү, шакек алганга акчаны ал Елинектен карызга сурады.

– Биерди айдаганча, биринчи эгинди өстүргөнчө биз аябай кыйналдык, – деди Кузак калпагын артына шилеп, манжаларын буурул тарткан чачтарына матырып коюп. – Кийинкисинде менин ушунчалык жиним келди, бүт таштап коюп кетип калгым келди, бирок аялым болбой койду, биз башыбызды жерге салбашыбыз керек дейт. Анан бака-чакалуу болуп калдык, алар менен каякка бармак элек? Аялым, демек, туура айткан экен. Азыр болсо биз жер үчүн карыздан кутулдук. Ошо кезде биз болгону бир акрга жыйырма доллар төлөчү элек, эми мага жүз доллардан сунуштап атышат. Он жыл мурун биз дагы кичине бир жер алып койдук эле, ал деле эми өзүн актап койду. Уулдарым көп, биз эми көбүрөөк жерди деле иштете алабыз. Ооба, кедей үчүн Антониа аял эмей эле өзүнчө бир кен. Өтө деле беймаалы эмес. Бирде мен шаардан демейдегиден көбүрөөк сыра ичип келип калам, үйгө келсем ал унчукпайт. Эчтеке деп да койбойт. Биз азыр деле мурункудай тил табышабыз. Балдарыбыз үчүн деле биз башкалардай болуп урушпайбыз.

Ал дагы бир жолу тамекиден чекти.

Кузак абдан кызыккан сөзмөр болчу. Ал мага Чехия, Вена, Рингштрассе менен театр жөнүндө суроонун артынан суроо бере берди.

– Ээ, балдарым чоңоюп, чарбаны менсиз башкарып калганда менин да аякка бир жолу барып келгим келет! Кээде гезит окуп калсам, азыр эле ошоякка качып кетким келет, –

деп күлүмүш этти ал. – Ушинтип эле бир жерде туруп калам деп ойлогон эмесмин.

Антониа айтмакчы, ал шаардык бойдон кала берди. Аны театр, жарык көчөлөр, наама, иштен кийин домино ойномой кызыктырчы. Дүйнө чогултканга караганда ага сүйлөшүп отурган көбүрөөк жакчы. Ага өз жолу менен жашай берген жакчы: күнүн күндөй, түнүн түндөй эл менен шаттанганды жакшы көрчү. Ошентсе да аялы аны жердин түбүндөгү бир чарбага кармап калды.

Ушул карапайым киши жел тегирмендин түбүндө отуруп алып, канжасын соруп коюп жымжыртты, суу үйлөткүчтүн кыйчылдаганын, чочколордун курулдаганын, келемиш тынчын алганда тооктордун кукулуктаганын тыңшап жатканын көз алдыма элестеттим. Кузактын аамияты эле Антонианын өз озуйпасын аткарууга жардам берүүдө окшойт деген ой келди мага. Албетте, чарбадагы турмуш деле жакшы го, бирок анын тилеги башкада болчу да. Ошондо мен ойлоно баштадым: бул дүйнөдө бирөөнө жаккан турмуш экинчи кишиге дагы жага турган болоор бекен?

Мен Кузактан мурунку көнүп калган жоро-жолдошторусуз жүрүү ага өтө кыйын эмеспи деп сурадым. Ал канжасынын күлүн күүп, аны чөнтөгүнө салды да, катуу үшкүрүндү.

– Ириде мен зериккенимен жинди болуп кетем го деп ойлогом, – деп чынын айтты ал. – Бирок аялымын жүрөгү алтын да! Ал дайыма мага жакшыраак кылайын дейт. Ал эми азыр мурдагыдан да жакшы болуп калды, менин уулдарым мага шерик болот.

Биз үйдү карай бара жатканда Кузак калпагын кыйшайта кийип, айды карады.

– Карасаң муну, – деди ал азыр эле ойгонгондой киргилтенген үнү менен. – Мен мекенимен кеткенден бери жыйырма алты жыл өтүп кеткенине ишене албайм.

3

Эртеси күнү түштөн кийин мен Кузактар менен коштошуп, андан нары Блек-Хоокко от араба менен жетүү үчүн Хейстингске жөнөдүм. Антониа балдары менен арабамды курчап алып, майда балдарына чейин мага мээримдүү карап турушту. Лео менен Амброш арткы эшикти ачканы чуркашты. Дөбөдөн түшкөндөн кийин мен артымы карадым. Үйбүлө толугу менен тегирмендин жанында турушуптур. Антониа мага кол булгалап жатты.

Кетээрде Амброш арабамдын дөңгөлөгүнө таянып бир аз турду. Лео тосмодон өтүп, жайытты карай чуркады.

– Ал дайыма ушинтет, – деди Амброш ийнин куушуруп. – Өзүнчө эле бир тентек. Сиздин кетип атканыңызгабы же апамы кызганыппы ушинтет. Апам бирөө жарым менен жакшы сүйлөшүп койсо эле кызгана берет, атүгүл диндарга да кызганат.

Ушул үнү коңур, жүзү жарык татынакай улан менен ажырашкым келбей жатканымды сездим. Ал баш кийимсиз турду, шамал көйнөгүнүн жакаларын желбиретип, күнгө күйгөн мойнун ачып салды, баланын өңү абдан сүрдүү эле.

– Унутуп калба, келерки жайда силер Рудолф экөөңөр Найобрарга мени менен кошо ууга чыгасыңар, – дедим мен. – Атаңар эгин тергенден кийин силерди коё бермек болду.

Ал жылмайды.

– Кантип унутайын! Мага мындай кызык саякатты өмүрүмдө эч ким сунуштаган эмес! Сиз минегеле бизге мынчалык боорукерсиз билбейм, – деп жиберди ал кызууланып.

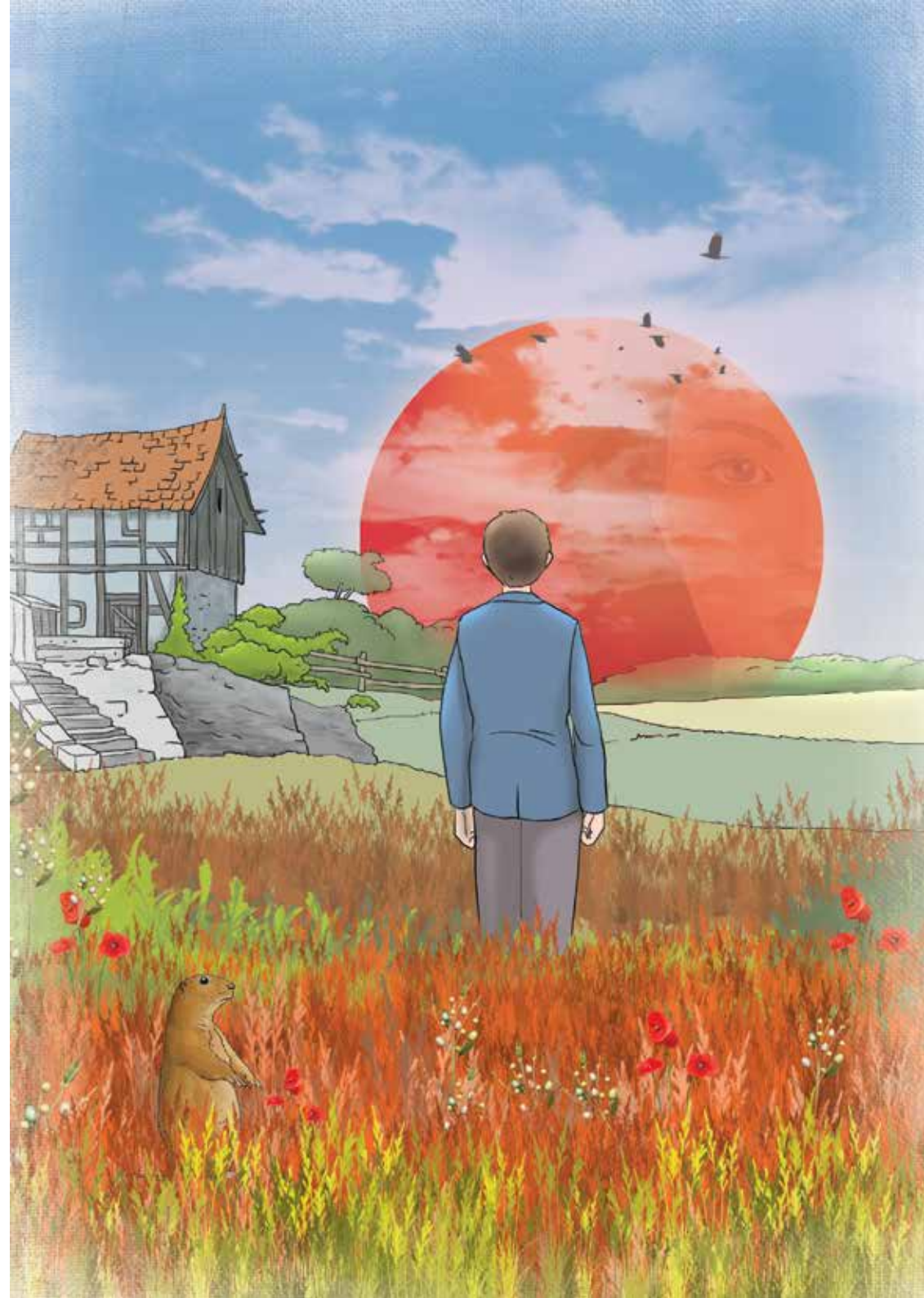
– Жакшыле билет болушуң керек, – дедим мен ооздукту тартып.

Ал эч нерсе деп жооп берген жок, болгону мага ачык жүзү менен кубанып жылмайды да, кетип калды.

Блек-Хооктогу күнүм мага кайгыны гана алып келди. Көпчүлүк менин эски досторум дүйнөдөн кайтып же башка жакка көчүп кетишкен экен. Мен өтүп бара жатканда Харлиндердин кенен короосунда жүрөгүмү козгобогон бейтааныш балдар ойноп жүрүптүр; четин кыйылган, бир кезде дарбазаны тосуп турган Ломбардианын бийик терегинен жаш чырпык өскөн дүмүрү гана калыптыр. Мен кетүүгө шаштым. Эртең мененки калган убакты Антон Елинек менен анын майканасынын аркасындагы короодогу бака теректин түбүндө өткөрдүм. Мейманканада түшкү тамак учурунда мен али иштен кете элек бир картаң жактоочуга жолуктум, ал мени өзүнүн идарасына чакырып, Каттерлер тууралуу дагы бир жолу айтып берди. Ошондон кийин от арабам жөнөгүчө кечке чейинки убактымы кандай өткөрүүнү билбей жүрдүм.

Алыс шаардын түндүк четине, өңгү-дөңгү болгондуктан аны айдабай коюшкан жайытка кетип калдым, бул жерде калың кызыл чөп мурункудай эле кокту-колотто, бөксөлөрдө өсүп туруптур. Бул жерде мен кайрадан өзүмдү үйдөгүдөй сездим. Үстүмдө ачык, тунук мийнадай катуу асман күздүн кайталангыс көктүгүн жаркырап көрсөтүп турат. Түштүк тарапта бир кезде ушунчалык тик сезилген дайранын бозомтук күрөң кыялары көрүндү, ал эми тегерегинде кубарыңкы алтын өңдүү жүгөрү талаалар жайкалат. Шамал бөксөлөрдү аралатып камгакты учуруп жүрдү, ошондон улам алар зым тосмолордо өзүнчө бир коргон болуп калган. Мал таптаган жолдун четтеринде алтын гүлдөр солуп бара жатты, күнгө какталган алардын тукаба шыпыргыларында алтын жиптер жылтырап турду. Мен өзүмөн чакан шаарларда болуучу кызыктай бир кайгыны куудум да, Кузактын уулдары менен түндүк Небрасканын саздары жана эч ким барбаган аймактарын кыдыраам деген жыргал кыялдарга баттым. Кузактар көп экен, ошондуктан менин сейилдериме жолоочу дайыма жетет. Анан балдары чоңойгондон кийин деле Кузак өзү ка-

лып жатпайбы! Аны менен кечкисин шаардын көчөлөрүндө сейилдеп жүрүү жыргал.

Мен киши барбаган жайыттарды аралап жүрдүм эле, бир маалда жолум болуп бир кезде түндүк тараптагы Блек-Хоокко, чоң атамдын чарбасына, Шимердалардын үйүнө, андан нары норвегиялыктардын айылына жеткирген жолдун изин таап алдым. Жаңы жол салып жатканда анын айрым жерлерин айдап коюшуптур, бирок бул короолонгон жайытта илгери бирде дөңгө чыгып, бирде айланып өтүп, иттер кууган коёндой буйтаңдап, талааны аралап өткөн дагы бир чакырымдай эски жол калыптыр. Түз жерлеринде дөңгөлөктөрдүн изи чөптүн арасынан көрүнбөй турган болуптур, бул жерди тааныбаган киши аны тапмак эмес. Бирок коктудан өткөн жерде издер айкын көрүнүп турду. Жаан аны арык кылып, биротоло билинбей тургандай чым менен каптап салыптыр. Аттар оор арабаларды чыгарыш үчүн болгон күчүн бүт жумшап тытмаланган дөбөнүн эңкейиштериндеги издер аюунун калтырган тырыктарына окшоп турат. Мен жерге отуруп алып, күндүн кыйгач нурларында чөптүн чөмөлөлөрү кызарып бара жатканын байкадым.

Ушул жол менен биз Антониа экөөбүз балдарга кошулуп, бизди от араба Блек-Хоокко жеткиргенде, түндөп чогуу кеткенбиз; биз самандын арасына кирип алып, кайда бара жатканыбызды билбей таңыркап кете бергенбиз. Көзүмдү жумсам эле ошол караңгыда күрүлдөгөн арабалардын үнү угулат, ошондо менде дагы эле жоголуп бара жаткандай кызык бир сезим пайда болот. Ошол түндүн элестери ушунчалык жакын болчу, колумду сунсам эле аларга колум жете тургандай сезилчи. Мен акыры өзүмө кайра кайтып келгендей сездим, ошондуктан адамдын турмуштагы жолу тегеренип отуруп, кайра өз ордуна келген жери тар экенин түшүндүм. Антониа менен мага бул эски жол тагдырыбыздын жолу болуп калды, ал бизди тээ бир кездеги окуяларга алып барып, келечеги-

бизди алдын-ала чечкен жолдор бойдон эсибизге сакталды. Ушул жол эми бизди кайрадан бири-бирибизге жеткириши керектей туйдум. Балким, биз ушул турмушта бир нерсени байкабай калгандырбыз, бирок бизде баасыз, бизге гана тиешелүү өткөн күндөрүбүз калды.

1918-жыл.

МАЗМУНУ

Кириш сөз	3
Биринчи бөлүк	
Шимералдар	7
Экинчи бөлүк	
Кызматчы кыздар	117
Үчүнчү бөлүк	
Лена Лингард	209
Төртүнчү бөлүк	
Биринчилерден чыккан аялдын тарыхы	241
Бешинчи бөлүк	
Кузактардын уулдары	265

Көркөм-адабий басылма

Уилла Кесер

МЕНИН АНТОНИАМ

Роман

Которгон *Турусбек Мадылбай*
Сүрөттөрүн тарткан *Злата Коксал*

Бишкек, «Турар» басмасы
Кыргыз тилинде

Редактору *Сарманбетов А.*
Корректору *Теңирбергенова Ж.*
Компьютердик калыпка салган *Төлөбеков Р.*
Мукабаны көркөмдөгөн *Төлөбеков Р.*

Басууга 21.01.2015-ж. кол коюлду.
Офсет кагазы. Кагаздын форматы 60x84^{1/16}.
Көлөмү 19 б.т. Заказ № 1254. Нускасы 3500.

«Турар» басмасынын басмаканасында басылды.
720031, Бишкек ш., Горький к., 1.